

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BAĞLANMA KURAMI ve TANRI TASAVVURU
İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

Akif HAYTA

BURSA- 2017

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**BAĞLANMA KURAMI ve TANRI TASAVVURU
İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

Akif HAYTA

**Danışman:
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK**

BURSA- 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı'nda 710821007 numaralı Akif HAYTA'nın hazırladığı "Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 31/03/2017 günü 14⁰⁰ - 16³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ..başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..oy birliği..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Doc. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. A. Kerim Baloch

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki Özcan

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. Mustafa Koc

Prof. Dr. M. Ersin Kuşoğlu

...../...../20.....

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 21/03/2017

Tez Başlığı / Konusu: "Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 264 sayfalık kısmına ilişkin, .../.../2017 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %14'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- ~~Anıtlar~~ hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza

21/03/2017
Ahmet Albayrak

Adı Soyadı: Akif HAYTA
Öğrenci No: 710821007
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Din Psikolojisi
Statüsü: Doktora

Danışman

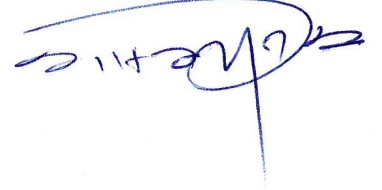
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

31.03.2017

Adı Soyadı : Akif HAYTA

Öğrenci No : 710821007

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Din Psikolojisi

Statüsü : Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar	: Akif HAYTA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: xvi+331
Mezuniyet Tarihi	: / ... / 2017
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

BAĞLANMA KURAMI ve TANRI TASAVVURU İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bu çalışma bağlanma kuramına göre İslâm'da Allah imgesinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Bununla beraber erken dönem ana babalık stilleri ve bakımı ile Tanrı'ya bağlanma tarzının ortaya çıkarılması da bu çalışmanın amaçlarındandır. Tanrı'ya bağlanma kuramı ve ölçekleri büyük ölçüde Batı Hristiyan bakış açısından geliştirilmiştir. Bununla birlikte İslâm'ın Tanrı imgesi hakkında daha geniş bir anlayışa katkıda bulunmak için bağlanma dinamiklerinin Müslümanlarla ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir.

Bağlanma teorisi bebek-çocuk ve bakıcısı arasındaki bağın gelişimi ve bu ilişkinin çeşitli fonksiyonlarının daha sonraki psikolojik gelişim üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Çünkü yaşamın erken dönemlerinde belirlenen ve süreklilik gösterdiği düşünülen bağlanma stilleri, kişinin diğer insanlarla ve Tanrı'yla ilişki kurma örüntüsünü şekillendiren bir modeldir.

Dine bağlanma teorisi yaklaşımının odak noktasını Tanrı'ya bağlılığın nasıl algılandığı olgusu oluşturmaktadır. İslâm düşüncesinde Allah'ın insanlara daima çok yakın ve şefkatli olduğuna inanılır. Sevgi ve Rahmet kavramları İslâm'ın derunî öğretisinin en belirgin ayırıcı özellikleridir. Kur'an'da Allah'a atfedilen el-Hubb (sevgi) kavramı insanla Allah arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kavramdır.

Bu araştırma 2010-2011 eğitim öğretim yılında Uludağ Üniversitesinde örgün eğitim alan 922 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanların yetişkin bağ-

lanma stilleri, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri ve İlişki Ölçeği ile Tanrı'ya bağlanma stilleri ise, Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği ve Tanrı'yla İlişki Ölçeği ile ölçülmüştür.

Bulgular farklı dinlerin farklı Tanrı tasavvurları ortaya çıkardığını bağlanma kuramı perspektifinden destekler niteliktedir. Bu çalışmada Tanrı'nın insanla ilişkili olarak algılanma şekli bakımından İslam ve Hristiyanlık arasında ciddi farklılıkların olduğu görülmüştür. Müslümanlar Tanrı'ya insani nitelikler yüklemeler ve İnsani özellikler üzerinden de Tanrı'yla bir ilişki geliştirmezler. Müslümanlara göre Allah aşkın bir varlıktır ve O'nun doksan dokuz isminden yola çıkarak bir ilişki geliştirilmektedir.

Tanrı'ya bağlanma dini inanç ve pratiklerle, ayrıca anneye ve babaya bağlanma davranışından etkilenecek farklılıklar göstermiştir. Araştırma sonuçları ebeveynle bağlanma ile Tanrı'ya bağlanma arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Sonuçlara göre ebeveynlere yüksek güvenli bağlanma ile Tanrı'ya yüksek güvenli bağlanma arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar alan yazındaki uygunluk-benzerlik hipotezini büyük oranda desteklemiştir.

Araştırma sonucunda güvenli bağlanma stili ile demokrat-hoşgörülü ebeveynlik arasında pozitif yönlü, kaygılı ve kaçınan bağlanma stili ile otoriter-sert ebeveynlik arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Tanrı'ya bağlanma ve ebeveyn-çocuk yakın ilişkileri karşılaştırıldığında, ebeveynlere ve Tanrıya bağlanma arasında içsel çalışan modellerin yansıtılarak uygunluk-benzerlik hipotezinin desteklendiği görülmüştür.

Araştırmanın temel sonuçlarından birisi de ebeveynler ve Tanrı arasında içsel çalışan modellere göre uygunluk hipotezinin desteklenmesi olmuştur.

Anahtar kelimeler:

Bağlanma kuramı, Tanrı'ya bağlanma, Bağlanma stilleri, Anne-Baba Çocuk İlişkisi, Tanrı Tasavvuru, İslam, Allah, Ana-Baba Tutumu.

ABSTRACT

Name /Surname	: Akif HAYTA
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Master of Science	: Philosophy and Religious Sciences
Science Fellow	: Psychology of Religion
Degree Awarded	: PhD
Page Number	: xvi+331
Degree Date	: .../... /2017
Supervisor	: Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN ATTACHMENT THEORY AND GOD REPRESENTATION

The purpose of the present study is to examine the applicability of attachment theory to Islamic image of God. Additionally, the purpose of this study was to examine the relationship between early parental styles and caregiver experiences and attachment to God. Theory and measurements of attachment to God have largely been developed from a western Christian perspective. However, the relevance of the attachment construct for Muslims should be examined if it is to contribute to a greater understanding of Islamic God image.

Attachment theory focuses on the development of the bond between infant and caregiver, and the ways in which the functioning of this relationship influences subsequent psychological development. The styles of attachment defined in early stages of life and thought to be continuous, is a model that shapes the pattern of how a person makes contact with others and God.

A central focus of the attachment approach to religion concerns perceived attachments to God. According to Islamic theology, Allah is believed to be always near. In Islamic spirituality Love and Light as the two central attributes of God are particularly significant and have led to distinct models of spirituality. The Quranic Concept “Hubb” (love) is the core concept that determines the relationship between God and human being.

The study was carried out with 922 students who attending Uludağ University in 2010-2011 academic year. Participants' adult attachment styles were measured both via Experiences in Close Relationships Inventory and The Relationship Scale and their Attachment to God styles were measured both via Attachment to God Scale and Relationship with God Scale.

The findings that different religions have different representations of God supports attachment theory. In this study there were critical differences between Islam and Christianity with respect to way God is perceived to relate to humans. Muslims, do not see God with similar human characteristics. In Islam, God does not personality traits, nor do Muslims have a personal relationship with God. God too transcendent for such characteristics as can be inferred from the 99 names given to God in Islam.

God attachment was distinguished from religious belief and practise, and also from father and mother attachments. The results revealed there is significant relationship between attachment to parent and attachment to God. Results indicate that higher secure attachment to parents were significantly related to higher secure attachment to God.

The present study these findings indicate that, correspondence hypothesis was supported.

A result of the study a positive relations determined between the secure attachment style and democratic-indulgent parental style whereas a negative relationships was found between the anxious-avoidant attachment style and authoritarian parental style.

Comparison of the attachment to God with parent-child close relationships support a correspondence between working models of parents and God.

The main conclusion supports correspondence between internal working models of parents and God.

Key Words:

Attachment Theory, Attachment to God, Attachment styles, Parent-Child Relations, God Image-Representation, Islam, Allah, Parenting style

ÖNSÖZ

Yakın ilişkilerin oluşumu ve gelişimini kavramlaştıran ana akım gelişim psikolojisi içinde en dikkat çekici yaklaşım “bağlanma kuramı”dır. Bağlanma kuramı, insan gelişimini açıklayan bilimsel psikoloji tarihinde önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bağlanma, bir insanın yaşamındaki kendisi için önemli olan insanlara karşı hissedilen, onlarla ilişkide olduğunda mutlu olmasını, sıkıntılı zamanlarında yakınlıkları ile rahatlamasını sağlayan yoğun ve kalıcı, tutarlılığı ve sürekliliği olan duygusal bir bağ olarak tanımlanabilir. Özellikle son yıllarda, psikoloji, gelişim psikolojisi, psikanaliz ve sosyal psikoloji alanlarında yapılan pek çok araştırma, ebeveyn-çocuk ilişkisinin önemi ve bu ilişkinin sosyal ilişkilerle bireyin kişilik yapısı ve daha sonraki yaşantısında diğer insanlarla kuracağı ilişkilere, yetişkinlik dönemindeki yansımalarına dikkat çekmektedir.

Her insan, kendisi için önemli olarak gördüğü diğer insanlarla duygusal bağlar kurma eğilimindedir. Aynı şekilde Tanrı’ya veya kutsal bir varlığa inanma ve bağlanma da insanlar için doğal, psikolojik bir eğilimdir. Aynı zamanda bütün dinlerde diğer dini kavramlar ele alınmadan önce, Tanrı olgusunun ele alınıp mümkün olduğunca açık seçik hale getirilmesi önemlidir. Çünkü Tanrı kavramı, kendi bütünlüğü içerisinde, teolojinin ve metafiziğin en önde gelen konusudur. Tanrı, düşünceye çok geniş kullanım alanı sağlar ve diğer realitelerin yeri, Tanrıyla ilişkilerine göre belirlenir. Ebeveynle kurulacak bağlanma davranışlarının, daha sonraki dini ve manevi gelişim için hayati öneme sahip olduğu artık bilinmektedir. Çocukluk döneminin erken evrelerinde oluşan güvenli veya güvensiz bağlanma tutumları, yetişkinlik dönemi Tanrı tasavvurlarının nasıl gelişeceğini etkileyen en önemli basamaklardan birisini oluşturmaktadır. Bağlanma kuramı din ve Tanrı tasavvuru araştırma bulgularına göre bağlanma kuramının, dinlerin temel yönlerini, özellikle inananların Tanrı’yı veya diğer insanüstü varlıkları algılama şekillerini ve bu ilahi figürlerle kendi özel ilişkilerini araştırma ve bunları anlamaya yönelik akla uygun bir çerçeve sağladığı öngörülmektedir.

Bu araştırmada alan yazında kullanılan Tanrı'ya bağlanma ölçekleri ve yakın ilişkileri sımayan ölçeklerin Türk kültürü ve İslam dini geleneğine uygulanabilirliği ve sonuçları temel amaçlardan birisidir. Araştırma İslam dinindeki Allah tasavvurunun bağlanma kuramı açısından incelenmesine odaklanmış, kısmen de teizmin Tanrı imgesini paylaşan Hıristiyanlığın Tanrı tasavvurları ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca genç yetişkinlerin bağlanma tarzları, anne baba ile yakın ilişkiler ve çocukluk dönemi tutumları ile Allah tasavvurları arasındaki ilişkiler detaylandırılarak bulgulara göre yorumlanmıştır.

Araştırma giriş, beş ana bölüm, sonuç ve önerilerden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, önemi, sınırları ve ilgili çalışmaların tanıtımı yapılmıştır. Birinci bölümde araştırmanın temel kavramları, bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru araştırmalarının gelişimi, kültürlerarası farklılıklar ve metodolojik yönelimler açıklanmıştır. İkinci bölümde psikanalitik kuramlar ve bağlanma kuramı, bağlanma kuramının gelişimi, yetişkinlik dönemi bağlanma gelişimi ve bağlanma boyutları, ana baba tutumları, bağlanma kuramı ve Tanrı tasavvurunun gelişimi detaylı bir Şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde İslam'da Allah tasavvuru, Allah-insan ilişkisi, İslam ve Yahudi-Hıristiyan Tanrı tasavvurlarının karşılaştırılarak farklılıklarına değinilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın ön kabulleri ve hipotezleri, evren ve örneklem, sınırlık, araştırmada kullanılan ölçekler tanıtılmış ve açıklanmıştır. Beşinci bölümde ise betimsel istatistikler verilerek araştırma sonucu elde edilen bulgular detaylandırılmış ve geniş bir Şekilde yorumlanarak tartişılmıştır. Sonuç bölümünde araştırmada ortaya çıkan önemli bulgular özetlenmiş, öneriler kısmında ise araştırmanın genel sınırlığı ve diğer araştırmalar için bu araştırmanın ortaya çıkardığı bulgulardan takım önerilere yer verilmiştir.

Akif HAYTA

TEŞEKKÜR

Öğrencilik yıllarımdan itibaren din psikolojisi alanına ilgimi sağlayan ve bütün çalışmalarım da emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Hayati Hökelekli'ye, doktora dersleri boyunca ufkumu açan, beni bağlanma kuramına yönlendiren ve araştırmanın temelini kurulmasında büyük katkıları olan hocam Prof. Dr. Recep Yaparel'e, tezin ölçekleri ve bilimsel altyapısının oluşumunda çok yakın destek ve önerilerde bulunan hocam Prof. Dr. Ersin Kuşdil'e, araştırmanın tüm istatistiksel işlemlerini üzerine alarak gerçekleştiren ve birlikte çalışma mutluluğunu yaşadığım hocam Prof. Dr. Nuran Bayram'a çok teşekkür ediyorum. Uzun bir süreç sonrası tez danışmanlığımı üzerine alma inceliğini gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Albayrak'a da çok teşekkür ediyorum. Tez izleme komitemde yer alan ve her zaman düşüncelerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Zeki Özcan'a, Prof. Dr. Ahmet Güç'e, Doç. Dr. Bülent Şenay'a, Yrd. Doç. Dr. İlhami Oruçoğlu'na teşekkür ediyorum. Doktora dönemimde derslerime giren, fikir ve görüşlerinden oldukça istifade ettiğim hocalarım, Prof. Dr. Mehmet S. Aydın'a, Prof. Dr. Erdoğan Fırat'a, Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu'na, Prof. Dr. Hanefi Özcan'a ve Prof. Dr. Osman Bilen'e çok teşekkür ediyorum. Tabloların dökümünde yardımcı olan öğrencim ve meslektaşım Fatma Balcı'ya, tezin tüm dipnotları ve kaynakçasını gözden geçirerek düzeltmeler yapan öğrencim ve araştırma görevlimiz Esra İrk'e teşekkür ediyorum. Ölçeklerin uygulama aşamasında U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi dekanı olan Prof. Dr. İsmail N. Cangül'e yakın dostluğu ve sağladığı kolaylıklardan dolayı çok teşekkür ediyorum. 2010-2011 eğitim öğretim yılında ölçeklerin uygulamasına katılan U. Ü. Fen Edebiyat ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerine teşekkür ediyorum. Ayrıca uzun yıllardan beri her zaman yakın ilgi ve destekleriyle yanımda olan sevgili dostlarım Abdülkadir Karlık, Kutbettin Bingöballı ve Yıldırım Sırakaya'ya da önemli bir teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	ix
TEŞEKKÜR	xi
İÇİNDEKİLER.....	xii
TABLolar.....	xv
KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ.....	1
1. Konu ve Problemin Tanımlanması.....	1
2. Amaç ve Önem.....	16
3. Kapsam ve Kavramsal Sınırlar.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI ve KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1.1. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI.....	28
1.1.1. Bağlanma	28
1.1.2. İçsel Çalışan(zihinsel) Modeller	29
1.1.3. Tanrı İmgesi, Tasavvuru, Kavramı, Temsili, Tasarımı, İmajı.....	30
1.2. BAĞLANMA KURAMI VE TANRI TASAVVURU	34
1.2.1. Bağlanma Kuramı Tanrı Tasavvuru Araştırmalarının Gelişimi:.....	34
1.2.2. Kültürel Farklılıklar, Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru	37
1.2.3. Bağlanma Kuramının Güçlü Yanları.....	43
1.2.4. Bağlanma Kuramının Zayıf Yönleri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİK KURAMLAR ve TANRI TASAVVURU

2.1. PSİKANALİTİK KURAMLAR ve TANRI TASAVVURU	49
2.1.1. Freud, Tanrı Tasavvuru ve Bağlanma Kuramı	49
2.1.2. Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru	54
2.1.3. Bağlanma Kuramının Kökenleri: Diğer Psikanalitik Kuramlar ve Bağlanma... ..	62
2.2. BAĞLANMA KURAMI	67
2.2.1. Kuramın Teorik Gelişimi: John Bowlby ve Bağlanma Kuramı	67
2.2.2. Mary Ainsworth ve Bağlanma Kuramı	71
2.2.3. Çocukluk, Ergenlik ve Gençlik Dönemi Bağlanma Gelişimi	74
2.3. YETİŞKİNLİK DÖNEMİ BAĞLANMA GELİŞİMİ ve BAĞLANMA MODELLERİ:.....	77
2.3.1. M. D. S. Ainsworth'ün Üçlü Bağlanma Modeli:.....	78
2.3.2. Hazan ve Shaver'in Üçlü Bağlanma Modeli:.....	79
2.3.3. K. Bartholomew'in Dörtlü Bağlanma Modeli:.....	82
2.4. ANA BABA TUTUMLARI ve BAĞLANMA.....	86
2.4.1. Anne Baba Tutumları	86
2.4.2. Otoriter/Baskıcı Tutum.....	89
2.4.3. Koruyucu/Müdahaleci Tutum	90
2.4.4. İlgisiz/Kayıtsız Tutum	90
2.4.5. Dengesiz/Kararsız Tutum	91
2.4.6. Eşitlikçi Demokratik Tutum	91
2.5. BAĞLANMA ve TANRI.....	93
2.5.1. Bağlanma Kuramı ve Din Psikolojisi	93
2.5.2. Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru	95
2.5.2.1. Bir Bağlanma Figürü Olarak Tanrı	95
2.5.2.2. Aile Bağları ve Tanrı'ya Bağlanma	99
2.5.2.3. Gençlik ve Yetişkinlik Dönemi Bağlanma ve Tanrı Tasavvuru.....	102
2.5.2.4. Bağlanmanın İşlevleri: Telafi ve Uygunluk Hipotezleri.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNLERDE TANRI İNANCI ve TEOLOJİSİ

3.1. İSLAMDA ALLAH TASAVVURU VE TEOLOJİSİ	113
3.1.1. İslam Dininde Allah İnancı ve Tasavvuru.....	113
3.1.2. İslam Dininde Allah-İnsan İlişkisi ve Psikolojik Anlamları	116
3.1.3. Esmâü'l Hüsnâ: Allah'ın Güzel İsimleri ve Sıfatları	120
3.2.2. İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Tanrı Tasavvuru: Teorik Bir Karşılaştırma.....	126

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

4.1. ARAŞTIRMA MODELİ.....	131
4.2. ARAŞTIRMANIN ÖN KABULLERİ, HİPOTEZLERİ VE SINIRLARI.....	131
4.2.1. Ön Kabuller	131
4.2.2. Hipotezler	132
4.3.3. Sınırlılıklar.....	134
4.3. EVREN ve ÖRNEKLEMİN NİTELİKLERİ.....	134
4.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÖLÇEKLER.....	135
4.4.1. Kişisel Bilgi Formu	135
4.4.2. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri	135
4.4.4. Dörtlü Bağlanma Modeli.....	136
4.4.6. Tanrıya Bağlanma Ölçeği.....	137
4.4.7. Tanrıyla İlişki ve Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği.....	138
4.5. VERİLERİN ANALİZİNDE KULLANILAN İSTATİSTİKLER	139

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMA

5.1. BETİMSSEL İSTATİSTİKLER	140
5.2. BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMA.....	152

SONUÇ ve ÖNERİLER

SONUÇ	245
ÖNERİLER.....	261
KAYNAKÇA.....	264
EKLER	321
EK. 1. Tanrı'ya Bağlanma Envanteri.....	321
EK. 2. Araştırmada Kullanılan Kişisel Bigi Formu ve Ölçekler.....	323

TABLolar

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlere Göre Dağılımı.....	140
Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaşlara Göre Dağılımı.....	140
Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Fakültelere Göre Dağılımı.....	141
Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Okulda Kaçınıcı Yılı Olduğuna Göre Dağılımı.....	142
Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Sosyal Çevreye Göre Dağılımı.....	142
Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	143
Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	143
Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Tanrı'ya İnanç Durumuna Göre Dağılımı.....	144
Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Baba Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı.....	144
Tablo 10. Araştırmaya Katılanların Anne Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı ...	145
Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Baba Dini İnanç ve Tutumlarına Göre Dağılımları.....	145
Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Anne Dini İnanç ve Tutumlarına Göre Dağılımları.....	146
Tablo 13. Tanrıya Bağlanma lçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizine ait Uyum İyiliği Değerleri.....	147
Tablo 14. Araştırmada Kullanılan leklerin Cronbach Alpha Değerleri.....	147
Tablo 15. Araştırmada Kullanılan lekler arası Korelasyonlar.....	148
Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri ve Tanrı'ya Bağlanma leğinde Genel Bağlanma Oranları ve Dağılımı.....	152
Tablo 17. YİYE ve TB Arasındaki apraz Tablo: Crosstabulation.....	155
Tablo 18. Araştırmada Kullanılan leklerin Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları.....	157
Tablo 19. Baba Otoriter/Baskıcı Tutum ve Davranışları F-testi (Tek Yönlü Varyans Analizi) Sonuçları.....	168
Tablo 20. Anne Otoriter/Baskıcı Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları.....	176
Tablo 21. Baba Koruyucu/Müdahaleci Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları.....	184
Tablo 22. Anne Koruyucu/Müdahaleci Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları.....	202
Tablo 23. Baba Eşitlikçi/Demokratik Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları.....	211
Tablo 24. Anne Eşitlikçi/Demokratik Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları.....	219
Tablo 25. Baba Dini İnanç ve Tutumları F-testi Sonuçları.....	225
Tablo 26. Anne Dini İnanç ve Tutumları F-testi Sonuçları.....	237

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. t.	: Adı geçen tez
Ark.	: Arkadaşları
Bkz.	: Bakınız
B.	: Baskı
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DBM	: Dörtlü Bağlanma Modeli
Dem	: Değerler Eğitim Merkezi
ed.	: Editör
İA	: İlişki Anketi
İÖA	: İlişki lekleri Anketi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
S.	: Sayı
TB	: Tanrı'ya Bağlanma leği
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİA	: Tanrı'yla İlişki Anketi
Yay.	: Yayınları
YİYE	: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri

GİRİŞ

1. Konu ve Problemin Tanımlanması

İnsanların çoğu yaşam süresi boyunca şartlar elverdiği sürece koruma, rahatlık, rehberlik ve duygusal destek sağlayan diğer insanlarla bir veya daha çok duygusal ve sosyal bağlar oluştururlar. Hemen hemen her insan diğer insanlarla ilişkiler kurabilme ve kurduğu bu ilişkileri sürdürülebilirlik yeteneğine sahiptir.¹ İnsan dünyaya geldiği andan itibaren bir ilişkinin içine, bir aileye bir kültürel çevreye sahip olarak doğmaktadır. İnsanın yakın ilişkilerinin, kişinin kendisini güvende hissetmesi, sosyo kültürel çevresiyle iletişim kurma ve uyum sağlamasında oldukça önemli rolü vardır. Bireyler hayatları boyunca oldukça farklı kişilerarası ilişki ve yakınlık kurarlar fakat insanı en fazla etkileyen, mutlu eden ya da acı veren ilişkileri, anne baba, Tanrı, aile, arkadaş ya da sevilen kişilerle kurduğu duygusal bağlardır. Bu bağlar önce çocuk ve anne baba arasında, sonrasında diğerleriyle ve kültürle dinamik bir ilişki içerisinde gelişerek bağlanma olarak kavramlaştırılan bir model oluşturmuştur. Bağlanma, bireylerin yaşamları boyunca diğer insanlarla kurdukları çok sayıda farklı ve önemli duygusal bağın özel bir türüdür. Bağlanmayı oluşturan sebepler birbiriyle yakından ilişkilidir ve bağlanma davranışı, insanın psiko sosyal hayatını yönlendiren duygusal bağlar geliştirme, insanlarla sevgi ve güvene dayalı ilişkiler kurabilme, evlenme, bakım sağlama, sorumluluk alabilme ve fedakârlığı içeren davranışsal sistemler olarak tanımlanabilir.

İnsanın varoluşsal konumu nedeniyle belirtilmelidir ki, önemli duygusal bağlar kurduğumuz insani bağlanma figürlerimiz bizi deprem, sel, yangın, hastalık, yaşlanma

¹ Bkz. John Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1, Attachment*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1982, ss. 177-230; Brooke C. Feeney, M. Van Vleet, Brittany K. Jakubiak, An-Attachment-Theoretical Perspective on Optimal Dependence in Close Relationships, *Attachment Theory and Research: New Directions and Emerging Themes*, (ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 2015, ss. 195-206.

veya nihai ölüm gibi kötülüklerden koruyamaz ve günübürlük başa gelen yaralanma veya hayal kırıklıklarının birçoğunda yalnız ve çaresiz kalırız. İnsan olmak, özellikle yetişkin olmak kişinin, dünyevi bağlanma figürlerinin koruyucu gücünün ciddi anlamda sınırlı olduğu gerçeğini idrak etmesini gerektiriyor. Bu nedenle bugüne kadar gelen sözlü ve sonrasında yazılı tarihte; bir veya daha fazla kozmik bağlanma figürünün, yani insanın güvenliği ile ilgilenen, ona ihsanda bulunan ve her zaman koruma sağlayabilen, her şeye gücü yettiğine inanılan figürlerin insan yaşamının merkezini oluşturması, insanların birçoğu için normal ve hatta gerekli görülmektedir.²

Yakın ilişkilerin oluşumu ve gelişimini kavramlaştıran ana akım gelişim psikolojisi içinde en dikkat çekici yaklaşım bağlanma kuramıdır. Özellikle son yıllarda, psikoloji, gelişim psikolojisi, psikanaliz ve sosyal psikoloji alanlarında yapılan pek çok araştırma, ebeveyn-çocuk ilişkisinin önemi ve bu ilişkinin sosyal ilişkilerle kişilik yapısı üzerindeki etkileri üzerine odaklanmıştır. Bu araştırmalarda, çocukluk döneminde kurulan bağlanma ilişkilerinin, bireyin daha sonraki yaşantısında diğer insanlarla kuracağı ilişkilere, yetişkinlik dönemindeki yansımalarına dikkat çekilmiştir. Bağlanmayı oluşturan temel yapılardan birisi, çocuk ve ebeveynleri arasındaki yakın ilişki ve iletişim modellerinin, bağlanma stillerinin oluşumundaki belirleyici etkisidir. Çünkü ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanma ilişkisinin kalitesi, özellikle birincil bakıcısı olan annenin çocuğa sağladığı bakım ve yakınlığın kalitesine bağlıdır. Burada annenin kişilik özellikleri ve çocuğa karşı duyarlılığının derecesi ön plana çıkmaktadır. Anne ve çocuk arasında gelişen güvenli ya da güvensiz bağlanma tarzı arasındaki temel farkın, onların bu iletişimindeki açıklık, özgürlük ve samimiyetin yoğunluğunun olduğu görülmektedir.³

Ebeveynle kurulacak bağlanma davranışlarının, daha sonraki dini ve manevi gelişim için hayati öneme sahip olduğu artık bilinmektedir. Çocukluk döneminin erken evrelerinde oluşan güvenli veya güvensiz bağlanma tutumları, yetişkinlik dönemi Tanrı tasavvurlarının nasıl gelişeceğini etkileyen önemli basamaklardan birisini oluşturmakta-

² P. Granqvist, M.Mikulincer, P.R.Shaver, "Religion as Attachment: Normative Processes and Individual Differences", *Personality and Social Psychology Review*, 14, 2010, s. 49-59; Maureen H. Miner, "Applying Relational and Contextual Reasoning (RCR) to Understand Human-Divine Relationships", *Theology and Science*, Vol.7, No. 3, 2009, ss. 245-259.

³ Bkz. Jude Cassidy, The Nature of Child's Ties, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 3-19.

dır.⁴ Bağlanma kuramına göre, anne veya bakım veren kişiyle kurulan kaliteli ve sağlıklı bağlanma, daha sonra başkalarıyla ve Tanrı'yla kurulacak ilişkilerin ve bağlanmanın da niteliğini de belirlemektedir. Özellikle psikolojik gelişim ve yakın ilişkilerin tüm boyutlarını ilgilendiren güvenli bağlanma, sadece davranışsal bir kategori değil hem bireyin kimliğini oluşturan ahlaki bir ideal, hem de kültürel açıdan değer verilen merhamet, sorumluluk, özgüven, cesaret ve psikolojik bağımsızlık gibi niteliklerin gelişimini sağlayan bir yapıyı oluşturmaktadır.

Bağlanma kuramının birçok önemli özelliği bulunmaktadır. İlk söylenmesi gereken bağlanmanın oldukça kapsamlı, yakın ilişkiye dayalı kişisel gelişim teorisi olması ve bireylerin yaşamındaki kişisel gelişimi ortaya koymasıdır. Bağlanma kuramının çağdaş psikolojiye getirdiği en önemli yenilik, gelişimsel süreçlerin özünü oluşturan temel motivasyonun işleyişine ilişkin dinamikleri, iç dünya odaklı “dürtü/kontrol modeli” aracılığıyla değil, kişiler arası yakın ilişkilere odaklanan “davranış kontrol sistemleri” aracılığıyla açıklanabileceğinin önerilmesidir. Çünkü, genel olarak psikoloji yazınında bireyin bağımsızlığı ve özerkliği her zaman ön plana çıkarılarak ilişkisellik kavramı geri planda tutulmuştur. Özellikle Avrupa felsefe geleneğini temel alan psikanalitik yaklaşımlar, bireyselliği ve başkalarından bağımsız olmayı sağlıklı psikolojik gelişimin bir koşulu olarak kavramlaştıran bir gelişim psikolojisinin oluşmasını tetiklemiştir. Böylece kişinin bireyselliği ve özerkliğine vurgu üzerinden geliştirilen psikolojik kuramlar aile, anne baba çok arasındaki güçlü ilişkiyel bağları, bireyin yakın ilişkiler kurma ve geliştirilme yeteneğini ve kişiliğini oluşturan sosyo kültürel etkileşimleri sistemli bir şekilde dışlayarak etkisizleştirmiştir. Oysa bağlanma kuramını ortaya koyan Bowlby, bağlanma ilişkilerinin sosyal soyutlamaların olduğu ortamlarda gelişemediğini, aksine grup ve aile dinamiklerinin yoğun olarak yaşandığı bağlamlarda geliştiğini belirtmektedir.⁵ Bağlanma kuramı tek kişilik psikolojiden çok kişilikli psikolojiye geçişi yeniden gerçekleştiren bir teori olmuştur. Bağlanma kuramı araştırmalarıyla birlikte kişi içinden, (intrapisişik)

⁴ Bkz. John Surr, “Links Between Early Attachment Experiences and Manifestations of Spirituality”, *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.16, No. 2, 2011, s. 129-141; Maria A. Gartstein, Sydney Iverson, “Attachment Security: The Role of Infant, Maternal, and Contextual Factors”, *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 14(2), 2014, s. 261-276.

⁵ Bkz. Carol George, Judith Solomon, “The Development of Caregiving: A Comparison of Attachment Theory and Psychoanalytic Approaches to Mothering”, *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 618-646; Kenneth N. Levy, Sidney J. Blatt, “Attachment Theory and Psychoanalysis: Further Differentiation Within Insecure Attachment Patterns”, *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 541-575.

kişiler arasında (intrapersonel) doğru bir odak değişikliği yaşanmış, gelişim psikolojisi artık klasik dürtü-fantezi açıklama yöntemleri yerine gerçek gözlem ve araştırmalara dayalı açıklama modelini kullanmaya başlamıştır.

Yakın zamanlarda birçok araştırmacı da, bireylerin aileleri, sosyal ve kültürel kurumları ve ekonomik gerçekleri kapsayan etkileşimli bir ağın parçaları olduklarında daha doğru anlaşılacaklarını vurgulamaktadır. Bowlby bağlanma sistemi ile ilgili görüşlerini eklektik bir bakış açısıyla bütünleştirerek kuramını oluşturmuştur. Bağlanma kuramı temellendirilirken etoloji, evrimsel biyoloji, bilişsel psikoloji, psikanalitik kuramlar ve gelişim psikolojisi bütünleştirilerek kullanılmıştır. Bu araştırmada bağlanma kuramının seçilmesinin önemli sebeplerinden biri olarak, kuramın disiplinler arası olması ve diğerleri arasında psikolojiden, psikanalizden, psikiyatriden, sosyal psikolojiden, antropolojiden ve bilişsel psikolojiden genişçe yararlanması gösterilebilir. Ayrıca Bowlby'nin araştırmaları genel olarak çocuklar ve onların anne babalarıyla ilişkileri üzerine yoğunlaşsa da, hem Bowlby hem de daha sonraları bağlanma kuramı üzerine çalışan araştırmacılar, bağlanma sisteminin beşikten mezara kadar hayatın tüm evrelerinde etkin olduğunu ortaya koymuşlardır.⁶ Zaten son yıllarda yapılan bağlanma kuramı çalışmaları, yetişkin bireyin yaşamında bağlanma davranışının diğer değişkenlerle ilişkisine odaklanmış gözükmektedir.

Bağlanma kuramı, insan gelişimini açıklayan bilimsel çalışmalar tarihinde en önemli kilometre taşlarından (milestone) birisi olarak kabul edilmektedir.⁷ Bowlby bağlanma kuramının temel kavramlarını oluştururken kendi dönemine kadar, nesne ilişkileri kuramı ve diğer psikanalitik kuramların oluşturduğu kavramlardan yararlansa da, bugün bağlanma kuramı gelişim psikolojisinde başlı başına yeni bir açıklama yöntemi olarak kabul edilmektedir. Daha da önemlisi bağlanma kuramı artık genel psikoloji, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji ve psikanalitik yönelemlimli kuramların insan gelişimini açıklamak için en fazla başvurdukları araştırma alanı olmuştur. Bağlanma kuramı

⁶ Bkz. L.Van Assche, Patrick Luyten ve Ark, "Attachment in Old Age: Theoretical Assumptions, Empirical Findings and Implications for Clinical Practise", *Clinical Psychology Review*, 33, 2013, ss. 67-81; Toni C. Antonucci, Hiroko Akiyama, Keiko Takahashi, Attachment and Close Relationships Across the Life Span, *Attachment & Human Development*, Vol.6, No. 4, 2004, ss. 353-370.

⁷ Bkz. Klaus E. Grossmann, The Evolution and History of Attachment Research and Theory, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 105-146; Jeffrey A. Simpson, Jay Belsky, Attachment Theory within a Modern Evolutionary Framework, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 91-111.

sayesinde, anne çocuk ilişkileri ve çocuğun daha sonraki bilişsel, psikolojik ve sosyal gelişimine etkileri, özellikle güvenli bağlanmanın bedensel ve ruhsal olarak sağlıklı insan gelişimi ve yakın ilişkiler kurabilmenin temellerinden birisi olduğu artık bilinmektedir. Bağlanma sistemi temel alınarak yapılan araştırmalarla özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerinde fiziksel ve ruhsal tacize uğramış, terk edilmiş, anne veya babasını kaybetmiş ve yaşam umudunu yitirmiş insanlara; bu sıkıntılarla nasıl başa çıkacakları gösterilmekte nasıl iyi bir hayat sürebilecekleri gösterilebilmektedir. Fakat burada önemle belirtilmelidir ki, diğer birçok psikolojik teori gibi bağlanma kuramı da bize, bütün insan davranışının anlaşılması için bir model sunmaktan ziyade, gösterdiğimiz bazı daha karmaşık ve zorlu davranışların anlaşılması için bir araç sunar. Bağlanma kuramının din psikolojisinin tüm konularını açıklayamayacağı, dini geleneğin sınırlı bazı alanlarıyla ilgili yeni hipotezler ve açıklamalar yapabilmek için teorik bir zemin oluşturduğu unutulmamalıdır.

Bu araştırmanın temel kavramı, Bowlby'nin ortaya koyduğu ve daha sonra birçok araştırmacının genişlettiği “bağlanma”(attachment) kavramıdır. Bağlanma, “insanın yaşamındaki özel insanlara karşı hissedilen, onlarla etkileşim içinde olduğunda zevk almasını, sıkıntı yaşadığında yakınlıkları ile rahatlmasını sağlayan güçlü duygusal bir bağlıdır”. Bowlby'ye göre bağlanma kuramının temel amacı öncelikle bebeklerin, birincil bakıcıları ve diğerleriyle güçlü duygusal bağlar geliştirmesine olan doğal eğilimi ve onlardan ayrıldıkları ya da kaybettikleri zaman yaşadıkları duygusal sarsıntıyı, öfke, kaygı ve depresyon gibi psikolojik sıkıntıları açıklamaktır. Bağlanma davranışı öncelikle çocuk ve ona bakım veren anne ya da diğer bakım veren kişiler arasında ortaya çıkar; daha sonra değişik biçimlerde yaşam boyu devam ederek yetişkinlik döneminde de oldukça kritik bir işlev görür.⁸ Bağlanma kuramına göre, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde bireyin kendine güven duyması, samimi ve yapıcı yakın ilişkiler kurabilmesi, çocukken birincil bakıcı-annesi ile olan ilişkisinin niteliği-kalitesiyle ilgilidir. Günümüzde bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde bir bireyin geliştirdiği bağlanma tarzının, bireyin anne baba veya diğer ebeveyn figürlerinin ona olan davranış şekillerinden ciddi olarak etkilendiği konusunda artık etkileyici ve sağlam kanıtlar bulunmaktadır. Bu ça-

⁸ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, ss. 180-225; John Bowlby, *Seperation, Anxiety and Anger*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1973, ss. 201-369; John Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 3, Loss, Sadness and Depression*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1980-1988, ss. 7-23; John Bowlby, *A Secure Base: Parent- Child Attachment and Healthy Human Development*, London, Routledge, 1988, ss.20-39.

lışmaların en önemlileri klinik olarak test edilen, kayda değer şekilde tutarlı ve çoğunlukla gelişim psikologları tarafından yürütölen bireyin ilk beş yıl ve sonrasındaki psikososyal gelişimini inceleyen ileriye dönük çalışmalardır.⁹

Bowlby'nin çalışmalarını daha da genişleten Ainsworth, bağlanma ilişkisini be-timleyen dört ölçüt tarif etmiştir: "Bağlanma figürüyle yakınlığı sürdürme, bağlanma figürünü keşifte bulunurken güvenli bir dayanak olarak görme, bağlanma figürünü ko-ruyan ve güven veren bir sığınak olarak içselleştirme ve bağlanma figüründen uzakla-şıldığında ayrılık kaygısı yaşama." Ainsworth, kişinin diğerleriyle kuracağı duygusal bağların niteliklerini ortaya koyarak güvenli bağlanmaya giden süreçleri tanımlamıştır. Bireyin önemli gördüğü kişilerle kurduğu duygusal bağ geçici değildir, zaman içerisinde süreklilik gösterir, bu duygusal bağ belli bir kişiyi kapsar ve yerine herhangi bir kişi koyulamaz. Birey, önemli duygusal bağlılığı olan kişiyle yakın ilişkiler kurmak ve bu yakınlığı sürdürmek ister ve kendi elinde olmadan duygusal bağlılık geliştirdiği kişiden ayrıldığında ciddi üzüntü yaşar.¹⁰

Daha sonraki araştırmacılar, Bowlby ve Ainsworth'un geliştirdiği bu ölçütleri kullanarak, Tanrıyla kurulan ilişkinin de ana babayla kurulan yakın ilişkiler ve bağlanma davranışı gibi tasvir edilebileceği ileri sürmüşlerdir. Özellikle inanan kişiler, seven Tanrı imgesinin insanlar arasında en güçlü sevgi ilişkilerini simgeleyen duygusal bağ-larla karakterize edilebileceğini düşünürler: Tutku, heyecan, güven, samimiyet ve mu-habbet içeren bir dostluk ilişkisine benzer şekilde. İnançlı kişilerin Tanrıyla aralarındaki sevgi ilişkilerini, en azından kısmen, insanlarla kurdukları sevgi ilişkileri aracılığıyla anladıkları görölmektedir.¹¹ Fakat bu ilişkinin çift yönlü olduğu, her zaman tatmin edici olmayıp bazen de çatışmalı bir nitelik arz ettiği unutulmamalıdır.

Tanrıya bağlanmayla dindarlık ve bağlanma tarzları arasındaki ilişkiye dair hızla gelişen alanyazın, bağlanma yaklaşımlarının din psikolojisi araştırmalarında verimli bir

⁹ Brooke C. Feeney, Meredith Van Vleet, "Growing Through Attachment: The Interplay of Attachment and Exploration in Adulthood", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.27(2), 2010, s. 226-234; Nicole A. Doherty, Judith A. Feeny, "The Composition of Attachment Networks Throughout The Adult Years", *Personal Relationships*, 11, 2004, s. 469-488.

¹⁰ Mary D. S. Ainsworth, Attachment, Retrospect and Prospect, *The Place of Attachment in Human Behavior* (ed.) C. M. Parkes - J. S. Hinde, London, Tavistock Publications, 1982, ss. 3-30.

¹¹ Richard Beck, "Communion and Complaint: Attachment, Object-Relations and Triangular Love Perspectives on Relationship with God", *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 34, No.1, 2006, s. 43-45; Victor G. Cicirelli, "God as The Ultimate Attachment Figure for Older Adults", *Attachment and Human Development*, Vol.6, No. 4, 2004, s. 372-374.

inceleme sahası oluşturduğunu göstermektedir.¹² Bağlanma kuramı din ve Tanrı tasavvuru araştırmalarının öncüsü olan Kirkpatrick, bağlanma teorisinin dini tecrübe ve davranışı anlamak için önemli bir psikolojik çerçeve sunduğunu, çünkü Tanrı ile olan kişisel ilişkinin tek Tanrılı dinler olan Yahudilik, İslam ve özellikle Hıristiyanlıkta dinin temelinde bulunduğunu savunmaktadır.¹³ Gerçekten de hem Hristiyanlık hem de İslam dinin teolojileri, Tanrı'nın bir bağlanma figürü olarak ele alınması hususunda açık ve tatminkar bilgiler vermektedir. Tek Tanrılı dinler dışındaki geleneklerin inananlarının da Tanrıları, tanrıçaları ya da diğer dinsel nesnelere ile sık sık kişisel ilişkiler kurduklarını belirtmektedir. Bilindiği gibi çoğu inanan için algılanan Tanrı'yla ilişki ve deneyimler dini inanışlarının merkezinde yer almakta ve Tanrı'yla kurulan bu ilişkilerin çocuk, anne-baba ilişkilerindekine benzer bir sevgi ve sıcaklık sağladığı öne sürülmektedir.

İlk olarak Kirkpatrick ve diğerlerinin yapmış oldukları alan araştırmaları, Tanrı'yla ilişkinin de bağlanma ilişkisine benzer şekilde başarıyla betimlenebileceğini ortaya koymuştur. Kirkpatrick ve Shaver daha erken dönemlerde yaptıkları iki çalışmada; bağlanma tarzıyla dini inanç, teslimiyet (commitment), bağlılık (involvement), Tanrı imgesi, din değiştirme tecrübesi ve dil ucuyla konuşma (glossolalia) gibi dini değişkenler arasında ilişki bulmuşlardır.¹⁴ Kirkpatrick iki yıllık boylamsal bir çalışmada, güvensiz bağlanma örüntüleri sergileyen bireylerde Tanrı'nın telafi edici bir bağlanma figürü gibi iş görebileceği kanıtına ulaşmıştır.¹⁵ Granqvist de benzer şekilde, bireylerin Tanrıyı geçici bir bağlanma figürü olarak kullanabileceğini göstermiştir.¹⁶ Öte yandan diğer bir

¹² Bkz. Glendon I. Moriarty, Z. Hoffman, C. Grimes, "Understanding the God Image Through Attachment Theory: Theory, Research and Practice", *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.9 (2), 2006, ss. 43-54.

¹³ Bkz. Pehr Granqvist, Lee A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 917-940; Ayrıca bkz. Peter C. Hill, Todd W. Hall, "Relational Schemas in Processing One's Image of God and Self", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.21, No. 4, 2002, ss. 365-373.

¹⁴ Lee A. Kirkpatrick, Phillip R. Shaver, "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.29(3), 1990, ss. 315-334; Lee A. Kirkpatrick, Phillip R. Shaver, "An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.18(3), 1992, ss. 266-275.

¹⁵ Lee A. Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.36(2), 1997, ss. 207-217; Lee A. Kirkpatrick, "God as Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.24(9), 1998, ss. 961-973.

¹⁶ Pehr Granqvist, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.37(2), 1988 ss. 350-367.

kısım çalışmada ise yetişkin bağlanmasıyla ruhsal (spiritual) olgunluk arasında ilişki bulunmuştur.¹⁷ Yine pek çok araştırmada, Tanrıyla aralarında güvenli bağlanma ilişkisi kuramayan ve güvensiz bağlanan bireylerin, bu yoksunluğu telafi etmek için, din değiştirme (conversion) ve duygusal açıdan güçlü, farklı dini-manevi (religious-mystical experiences) tecrübe ve değişimlere daha açık oldukları görülmüştür.¹⁸ Pek çok araştırmada da Tanrıya bağlanma boyutları ile kişinin sorunlarıyla başa çıkmada destek algıları (perceptions of support) arasında önemli ilişkiler bulunmuştur.¹⁹ Güvenli bağlanma gösterenlerin Tanrı tasavvurları, kişiye huzur ve rahatlık veren, kişisel gelişimini harekete geçiren, insanlarla ilişkilerini kolaylaştıran, hayata anlam ve amaç kazandıran özellikler göstermektedir. Güvensiz bağlananlar ise, tersine fazla talepkar ve otoriter olarak algılanan Tanrı imgelerine sahiptirler.

Bağlanma kuramı Yahudi-Hıristiyan bireylerin Tanrı ile ilişkilerinin doğasını, işleyişini ve niteliğini incelemek ve açıklamak için oluşturulan kavramsal bir çerçeve olarak oldukça fazla alan araştırmasında kullanılmıştır. Batı araştırma alanyazın gözden geçirildiğinde oldukça fazla konu ve kavramın bağlanma kuramı uygulanarak detaylı bir şekilde incelendiği görülmektedir.²⁰ Son yıllarda Tanrı'ya bağlanma ve psikolojik gelişim, sağlık ve mutluluk, acı kayıplara tahammül ve yetişkin duygusal ilişkileri gibi bir-

¹⁷ J. K. TenElshof, I. L. Furrow, "The Role of Secure Attachment in Predicting Spiritual Maturity of Students Conservative Seminary", *Journal for Psychology and Theology*, Vol.28(2), 2000, ss. 99-108.

¹⁸ Bkz. Pehr Granqvist, P. Hagekull Berit, Tord Ivarsson, "Disorganized Attachment Promotes Mystical Experiences Via a Propensity for Alterations in Consciousness (Absorption)", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 180-197; Pehr Granqvist, Lee A. Kirkpatrick, "Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis", *The International Journal for the Psychology of Religion*, Vol.14(4), 2004, ss. 223-250.

¹⁹ T. G. Belavich, K. I. Pargament, "The Role of Attachment in Predicting Spiritual Coping with a Loved One in Surgery", *Journal of Adult Development*, Vol.9, No.1, 2002, ss.13-27.

²⁰ Bkz. Maureen Miner, Martin Dowson, Kim Malone, "Attachment to God, Psychological Need Satisfaction, and Psychological Well-Being Among Christians", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.42, No. 4, 2014, ss. 326 -342; T. N. Sim, M. S. Loh, "Attachment to God: Measurement and Dynamics", *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 2003, ss. 373-389; C.W. Rowatt, L. A. Kirkpatrick, "Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity and, Personality Constructs", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 2002, ss. 637-651; Matt Bradshaw, Christopher G. Ellison, Jack P. Marcum, "Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20, 2010, ss. 130-147; Melissa E. Houser, Ronald D. Welch, Hope, "Religious Behaviors, and Attachment to God: A Trinitarian Perspective", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 4, 2013, ss. 281-297; Richard Beck, "Communion and Complaint: Attachment, Object-Relations, and Triangular Love Perspectives on Relationships with God.", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.34, No. 1, 2006, ss. 43-52; R. Cassibba, P. Granqvist, A. Costantini, S. Gatto, "Attachment and God Representations Among Lay Catholics, Priests, and Religious: A Matched Comparison Study Based on the Adult Attachment Interview", *Developmental Psychology*, 44, 2008, ss. 1753-1763.

çok psikolojik ve dinsel değişkenler arasındaki bağlantı ve bunların klinik belirginliği ve kullanımları artan bir ilgiyle araştırmaktadırlar. Gerçekten de genel bağlanma araştırmaları bir kenara bırakılıp, din ve bağlanma kuramının diğer değişkenlerle ilişkisine yönelik bilimsel yayın yoğunluğu o kadar çok artmıştır ki, artık bağlanma kuramı psikoloji, gelişim psikolojisi, psikiyatri, psikanaliz ve sosyal psikolojide en açıklayıcı kuramlardan birisi haline gelmiştir.

Bizim çalışmamızla doğrudan ilgili ya da destekleyici olan alanyazındaki araştırma konularına baktığımızda örneğin; Tanrı'ya bağlanma ile yaşam doyumu, stresle başa çıkma, yakın ilişkiler, evlilik ve eşler arası ilişkiler, yeme bozuklukları, cinsel istismar, alkol ve diğer uyuşturucu kullanımı, romantik ilişkiler, cinsel tatmin, yalnızlık, kayıp ve yas, kaza, doğal afetler, din değiştirme, ruh sağlığı, dini başa çıkma, affedicilik, kendini bağışlama, yardımlaşma, sorumluluk, ağır hastalıklar, kanserle başa çıkma, aile, ebeveyn ve çocuk, boşanma, ciddi kaygı bozuklukları ve kaygıyla başa çıkma, göçmenlik, kimlik edinme, beden imgesi, yaşlılık, suç, utanç, günahkârlık, merhamet, mezhep farklılıkları, liderlik, gruplar arası ilişkiler, ciddi psikolojik rahatsızlıklar (paranoya, panik bozukluğu, takıntılar, şizofreni, otizm, sosyal fobi vb.), cinsel kimlik tercihleri, LGBT bireyler, iş ve iş doyumu, cinsel taciz, benlik saygısı, özgüven, ırk ve renk ayrımı, gibi pek çok konu alan araştırmaları yapılarak incelenmiştir.²¹

²¹ Bu araştırmalardan bazıları için (2010 sonrası) bkz. Alyssa M. Strenger, Sarah A. Schnitker, Thomas J. Felke, "Attachment to God Moderates the Relation Between Sociocultural Pressure and Eating Disorder Symptoms as Mediated by Emotional Eating", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.19, No. 1, 2016, ss. 23–36, DOI: 10.1080/13674676.2015.1086324; Lauren E. Maltby, Todd W. Hall, Trauma, "Attachment, and Spirituality: A Case Study", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.40, No. 4, 2012, ss. 302-312; Kristin J. Homan, "A Mediation Model Linking Attachment to God, Self-Compassion, and Mental Health", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 10, 2014, ss. 977–989; C. G. Ellison, M. Bradshaw, K. J. Flannelly, K. C. Galek, "Prayer, Attachment to God, and Symptoms of Anxiety-Related Disorders among U.S. Adults", *Sociology of Religion*, 75: 2, ss. 208-233; Kristin J. Homan, Chris J. Boyatzis, "The Protective Role of Attachment to God Against Eating Disorder Risk Factors: Concurrent and Prospective Evidence", *Eating Disorders*, 18, 2010, ss. 239-258, 2010; Deborah E. Foulkes, The Relationship Between Transformational Leadership Behavior, Adult Attachment and God Attachment, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lynchburg, Virginia, 2015; Mary E. Varghese, Attachment to God and Psychological Well-Being: Shame, Guilt, and Self-Compassion as Mediators, Purdue University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), West Lafayette, Indiana, 2015; Angela C. Weaver, Investigating the Role of God Attachment, Adult Attachment and Emotion Regulation in Binge Eating, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lynchburg, Virginia, 2011; Chris Kiesling, "An Attachment Theory Approach to Narrating the Faith Journey of Children of Parental Divorce", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.16, No. 4, 2011, 301-313; K. D. Horton, C. G. Ellison, A. Loukas, D. L. Downey, J. B. Barrett, "Examining Attachment to God and Health Risk-Taking Behaviors in College Students", *J. Relig Health*, 51, 2012, ss. 552–566; Bkz. Rosalinda Cassibba, Sonia Papagna ve Ark. "The Role of Attachment to God in Secular and Religious/Spiritual Ways of Coping with a Serious Disease", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No.3, 2014, s. 252-261; Lisa Rudolfsson, Inga Tidefors, "I Have

Bağlanma kuramına bu kadar ilgi gösterilmesinin birkaç önemli sebebi vardır. Bağlanma kuramı genel olarak şu öncüllere dayanır; a. Herhangi bir tehlike anında diğer önemli kişilerden koruma ve rahatlık sağlanması ile ilişkili olmaları nedeniyle temel ilişki dinamiklerin (ilişkinin duygusal, davranışsal ve bilişsel elemanları) rol ve işlevleri, b. Her iki koruma sağlayan kişi (önemli diğer kişi) ile koruma sağlanan kişinin (kendisi) rolü ve katkıları, c. İkili ilişkilerde bireyler arasında oluşan ilişki deneyimleri (bağlanma bağı). Bağlanma kuramına göre birincil bakıcılar, anne veya diğerleri yakınlık çabasının ilk hedefleridir. İlk olarak çocuklukta olmak üzere bireyler, bağlanma figürüne çok yakın olmayı isterler ve ondan ayrılma düşüncesine de ciddi direnç gösterirler. Çünkü bağlanma figürü ihtiyaç anında koruma, sakinleştirme, rahatlatma, destek ve çareler sağlayan güvenli bir barınaktır. En önemlisi de özellikle hem çocukluk dönemi hem de yetişkinlik dönemlerinde bağlanma figürü, güvenli bir dayanak işlevi görmektedir. Bu nedenlerden dolayı bağlanma kuramı yaklaşımları; özellikle yakın ilişkiler, koruma ve duygusal temel güvenin uygulanması ile ilgili Tanrı'ya ilişkin tarzların Yahudi, Hıristiyan, İslam ve diğer dini geleneklerin deneyimlerinde nasıl geliştiği ve işlediği konusunda yeni bir görüş açısı sunmaktadır.

Uzun sürelerdir Batı ülkelerinde yapılan bağlanma kuramı din ve Tanrı tasavvuru araştırmalarının çoğunda, Müslüman örnekleme çok az rastlansa da, son yirmi yılda hem yapılan araştırmalara Müslümanlardan da katılım sağlanmış hem de Müslüman örneklem üzerine psikolojik kuramlar doğrudan uygulanarak, İslam ve diğer dinlerin Tanrı inançlarını inceleyen karşılaştırmalı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Tanrı tasavvurları üzerine yapılan bu araştırma sonuçları kültürel ve dini farklılığın, bireylerde farklı Tanrı imgesi oluşturduğunu göstermektedir. Şimdilerde, Batı ülkelerinde Yahudi-

Cried to Him a Thousand Times, but it Makes no Difference: Sexual Abuse, Faith, and Images of God”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 9, 2014, ss. 910-922; M. Wei, Tsun-Yao Ku, Hwei-Jane Chen, N. Wade, K. Yu-Hsin Liao, Gwo-Jen Guo, Chinese Christians in America: Attachment to God, Stress, and Well-Being, *Counseling and Values*, Vol.57, 2012, ss. 162-180; M. J. Thomas, G. L. Moriarty, E. B. Davis, E. L. Anderson, “The Effect of a Manualized Group Psychotherapy Intervention on Client God Images and Attachment to God: A Pilot study”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No.1, 2011, ss. 44-58; Joshua Myers, The Relationship of Prayer and Forgiveness to God Attachment, Romantic Attachment and Relationship Satisfaction in Christian Married Adults: A Mediation Study, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lynchburg 2015; Blake V. Kent, “Attachment to God, Religious Tradition, and Firm Attributes in Workplace Commitment”, *The Journal of Social Psychology*, 2016, ss. 1-17, DOI: 10.1080/00224545.2016.1242470; T. A. Fergus, W. C. Rowatt, “Examining a Purported Association Between Attachment to God and Scrupulosity”, *Psychology of Religion and Spirituality*, 63, 2014, ss. 230-236; Neal Krause, R. David Hayward, “Anxious Attachment to God, Spiritual Support, and Obesity: Findings from a Recent Nationwide Survey”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 55(3), 2016, ss. 485-497.

lik, Hıristiyanlık ve İslam dini ile uzak doğu dinlerinin Tanrı tasavvurları üzerine yapılan psikoloji ve din psikolojisi araştırmalarında, farklı dinlerin teolojilerinin farklı inanç biçimleri ortaya çıkardığı ön kabulüyle daha objektif ve kısmen de olsa genellemelerden kaçınılarak araştırmalar yapılmaktadır denilebilir. Daha da önemlisi artık birçok araştırmacının Müslüman grupların din ve Allah tasavvurunu, hem Müslüman hem de Yahudi-Hristiyan dini geleneğine sahip araştırmacılar tarafından ciddi sayıda örnekleme uygulamayla standart hale getirilmiş, İslam dini inançları üzerine temellenen ve geliştirilen ölçeklerden elde edilen verilerle araştırma ve yorumlama eğiliminde olduğu gözlenmektedir.²² Bu çalışmaların sonuçlarına bakıldığında, üç büyük din ve Budizm, Hinduizm gibi uzak doğu dinlerinin bağlanma kuramına göre, benzer ilişkiler yanında, bir birinden farklı Tanrı imgesi ve Tanrı insan ilişkisi ortaya çıkardığı görülmektedir.²³

Bu araştırmaya hem konu ve yöntem benzerliği hem de metodolojik açıdan örneklik etmesi bakımından bazı Tanrı'ya bağlanma çalışmalarını da burada belirtmeliyiz. Bağlanma kuramını din ve Tanrı tasavvurlarına uygulayan ve ilk empirik araştırmaları yapan Kirkpatrick, Shaver, Mukilincer ve Granqvist gibi araştırmacıların çalışmaları, "bağlanma kuramı araştırmalarının ortaya çıkışı ve gelişmesi" adı altında bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde yorumlanmış ve tartışılmıştır. Bu bölümde son zamanlarda Tanrı'ya bağlanma ve değişik değişkenler üzerine yapılan ve bu çalışmada ortaya çıkacak pek çok yöntemsel ve yorumla ilgili sorunu ortadan kaldırmaya yardımcı olan ilgili bazı araştırmalar hakkında bilgi vereceğiz.

²² Bkz. Hisham Abu-Raiya, Peter C. Hill, "Appraising the State of Measurement of Islamic Religiousness", *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol.6, No. 1, 2014, ss. 22-32; Hisham E. R., K. I. Pargament, "Empirically-Based Psychology of Islam: Summary and Critique of the Literature", *Mental Health, Religion & Culture*, 14, 2011, ss. 93-115; Hisham E. R., K. I. Pargament, A. Mahoney, C. Stein, "A Psychological Measure of Islamic Religiousness: Development and Evidence of Reliability and Validity", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 18, 2008, ss.291-315; N. Ghorbani, P. J. Watson, Z. H. Khan, "Theoretical, Empirical and Potential Ideological Dimensions of Using Western Conceptualizations to Measure, Muslim Religious Commitment", *Journal of Muslim Mental Health*, 2, 2007, ss. 113-131; H. Tiliouine, R. A. Cummins, M. Davern, "Islamic Religiosity, Subjective Well-Being and Health", *Mental Health, Religion & Culture*, 12, 2009, ss. 55-74; A. Jana-Masri, P. E. Priester, "The Development and Validation of Qur'an-Based Instrument to Assess Islamic Religiosity: The Religiosity of Islam Scale", *Journal of Muslim Mental Health*, 2, 2007, ss. 177-188.

²³ Bkz. Louis Hoffman "Religious Experience, Development, and Diversity", *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss.1025-1035; Kalman J. Kaplan ve Ark, "Individuation and Attachment in Israel and Thailand: Secular Versus Religious Jews and Buddhists", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 93-105; Wendy Morua, Adult and God Attachment Orientations as Predictors of Coping Strategies and Emotional Well-Being, University of Houston, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Houston, 2008, ss. 50-69.

Buna göre bağlanma kuramı başta olmak üzere nesne ilişkileri kuramı ve ilişkisel psikoloji-psikanaliz esas alınarak özellikle Batı ülkelerinde kısmen de Kore, Japonya, Hong Kong, Malezya ve İran gibi ülkelerde Müslüman ve diğer dinlerden örneklem üzerine yapılan ve bizim araştırmamıza da örneklik teşkil eden ciddi bir araştırma yekünü oluşmaya başlamıştır. Bu çalışmaların en önemlileri olarak; Monteiro'nun, Hindu, Müslüman ve Hıristiyanlar'da Tanrı imgesi, affedicilik ve bağlanma üzerine yaptığı araştırması,²⁴ Saffran'ın, dini uyum üzerine yetişkin bağlanması ve Tanrı-inanç geleneğinin etkileri üzerine yaptığı araştırması,²⁵ Tisdale'nin nesne ilişkileri gelişiminin Tanrı ve kendilik tecrübesiyle ilişkisi üzerine, nesne ilişkileri kuramını temel alarak karşılaştırmalı bir şekilde Yahudi, Müslüman ve Protestanlar'da Tanrı tasavvuru ve kendilik ilişkisini incelediği araştırması,²⁶ örnek olarak verilebilir. Henüz standart hale gelmemiş olsa da, bağlanma kuramına göre Müslümanların Allah tasavvurunu ölçmek için ölçek çalışmaları da yapılmaktadır.²⁷ Tezimiz açısından önemli bir çalışma olarak Tevrat, İncil ve Kuran'da Tanrı-insan ilişkisini karşılaştırmalı genel bir çerçevesini çizen Weingarten ve arkadaşlarının araştırması belirtilmelidir.²⁸ Tezimizin teorik ve metodolojik yapısı kurulurken, özellikle Hıristiyan ve İslam teolojilerinin Tanrı'ya bağlanmada gösterdiği farklılıklara dikkat çeken bir başka araştırma da, Hıristiyanlık ve İslam'da spiri-tüel bağlanma üzerine dört araştırmacının ortaklaşa yaptıkları karşılaştırmalı çalışmalarıdır.²⁹ Bu araştırmayı bizim çalışmamız açısından önemli hale getiren bir unsur da, araştırmamanın yazarlarının akademik çalışmalarının bir döneminde hem bağlanma kuramı hem de nesne ilişkileri kuramını temel alarak din ve Tanrı tasavvurları üzerine araştır-

²⁴ Diana Monteiro, Images of God, Forgiveness and Attachment Among Hindus, Muslims and Cristians in India, The University of Southern, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Mississippi, 2005; Ayrıca bkz. Chen, Hwei-Jane, The Development of The Spiritual Attachment Inventory: Conceptualizing Religious Experiences with The Attachment Theory, University of Missouri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Missouri, 2004, ss. 46-65.

²⁵ Sandra K. Saffran, The Effect of Adult Attachment, God and Faith Tradition on Religious Orientation, Seattle Pacific University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2009.

²⁶ Theresa C. Tisdale, A Comparison of Jewish, Muslim and Protestant Faith Groups on the Relationship Between Level of Object Relations Development and Experience of God and Self, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 1997; Ayrıca bkz. Shelley C. Taylor, Exploring God Concepts of Christians, Muslims, and New Age Participants, Carleton University, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 2009.

²⁷ Maureen Miner, Bagher Ghobary-Bonab, Martin Dowson, "Development of a Measure of Attachment to God for Muslims", *Rev Relig Res.* 2017, DOI 10. 1007/s13644-016-0281-2.

²⁸ Bkz. C. P. Weingarten, L. Luborsky, T. Andrusyna, L. Diguier, J. Descôteaux, "Relationships Between God and People: An Interpersonal Study of Scriptures", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 24, 2014, ss. 133-150.

²⁹ Bkz. Maureen Miner, Bagher Ghobary, Martin Dowson, Marie-Therese Proctor, "Spiritual Attachment in Islam and Christianity: Similarities and Differences", *Mental Health, Religion & Culture, First*, Vol.17, No.1, 2014, ss. 79-93.

malar yapmış olmalarıdır. Makale teorik bir yapıda olsa da, Hristiyanlık ve İslam dininin temel kavramlarının bağlanma kuramı açısından benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Yine yakın zamanlarda başka bir araştırma da, İslam dini ve maneviyatında Tanrı'ya bağlanma ilişkisini yine teorik düzlemde ele alınmış, özellikle Kuran eksenli ve tasavvufi yoruma ağırlık veren bir çalışma ortaya konmuştur.³⁰ Bu bağlamda ciddi psikolojik rahatsızlık teşhisi konmuş Pakistanlı Müslüman hastaların Allah algısı üzerine yapılmış bir araştırma da örnek olarak verilebilir.³¹

Ülkemizde de Allah-insan ilişkisinin Müslüman bireyin hayatındaki merkezi rolü son zamanlarda pek çok araştırmaya konu olmuş ve farklı açılardan yorumlanmıştır. Bu araştırmaların sayısının din psikolojisi, din eğitimi, tefsir ve kelim alanlarında daha fazla arttığı görülmektedir. Özellikle konuya ilgi duyan birçok din psikolojisi araştırmacısı, Müslüman bireyin Allah ile olan ilişkisi ve bu ilişkinin kişinin psiko-sosyal hayatına yansımalarıyla ilgili derin ve kapsamlı bir anlayışa ulaşmak için, önemli birçok psikolojik kuramı çalışmalarında kullanarak sınımlardır. Bu kuramlar İslam dini geleneğiyle de karşılaştırılarak eleştirel bir yaklaşımla yeni değerlendirme ve bakış açıları ortaya konmaya çalışılmıştır.³² Tanrı tasavvuru ile ilgili ülkemizde yapılan empirik araştırmalar bu çalışma için de başvurulacak önemli bulgular içermektedir.

Son on yılda din ve bağlanma kuramı çalışmaları artmaya başlamış ve ülkemiz din psikolojisi alanına ciddi empirik veri sunulmuştur. Öncelikle bağlanma kuramını

³⁰ Bkz, Bagher G. B, Maureen Miener B. S, Marie-Teresa P, "Attachment to God in Islamic Spirituality, *Journal of Muslim Mental Health*, Vol.7, Issue 2, 2013, ss. 77-104.

³¹ Bkz. Yasmin N. Farooqi, Mobushra Rehman, "Perception of Allah Among Schizophrenics and Depressives: Unipolars and Bipolars", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.4(4), 2001, ss. 57-70.

³² Bazı araştırmalar için bkz. Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, Diyanet İş. Baş. Yay, 1983; Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970; Ali Kuşat, "Ergenlerde Allah Tasavvuru", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (ed.) Ünver Günay - C. Çelik, Adana, Karahan Kitabevi, 2006; Yurdagül Konuk/Mehmedoğlu, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 1994; Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniv. İlahiyat F. Dergisi*, 13(2), 2004, s. 59-80; Erdoğan Fırat, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 1977; Hasan Bacanlı, "Tanrı ve Peygamber Kavramları: Selçuk Üniversitesinde Bir Araştırma", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1995, ss.155-160; Asım Yapıcı, "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2(7-8), 2004, s.169-206; Melek Güngördü, Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir, 2001; Beyazıt Y. Seyhan, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler", *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, S. 1, 2014, s. 65-97; V. Uysal, S. N.Batan, S. Baş, H. Zafer, "Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler", *Marmara Ü. Öneri Dergisi*, C.II, S. 42, 2014, s. 221-237.

temel alan araştırmalar olarak Korkmaz'ın "Bağlanma, İnsan-Allah İlişkisi ve Psikolojik Sağlık" isimli araştırması,³³ Subaşı'nın "Üniversite Öğrencilerinin Tanrı İle İlişkilerinin Bağlanma Kuramı Açısından Değerlendirilmesi",³⁴ isimli araştırması, Kartopu'nun "Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi",³⁵ isimli araştırması ve Çınar'ın "Tanrı'ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı",³⁶ isimli araştırması örnek olarak verilebilir. Birkaç psikolojik kuramın bütüncül bir yaklaşımla kullanıldığı ve bizim araştırma-mız açısından oldukça önemli bir çalışma olarak Mehmedoğlu'nun, çoğunluğu İstanbul'da yaşayan 411 kişiyle yaptığı araştırma, Türk insanının Allah tasavvuru hakkında genel bir görüntü vermektedir.³⁷ Yıldız'ın, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Gelişimi"³⁸ isimli çalışması hem kuramsal hem de gelişim psikolojisi açısından Tanrı tasavvuru araştırmalarına oldukça önemli katkılar sağlamış gözükmektedir. Tanrı tasavvuru üzerine yapılan empirik çalışmalardan Akyüz'ün, "Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru"³⁹, isimli araştırması, Koç'un, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı"⁴⁰, isimli araştırmasıyla Güler'in, Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu"⁴¹, isimli araştırması konunun değişik örneklem grupları üzerinde sinanması ve yaygınlığu açılarından örnek olarak verilebilir.

Yine yakın zamanlarda ölkemizde, bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru ilişkisinin Batı kültürlerinde oldukça yaygın olarak kullanıldığı alkol, uyuşturucu bağımlılığu ve diğer kötü alaşkanlıklarla ilgili de bazı araştırmalar gerçekteşirilmifitir.⁴² Psikiyatri ve psikoloji alanlarında Din ve bağlanma kuramı araştırmalarının henüz çok yetersiz olsa

³³ Nuran E. Korkmaz, Bağlanma, İnsan-Allah İlişkisi ve Psikolojik Sağlık, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2012.

³⁴ Hacer Subaşı, Üniversite Öğrencilerinin Tanrı İle İlişkilerinin Bağlanma Kuramı Açısından Değerlendirilmesi, (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2012.

³⁵ Saffet Kartopu, "Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Vol. 9/2 Winter, 2014, ss. 887-903.

³⁶ Mehmet Çınar, *Tanrı'ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı*, Saarbrücken, Lap Lambert Academic Publishing, 2016.

³⁷ Bkz. Ali U. Mehmedoğlu, *Tanrı'yı Tasavvur Etmek: Türk İnsanının Allah Tasavvuru*, İstanbul, DEM Yayınları, 2007, ss.220-233.

³⁸ Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.

³⁹ Züleyha Akyüz, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010.

⁴⁰ Ayşe Koç, Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2011.

⁴¹ Özlem Güler, Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2007.

⁴² Bkz. Baise Tikir, Adem Demirci ve Ark. "Relations Between Attachment to People, Attachment to God, Perception of God and Addiction Severity in a Islamic Population in Turkey", *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 25, Supplement:1, 2015, s. 67-69.

da, disiplinlerarası işbirliğini ve kuramın pratik kullanımını artıracaklarını düşünüyoruz. Fakat İslam dindarlığının temel yapılarında bulunan Allah-insan ilişkisini anlamak ve psikolojik kavramlaştırmalarda bulunmak için çok daha fazla ve kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle, Müslüman birey ile Allah arasındaki ilişki boyutlarının psikolojik açılardan ele alınması ve yorumlanması, birey ile Allah arasındaki derin kişisel bağların anlaşılabilirliği ve izahına imkân sağlayacaktır. Bu bağlamda insanların İlahi Varlıkla ilişkilerini ve deneyimlerini incelemeye alan bir bakış olması nedeniyle bağlanma kuramı ciddi bir ilgi toplamaktadır.

Bağlanma kuramı, genel psikoloji, psikanaliz, psikiyatri, sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisini yani çocuk-anne-aile gelişimi ve yetişkin yakın ilişkileri olgularından daha farklı alanlara kayarak gelişmesini ve genişlemesini sürdürmektedir. Dünyanın pek çok ülkesinde teologlar, psikologlara benzer şekilde, kişisel din ve tecrübeler ile kişinin Tanrı ile ilişkilerini anlamada bağlanma kuramının açıklamalarına başvurmuşlardır. Örneğin teologların bir kısmı Tanrı'yı ideal bir bağlanma figürü gibi algılamaktadır.⁴³ İlk bağlanma kuramı din araştırmalarından Kirkpatrick ve Shaver'in çalışması, çocuklukta bağlanma, yetişkin sevgi ilişkileri ile dini inanış ve hareketler arasındaki ilişkiyi incelemiştir.⁴⁴ Bağlanma kuramının açıklamaları ve etkisi, bilişsel psikolojinin de yardımıyla din ve Tanrı imgesi araştırmalarında yeni ve önemli bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

İnsan gelişimini açıklayan birçok psikoloji kuramının, kişinin dini gelişimi ve Tanrı'yla olan ilişkilerini de yakından ilgilendirdiği ve geniş bir şekilde açıklayabildiği araştırmalarla desteklenmektedir. Zaten Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler dinlerini sadece kavramsal bir çerçeve veya metafizik bir sistem olarak görmezler. Çünkü dindar olmak ve Tanrı'yla etkileşime girmek için topyekûn bir kabul, teslimiyet ve tavır alış da gereklidir. Bir kişinin, şartlar ne olursa olsun, kişisel varoluşu için Tanrı'ya minnettarlık içinde olması dindarlığın özüdür. Belli bir biçimde yaşamak, belli inanç, ibadet, kanaat ve tutumlara sahip olmak ve ayırt edici hususiyetleri haiz bir grubun mensubu olmak dindar olmanın önde gelen gereklerindedir. Bütün bu özellikler aynı zamanda bireyin Tanrı ile ilişkisinin bir tezahürüdür ve doğrudan ya da dolaylı olarak Tan-

⁴³ Bkz. Gordon D. Kaufman, *The Theological Imagination: Constructing the Concept of God*, Philadelphia, Westminster, 1981, ss. 58-67.

⁴⁴ Kirkpatrick & Shaver, "Attachment Theory and Religion", ss. 315-334.

rı'yla kuracağı yakınlığı da etkiler.⁴⁵ Bireyin tutum ve davranışları ile kullandığı din dili bu durumu yansıtan bir psikolojiyi simgeler. Özellikle bu üç dinin inananları, Tanrı'yla ilişkilerinde, dualarında ve belli bazı ibadetlere katılırken tüm benliklerini ve din dilini ayırt edici bir biçimde kullanırlar. Dini davranış ve söylemlerimizde, ne olacağımız ve ne umabileceğimize ilişkin en derin ve kuşatıcı umutlarımız, ideallerimiz ve isteklerimize kulak veririz.⁴⁶

Bu bağlamda dini tecrübenin, diğer insan tecrübelerinden tamamen bağımsız, kendi başına var olan insan düşünce ve eylemi olmadığı, aksine insanın tüm tecrübe biçimleriyle bağlantılı bir olgu olduğu söylenebilir. Dinin ve Tanrı tasavvurunu insan tecrübesinin bütünlüğü dikkate alınmadan yorumlanması doğru sonuçlar vermeyecektir. Daha erken dönemlerde Gazzali insanın genel psikolojisinden ayrı ve bağımsız bir din psikolojisi olamayacağını söylemiştir. O'na göre dinin anlamı, din konuları çerçevesinde belirginleşen genel insan psikolojisinden kaynaklanan duygular, düşünce tutum ve davranışlardan ibarettir. Örneğin Allah sevgisi, dinin ana konusu olan Allah'a yönelmiş doğal, insani sevgiden başka bir şey değildir.⁴⁷ Dolayısıyla Tanrı, ibadet, ahiret, ölüm gibi dini kavramlara, söz gelimi teorik hipotetik kavramlar muamelesi yapmak uygun değildir. Bu kavramlar insanın genel tecrübesinden kopartılamaz. Söz gelimi iman ve ibadet etmekle neşe-hüzün, umut-hayal kırıklığı arasında doğrudan bir bağlantı vardır.⁴⁸

2. Amaç ve Önem

Bilgi, insanın mahiyeti, olgu ve olaylarla ilgili İslam dini düşüncesi gözden geçirilirken unutulmaması gereken temel husus, Müslüman düşünürlerin her zaman Allah'a, ilgilendikleri konu ne olursa olsun en başta yer vermiş olmalarıdır. Allah'ın her insani çabada temel bir rol oynaması olgusu son derece açık olmuştur. Bu yüzden, Müslümanlar ağırlığı Allah'ı anlamaya ve bu anlayışa dayalı olarak da, insanların âlemdeki rolünü anlamaya vermişlerdir. İslam dini düşüncesine göre, insan olmaktan ne kastedildiğini

⁴⁵ David B. Simpson, Erin E. Woike ve Ark, "The Relationship of Religious Participation to Relationship with God", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.28, No. 4, 2009, s. 360-369.

⁴⁶ Cenan Kuvancı, *Din Dili Dil Oyunu Mu*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 99-100.

⁴⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara, T.D.V.Yayınları, 1993, s. 42-43.

⁴⁸ Kuvancı, a.g.e., s. 99; Ayrıca bkz. James Gibbon, "God is Great, God is Good: Teaching God Concepts in Turkish Islamic Sermons", *Poetics*, 36, 2008, ss. 389-403.

anlamak isteyenler Tanrı olmaktan ne kastedildiğini anlamak durumunda olmuşlardır.⁴⁹ İslam dinine göre dini tecrübenin özünde Yaratıcı (Allah) tasavvuru vardır. O'nun ismi olan Allah kavramının oluşturduğu anlam bütünlüğü, en yalın haliyle inanan insan için, her yerde, bütün hareket ve düşüncelerin merkezinde yer alır.⁵⁰ İslam düşünürlerine göre Allah'ı, özellikle Kuran'ın ortaya koyduğu şekilde bilmek gerektiği gibi, aynı şekilde O'nu dünya ve benliğimizin algılama şekline ilişkin bilgiye dayanarak da bilmek gerekir. Allah hakkındaki bu dinamik bilgi olmazsa, Allah insan ilişkisi ve bütün dini girişimin can damarı kesilmiş olur.⁵¹

Bu araştırmaya gereklilik açısından hatırlatılması gereken önemli bir yöntemsel husus, ülkemizde yapılan din bilimleri çalışmalarının büyük oranda Batılı araştırmaların etkisi altında yapılıyor olmasıdır. Hâlbuki sadece bu araştırmanın konusu Tanrı imgesi bağlamında bile Yahudi-Hıristiyan kaynakların çok ciddi eleştirel bakış açısına ihtiyacı vardır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in teistik düzlemde yolları kesişse de, aralarında hem ontolojik hem de epistemolojik açılardan ciddi farklılıklar bulunmaktadır.⁵² Birçok araştırmacının gözlemleyip belirttiği şekliyle, batılı kaynakların büyük bölümünde teizm derken kastedilen Tanrı anlayışı sadece Hıristiyanlığın Tanrı anlayışıdır. Hâlbuki mevcut Hıristiyanlığın Tanrı'dan kastettiği husus öncelikle Oğul İsa'dır. Onlara göre Oğul İsa aynı zamanda vahyin kendisidir. Yani İslamiyet'te olduğu gibi, vahiy getirmiş bir peygamberden ziyade vahyin bir parçası olan (Tanrı'sal) bir varlıktır. Bu açıdan standart bir teizm anlayışının bulunmadığı, daha tanım aşamasında bile Hıristiyanlık ve İslamiyet'in Tanrı tasavvurları açısından birbirinden ayrıldığı görülmektedir.⁵³ Bu bağlamda Hıristiyanlığın Tanrı insan ilişkisi ile İslamiyet'in Tanrı insan ilişkisinde, hem teorik bilme şekliyle hem de Tanrı inancının hayattaki yeri ve anlamı açılarından dikkat çekici farklılıklar olabilecektir. Ülkemizde dinler tarihi, kelam, din felsefesi ve tefsir alanları başta olmak üzere diğer alanlarda, hem Yahudi-Hıristiyan teolojisindeki

⁴⁹ Bkz. Alpaslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi: İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine*, 6. B, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016, ss. 99-111; William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, (çev. T.Koç), 4.B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2013, s. 24.

⁵⁰ İsmail R. Faruki, *Tevhid*, (çev. D.Yardım - L.Boyacı), 4.B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2006, s. 11.

⁵¹ Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s. 25.

⁵² Bkz. L. R. Rambo, M. S. H. Farris "Psychology of Religion: Toward a Multidisciplinary Paradigm", *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 711-720; S. M. Nakibe el-Attas, *İslam Metafizikine Prolegomena*, İstanbul, Küre Yayınları, 2016, ss. 17-21.

⁵³ Aydın Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı: Teistik Perspektif*, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014, s.31-32; Ayrıca bkz. Fraser Watts, Mark Williams, *The Psychology of Religious Knowing*, London, Cambridge University Press, 1994, ss. 10-23/128-150.

Tanrı tasavvurları hem de İslam düşüncesinde Allah tasavvuru teorik düzlemde yeterince incelenirse de psikolojik boyutlarıyla birey-Allah ilişkisi alan araştırmalarıyla test edilip yeterince çalışılmamıştır.

Tanrı'yla olan öznel deneyimler, gelenek ve kültürel faktörlere göre çeşitlilik gösterebilmektedir. Toplu yaşama kültürü olan insanlar yani toplulukçu kültürler Tanrı'yla olan deneyim ve dini tecrübelerini bireysel yaşam tarzını benimsemiş kültürlere göre daha kapsamlı ve daha yoğun yaşamaktadırlar. Sim ve Loh'a göre Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların Tanrı anlayışlarındaki belirgin dini farklılıklara rağmen, Tanrı'ya bağlanma konusu; Tanrı'yı kişiselleştirmeyen ve mutlak yüce gerçek olarak gören dinler arasında büyük çoğunlukla Hıristiyan kültürlerdeki araştırmalara dayanmaktadır.⁵⁴ Hıristiyan dini kültürü ağırlıklı bu çalışmaların sonuçlarının diğer dini geleneklere genellemeden kaçınılması önümüzde metodik bir gereklilik olarak durmaktadır. Zaten psikoloji ve din psikolojisinde yapılan bağlanma kuramı araştırmaları, bağlanma ve sosyo kültürel etkiler arasındaki ilişkiler konusunda oldukça kısıtlı sonuçlar vermektedir. Bağlanma ve din çalışmalarındaki kültürlerarası araştırma boşluğuna bakıldığında, Batı dışı diğer dini ve kültürel inanç sistemlerinin incelenerek karşılaştırılması, bağlanma davranışında çok özel bireysel farklılıkları anlamada, önemli alternatif bilgi ve yöntemleri verebileceği düşünülmektedir.⁵⁵

Tanrı kavramı bir dinden ötekine farklılaşan şekillerde, bir birlik veya bir çokluk olarak, kişisel veya kişisel olmayan şeklinde, ilahi olacak veya olmayacak şekilde anlaşılabilir. Bu araştırmada öncelikle, İslam dininin Allah tasavvuru bağlanma kuramı açısından incelenecek olsa da karşılaştırmalar bağlamında; teizmin Tanrı imgesini paylaşan Yahudilik ve Hıristiyanlığın Tanrı tasavvurları da değerlendirilecektir. Teizmin ilahı her şeye kadir, her şeyi bilen ve salt iyi olan aşkın manevi bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Fakat bu araştırmada din felsefesi, dinler tarihi ve din antropolojisinin Tanrı olgusuna saf bir entelektüel ilgisi ya da Tanrı tasavvurlarının soyut tahlili ve mantıksal incelenmesi yerine; kişisel, bireyin duygusal olarak tecrübe ettiği, psikolojik ve sübjektif Tanrı imgesi incelenecektir.

⁵⁴ Bkz. T. N. Sim, B. S. M. Loh, "Attachment to God: Measurement and Dynamics", *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 2003, ss. 373-387.

⁵⁵ Bkz. Peryl Agishtein, Claudia Brumbaugh, "Cultural Variation in Adult Attachment: The Impact of Ethnicity, Collectivism, and Country of Origin", *Journal of Social Evolutionary, and Cultural Psychology*, 7(4), 2013, ss. 384-405.

Bu bağlamda Tanrı kavramını, O'nun oluşturduğu anlam bütünlüğü içerisinde incelemek, O'na inanan insanların sahip olduğu hayat anlayışını incelemek ve Tanrı çatı kavramı içerisindeki veya altındaki kavramların bu anlayışı nasıl zenginleştirdiği ve sınırlandırdığını çözümlenmeye çalışmakla olabilir.⁵⁶ Tanrı'ya iman etmenin ne anlama geldiğini anlamanın yöntemi de, bu kavramın inananların hayat ve kavrayışlarını şekillendirmede oynadığı asli rolü anlamaktan geçer. Tanrı'ya bağlanma biçimlerinin ve süreçlerinin nasıl işlediği ve yaşam süresinin farklı aşamalarında nasıl ölçülmeleri gerektiği konusu yanında; kültürel, ekonomik ve çevresel koşullardan etkilenen deneyimleri de içeren yaşam tecrübelerinin Tanrı'ya bağlanma süreçlerini ve sonuçlarını nasıl etkilediği konusu da ele alınmalıdır.

Bağlanma teorisi, son kırk yıllık süreçte, yetişkinlik sevgi ilişkilerine uyarlanarak bugüne kadar büyük bir gelişim kaydetmiştir. Aynı zamanda kuram, bağlanma boyutlarının Tanrıyla kurulan ilişkiye uyarlanmasıyla din psikolojisi alanında da büyük bir araştırma yekünü oluşturmuştur. Bu alanda meydana gelen bir gelişme de, değerlendirme araçları ve daha sınıflayıcı olan yetişkinlik bağlanma boyutlarını alttan destekleyen empirik yapıların oluşturulmasıdır. Bağlanma kuramı din ve Tanrı tasavvuru araştırma bulgularına göre bağlanma kuramının, birçok dinin temel yönlerini, özellikle inananların Tanrı'yı veya diğer insanüstü varlıkları algılama şekillerini ve bu ilahi figürlerle kendi özel ilişkilerini araştırma ve bunları anlamaya yönelik akla uygun bir çerçeve sağladığı öne sürülmektedir.⁵⁷ Bu çalışmada da inananların Allah'la algılanan ilişkilerinin, bağlanma ilişkilerini tanımlayan kıstaslarla ve psikolojik olarak daha çok diğer bağlanmalarla benzerlik gösteren fonksiyonlarla bağdaştırıldığı gösterilmeye çalışılmaktadır.

Yahudi-Hıristiyan geleneğinde Tanrı'yla ilişkinin yaygın bir şekilde ebeveyn-çocuk ve sevgi-evlilik ilişkisi içinde betimlenmesi sonucunda din psikolojisi araştırmacıları, bağlanma teorisinden Tanrı'yla ilişkiyi tasvir eden birçok değerlendirme aracı-ölçeği geliştirmişlerdir. Bu ölçme araçlarının farklı kültür ve dini geleneklere uygulanması ilk başta bir çelişki olarak görülse de; pek çok çalışmada özellikle Müslüman örneklem gruplarına da uygulama yapılmış ve bazı farklılıklara rağmen araştırmacılar

⁵⁶ Kuvancı, a.g.e., s. 96-97.

⁵⁷ Bkz. Pehr Granqvist, "Religion as Attachment: The Godin Award Lecture", *Archive for the Psychology of Religion*, 32, 2010, s. 5-24.

tarafından İslam teolojisi esas alınarak yapılan uyarlama çalışmaları ile onları da anlamlı olarak ölçebildiği kanaatine ulaşılmıştır.⁵⁸

Araştırmamızdaki ilk amacımız, her ne kadar Batı kültürü dışında, hem bazı uzak doğu ülkesinde hem de en azından genel bağlanmayla ilgili olanları ülkemizde de birçok araştırmada sınanmış olmasına rağmen bu ölçeklerin, adaptasyon ve güvenilirlik-geçerlik çalışmaları yapılarak Türk örneklem üzerinde sınanmasıdır. Ölçeklerin Türk kültürü ve İslam dini geleneğine uygulanabilirliği temel amaçlarımızdan birisidir, çünkü Batı’da geliştirilen bu ölçeklerin İslam dinini Allah tasavvurunun genel özelliklerine uygunluğu çok dikkatli bir şekilde incelenmeli ve ölçekler ciddi bir değerlendirme ve adaptasyon sürecinden geçirilmelidir. Aynı zamanda bağlanma kuramının temel kavramları da gözden geçirilerek farklı kültürel yapı ve yaşam tarzına göre nasıl olması gerektiği yeniden değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi Türk kültürü Batı kültürlerine göre pek çok farklı özellik, farklı kültürel gelenekler ve değerlere sahiptir. Bağlanma kuramının gelişimi temel ilke ve yöntemlerinin özgün formlarında olduğu gibi İslam dini ve Türk kültüründe kullanılamayacağı ve kuramın tutarlılığının bozulmadan mümkün olduğunca Türk kültürü ve İslam dini geleneğine uygulanması gerektiği bu araştırmanın ön kabullerinden birisidir.⁵⁹

Bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru araştırmalarında en fazla kullanılan ölçek olan ‘Tanrıya Bağlanma Envanterini’ geliştiren Beck ve McDonald göre, gelecekteki araştırmalar için çekici bir araştırma sahası üreten bu çalışmaların görünen en önemli sınırlaması, yalnızca Hıristiyanlığa odaklanılmış olunmasıdır. Tanrı’ya bağlanma çerçevesinin öteki dünya dinlerine ne kadar iyi genelleştirilebileceği, teorik ve empirik yöntem henüz karara bağlanmamış bir meseledir. Teorik bakış açısından imanda bulunan bağlanma ilişkisinde zorunlu ön koşul, zatı itibarıyla şahsi bir Tanrı’nın tecrübe edilmesi veya Tanrı’yla ilişkinin Ainsworth –daha önce nakletmiştik- tarafından betimlenen kriterlere benzemesidir. Beck ve McDonald’a göre dünyanın belli başlı tek Tanrılı dinlerinden olan İslam ve Yahudilik de Tanrı’ya bağlanma hususunda araştırılmaya ihtiyaç duyan çok sayıda özelliğe sahip görünmektedir. Tanrı’ya bağlanma ilişkilerinde nasıl

⁵⁸ Bkz. Alicia Limke, Patrick B. Mayfield, “Attachment to God: Differentiating the Contributions of Fathers and Mothers Using the Experiences in Parental Relationships Scale”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 2, 2011, ss. 122-129.

⁵⁹ Bkz. Selen İmamoğlu, E. Olcay İmamoğlu, “Relationship Between General and Context- Specific Attachment Orientations in a Turkish Sample”, *The Journal of Social Psychology*. 146(3), 2006, ss. 261-274.

farklılaşacaklarını gözlemlemek amacıyla bu dinlerle öteki dinleri karşılaştırmak ilginç ve anlamlı olacaktır.⁶⁰ Aynı zamanda, farklı inançların teolojik oluşumlarına dayanarak bağlanma çerçevelerinin, pek çok durumda belirli inanç gruplarının tecrübelerini betimlemede yetersiz olabileceği de tahmin edilmektedir.

Bağlanma kuramını gelişim psikolojisinden alıp din ve Tanrı tasavvuru alanına taşıyan ve birçok araştırmayla sınayan Kirkpatrick, İslam teolojisinde tanımlanan Allah tasavvurunun bağlanma kuramı açısından oldukça anlamlı-uygun kriterlere sahip olduğunu belirtmektedir. Kirkpatrick'e göre, İslam kelimesi zaten Allah'a inanmak, ona güvenmek ve itaat etmek demektir. İman sahipleri Allah'a güvenirler. İslam inancının Allah tasavvuru, Yahudi ve Hıristiyan Tanrı tasavvurlarından önemli şekillerde ayrılabilir, bağlanma dinamikleri benzer kökleşmiş psikolojik süreçler içerebilirler. Özellikle bir bağlanma figürü olarak Tanrı ile kurulan bir ilişki, bir bağlanma yaşantısı, farklı bir kültürel ortamda da bağlanma sisteminin ve boyutlarının işlevselliği ile büyük ölçüde tanımlanır ve açıklanabilir. Bu bağlamda diğer tek Tanrılı dinlerde bağlanma teorisinin bu tür uygulanmasının empirik olarak araştırılması, bütün dünyada dini yaşantıda bağlanma dinamiklerinin evrenselliğini değerlendirmek açısından çok kıymetli olacaktır.⁶¹

Araştırmada ikinci olarak genç yetişkinlerin bağlanma tarzları, anne baba ile yakın ilişkiler ve çocukluk dönemi tutumları ile Allah tasavvurları arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Yetişkin yakın ilişkileri sonucunda oluşan; güvenli, kaygılı, saplantılı-kaçınan ve korkulu bağlanma tarzları ile örneklemin Tanrı tasavvurları arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu cevaplandırılmaya çalışılmaktadır. Yine Türk örnekleme Allah tasavvurunun bağlanma kuramı dinamikleri açısından, kişide dengeleyici bir unsur olarak mı, yoksa telafi edici bir unsur olarak mı etkin olduğu test edilmektedir. Allah'la kurulan ilişkinin, insanların diğer insanlarla kurdukları yakın ilişkilerdeki kadar karmaşık ve çelişkili olduğu ortadadır. Bağlanma kuramı, bu ilişkinin tasviri ve sorunları tespit açısından önemli önerilerde bulunur. Ülkemiz aile ve kültür yapısı açısından gençlerin, çocukluk dönemlerinden itibaren daha otoriter ve güçlü kudretli bir Allah inancıyla

⁶⁰ Richard Beck, Angie McDonald, "Attachment to God: The Attachment to God Inventory, Tests of Working Model Correspondence and An Exploration of Faith Group Differences", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.32, No. 2, 2004, s. 101.

⁶¹ Lee A. Kirkpatrick, Attachment Theory and Religious Experience, *Handbook of Religious Experience*, (ed.) Ralph W. Hood Jr, Religious Experience Press, Birmingham 1995, s.462; Ayrıca bkz. Deborah Ann Fox, *Toward A Monotheist Psychology of Transcendence*, At Alliant International University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), San Diego, 2009, ss. 209-254.

yetiştirilmesi, Tanrı tasavvurlarını nasıl etkilemektedir? Üniversite öğrencilerinin Allah tasavvuru, şefkatli ve merhametli, koruyan ve kollayan imgelemler mi yoksa mesafeli, kaygılı ve çekingen bağlanma imgelerinden mi oluşmaktadır?

Araştırmada, Allah tasavvurlarının farklı özellikleri, sevgi ve korku duygularının hangisinin baskın olup olmadığının ortaya çıkarılması da çok önemli görülmektedir. Çünkü Batıda yapılan, özellikle teorik çalışmalarda, İslam'ın Allah tasavvurunun; otoriter, soğuk, yargılayıcı, merhamet etmeyen, buyurgan vb. gibi özelliklerle tanıtılması oldukça yaygındır. Araştırmada, Hıristiyan ve Yahudi geleneğinde algılanan Tanrı tasavvurlarıyla Türk örneğinin Tanrı tasavvurlarının karşılaştırılmasının önemli bir takım farklı sonuçlarının olduğu görülmektedir. Çünkü Türk örneğininin Yahudi-Hıristiyan dini geleneğinden ve özellikle Hıristiyanların tamamen çocuksu bir sevgi ve iyilik üzerine kurulu Tanrı tasavvurundan farklı olarak, korku ve sevgi boyutları daha dengeli, seven, sevilen ve aynı zamanda itaat edilip buyruklarının yerine getirilmesi gereken bir Tanrı tasavvuru olduğunu düşünüyoruz.

Her dini geleneğe, dengeli olmadığı durumlarda ciddi sorunlar çıkaran ebeveyn dindarlığı ve çocuklar üzerindeki etkileri, bu araştırmanın önemli hedeflerinden birisidir. Özellikle babanın dini inancının katı/sert olduğu durumların olumsuz etkileri, bireyin yetişkinlik dönemlerinde de devam etmektedir. Aynı şekilde ılımlı/orta yollu veya özgürlükçü/serbest dini tutumların da genellikle Tanrı'ya daha güvenli bağlanmayla ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Benzer şekilde anne dini tutumlarının katı/sert veya ılımlı, özgürlükçü olmasının da çocuğun pozitif ya da negatif bir dindarlık geliştirmesiyle doğrudan ilişkisi olduğu bilinmektedir. Araştırmada anne ve baba dini tutumlarının çocuğun erken dönem psiko sosyal gelişim evrelerinde nasıl etkili olduğu ve Tanrı'ya bağlanmayı nasıl etkilediği yorumlanıp tartışılmaktadır.

Son yıllarda ana babalık ve çocuk gelişimi üzerine yapılan çalışmalar, anne ve baba tutumlarının çocuğun psikolojik ve duygusal gelişiminde sanıldığından daha fazla etkide bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Erken dönem çocukluk gelişiminde en önemli anne baba tutumları iki farklı boyutta değerlendirilmektedir. Bu boyutlar yetkeci-otoriter yani sert, itaat odaklı ve cezalandırıcı tutumlar ile sıcak, yakın ve destekleyici tutumlardır. Çocuk gelişim kuramcılarının göre en olumsuz ana babalık tarzları, yetkeci sert ana babalık yani çocuğun katı bir disiplin altında, yeterli duygusal destekten yok-

sun, cezalandırıcı ve itaat odaklı olarak yetiştirildiği stildir. Oysa duyarlı, sıcak ve destekleyici ana babalık, çocuğun olumlu duygusal gelişimi ve daha sonraki yaşam evrelerinde en fazla ihtiyaç duyacağı içsel çalışan modellerinin (internal working models) pozitif şekillenmesinde temel tutumları içermektedir. Çünkü ana babalarından yakın ilgi, şefkat ve sevgi gören çocukların, ebeveynlerinin değerler sistemini içselleştirdikleri, yüksek psikolojik desteğe ve hayatın birçok alanında başarıya sahip oldukları görülmektedir. Buna göre ana babalık davranışlarının hem bağlanma stillerini hem de Tanrı'ya bağlanmayı yordadığı bu araştırmada, örneklemin ana babayla algıladığı çocukluk geçmişinin pozitif yönelimli olmasının olumlu ilişkisellik, negatif algılanmasının ise olumsuz ilişkisellik ortaya çıkardığı görülmektedir.

Araştırmanın konusunun, ana baba ve çocuk ilişkisiyle temellenmesi, çocuk yetiştirme stilleri ve çocuklara yönelik tutumların araştırmada temel rol oynaması önemli bir psikolojik boyutu içermektedir. Acaba örneklemin yetiştirilme tarzları ve özellikle çocuklukta algıladıkları anne-baba tasavvurları, Tanrı algılarını nasıl etkilemektedir? Anne babanın çocuğuna karşı tutumlarının, çocuğun bağlanma stillerine etkileri nelerdir? Türk kültüründe babalık ve annelik tarzları çocukta psiko sosyal gelişimi nasıl etkilemektedir? Anne babanın dini tutumlarının gençler üzerine ve dindarlık gelişimine pozitif ve negatif etkileri nelerdir? Bu bağlamda, kısmen de olsa değerlendirilmesi gereken bir olgu da, anne-baba yoksunu olan, çocuk yetiştirme ve ıslah evlerinde kalan çocukların insan ilişkilerinde sorunlu olmaları, din ve Tanrı algılarında da sorunlara yol açmakta mıdır? Konunun genel olarak bu soru ve sorunlara odaklanmasının araştırmanın önemini artırdığını düşünüyoruz.

3. Kapsam ve Kavramsal Sınırlar

Bu araştırma doğrudan, bir bireyin Tanrı'sıyla ilişkisi olarak da anlaşılabilen teistik dini kültürlerdeki dini tecrübenin ilişkisel yönlerine odaklanmaktadır. Araştırmanın kapsayıcı hedefi, bağlanma kuramının çeşitli boyutlarıyla ilgili teolojik gelenekler olarak İslam ve kısmen de Hıristiyanlık dini kültürünün, inananları üzerinde Tanrı'yla ilgili yakın ilişkilerin sınanmasıdır. Öncelikli hedef ve sınır, İslam teolojisinin tanımladığı Allah kavramı ve bu inancın ortaya çıkardığı ilişkisel boyutların yorumlanmasıdır. Kapsam Tanrı kavramını içerse de araştırılacak olan, bireyin Tanrı'yla psikolojik ve

duygusal ilişkisini tanımlayan Tanrı tasavvuru-imesi'dir.⁶² Araştırmada yöntemsel kapsayıcılık ve sınır, diğer psikolojik teorilerden geçişlerle birlikte, bağlanma kuramının tüm kavramlarıyla uygulanabildiği ve konuyu açıklayabildiği noktalara kadardır.

Allah hakkında doğrudan konuşmak yerine psikolojik ve duygusal ilişkisellik bağlamında bir yorumlamayı amaçlayan bu çalışmada, Tanrı hakkında teolojik dilin imkanı tartışmalarına girilmemiştir.⁶³ Çünkü İslam dinine göre Allah hakkında konuşmak, bazı yönlerden sorunlu gibi gözükse de, Kuran bir bakıma Allah'ın kendi varlığı hakkında konuşması sonucu ortaya çıktığından, bu imkan doğal ve mümkün görülmektedir. Allah hakkında konuşurken ve O'na birtakım sıfatlar yüklerken, kullandığımız kavramların anlamlarını, insani düzlemde normal olan kullanımlarından alsak da Allah için düşündüğümüzde, ilahi hakikate yaraşır bir anlam çerçevesinde düşündüğümüzün bilincindeyizdir. Buna göre Allah'ın aşkınlığı dikkate alındığında temsili, sembolik, analogik ve psikolojik özelliklerin tümünü içine alan çok boyutlu bir dil kullanmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zaten Kuran'da Allah'ı isim ve sıfatlarıyla niteleyen dil, tanımlayıcı olmaktan çok çağrıştırmacı, insani duygu ve psikolojik tutumlara izin veren geniş anlamlı bir konuşma dilidir.⁶⁴

Kuran'ın ortaya koyduğu ve İslam geleneği tarafından biçimlendirilen Allah-insan arasındaki ilişkisellik, Müslüman bireyin benliğinde hem aşkın boyutta hem de düşünme ve anlam verme gerekliliği doğrultusunda yapılandırılmaktadır. Bu bağlamda İslam dini kültüründe birbirinden farklı Tanrı tasavvurlarının ortaya çıkması da anlaşılabilir bir durumdur. Bireylerin getirdikleri dini geleneklerin yansıtıldığı akılcı düşünmenin ortaya çıkardığı Kelam'ın Tanrı'sı ile aşk ve sevginin kaynağı olarak düşünülen Tasavvuf'un Tanrı'sı, aynı zamanda farklı ontolojilere ve farklı dindarlık modellerine

⁶² Bkz. E. B. Davis, G. L. Moriarty, J. C. Mauch, "God Images and God Concepts: Definitions, Development, and Dynamics", *Psychology of Religion and Spirituality*, 5, 2013, ss. 51-60.

⁶³ Tartışmalar için bkz. Brian Davies, *Din Felsefesine Giriş*, (çev. Fatih Taştan), İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2011, ss. 27-41; C. Stephen Evans, R. Zachary Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, (çev. Ferhat Akdemir), Ankara, Elis Yayınları, 2010, ss. 52-58; Frederick Ferre, *Din Dilinin Anlamı*, (çev. Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, ss.139-179; Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, (çev. Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, ss. 14-31; Mustafa Ata Az, *İlahi Basitlik Bağlamında Tanrı'nın Bilinebilirliği*, Ankara, Otto Yayınları, 2017, ss. 323-351.

⁶⁴ Bkz. Temel Yeşilyurt, *Söz'ün Anlamı: Teolojik Dilin Paradoksal Görünümü Üzerine Bir Çözümleme*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016, ss. 46-54; Ayrıca bkz. Turan Koç, *Din Dili*, 3.B., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, ss. 54-87.

de göndermede bulunur.⁶⁵ Burada unutulmaması gereken husus, Tanrı tasavvurunun Tanrı'nın bizatihi kendisi olmadığıdır. Tanrı tasavvuru vahyin bildirdiği ve öğrettiği bir bilgi ve inanç olduğu kadar, aynı zamanda insan psikolojisinin kurguladığı ve şekillendirdiği bir olgudur. Her insan kendi beklentilerini, sorunlarını, sevgi ve korkularını, arzu ve isteklerini bilinçli ya da bilinçsiz Tanrı tasavvuruna yansıtmaktadır.⁶⁶ Müslüman bireyin Allah tasavvuru hakkında bu araştırmanın temel iddiası, İslam geleneğinin çıkardığı farklılıklara rağmen diğer dini kültürlerin tek boyutlu Tanrı tasavvurundan farklı, aşırılıktan uzak, dengeli ve çok boyutlu teolojik içeriğe sahip bir Allah imgesi bulunduğuudur.

Bir taslak belirleme açısından Miner ve arkadaşlarının İslam ve Hristiyanlıkta bağlanma davranışını karşılaştırdıkları çalışmaları örnek verilebilir, şöyleki: “Hem Müslüman hem de Hristiyan dini davranışlarında bağlanmaya dair açık göstergeler bulunmaktadır. Dini bağlanma ve Tanrı'ya yakınlık arayışı, kayıp ve kriz zamanlarında acıyı yatıştırmak için bir araç sağlar. Güven duygusu, Tanrı'nın her şeye gücü yeten ve böylece kişiyi kötülüklerden koruyacağına inanılmasından dolayı yakın ilişkiler ve sosyal etkinlikler için sağlam bir dayanak sağlar: Tanrı'nın ilgi ve sevgisini kaybetmeye direnme ve Tanrı'dan ayrılmayı reddetme. Bu durum, Tanrı'nın sonsuza dek kâinat ve inanan kişi için var olacağı inancı olarak kavramlaştırıldığında kabul edilebilir gözükmektedir. Bununla beraber her iki dinde de inanların, Tanrı'nın onları artık sevmediği ve terk ettiği hissini tecrübe ettiklerinde yaşadıkları üzüntülerle ilgili anlatılar vardır. İnsani bağlanma davranışları, bağlanma figürüyle ilişkide olduğunda, benliğin bilişsel-zihinsel şemalarından oluşan içsel çalışan modeller (internal working models) vasıtasıyla korunmuştur.”⁶⁷ Bağlanma kuramının temel kavramlarından birisi olan içsel çalışan modeller, bağlanma figürünün aniden ortadan kaybolması veya kişiyi terk etmesi durumunda, güvenli bağlanma ilişkisinin korunmasını sağlar. Böylece kişinin diğer bağlanma figürleriyle kuracağı yakın ilişki ve etkileşimler hususundaki beklentilerini yönlendirerek prototip oluşturur. Tanrı'ya bağlanmayla ilgili içsel çalışan modeller, Tanrıyla ilgili teolojiler, Tanrı'nın bireysel tecrübe edilişi ve insani bağlanmayla temsil edilir.

⁶⁵ Bkz. Metin Yasa, *İbn Arabi'de Tanrı-Merkezli Bütün'ü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak: Paradoksal Konuşmak*, Ankara, Elis Yayınları, 2007, ss. 23-103; Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı: Konevi ve Takipçileri*, İstanbul, Sufi Kitap, 2015, ss.51-87/177-190.

⁶⁶ Mehmet Evkuran, *Çağdaş Sorunlar ve Kelam*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2015, s. 30-34.

⁶⁷ Miner ve Ark, *Spiritual Attachment in Islam and Christianity*, s. 3.

Araştırmada İslam dini metinlerinde Allah’a bağlanmayı tanımlayacak niteliklere odaklanılmıştır. Bu bağlamda, İslam düşüncesinde Allah tasavvurunu teorik düzlemde tüm boyutlarıyla açıklayan ve tartışan temel klasik kaynaklar referans alınmış ve özellikle Tanrı-insan ilişkisinin psikolojik açıdan “ne”liği ve ”nasıl”lığı üzerinden bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁸ Kapsam, bağlanma sisteminin dinamikleriyle örtüşen teolojik temaları tanımlamak ve örneklem üzerinde sınamaktır. Çıkış noktası Kutsal ile yakın ilişkiler ve bağlanmanın, İslam dini geleneğinde de bireylerin yakın ilişkileri ve bağlanmalarıyla benzer özellikler taşıdığı varsayımdır. Birçok araştırmaya göre bireyler Tanrı’yı farklı yollarla tecrübe ettiklerini ve yakın ilişkide olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre bağlanmayla ilgili yaşanan tecrübeler, biliş ve davranışların bu varsayıma uygun olup olmadığı test edilip yorumlanacaktır.

Bu araştırmada ifade edilen Tanrı’ya bağlanma ve kurulan kişisel yakın ilişkiler, normal insani ilişkilerden farklı ve soyut düzlemde yaşanan tecrübelerdir. Zaten İslamın Allah tasavvuru ve teolojisi Allah’la, bir insanla kurulan somut ilişkiler gibi bir ilişkiye mutlak anlamda imkân vermemektedir. Çünkü, kişiler arasındaki yakın ilişkilerde yaşanan yoğun sevgi ve bağlanmalar cinsellik gibi Allah için kesinlikle düşünülemez bir takım arzu ve istekleri taşırlar. Burada kurulan benzerlik, Allah’ın kendisini Kuran’da tarif ettiği isim ve sıfatları vasıtasıyla, bireyin insani bağlanmalarının yüceltilmiş, sembolik bir benzeri gibi düşünülebilir.⁶⁹ Buna göre güvenli bağlanma tarzına sahip bir mümin tarafından Kuran’da tasvir edilen şekliyle Allah, sıkıntı zamanlarında her zaman güvenilir ve her zaman hazır olan koruyucu ve şefkatli bir ebeveyn gibi algılanabilir. Erken dönem İslam düşüncesinde kulun Allah’la yakın ilişki içerisinde olması, gönül

⁶⁸ Araştırmanın temel referansları olarak bkz. Ebu Mansur el Matürîdi, *Kitabü’t Tevhid: Açıklamalı Tercüme*, (çev. B. Topaloğlu), 6.B., İstanbul, İsam Yayınları, 2014; Ebu Mansur el Matürîdi, *Te’vilatü’l Kur’an*, I-V, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), İstanbul, Ensar Yayınları, 2015-2017; Fahrüddin er-Razî, *Mefatihü’l-Gayb: Tefsir-i Kebir*, I-XXIII, (çev. S. Yıldırım ve Ark.), İstanbul, Huzur Yayınevi, 2013; İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l Kuran, C.I-XIX*, (çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, Buruç Yayınları, 1997; Ali İbn Muhammed Cevzi, *Zadü’l Mesir fi İlmit’t Tefsir: Tefsir İlminde Yolculuk Azığı*, I-VI, (çev. A. Öztürk), İstanbul, Kahraman Yayınları, 2009; İmam Gazzali, *El İktisad fil İtikat; İtikadda Orta Yol*, (çev. O. Demir), İstanbul, Klasik Yayınları, 2012; İmam Gazzali, *İhyau Ulumi’d-Din*, I-IV, (çev. A. Serdaroğlu), İstanbul, Bedir Yayınevi, 1979; Sa’düddin et-Taftazani, *Şerhu’l Akaid*, (çev. Taha H. Alp), 3.B., İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017; Abdülkahir el-Bağdadi, *Ehl-i Sünnet Akaidi: Kitabu Usuli’d-Din*, (çev. Ömer Aydın), İstanbul, İşaret Yayınları, 2016.

⁶⁹ Bkz. İsra, 17/25; Maide, 5/119; Mücadele, 58/22; Şura, 42/11; Al-i İmran, 3/31.

Allah'a bağlama (murakabe) olarak nitelenmiştir.⁷⁰ Bu durum bağlanma psikolojisiyle benzer şekilde, insanın Allah'ın kendisine yakın olduğunu kalben bilmesi ve bunu duygu olarak hissetmesi tecrübesi olarak tanımlanabilir.

⁷⁰ Bkz. Haris el-Muhasibi, *Allah'a Dönüş*, (çev. C. Aydın), İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013, ss. 123-126; Haris el-Muhasibi, *er-Riaye li Hukukillah. Kalp Hayatı*, (çev. Abdülhakim Yüce), İstanbul, Işık Yayınları, 2011, s. 43-48.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI ve KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

1.1. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAVRAMLARI

1.1.1. Bağlanma

Bağlanma (attachment), “bir insanın yaşamındaki kendisi için önemli olan insanlara karşı hissedilen, onlarla ilişkide olduğunda mutlu olmasını, sıkıntılı zamanlarında yakınlıkları ile rahatlamasını sağlayan yoğun ve kalıcı duygusal bir bağdır”. Bağlanma olgusu ilk olarak bebek ve ona bakım veren kişi-anne arasında ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Bağlanma davranışı, çocuk ile bakım veren birincil kişi, genel olarak anne arasında gelişen ilişkide, çocuğun anneye yakınlık arayışı ile kendini gösteren, özellikle kaygılı ve sıkıntılı durumlarda belirginleşen, tutarlılığı ve sürekliliği olan duygusal bir bağ olarak da tanımlanabilir. Güçlü ve güvenli bir bağlanma ilişkisinin kurulup sürdürülmesinde anne de bebek de can alıcı rol oynarlar. Bağlanılan kişiye yakın olma ve yakınlığı koruma, bağlanma sisteminin en temel unsurunu oluşturmaktadır.⁷² Çocuğun ilk bağlandığı kişi, anne ya da bakıcı, çocuğun karmaşık ve potansiyel bakımdan tehlikeli bir dünyayı keşfedip onun hakkında bilgi edinebilmesini sağlayan emin bir kale; ayrıca, stresli ve acılı dönemlerinde bir rahatlama ve güven tazeleme kaynağıdır. Bir çocuğun annesi ya da kendisine asıl bakan başka bir kişiyle (caregiver) kurduğu ilk bağlanma, hem sonraki ilişkilerin dayandığı temeldir, hem de, daha kapsamlı biçimde, sonraki ilişkile-

⁷¹ Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, s. 177-183; Mary D. S. Ainsworth, “Attachment Beyond Infancy”, *American Psychologist*, 44, 1989, ss. 709-716.

⁷² Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 3*, s. 200-205.

rin kurulup yürütülmesini belirleyen bir işlerlikli model ya da beklentiler kümesi sunar.⁷³

1.1.2. İçsel Çalışan (zihinsel) Modeller

Bowlby içsel çalışan modeller kavramını çocukların, dünya ve bu dünya üzerinde kendilerini ve diğer önemli insanları da kapsayan içsel zihinsel algılamalarını tanımlamak için kullanmıştır. Bağlanma sistemine göre, bakıcı ile yinelenen etkileşimler, tepkiler ve yakınlık isteğine karşı bakıcının sergilediği davranışlar çocuk tarafından içselleştirilerek kendisi ve diğer insanlar hakkında içsel çalışan modellere (internal working models) dönüşür. Bowlby, yaşamın ilk yıllarında bağlanma sistemini etkin ve yeterince faaliyete geçirebilmek ya da sonlandırabilmek için çocuğun bağlanma figürüne ilişkin beklentiler geliştirdiğini söyleyerek bunları da, içsel çalışan modeller olarak tanımlamıştır.⁷⁴ Buna göre içsel çalışan modeller, “birincil bağlanma figürünün korunma ve destek çağrılarına karşılık veren ve ulaşılabilir, duyarlı biri olup olmadığı ve çocuğun kendisini, bağlanma figürü tarafından sevmeye ve yardıma değer birisi olarak görüp görmediği şeklinde birbirini tamamlayan iki farklı nitelikle” tanımlanır. Bu aynı zamanda çocuğun daha sonraki yakın ilişkilerine uyarlayacağı ve kullanacağı ilksel şemalarıdır. Erken yaşlardaki bağlanma yaşantıları sonucu oluşan içsel çalışan modeller; bireyin kendilik algısını şekillendirip oluşturmakta, yakın ilişkilere yönelik beklentileri şekillendirmekte ve bireyin yaşantılarının yorumlanmasına rehberlik etmektedir.⁷⁵

Bowlby’ye göre çocuk, ihtiyacı olduğunda ve kaygı hissettiğinde bağlanma figüründen, anne-veya diğerlerinden destek ve olumlu karşılık görürse; anne veya diğer bakıcıların güvenilir ve duyarlı olduğuna dair bir model geliştirerek kendisinin de güvenilmeye, korunmaya ve sevmeye değer olduğu yolunda zihinsel temsiller geliştirir. Çocuğun bakıcıyla bunun aksi bir etkileşimi olduğunda, bağlanma figürünü reddedici

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Mario Mikulincer, Phillip R. Shaver, *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*, Second Edition, New York/London, The Guilford Press, 2016, ss. 3-27.

⁷⁴ Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, s. 223-230; Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 3*, s. 38-40.

⁷⁵ Inge Bretherton, Kristine A. Munholland, The Internal Working Model Construct in Light of Contemporary Neuroimaging Research, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, The Guilford Press, New York 2016, ss. 63-84; I. Bretherton, K. E. Grossmann, K. Grossmann, E. Waters, In Pursuit of the Internal Model Construct and its Relevance to Attachment Relationships, *Attachment from Infancy to Adulthood: The Major Longitudinal Studies*, (ed.) K. E. Grossmann - K. Grossman - E. Waters, New York, Guilford Press, 2005, ss. 13-47.

olarak, kendi imgesini de güvenilmeye, korunmaya ve sevmeye değmez birisi olarak içselleştirir ve bu modele uygun zihinsel temsiller geliştirir.⁷⁶ Buna göre çocuğun birincil bakıcılarının çocuk korktuğunda veya sıkıntıda olduğunda yakınında ve ulaşılabilir, çocuğun isteklerine duyarlı, şefkatli ve sevgiyle karşılık vermesi beklenir. Eğer anne çocuk tarafından olumlu bir şekilde sorumlu ve hemen ulaşılabilir olarak algılanırsa, bu çocuk hem kendine yönelik sevgi ve bakımı hak ettiğine dair olumlu, hem de anneye dair onu sevgi dolu, koruyucu ve güvenilir olarak algıladığı içsel çalışan modeller geliştirecektir. Bowlby'nin bağlanma sisteminin temel dinamiklerinden olan içsel çalışan modeller bağlanma stillerini de belirleyerek, daha sonraki yakın ilişkilerde düşüncelere, duygulara ve davranışlara yol gösterirler.⁷⁷ İçsel çalışan modeller genellikle bireyin farkında olmaksızın işlev gören ve kişiye bağlanma figürleri ve başkalarının davranış ve niyetlerine ilişkin yorumda bulunmada rehberlik eden yapılardır. Bu yapılar, çocukluktaki bağlanma deneyimleri ile yetişkinlikteki duygu ve davranışlar arasındaki sürekliliğin temel kaynakları olarak kabul edilmektedir.

1.1.3. Tanrı İmgesi, Tasavvuru, Kavramı, Tamsili, Tasarımı, İmajı

Din bilimleri ve din psikolojisi alanyazında Tanrı'yla ilgili hangi kavramların ve terimlerin kullanılacağı önemli metodik bir gerçekliktir. Tanrı tasavvuru üzerine teorik veya alan araştırmaları düzleminde yapılan çalışmalar, hem din dili (yani Tanrı hakkında nasıl konuşulacağı) hem de alanların kendi metodik kavramlaştırmaları bağlamında tartışma ve farklılıklar oluşturmuştur. Bu araştırmanın Tanrı kavramına (the God concept) değil de Tanrı imgesi-tasavvur'una (the God image) odaklandığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bir insanın Tanrı'sı hakkında nasıl düşündüğüne ve nasıl konuştuğuna O'nun hakkında kullandığı kelimeler yol gösterir. Bu kavramlar duygusal, soyut, teolojik, zihinsel ve simgesel olabilirler. Bu bağlamda Tanrı imgesi ve Tanrı kavramı arasında önemli kavramsal farklılıkların olduğu da belirtilmelidir.

Tanrı kavramı denildiğinde, “varlığı ya da yokluğu metafiziksel çıkarımlarla tartışılan ve bizi doğrudan etkilemeyen teologların Tanrısı” akla gelir. Bu tanımlama bir

⁷⁶ Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 2*, s. 30-52.

⁷⁷ M. Mikulincer, O. Gillath Florian, P. R. Shaver, “Activation of the Attachment System in Adulthood: Threat-Related, Primes Increase the Accessibility of Mental Representations of Attachment Figures”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 2002, ss. 1205-1224; M. Mikulincer, G. Birnbaum, D. Woddis, O. Nachmias, “Stress and Accessibility of Proximity-Related Thoughts: Exploring the Normative and Intraindividual Components of Attachment Theory”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, ss. 509-523.

kimsenin bilincinde yatan teolojik şemalar ve Tanrı'sı hakkındaki genel bilgidir. Daha açık bir ifadeyle Tanrı kavramı, Tanrı kelimesinin entelektüel, zihinsel sözlük tanımıdır.⁷⁸ Tanrı hakkındaki akli idraktır. Bu, Tanrı hakkında dini öğreti kitaplarında veya dini kurslar ve Kutsal kitap okumalarında ve törenlerde öğretilenlere dayanır. Burada bir birey için soyut, teolojik, kavramsal ve genellikle doğrudan Tanrı hakkında ne düşündüğü ve ne konuştuğu merkezdedir.

Bu araştırmada aynı anlamda kullanılacak Tanrı imgesi ya da Tanrı tasavvuru kavramları ile bireyin, Tanrı ile ilişkisinde duygusal şemaları ve altında yatan duygusal deneyimlere odaklanılacaktır. Tanrı imgesi-tasavvuru ile kişinin duygu yüklü zihinsel simgeleri, bilişsel-duyuşsal imajları öne çıkmaktadır. Tanrı imgesi, "bir insanın Tanrı'yı tecrübî ve duygusal olarak bilme yoludur. İmge ve imajlarla duyumsanan Tanrı, birey tarafından genellikle dolaylı olarak hayal edilip düşünülerek algılanan, bir bakıma kişinin psikolojik olarak çalışan içsel çalışan modeli" (internal working model) dir. Burada esas olarak bireyin ilgisini çekerek onu heyecanlandıran, sevindiren, kaygılandıran; çoğunlukla duygusal bilgi işleme sistemi tarafından şekillendirilen psikolojik, bilinçaltında değerlendirilen ve kavranan sübjektif bir Tanrı'nın varlığı bulunur.⁷⁹ Bu Tanrı'yı bilme şekli sadece akılla değil, duygu ve kalple de anlama ve bu kavrayışla Tanrı'yla yakın kişisel ilişkilerde bulunmayı içerir.

Bir kişinin Tanrı imgesi kişisel, duygusal ve sübjektif Tanrı tecrübesidir. Her birey emniyet ve güven için tutarlı bir benlik algısına sahip olmalıdır, bu nedenle onlar gelecekteki ilişkilerinin çoğunu ebeveynleriyle ilişkilerinde öğrendiklerini içselleştirerek şekillendirirler. Bireyin Tanrı ile olan ilişkileri de bundan farklı değildir. Eğer bir çocuk anne babasını memnun etmede çok dikkatli ve özenli olmak durumundaysa, Tanrı'yı memnun etmede de dikkatli ve özenli olmak zorunda hissedecektir. Buna karşılık,

⁷⁸ Glendon Moriarty, *Pastoral Care of Depression: Helping Clients Heal Their Relationship with God*, New York, The Haworth Press, 2007, s. 42-43; Richard T. Lawrence, *The God Image Inventory: The Development, Validation and Standardization of a Research Psychometric Instrument for Research, Pastoral and Clinical Use in Measuring the Image of God*, The Catholic University of America, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Washington, 1991, s. 5-8.

⁷⁹ Richard T. Lawrence, "Measuring The Image of God: The God Image Inventory and The God Image Scales", *Journal of Psychology and Theology*, 25, 1997, ss. 214-226; Edward B. Davis, G. L. Moriarty, J. C. Mauch, "God Image and God Concepts: Definitions, Development, and Dynamics", *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol.5, No.1, 2013, ss. 51-60; Richard Dayringer, "The Image of God in Pastoral Counseling", *J. Relig Health*, 51, 2012, s. 51-53.

bir çocuk hata yapıyor ve anne babası tarafından affedilip kabul görebiliyorsa, bu çocuk hata yapsa da Tanrı tarafından da bağışlanacağını ve şefkat göreceğini düşünebilir.⁸⁰

Tanrı tasavvurları ve Tanrı kavramları arasında tanımsal, simgesel ve işlevsel bir takım farklılıklar bulunduğu birçok araştırmada ileri sürülmüştür. Ülkemiz bağlamında henüz yeterince araştırma yapıp bu zıtlık ve ayrımlar açık bir şekilde gösterilmese de, Tanrı üzerine psikolojik araştırmalar yapılırken ve hipotezler geliştirilirken gerekli olabilecek bazı kavramsal farklılıkların belirtilmesi gerekmektedir. Batı kültürlerinde ve ülkemiz alanyazın gözden geçirilerek bizim çıkarsadığımız zıtlık ve farklılıklar şu şekilde gösterilebilir.

Tanrı tasavvuru ve Tanrı kavramı arasında teolojik ve psikolojik farklılıklar:

Tanrı kavramı (Teolojik yaklaşım)

Tanrı tasavvuru (Psikolojik yaklaşım)

Tanrıyla ilgili teolojik inançlardır. Kişinin nasıl ilişki kurması düşünmesi ve hissetmesi gerektiği ile ilgili bilinçli, doğrusal bilgilerinin temelini oluşturur. Tanrı kavramı, bireyin Tanrısı hakkında nasıl düşünmesi ve konuşması gerektiğine teolojik, soyut ve kavramsal bir etkide bulunur. Tanrı kavramı, Tanrı ile ne ilişkisi kurar, ne hakkında düşünür ve insanlara karşı ne hisseder; insanlar Tanrı'yla kendini nasıl ilişkilendirir, ne düşünür ve ne hisseder hakkında teolojik inançlar bütünüdür.	Tanrı'yla ilgili duygu yüklü zihinsel temsillerdir. Psikolojik, duygusal, çoğunlukla söze gelmeyen düşünceleri, hatıraları, içsel tecrübeleri yani ilişkiyi kapsar. Tanrı tasavvurlarıyla ilgili güvenli veya güvensiz bağlanmanın duygusal şemalarının yansımasıdır. Tanrı imgesi iç kaynaklı, bağlanma figürü olarak belli bir ilahla, Allah'la yakın ilişki deneyimidir. Tanrı imgesi doğrusal değildir, gelişen kişilikle gelişir ve şekillenir.
Bir bireyin bilincide yatan, epistemik ya da teolojik Tanrı düşüncesi şemalardır. Tanrı hakkında rasyonel, genel bilgileri içerir.	Bireyin Tanrı ile ilişkisinde duygusal şemalar ve altında yatan psikolojik deneyimler. Çok yönlü ilişkiyi deneyimler içerir.
Tanrı hakkında bilinçlilik düzeyinde genel inançların bilgisidir.	Tanrı'nın kalbi duyumsanması ve anlamlandırılmasıdır, kişisel deneyimlerdir.

⁸⁰ Moriarty, *Pastoral Care of Depression*, s. 46-51.

Duygu içermeyen bilişsel düzeyde zihinsel simgelerden oluşur.	Duygu yüklü zihinsel simgeler, temsillerden oluşur.
Salt bilgi düzeyinde, yorumdan uzak sabit, belirli bilgilerden oluşur. Açık, bilinebilen, amaçlı öğrenmeler içerir.	Dile gelemeyen coşkulu düşünceler, zihin yapısı ve dolaylı tecrübi bilgilerden oluşur. Amaçsız, duygusal ve tecrübeye dayalı-sezgisel öğrenme içerir.
Bir kişinin, soyut, kavramsal, teolojik ve genellikle doğrudan Tanrı hakkında ne düşündüğü ve ne konuştuğunu imler.	Bir kişinin Tanrı'yı duygusal, fiziksel, sözel olmayan şekilde ve genellikle dolaylı olarak nasıl algılayıp ilişkisel şemalar geliştirdiğini imler.
Genellikle mantıksal bilgi işleme sistemi tarafından aşamalandırılır. Bilinçli ve psikolojik bilinç düzeyinde değerlendirme.	Genellikle duygusal-tecrübi bilgi işleme sistemi tarafından aşamalandırılır. Bilinç dışı ve bilinç öncesi içinde değerlendirme.
Temel olarak sözel semboller seviyesinde değerlendirme. Değişmesi daha hızlı ve daha kolay.	Temel olarak gizli semboller ve sözel olmayan duyumsamalar seviyesinde değerlendirme. Değişmesi daha yavaş ve daha zor.

Not: Tablo oluşturulurken belirli kaynaklardan değil de oldukça fazla kaynaktan yararlanıldığı ve zaten araştırma içerisinde tamamının kaynak olarak kullanımı ve referans olarak gösterilmeleri dikkate alınarak burada hepsine yeniden yer verilmemiştir.⁸¹

⁸¹ En önemlileri için bkz. Victor Counted, "Understanding God Image and God Concept: Towards a Pastoral Hermeneutics of the God Attachment Experience", *Verbum et Ecclesia*, 36(1), 2015, ss. 1-14; Kari O'Grady, P. Scott Richards, Theistic Psychotherapy and God Image, *God Image Handbook for Spiritual Counseling and Psychotherapy: Research, Theory, and Practice*, (ed.) G. L. Moriarty - L. Hoffman, New York, The Haworth Pastoral Press, 2007, ss. 183-209; Kathleen J. Buchko, Theodore F. Witzig, "Relationship Between God-Image and Religious Behaviors", *Psychological Reports*, 93, 2003, ss. 1141-1 148; M.T. Proctor, M. Miner, L. Mclean, S. Devenish, B. G. Bonab, "Exploring Christians' Explicit Attachment to God Representations: The Development of a Template for Assessing Attachment to God Experiences", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 4, 2009, ss. 245-264; Louis Hoffman, "Religious Experience in a Cross-Cultural and Interfaith Context: Limitations and Possibilities", *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 809-822, DOI 10. 1007/s11089-011-0394-z; Andrew Shtulman, Marjaana Lindeman, "Attributes of God: Conceptual Foundations of a Foundational Belief", *Cognitive Science*, 40, 2016, ss. 635-670.

1.2. BAĞLANMA KURAMI VE TANRI TASAVVURU

1.2.1. Bağlanma Kuramı Tanrı Tasavvuru Araştırmalarının Gelişimi:

Din psikolojisi alanyazında dini deneyimler ile davranışların temel yönlerinin bağlanma kuramı çerçevesi içerisinde anlaşılabilceği fikrinin öncüsü Kirkpatricktir.⁸² Kirkpatrick inananların Tanrı ile hissedilen ilişkilerinin bağlanma ilişkilerini tanımlayan özelliklerle ve dolayısıyla diğer bağlanmalar gibi psikolojik açıdan gerçekleşen işlevlerle; “tehdit veya sıkıntı anında güvenilir bir barınak sağlayacak ve riskli veya zorluk girişimi söz konusu olduğunda güvenilir bir dayanak olarak yardımda bulunacak”, bağdaşma sağlayabileceğini öne sürdü. Kirkpatrick, bağlanma tarzlarının bireylere, bireylerin Tanrı’yla ilişkilerine ve özellikle Tanrı’yla kişisel ilişkinin örtülü bir şekilde yer aldığı inanç sistemlerine de genişletilebileceğini belirtir⁸³. Kirkpatrick’le birlikte Shaver ve Granqvist bağlanma teorisinin inananların herhangi bir Tanrı figürü ile ilişkileri için uygun bir çerçeve olabileceğini gösteren pek çok empirik araştırma yaptılar.⁸⁴ Başka birçok din psikoloğu da bağlanma kuramının, insanların Tanrı ile olan bağlanma tecrübeleri ve davranışları ile Tanrının inananlar için nihai güvenli temel-dayanak olması fikrini araştırmak için zengin ve heyecan verici alanlar olduğunu belirtmektedir. Örneğin Pargament, Tanrı’ya bağlılığın insanların Tanrı ile olan ilişkilerini anlamak için önemli ve büyük ölçüde göz ardı edilmiş psiko-dini bir yapıyı temsil ettiğini belirtmektedir.⁸⁵ Böylece bağlanma kuramı din psikolojisi araştırmalarında psikososyal ve duygusal gelişimin kapsamlı ve kuşatıcı bir modeli olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

⁸² L. A. Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, New York, Guilford Press, 2005, L. A. Kirkpatrick, “An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 1992, ss. 3-28.

⁸³ L. A. Kirkpatrick, An Attachment-Theory Approach to the Psychology of Religion, *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, (ed.) B. Spilka - D. N. McIntosh, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997, ss. 114-133; L. A. Kirkpatrick, Attachment Theory and Religious Experience, *Handbook of Religious Experience*, (ed.) Ralph W.J.Hood, Birmingham, Religious Education Press, 1995, ss. 446-475.

⁸⁴ L. A. Kirkpatrick, P. R. Shaver, “Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 1990, ss. 315-334; P. Granqvist, L. A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior Handbook of Attachment: *Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Second Edition, New York, Guilford Press, 2008, ss. 906-933; P. Granqvist, L. A. Kirkpatrick, “Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment; A Meta-Analysis”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 2004, ss. 223-250.

⁸⁵ K. I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York, The Guilford Press, 1997; Ayrıca bkz. K. I. Pargament, B. W. Smith, H. G. Koenig, L. Perez, “Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 1998, ss. 710-724.

Bağlanma kuramı ilk olarak, insanın doğuştan var olan psikobiyolojik bir sistemle -davranışsal bağlanma sistemi- birlikte dünyaya geldiğini gösteren gözlemlere dayanmıştır. Bu sistem, tehlike ve artan sıkıntıdan kendilerini koruması için ihtiyaç duyulduğu anlarda kendisi için önemli olan kişilere -bağlanma figürü- yakınlık oluşturma isteğine sebep olur. Bowlby, ayrıca sistem parametrelerinin, özellikle hayatın ilk dönemlerinde fakat sadece bu dönemlere bağlı olmaksızın, belli bağlanma figürleriyle etkileşimine bağlı olarak uyum sağlayabilme eğiliminde olduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Kirkpatrick, bağlanma ile ilgili alan araştırmalarının öncülüğünü yapan Ainsworth tarafından ana hatları belirlenen, bireylerin Tanrı'yla ilişkilerinde kullandıkları dört bağlanma davranışının özellikleriyle ilgili deneyimleri tanımlar.⁸⁷ Bunlar; a. “Bağlanma figürüyle yakınlığı sürdürme”, b. “Bağlanma figürünü keşifçi davranışın güvenli bir dayanağı olarak görme”, c. “Bağlanma figürünü güvenli bir sığınak sağlayıcı gibi dikkate alma”, d. “Bağlanma figüründen uzaklaşıldığında ayrılma kaygısı tecrübe etme, bağlanma figürünün kaybedilmesi durumunda ise ızdırap yaşama”dır. Son zamanlarda yapılan birçok din psikolojisi araştırmasına göre de; dua eden çoğu bireyin Tanrı'yı samimi bir yakınlık içerisinde hissettiği ve Tanrı'nın o kişi için her yerde hazır ve nazır olduğuna inandığı ortaya konmuştur.

Kirkpatrick, dinin ve dinsel davranışın çeşitli özelliklerinin Tanrı'nın görüntüleri ve dini sevginin doğası gibi dinamik bağlanma süreçlerini yansıtabileceğini düşünmektedir.⁸⁸ Sevgi gösteren Tanrı imgesi yani kendisini seven ve ilgi gösteren bir Tanrı'yla ilişki, bağlanma kuramı dinamikleri açısından derin, duygusal bir bağın yaşantısıdır. Kirkpatrick'e göre bu durum mistikler arasında dini duyguların çok sık bir şekilde insan sevgi diliyle ifade edilmesinin de gerekçesidir.⁸⁹ Kirkpatrick bu olguyu Hıristiyanlık açısından ele alsa da diğer geleneklerin mistikleri açısından da Tanrı'nın bir sevgi nesnesi ve Tanrı'yla ilişkinin bir sevgi ilişkisi olarak kabulünün çok büyük farklılıklar göstermediği söylenebilir. Fakat, her ne kadar diğer dini geleneklerle büyük benzerlikler olsa da, İslam tasavvuf geleneği açısından Allah'la kurulan bağ sadece mutlak sevgi bağı değil bir tevazu, acziyeti itiraf ve O'nun yüceliğine teslimiyet ilişkisidir. Bu durum

⁸⁶ Bkz. Robert S. Marvin, Preston A. Britner, Beth S. Russel, Normative Development: The Ontogeny of Attachment in Childhood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 273-290.

⁸⁷ Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behaviour, ss. 807-811.

⁸⁸ Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 56-65.

⁸⁹ Kirkpatrick, Attachment Theory and Religious Experience, ss. 450-460.

din psikolojisi açısından dini tecrübeler ve deneyimlerin sıklıkla niçin tarifinin mümkün olmadığı ve niçin dini duyguların yaygın bir biçimde ilahiler, şarkılar, şiir ve diğer sanat biçimleriyle ifade edildiğinin de bir açıklaması olabilir.

Kirkpatrick, sıkıntılı ve endişeli zamanlarda insanların çoğunun Tanrı'ya yönelerek O'na güvenlik sığınağı olarak sığınmakta ve böylece huzur bularak rahatladığını belirtmektedir.⁹⁰ Kişiler dini inanç ve davranışlarını bağlanma davranış sisteminin bir parçası olarak algıladığı zaman Tanrı'yı, hem üzüntülü zamanlarında bir sığınak hem de diğer ilişkileri ve anlamlı bir hayat yaşamak için güvenli bir temel olarak görürler. Kirkpatrick, savaş halindeki askerlerin çok sık dua ettiğini gösteren araştırmaların öneminden bahsederek bu iddialarını empirik yönden destekleyen kanıtlarını ortaya koyar.⁹¹ Böylece bireyler endişe ve üzüntülü zamanlarında Tanrı'dan bir yakınlık bekleyerek O'nunla yeniden bir bağlılık oluşturur. Tanrı'yı üzüntü ve kriz durumlarında güvenli bir sığınak olarak görmeyi amaçlayan dini inanç ve davranışların bireyin ibadet yaşantısında oldukça güçlü görüldüğü söylenebilir. Birçok din psikolojisi araştırmasında birey için önemli birinin ölümünün ardından ibadet ve dini davranışların daha sık hale gelme eğiliminde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.⁹² Kirkpatrick, kişi için önemli birinin ölümü durumunda bağlanma sisteminin harekete geçebileceğini ve böylece dini inanç ve ibadeti de içine alan belirli bağlanma davranışları oluşturabileceğini öne sürmektedir.⁹³ Bu durum, Tanrı'ya yönelen bireylerin bir bakıma, bağlanma figürleriyle yeniden yakınlık kurmaya hizmet eden davranışlara tutunan-yönelen endişeli çocukların durumuyla önemli bir benzerlik göstermektedir.

Çocuğun hayatındaki bağlanmanın güven verici sığınak sağlamasıyla ilgili olarak Bowlby; anlayışlı ve güler yüzlü bir bakıcının mevcudiyeti yönündeki algının bire-

⁹⁰ Kirkpatrick, *An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion*, ss. 6-17; Kirkpatrick, *Attachment and Religious Representations and Behaviour*, ss. 811-817; Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 57-62.

⁹¹ Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 65-70.

⁹² Bkz. Natasha Monroe, Peter J. Jankowski, "The Effectiveness of a Prayer Intervention in Promoting Change in Perceived Attachment to God, Positive Affect, and Psychological Distress", *Spirituality in Clinical Practise*, Vol.3(4), Dec, 2016, ss. 237-249; Sherman A. Lee, Alissa Feudo, Jeffrey A. Gibbons, "Grief Among Near-Death Experiencers: Pathways Through Religion and Meaning", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 9, 2014, ss. 877-885; Janet McLellan, "Religious Responses to Bereavement, Grief, and Loss Among Refugees", *Journal of Loss and Trauma*, 20, 2015, ss. 131-138.

⁹³ Kirkpatrick, *Attachment Theory and Religious Experience*, ss. 453-471; Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 80-94; Kirkpatrick, *Attachment and Religious Representations and Behaviour*, ss. 807-814.

yin hayatında kaygı ve korkuya karşı bir çare olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de bir çocuk veya yetişkinin güven, kaygı veya sıkıntılı bir durumda olup olmaması, genellikle, asıl bağlanma figürünün ulaşılabilirliği ve duyarlılığı tarafından belirlenmektedir.⁹⁴ Yapılan birçok din psikolojisi araştırması, insanların günlük hayatlarında etkili ve yapıcı bir şekilde davranmasını sağlayan şeyin, dindeki emniyet ve güven duygusu kazandıran boyutların olduğuna işaret eder. Teistik dinlerde Tanrı'ya inanç etrafında gelişen dini imanın, ortaya çıkardığı temel güven ve emniyet duygusuyla birlikte inanaları korku, belirsizlik ve kaygı gibi durumlara karşı koruduğu ve acı hayat tecrübelerine karşı başa çıkma sağladığı bilinmektedir.⁹⁵ Özellikle Semavi dinlerde Tanrı'nın her zaman ve her yerde var olduğu ve kullarını koruyucu olduğu inancı ile birlikte dini davranış ve ibadetlerin, Tanrı'ya yakınlığı gerçekleştirilme amacını taşıyan gerçek bağlanma işlemlerinin özelliklerini yansıttığı bilinmektedir. Böylece Tanrı'ya yakınlık sağlamayı ve bu yakınlığı korumayı amaçlayan dini inançlar ve ibadetler bağlanma davranış sisteminin bir parçası olarak düşünülmektedir.

1.2.2. Kültürel Farklılıklar, Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru

Bağlanma kuramı araştırmacılarının dikkat çektiği konulardan birisi de, bağlanma gelişiminin kültürden kültüre ve farklı inanç sistemlerinde bazı yönlerden değişebileceği olgusudur. Farklı ülkelerin inanç ve değerleriyle, çocuk yetiştirme stilleri arasında benzerliklerin yanında oldukça önemli farklılıklar da görülmektedir. Hatta aynı ülkenin değişik bölgelerinde değişik inanç ve bağlanma örüntüleri görülmektedir. Bu farklılıkların ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre araştırmalarda kullanılan farklı örneklem gruplarından kaynaklandığı düşünülse de, inanç ve değer sistemi ile kültürel uygulamaların bağlanma sistemini etkileyen önemli unsurlardan birisi olduğunu kabul etmemiz gerekir.⁹⁶ Ülkemizde psikolojik danışmanlar ve kültür üzerine yapılan bir araştırmada farklı kültürel alt yapının, normlar, gelenekler, değerler, dini inanç, köken, vb. psikolo-

⁹⁴ Bowlby, *Attachment and Loss: Vol. 2*, s. 23-25.

⁹⁵ Jonathan T. Hart, Alicia Limke, Phillip R. Budd, "Attachment and Faith Development", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.38, 2010, ss. 122-128; K. I. Pargament, "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion", *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 2, 1990, ss. 195-224; N. Krause, "God-Mediated Control and Psychological Well-Being in Late Life", *Research on Aging*, 27, 2005, ss. 136-164.

⁹⁶ Bkz. J. Mesman, M. H. Van IJzendoorn, A. Sagi-Schwartz, Cross-Cultural Patterns of Attachment: Universal and Contextual Dimensions, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 852-877; Ying-yi Hong, Yang Fang ve Ark. "Cultural Attachment: A New Theory and Method to Understand Cross-Cultural Competence", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(6), 2013, ss. 1024-1044.

jik danışmada çok önemli etmenler olduğu belirtilmiştir. Psikolojik danışmanların çoğu kadın erkek, köken ve mezhepsel farklılıklara dikkat çekerek, psikolojik danışman adaylarının ciddi bir şekilde kültürün farkına vararak yetiştirilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Böylece kültürle ilgili tartışmalara uygulamaya dönük konuların daha çok dâhil edilmesinin önemi de doğrulanmaktadır.⁹⁷ Bağlanma ve Tanrı tasavvuru ile ilgili Batı araştırma literatüründe özellikle mezhep kültürü ve mezhepsel farklılık ve inançların ön plana çıktığı görülmektedir. Eğer tek bir mezhep inancından hareketle diğer mezhep ve dini kültürler yorumlanırsa oldukça çelişkili sonuçların ortaya çıkmakta ve bu sonuçları yorumlamakta pek çok araştırmacı çekingen davranmaktadır.⁹⁸ Çünkü mezheplerinin inanç gruplarının dini pratikleri; ibadetleri, tapınma tarzları, kendini dine adamayla ilgili pratikleri, mistik tecrübe ve mistik liderlere bağlılık şekilleri ve teolojileri yani; Tanrı'nın zatıyla ilgili inançlar, insanın günahkârlığı, Tanrı-âlem ilişkisini Tanrı'ya bağlanmayı doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu sebeplerin Tanrı-bağlanma ilişkisini etkileme tarzlarının ortaya konması gerekmektedir.

Bağlanma kuramı araştırmaları başlangıçtan neredeyse günümüze kadar Batı ülkeleri ve Yahudi Hıristiyan çerçevede kalarak diğer dini kültürlerle mesafeli durmuştur. Bu durum kısmen anlaşılır kabul edilse de, özellikle Hıristiyan dini ve Tanrı imgesinin kuramsal genişletmelerin ve genellemelerin odak noktası olarak alınması oldukça sorunlu gözükmektedir. Bağlanma ile ilgili kültürlerarası sonuçları değerlendiren Van IJzenendoorn ve Bakermans-Kranenburg, bağlanma biçimlerinin ve süreçlerinin nasıl işlediği ile ilgili kültürler arası farklılıklar için çok fazla kanıt görememelerini Batılı olmayan toplumlarda yürütülmüş yeterince çalışma bulamamalarına bağlamışlardır.⁹⁹ Oysa İngiltere'de başlayan bağlanma araştırmaları önce Amerika olmak üzere genişleyerek bütün Batı psikoloji çevrelerine yayılmıştır. Tamamen Yahudi-Hıristiyan kültürel örüntüleriyle kavramlaştırılan bağlanma sistemi ve işlevlerinin kültürden kültüre nasıl bir görünüm sergilediğinin ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

⁹⁷ J. S. Mattis, F. Kurter, *Psikolojik Danışma ve Kültür Araştırması: Bulgular ve Yorumlar*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 70-73.

⁹⁸ Beck & McDonald, Attachment to God: The Attachment to God Inventory, Tests of Working Model Correspondence, s. 98-99.

⁹⁹ Van IJzenendoorn, N. Bimmel, F. Juffer, M. H. Van IJzenendoorn, M. J. Bakermans-Kranenburg, "Problem Behavior of Internationally Adopted Adolescents: A Review and Meta-Analysis", *Harvard Review of Psychiatry*, Mar-Apr, 11/ 2, 2003, ss. 64-77.

Son zamanlarda kültürler arası çalışmalar yapan birçok psikolog, Batı dini-kültürel çevresinin, örneğin Asya dünyasının çok boyutlu dini-kültürel geleneğinden çok farklı olduğu konusunda aynı fikirdedir. Bu kültürel gelenekteki bireylerin kendini, diğerlerini ve iki kişi arasındaki bağlılığı dikkat çekici şekilde farklı yorumladıkları görülmektedir.¹⁰⁰ Araştırmalar, farklı dini sosyal ve kültürel değerlerin kişilerin bilişsel, duygusal ve motivasyonla ilgili fonksiyonlarını etkileyerek, bağlanma sistemi açısından, öznel ve farklı bir Tanrı imgesi ortaya çıkardığını desteklemektedir. Dini inanç farklılıkları ve farklı dini kimlikler aynı ülkenin insanları arasında bile, aynı kültürel ortamda yaşamalarına rağmen dini inançlarından dolayı farklı yaşam biçimleri ve davranışlar ortaya çıkarabilmektedir.¹⁰¹ Temelde dini kültür, dini kimlik ve göstergeleri-ibadetler, dini kıyafetler vb.- hayata bakış açılarını etkilemekte günümüz sosyal değişim süreci bağlamında örneğin modernlik, feminizm, cinsiyet, göç, çok kültürlülük gibi önemli sosyal olguları ve değerleri şekillendirmektedir.

Harwood, Miller ve Irizarry bağlanma kuramı araştırmaları için; ırk, etnik köken, sosyal sınıf, inanç, aile yapısı, eğitim ve okul çevresi, toplumun değerleri, toplumu etkileyen, örneğin kitle iletişim araçları gibi, bireyin din ve inanç gelişiminde mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰² Bireyin kimlik gelişiminin ne katı bir şekilde biyolojik, ne de tamamen sosyal çevreye bağlı kalmamakta olduğu bilinmektedir. Bağlanma sistemine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara göre, bağlanma stillerinin ve işlevlerinin altında yatan şeyin biyolojik ve evrensel boyutlarının olduğu ancak sosyo kültürel çevrenin de insan gelişiminde ayrılmayan önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Bağlanma ve kişilik gelişimi ilişkisinde kalıtım yoluyla

¹⁰⁰ Bkz. Hazel R, Markus, Shinobu Kitayama, "Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation", *Psychological Review*, Vol.98, No. 2, 1991, ss. 224-253; Hazel R, Markus-Shinobu Kitayama, "Culture, Self, and the Reality of the Social", *Psychological Inquiry*, Vol.14, No.3&4, 2003, ss. 277-283; Rito Baring, "Children's image of God and Their Parents: Explorations in Children's Spirituality", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.17, No. 4, 2012, ss. 277-289; A. Yaman, J. Mesman, M. H. van IJzendoorn, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. Linting, "Parenting in an Individualistic Culture with a Collectivistic Cultural Background: The Case of Turkish Immigrant Families with Toddlers in the Netherlands", *J. Child Fam Stud*, 19, 2010, ss. 617-628.

¹⁰¹ Bkz. Sunil Bahatia, "Strategic Subversions of The Sacred: The Cultural Psychology of Religious Identities", *Culture & Psychology*, 18(1), 2012, s. 60-75; Olivia Spiegler, Derya Güngör, Birgit Leyendeker, "Muslim Immigrant Parent's Social Status Moderates the Link Between Religious Parenting and Children's Identification with the Heritage and Host Culture", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol.47(9), 2016, ss. 1159-1177.

¹⁰² R. L. Harwood, J. G. Miller, N. Lucca Irizarry, *Culture and Attachment: Perception of the Child in Context*, New York, Guilford Press, 1995, ss. 30-64.

geçen özelliklerin kimlik haline gelmesi için, genel olarak çevre faktörlerinin, özel olarak da sosyo kültürel faktörlerin ve öğrenmenin katkısına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bağlanma dinamiklerinin etkisinin kültürel bağlama göre farklılaştığı ve bağlanma stillerinin farklı kültürel bağlamlarda farklı etkiler gösterebileceği düşünülmektedir. Bağlanma stilleri ve kültürel çevreler karşılaştırıldığında örneğin, güvenli bağlanma davranışı açısından belirgin bir kültürel farklılık gözlenmezken, Batı kültürlerinde kaçınan, toplulukçu kültürlerde ise kaygılı-kararsız ya da saplantılı bağlanma davranışının daha yaygın olduğu görülmektedir. Öte yandan bağlanma farklı kültürler açısından düşünüldüğünde çocuk anne ve ailenin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü bağlanma sistemini oluşturan birincil bakıcı anne ya da diğerlerinin çocuklar üzerindeki etkisi ve ana babalık uygulamaları kültüre göre farklı anlamlara gelmekte ve değişiklik göstermektedir.¹⁰³ Bowlby, erken dönem bağlanma davranışını çocuk ve onu büyüten arasındaki doğuştan gelen biyolojik sistemle açıklamıştır. Onu takip eden birçok psikolog da anne çocuk ilişkisinin, kültürel ve küresel farklılıklara bakmadan gelişen bir olgu olduğunu kabul etmektedir. Oysa sosyal ve kültürel normlar hem bireysel gelişimde hem de kişilerarası ilişkilerin yapılandırılmasında baskın rol oynarlar. Bağlanma içsel bir davranış olarak başlamış olmakla birlikte, bireyin yetiştiği sosyo-kültürel değerler içinde ve karşılıklı etkileşme olayı sonucunda meydana gelmektedir. Bu durum annenin veya çocuğa bakan diğerlerinin, kendi yaşantılarından ve içinde yaşadıkları toplumdan, ait oldukları dini ve sosyal değerlerden ne derece etkilendiklerini ve bu etkilenenin bağlanma sürecini ne şekilde etkilediği sorununun gündeme getirmektir.

Dini inanç sistemlerinin kültürler arasında yaygın bir şekilde farklılaştığı ortaya konulurken, çocuk yetiştirme uygulamaları ve diğer kültürel etkilerin de bağlanma sürecine etkisi olduğunun belirtilmesi gerekir. Birçok Batılı ülke de anneler, kendi kültürel tercihleri doğrultusunda çocuklarının sağlıklı gelişmesi için özgüven ve özerklik olgusuna aşırı önem verirken; Japon kültüründe ise anneler çocuklarının yetişkinliğe kadar ailelerine bağlı kalmalarını isterler. Alanyazın incelendiğinde kültürün, gelişimsel ve

¹⁰³ Bkz. F. Rothbaum, M. Pott, H. Azuma, K. Miyake, J. Weisz, "The Development of Close Relationships in Japan and United States: The Paths of Symbiotic Harmony and Generative Tension", *Child Development*, 71, 2000, ss.1121-1142; Q. Wang, "The Emergence of Cultural Self-Constructs: Autobiographical Memory and Self-Description in European American and Chinese Children", *Developmental Psychology*, 40, 2004, ss. 3-15; Maria T. Frias, Phillip R. Shaver, R. Diaz-Loving, "Individualism and Collectivism as Moderators of the Association Between Attachment Insecurities, Coping, and Social Support", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.31(1), 2014, ss. 3-31.

psikolojik yapılara doğrudan etki ettiği ve onlarla ayrılmaz bir bağlılık ilişkisinde bulunduğu görülmektedir. Farklı kültürlerden ana babalar hem kendi verdikleri bakımla hem de çocuklarla ilgili farklı inançlar besler.¹⁰⁴ Fakat burada belirgin olan şey çocuk yetiştirirken ana babaların sezgilerinden çok, kültür tarafından tanımlanmış inançlara göre hareket etmeleridir. Kültürler, ana babaların inançlarını şekillendirerek çocuk bakımı ve davranış şekillerini etkilemektedir. Böylece kültürle gelişim arasındaki genel ilişkinin etkili bir modeli, kültürel normların çocukların gelişim görevleri üzerine ana baba tutumlarını belirlediği ve farklı kültürlerde farklı uygulamalarla bu yapının kültür tarafından inşa edildiği söylenebilir.¹⁰⁵

Türk kültürü açısından bakıldığında çocuk yetiştirme biçimlerinin hem dini hem de geleneksel kültürden oldukça etkilendiği görülmektedir. Türk kültüründe insan ilişkileri oldukça yoğun ve yakın sosyal ilişkilere dayanmaktadır. Bu sosyal ilişkilerde aile ve akrabalarından bireylerle çok daha yakından ve doğrudan ilgilenilmesi beklenmektedir. Bundan dolayı bireyler Batılı kültürlerle göre aile ve akrabalarına karşı daha sorumlu, daha bağımlı ve daha ilişkisel bir benlik geliştirirler.¹⁰⁶ Bu durum özellikle dar gelirli ailelerde hem koruyucu anne-babalık davranışı eğilimini artırmakta hem de aileye bakan birey olarak çocuğun özgüveni ve özerkliğinin baskılanmasına yol açmaktadır. Fakat son zamanlar da yapılan araştırma verilerine göre; şehirleşme, eğitim düzeyinin artması ve sosyo-ekonomik iyileşmeler gibi sebeplerle çocuk ve gençlerin daha bağımsız, daha bireysel bir kişilik kazanmasına izin verilmeye hatta bu olguların desteklenmesine çalışıldığı görülmektedir. Özellikle günümüz üniversite çağı gençliğinde bireysellik ahlakının övülen ve yaygın bir tutum olduğu araştırmalar tarafından desteklense de Türk kültürünün hala toplulukçu bir kültür olmaya devam ettiği söylenebilir.¹⁰⁷ Bu kültürel değişimlerin önemli olan etkisi, üst ve alt sosyo-ekonomik seviyedeki ailelerin, çocuk yetiştirme metotlarını dolayısıyla da bağlanma stillerini kısmen değiştirmiş olmasıdır.

¹⁰⁴ G. Trommsdorff, B. Mayer, I. Albert, Dimensions of Culture in Intra-Cultural Comparisons: Individualism/Collectivism and Family Related Values in Three Generations, *Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, (ed.) H. Vinken - J. Soeters - P. Ester, Leiden, Brill, 2004, ss. 157-179.

¹⁰⁵ March H. Bornstein, Derya Güngör, Gelişim Biliminin Kültür ve Çocuk Bakımına Düzenleyici Prensipler ve Süreçler Açısından Katkısı, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açuları*, (ed.) S. Bekman - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 113-126.

¹⁰⁶ N. Sümer, Ç. Kağıtçıbaşı, Culturally Relevant Parenting Predictors of Attachment Security: Perspectives From Turkey, *Attachment: Expanding the Cultural Connections*, (ed.) P. Erdman - N. Kok-Mun, New York, Rotledge Press, 2010, ss. 157-179.

¹⁰⁷ Bkz. Tuğba Sarı, "Pozitif Psikoterapi Temel İlke ve Yöntemleri ve Türk Kültürüne Uygulanabilirliği", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(2), 2015, ss.182-203.

Konumuz açısından, özellikle bir bağlanma figürü olarak Tanrı ile kurulan ilişkinin yaşantısı olan bağlanma davranışı, çok farklı kültürlerde de bağlanma sisteminin işlevselliği ile büyük ölçüde tanımlanabilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus; dini inanç ve Tanrı tasavvurlarının kültürler arasında yaygın bir şekilde farklılaştığının bilinmesi ve bir dini kültürdeki inanç ve davranışların diğer kültürler için de aynen alıntılanmamasıdır. Örneğin bağlanma kuramı çerçevesinde hem Amerika’da hem de Kore ve Japonya da hakkında en fazla karşılaştırmalı araştırma yapılan Zen Budizm dini geleneği ile Hıristiyanlık arasında bağlanma sistemi açısından oldukça büyük farklılıklar bulunmuştur.¹⁰⁸ Yine hakkında fazlaca bağlanma araştırması yapılan Hinduizm dini geleneğine sahip bireylerin, diğer dinlerle karşılaştırıldığında bağlanma stilleri açısından farklılıklar gösterdiği görülmektedir.¹⁰⁹ Demek ki araştırmaların sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru araştırmacılarının inceledikleri toplumla diğerleri arasındaki sosyo kültürel ve yapısal farklılıklara dikkat etmesi gerekmektedir. Çünkü hem her bir toplumun dini inancı ve Tanrı tasavvurunun arka planındaki teoloji farklıdır hem de bağlanma sistemleri, ebeveyn stillerindeki kültürel farklılıklardan, kişiler arası ilişkilerin oluşumu ve gelişimi ile ilgili diğer kültürel etkilerden ve yakın ilişki yaşantılarındaki kültürel farklılıklardan etkilenecek şekilde şekillenmektedir.

Gerçekten de bireyin Tanrı’yla olan öznel deneyimleri, hem kişisel anlayış hem de kültürel faktörlere göre çeşitlilik göstermektedir. Toplulukçu yaşama kültürü tabanlı kişiler Tanrı’yla olan bu deneyimleri, bireysel yaşam tarzını benimsemiş kültürlerin bireyelerine göre daha kapsamlı ve etkin yaşamaktadırlar. Toplulukçu yaşam kültüründe, çocukların büyütülmesinde bütün bireyler doğal olarak rol aldıkları için, çok çeşitli koruyucularla bağlanma gerçekleşmekte, aynı zamanda en önemli ilk koruyucu kabul edilen Tanrı da göz ardı edilmemekte etkili bir şekilde olayın içinde yer almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların Tanrı anlayışlarındaki

¹⁰⁸ Mi K. Jina, D. Jacobvitz, N. Hazen, Sung H. Jung, “Maternal Sensitivity and Infant Attachment Security in Korea: Cross-Cultural Validation of the Strange Situation”, *Attachment & Human Development* Vol.14, No.1, 2012, ss. 33–44; Emiko Katsurada, “Attachment Representation of Institutionalized Children in Japan”, *School Psychology International*, Vol.28(3), 2007, ss.331-345; Miah Yi, The Relationship Between Adult Attachment Styles and Attachment Patterns to God Among Korean Adults, Biola Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Biola, 2010, ss. 95-100.

¹⁰⁹ Bkz. I. C. Galinha, M. A. Garcia-Martin, S. Oishi, D. Wirtz, F. Esteves, “Cross-Cultural Comparison as Personality Traits, Attachment Security, and Satisfaction with Relationships as Predictor of Subjective Well-Being in India, Sweden and the United States”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(8), 2016, ss. 1033-1052; Prishnee Datta, Alfons Marcoen, Ype H. Poortinga, Recalled Early Maternal Bonding and Mother- and Self-Related Attitudes in Young Adult Daughters: A Cross-Cultural Study in India and Belgium”, *International Journal of Psychology*, 40(5), 2005, ss. 324–338.

belirgin dini ve kültürel farklılıklara rağmen, Tanrı'ya bağlanma konusu, Tanrı'yı en yüce ve kadiri mutlak olarak gören tek Tanrı'lı dinler arasında en çok Hıristiyan kültürlerdeki araştırmalara dayanmaktadır.¹¹⁰ Bu yüzden Batı kültürel çevrelerinde yapılan Tanrı tasavvuru bağlanma kuramı araştırmalarının diğer dini geleneklere ve kültürlere herhangi bir eleştirel değerlendirmeden geçmeden genellemesinden kaçınılması gerekmektedir.

1.2.3. Bağlanma Kuramının Güçlü Yanları

Bağlanma, gelişimsel davranış modelinde merkezi bir kavramdır. Bağlanma davranışı çocuğun açıkça, hayatla daha iyi başa çıktığı kabul edilen bireyler olarak düşünülen öteki kişilerle, özellikle anne ile yakınlık kurma ve bu yakınlığı sürdürme girişimini geliştirmektedir.¹¹¹ Kurulan bu yakınlık ve bağlar çocuğun kendisini güvende hissetmesi ve çevresine uyum sağlamasında oldukça önemlidir. Bowlby'ye göre anne ya da bakıcılarla kurulan ilişki ve etkileşimler yaşamın devamı için zorunludur. Çünkü bu ilişkiler neticesinde oluşan bağ, çocuğun gelecekteki kişilik gelişimini, diğer insanlarla ilişkilerini ve psikolojik uyumunu etkilemektedir. Öyle ki, anneye kurulan bu ilişkinin, çocuğun güvende hissetmesi, ihtiyaçlarının giderilmesi, sevgi ve şefkat beklentilerini olumlu bir şekilde karşılaması halinde; çocuk kendini sevmeye ve onaylanmaya layık görerek önemli olduğunu hissedecek ve aynı zamanda diğer insanları ve dünyayı da sevmeye değer, güvenilir ve olumlu bir yer olarak algılayacaktır. Bowlby'ye göre bağlanma beşikten mezara kadar devam eden bir süreçtir ve yaşam boyu uygun koşullarda aktif olmayı sürdürür.¹¹²

Bağlanma kuramının çağdaş psikanalitik ve sosyal psikolojik yaklaşımlar arasındaki büyük uçurumu kapatmaya yardım edebileceği, hatta yapılan araştırmalarla bunu yapabildiği düşünülmektedir. Kirkpatrick'e göre bağlanma kuramı, psikanalizin saha ve teorik derinliği ile rekabet eden hayat boyu kişilik gelişimine psikodinamik bir yaklaşım sunar. Kuram aynı zamanda sağlam bir araştırma temeline oturmuştur ve gelişmeye devam etmektedir. Kirkpatrick bağlanma kuramının, Tanrı tasavvurlarının çok

¹¹⁰ Sim & Loh, Attachment to God: Measurement and Dynamics, ss. 374-378; Ayrıca bkz. Soo-Young Kwon, "God may NOT be a Person!": A Case of Cultural Construction of God Representations", *Pastoral Psychology*, Vol.53, No. 5, 2005, ss. 405-421.

¹¹¹ J. Bowlby, *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*, new York, Basic Books, 1988, s.26-29.

¹¹² Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 1*, s. 215-228; Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 2*, s. 16-24.

yönlü ve anlaşılması güç doğasını ilişkisel boyutlarıyla açıklamada, diğer gelişim teorilerine göre çok daha önemli bir yerinin olduğunu belirtmiştir. Evrimsel psikolojinin önemli ölçüde desteklediği bağlanma sistemine göre Tanrı'ya bağlanma, Tanrı'nın da tıpkı bir ebevyn gibi bağlanma figürü olabileceğini varsaymaktadır. Bağlanma kuramının belki de en güçlü yanı, bağlanma sistemini sınavan oldukça fazla araştırmanın, bireylerin Tanrı'ya bağlanma ilişkisinin, ebeveynleriyle olan ilişkilerine benzer şekilde gerçekleştiğini desteklemesidir.¹¹³

Bağlanma kuramı özellikle normal gelişimsel süreçlere, patolojik süreçlere ve klinik gelişimsel süreçlere ilişkin tutarlı ve deneysel olarak desteklenmiş fikirler sunmaktadır. Bağlanma kuramı, hem psikanaliz ve dinamik yaklaşımlar ile deneysel psikoloji arasındaki ayrımı destekliyor ve hem de zengin kişisel deneyimden, anlamdan ve deneysel kanıtlardan yararlanıyor gözükmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bağlanma kuramı psikanalitik geleneğe, özellikle nesne ilişkileri kuramına dayanmasına rağmen; genel psikoloji ve klinik psikodinamik teoriler arasında köprü görevi görmesiyle psikolojik-psikanalitik kuramlar arasında neredeyse eşsiz bir yere sahiptir.¹¹⁴

Freud'un çocuğun erken dönem gelişimin ilişkin yaklaşımı psikanalitik kuramların temel açıklamaları olmuş ve günümüzde de kısmen etkisini sürdürmektedir. Klasik psikanalize göre bebek, başta açlık dürtüsü olmak üzere hiçbir gelişimsel tepkide bulunmayan bir dürtüler yığını olarak kabul edilmektedir. Freud'a göre anne bebek arasındaki ilk ilişki, bebeğin açlık dürtüsü ile onu doyuran meme arasında kurulan ve emme davranışı tarafından yapılandırılan ilişkidir. Bu ilişkide anne de her davranışı ve bebekle yakın ilişkisi değişik dürtülere boşalım sağlayan bütünlükten yoksun bir parça nesnelere yığını olarak tanımlanmaktadır. Hâlbuki bağlanma kuramına göre bebek dünyaya, uyandırılmaya ve biçimlendirilmeye hazır olarak, ilişkisellik ihtiyacıyla donatılmış bir bağ-

¹¹³ Bkz, Lee A. Kirkpatrick, "Attachment Theory and the Evolutionary Psychology of Religion", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 231-241; Ayrıca ciddi tartışmalar için bkz. Pehr Granqvist, "On the Relation Between Secular and Divine Relationships: An Emerging Attachment Perspective and a Critique of the "Depth" Approaches", *The International Journal for The Psychology of Religion*, 16(1), 2006, ss. 1-18; Ana-Maria Rizzuto, "Discussion of Granqvist's Article "On the Relation Between Secular and Divine Relationships: An Emerging Attachment Perspective and a Critique of the 'Depth' Approaches", *The International Journal for The Psychology of Religion*, 16(1), 2006, ss.19-28; David M. Wulff, "How Attached Should We Be to Attachment Theory", *The International Journal for The Psychology of Religion*, 16(1), 2006, ss. 29-36; Patrick Luyten, Jozef Corveleyn, "Attachment and Religion: The Need to Leave Our Secure Base: A Comment on the Discussion Between Granqvist, Rizzuto, and Wulff", *The International Journal for The Psychology of Religion*, 17(2), 2007, ss. 81-97.

¹¹⁴ Peter Fonagy, *Attachment Theory and Psychoanalysis*, New York, Other Press, 2001, s. 5-18.

lanma sistemi ile gelir. Bebeğin yakınlık arama ve korunma davranışları anneye, yani ilk bağlanma figürüyle bebek arasında sıcaklık, sevgi ve duygusal yakınlık sağlayarak karşılıklı güvene dayanan oldukça pozitif bir yakın ilişkiler bağı oluşturur. Anne burada şursuz bir dürtü tatmin aracı değil, çocuğu sakinleştiren, avutan, seven, şefkat gösteren, kendi arzusuyla ve memnun bir şekilde bakım veren bir kişidir.¹¹⁵ Bu bağlamda klasik kuramlarla karşılaştırıldığında bağlanma kuramı, bebeği edilgen bir konumdan etkin bir konuma getirmekte, anneyi de dürtülerin doyum kaynağı olmaktan merhamet, koruma ve güvenli sığınağın gerçek kaynağı konumuna taşıyarak, anne bebek arasındaki gerçek ilişkinin etkileşimsel boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Bağlanma kuramının en güçlü yanlarından birisi de, çocuk psikolojisindeki baskın kuramlardan birisiyken bu etkisini yetişkinlik gelişim psikolojisine de aktarmasıdır. Araştırmalar çocuk kapsamındaki davranış açıklamalarından daha sosyal ve ilişki temelli bir yönetime ve vurguya geçmiştir. Artık bağlanma perspektifi özellikle yetişkinlik sevgi ilişkilerine uyarlanmaya başlamış ve hemen hemen yetişkinlikte yaşantılanan tüm pozitif ve negatif yakın ilişkilerde başat kuram haline gelmiştir. Bağlanma davranışları kapsamında yürütülen araştırmalar, insanların duygularını nasıl düzenlediklerine, stresle nasıl başa çıktıklarına, ilişki tatminine ve depresyona kadar birçok konuda önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bowlby, travma veya duyuşsal bağların kaybı ya da bağlanma figürlerinin uzak durması, ya da reddetmesi dolayısıyla oluşan psikolojik mekanizmaları açıklayan savunma süreçlerine ait bir bilgi işleme yaklaşımını genel hatlarıyla açıklamıştır. Bundan dolayı bağlanma kuramı korku, endişe, öfke, üzüntü ve umutsuzluk gibi ayrılma ya da kaybetme travması ile ilişkili olabilecek duygular için ve bunların kişisel gelişim üzerindeki yıkıcı etkileri için bir açıklama niteliğindedir; çünkü seçmeli bağlanma gelişimi, duygusal güvenlik ve strese karşı koruma sağlayarak önemli bir sürece hizmet etmektedir.¹¹⁶

Bağlanma kuramının bir diğer güçlü yanı ise, önemli bilimsel disiplinleri birleştirerek birçok farklı kuramsal kavrama dayanmasıdır. Bowlby, disiplinler arası bir yaklaşımla gelişim süreçlerini açıklayabilmek için bağdaştırılabilecek pek çok kavram ve

¹¹⁵ Morris Eagle, *The Developmental Perspectives of Attachment and Psychoanalytic Theory*, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 123-146.

¹¹⁶ Mauricio Cortina, Mario Mallone, *Introduction: Reclaiming Bowlby's Contribution to Psychoanalysis*, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marrone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 1-14.

deneyimi yeniden düzenlemiş ve birleştirmiştir.¹¹⁷ Buna göre, bağlanma kuramı farklı algı sistemleri içerisinde deneyimlerin simgeler halinde kodlanma ve zihinde depolanması süreçlerini organize eden bir teoridir. Çocuk ve aileye ilişkin etkileşimsel modeller, bireyin psikolojik, psiko somatik ve psiko sosyal yaşamı üzerinde düzenleyici işlevlere sahip içsel yapılar yani 'içsel çalışan modeller' haline gelmektedir. Söz konusu içsel çalışan modeller, psikodinamik içsel nesne kavramlarına, içe atma ve içselleştirmeye alternatif teşkil etmektedir. Bowlby, her türlü deneyimin ve bilginin, hem bireyin kendisiyle ilgili hem de diğerleri hakkındaki genel özellikler olarak, hafızaya alınıp kodlanabileceğini ileri sürmüştür.¹¹⁸

Böylece bağlanma kuramı oldukça pozitif yönelimli temellenmesine rağmen, deneyimin ve sosyal etkileşimin nasıl karmaşaya ya da karşılığında tahmin edilemeyen bir davranış şekline veya depresyona yol açabilen suçluluk duygusuna neden olabileceğini de açıklamaktadır. Bağlanma kuramı perspektifinin, hem ilişki hem de birey merkezli yaklaşımının olumlu bir şekilde, psikolojik rahatsızlık anlayışımıza dinamik bir gelişimsel bakış açısı kazandırarak derinleştirebileceği ileri sürülmektedir.¹¹⁹

1.2.4. Bağlanma Kuramının Zayıf Yönleri

Bağlanma kuramı, genel yaşam süresi odaklı olmasına rağmen, bağlanma üzerine yürütülen ilk araştırmaların büyük bir bölümü çocuk-ebeveyn ilişkisi üzerine odaklanmaktadır. Ancak bireyin yaşam süresinin daha geç evrelerine yönelik bağlanma konusuna ilişkin nispeten daha az araştırma yapılmıştır. Bu doğrultu da Ainsworth ve arkadaşlarının, çocuk-ebeveyn bağlanmalarındaki bireysel farklılıklar üzerine oluşturdukları görüşleri; doğrudan sanki birebir aynı fikirler ve benzer ölçütler farklı yaşam dönemlerine uygulanabilirmiş gibi genellenmiştir. Bu varsayım artık günümüzde sorgulanmaya başlanmıştır.¹²⁰ Yine ilk dönem araştırmaları sonucu ortaya konan kuramsal genişletme ve genellemelerin önemli bir eksiği de, kültür ve bağlamın o kadar da önem-

¹¹⁷ Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 1*, s. 212-233; Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 3*, s.38-43.

¹¹⁸ Bowlby, *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*, ss. 20-38.

¹¹⁹ Bkz. Ji-Yeon Lee, Rosa Montelongo, "Caregiving and Care-Receiving in Transition to Older Adulthood: Integrating an Attachment Theory Perspective, *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, Vol.28, No. 3, 2016, ss. 200-218; Arietta Slade, *Attachment and Adult Psychotherapy: Theory, Research, and Practise, Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 759-779.

¹²⁰ Phillip R. Shaver, M. Mikulincer, "New Directions in Attachment Theory and Research", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.27 (2), 2010, s. 164.

li olmadığı düşüncesidir. Ancak araştırmacılar oldukça tipik orta sınıf ya da ilk yetişkinlik dönemi örneklemelerinden, farklı sosyo ekonomik ve kültürel örnekleme kaydıca, başta güvensiz bağlanma stilleri olmak üzere, farklı bağlanma biçimlerinin de incelenmesi ve kavramsallaşmasının gerekli olduğu görülmektedir.¹²¹ Artık pek çok araştırmacı daha önceden göz ardı edilen bu karmaşıklıkları ele alsa da henüz yeterli bulgu ve yoruma ulaşılmış gözükmemektedir.

Birçok psikolojik kuram davranışın, “çocuk içerisindeki duygulanımların” sonucu olduğu veya “çocukluğumuzda yaşadığımız bir şeyin daha sonraki hayatımız ve davranışımız üzerinde derin bir etkisinin olduğu” düşüncesine şüpheyile bakmaktadır. Bir yandan çevresel ve sosyal faktörlerin önemli olduğu kabul edilirken, diğer yandan bireyin hayatında daha önce yaşadığı şeylerin söz konusu etkilerinin büyük risk faktörleri oluşturabileceğini kabul etmek de zor gözükmemektedir. Aslında Bowlby geç dönem çalışmalarında böyle “belirleyici” bir modeli reddetmiş ve yerine gelişimsel sonuçların daha olasılıklı bir modelini öne çıkararak risk ve toparlanmaya vurgu yapan bir model getirmiştir.¹²² Fakat bazı araştırmacılar hala Bowlby’nin ilk çalışmalarına odaklanmakta, bağlanma kuramının bugün geldiği noktayı göz ardı etmektedir. Bu durum her yaşta önemli psikolojik sorunları olan kişiler için oldukça olumlu değişiklikler yaratabilecek bir teoriden yeterince yararlanılamamasına sebep olmaktadır.

Bağlanma kuramının en önemli sayıtlılarından birisi de, özel bir ikili ilişkiden bireyin çapraz ilişkilere uzanan genel karakterine geçişin kabul edilir olmasıdır. Ancak bunun nasıl olduğuna ilişkin çok az bilgi vardır ve genel varsayım, etkileşimin bir duyuşsal-bilişsel “içsel çalışan modeller” modeli aracılığıyla gerçekleştiği yönündedir. İçsel çalışan modellerin esas yapısına ve zorlukları yenebilme faktörlerinin, bazı bireylerin erken güçlüklerle nasıl başa çıkmalarını sağladığına ilişkin öğrenilmesi gereken daha çok bilgiye ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.¹²³ Örneğin hakkında çok fazla araştırma yapılmasına rağmen sorunlu olan içsel çalışma modellerinin muhtemel dezavantajları, iç bilişsel beceriler ya da kişilik veya çevresel faktörler sonucu mu düzelmemektedir hala net olarak bilinmemektedir. Bowlby bağlanma kuramının, çocukluk bağlanma

¹²¹ Shaver & Mikulincer, “New Directions in Attachment Theory and Research”, s. 165.

¹²² Bowlby, *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*, s. 119-134.

¹²³ Bkz. Jude Cassidy, “Emotion Regulation: Influences of Attachment Relationships”, *The Development of Emotion Regulation*, (ed.) N. Fox, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59 (2-3, Serial No. 240), 1994, ss. 228-249; Jassidy, *The Nature of Child’s Ties*, ss. 6-19.

davranışlarının bir doğal seleksiyon sürecinden kaynaklanan, yakınlığa karşı biyolojik temelli bir istekten doğan aslında önemli ölçüde evrimsel bir yaklaşım olduğu öne sürmüştür. Fakat bağlanma davranışının biyolojik temelini hayvanlarla yapılan çalışmalarla kavramlaştırılması muhtemel bir dezavantaj olarak görülmektedir.¹²⁴

Bağlanma kuramının etoloji, biyoloji, psikanaliz, gelişim psikolojisi ve bilişsel dinamik kuramlardan psikolojiye kadar ciddi bir araştırma birikimine sahip olduğu artık tartışmasız kabul edilmektedir. Lakin günümüzdeki Tanrı'ya bağlanma teorilerinin Batı kültürleri de dâhil açık ve tutarlı dini bir temelden yoksun olduğu ve dolayısıyla da bu durumun bağlanma teorisinin Tanrı'ya bağlanma ilişkisine uygulamasını zayıflattığı düşünülmektedir. Fakat Tanrı'ya bağlanma araştırmaları açısından son yıllarda yapılan araştırmaların hem nicelik hem de nitelik açısından artmasıyla en azından Batı kültürlerinde bu dezavantajın kısmen ortadan kalktığını söyleyebiliriz. Ülkemiz ve diğer kültürler açısından ise yapılan araştırma sayısının yetersizliği göz önüne alındığında henüz bu eleştirinin güncelliğini koruduğu düşünülebilir.

Tanrı'yla ilişkiyi bağlanma kuramı açısından inceleyen alanyazına bakıldığında, bağlanma modellerinden daha çok güvenli bağlanmaya odaklanıldığı görülmektedir. Hâlbuki araştırma bulguları dikkatlice incelendiğinde güvenli olmayan bağlanma stilleri içerisinde tanımlanan örneklem sayısının da çok fazla olduğu görülecektir. Araştırmacıların Tanrı'ya güvenli bağlanmayı bir ideal ve amaç olarak görmemeleri ve güvensiz bağlanma stillerinin ifade ettiği anlamları da dikkate alarak daha bütüncül bir değerlendirme yapmaları gereği vurgulanmalıdır. Aksi takdirde, bağlanma boyutlarından sadece güvenli bağlanma modeli bakış açısıyla yaklaşıldığında, bir bağlanma figürü olarak Tanrı'nın özniteliklerini ve bireyin Tanrı'yla kuracağı yakın ilişkileri bir bütün olarak ele almada başarısız olunacaktır.

¹²⁴ Fonagy, *Attachment Theory and Psychoanalysis*, ss. 185-189.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİK KURAMLAR ve TANRI TASAVVURU

2.1. PSİKANALİTİK KURAMLAR ve TANRI TASAVVURU

2.1.1. Freud, Tanrı Tasavvuru ve Bağlanma Kuramı

Bowlby tarafından geliştirilen bağlanma kuramı anne-çocuk arasındaki ilk ilişkilerin, kendiliğin gelişimine yönelik etkilerini temellendiren yeni nesil bir yaklaşımdır. Bağlanma kuramı çocukluk yaşantılarını önceleyerek çocuğun diğer insanlarla kişilerarası ilişkilerinin önemine vurgu yapar. Freud'un din ve Tanrı imgesinin kökenlerine ilişkin psikanalitik yorumu da bireyin çocukluk dönemi yaşantıları, daha doğrusu erkek çocuğun baba ile ilişki karmaşasından oluşturulmuştur. Freud Tanrı'yı bireyin birtakım derin psikolojik ihtiyaçlarını tatmin eden yüce bir baba figürü olarak görür.¹²⁵ Bu bağlamda, din ve Tanrı imgesini inceleyen hemen hemen her din psikolojisi çalışmasına Freud'un psikanalitik yorumunun bir gölgesinin düştüğü söylenebilir.

Bağlanma kuramcılarına göre Freud'un psikanalitik yorumu ile Bowlby'nin yeni kuramı arasında çok büyük farklar vardır. En temelde bağlanma kuramı Tanrı'yı; insanı aşan, ona büyük ölçüde güven veren, her türlü sıkıntısında sığınabileceği bir alan sağlayan olarak, tüm kutsallığı ile kabul eder. Böylece Tanrı, baba figürünün geçici bir yansıması olarak değil, gerçek yüce bir bağlanma nesnesi olarak görülür. Burada vurgu Freud'un aksine babaya değil anne ve onun olumlu etkisine yapılmaktadır. Zaten Bowlby'de bağlanma kuramını açıkça Freud'un insan gelişimiyle ilgili psikanalitik kavramlaştırmalarında hatalı görüp kabul etmediği yorumları düzeltmek için geliştirmiştir.¹²⁶

¹²⁵ Bkz. Dan Merkur, *Relating the God: Clinical Psychoanalysis, Spirituality, and Theism*, Maryland, Jason Aronson, 2014, ss. 31-48; Mary E. Ross, "The Humanity of Gods: The Past and Future of Freud's Psychoanalytic Interpretation of Religion", *Annual of Psychoanalysis*, Vol.29, 2001, ss. 263-277.

¹²⁶ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, ss. 39-71; Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 2*, ss. 107-132.

Freud'un bireyde Tanrı imgesinin oluşumuyla ilgili temel kurgularından birisi Oedipus kompleksidir. Bu kavramla Freud, "bir erkek çocuğun bilinçsizce Tanrı imgesini oluşturabilmek için babasıyla ilişkisini nasıl kullandığını inceler. Freud'a göre çocuklar, yani erkek çocuklar oedipus kompleksini çözmeye çalışırken babalarıyla ilgili bir temsil içselleştirirler (internalize). Bu içselleştirme inşa edilen Tanrı imgesinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Freud'a göre Tanrı, tam anlamıyla kusursuz bir baba figürüdür ve içselleştirilen Tanrı imgesinin kökeni oedipal evrede bulunur. Freud Totem ve Tabu da oedipal çatışmaları bireysel dinin başlangıcının, kültürün kökeni için bir modele dönüşeceği zamanın gerisine götürür. Freud'un kültür, medeniyet ve dinler tarihi, bütün kadınları kendine saklayan ve büyüyen oğullarını kendinden uzaklaştıran kıskanç ve zorba bir babanın bulunduğu zamana dek uzanır."¹²⁷

Oedipus kompleksi karşı cins ebeveyne sahip olma yönünde şiddetli bir arzuya tanımlanır. Freud'a göre bu arzu aynı cins ebeveyni yok etme isteğinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu temel arzular çocukta oldukça güçlüdür ve çocuk aynı cins ebeveynin kendisine karşı geleceğinden korkar ve ondan çekinir. Bu korku ve kaygının şiddetinden dolayı çocuk karşı cins ebeveyne duyduğu arzuları bastırır. Bununla birlikte arzularını bastırmadan önce erkek çocuk, annesinin kendisini reddettiğini düşündüğünden ona karşı da kıskançlıkla dolu bir öfke hisseder, bu duygular ondan kurtulma ve onun yerine babası tarafından sevilme isteğiyle sonuçlanır. Babaya karşı hissedilen negatif duygular artık anneye karşı da hissedilmeye başlar ve erkek çocuk annenin ona zarar vermesinden korkar. Dolayısıyla her iki ebeveyne karşı hissedilen korku ve kaygı düşünceleri bastırılarak bilinç dışına aktarılır. Bu gerçekleştiği anda erkek çocuk her şeye gücü yeten fantazilerinin sınırlı olduğunu anlar ve süperegonun oluşumuyla tamamlanan Oedipus kompleksi çözümlenmiş olur.¹²⁸

Bu gelişimsel dönem Tanrı imgelerinin oluşumu açısından, ebeveyn imgesinin ve süperegonun kültürel Tanrı düşüncesiyle birleştiği en önemli evredir. Bilinç dışında bu temsiller birleşerek Tanrı imgesini oluştururlar: "Oedipal süreç başlar ve oğullar

¹²⁷ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu: Büyü, Gelenek, Korku ve Yasak*, (çev. C. Karakaya), İstanbul, Kalcı Yayınları, 2015, s. 36-82

¹²⁸ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, ss. 181-207; Ayrıca bkz. Robert N. Emde, Three Roads Intersecting: Changing Viewpoints in the Psychoanalytic Story of Oedipus, *Psychoanalysis and Development: Representations and Narratives*, (ed.) M. Ammaniti - D. N. Stern, New York & London, New York University Press, 1994, ss. 97-110.

sonunda ilk babayı öldürürler.¹²⁹ Oğullar bir taraftan kıskançlık ve nefretlerini davranışlarına yansıtırlken, diğler taraftan ikircikli (ambivalent) tutumları açığa çıkar; sevgi nefretin yerini alır. İlk başta oğullar güce ve cinselliğe yönelik sınırsız arzuları karşısında duran babalarından nefret eder. Fakat aynı zamanda babalarına karşı sevgi ve hayranlık duygularını beslemeye de devam ederler. Zira babalarını öldürmek için bastırmak zorunda kaldıkları sevgi hissi, onu öldürdükten sonra suçluluk ve pişmanlık biçiminde yeniden ortaya çıkar.” Böylece Freud’a göre, bütün dinlerin dayandığı suçluluk duygusunun ortaya çıkışı bu şekilde gerçekleşir.¹³⁰

Gerçekten de ilk babayı öldüren ve bütün din ve medeniyetlerin habercisi olan oğulların, bastırdıkları suçluluk duyguları benliklerini ele geçirerek yeniden ortaya çıkmıştır. Oğullar ağır vicdan azabı ve suçluluk duygusuyla baş etmenin yolu olarak babayla özdeşleşmek ve onun imgesini içselleştirme yoluna giderler. İşte ataerkil teizmin ortaya çıkma sebebi de budur. Freud, bütün Tanrı imgelerinin kökeninde babaya duyulan bu arzunun bulunduğunu söyler.¹³¹ Böylece bireyin babasıyla kurduğu ikircikli ilişki, bütün din ve Tanrı tasavvurlarının kaynağını oluşturur.

Freud’a göre her bireyin yaşamak zorunda olduğu bu ataerkil oedipal miras, bütün kültür, medeniyet ve dinler tarihinin görülebileceği bir merceğe dönüşmektedir. Sonuç olarak Freud her bir dinin Tanrısının ilk babanın suretinde oluşturulduğunu söyler. Aslında Tanrı, yüceltilen babadan başka bir şey değildir. Freud, bütün ilahi imgelerin bilinçdışı merkezinin, babanın öldürülmesi ve bu olayın fantezi ve kültür içinde sürekli tekrarlanmasıyla oluşturulduğuna emindir.¹³² Freud’cu psikanalistlere göre, Tanrı imgesi ile ilgili Freud’un yorumu, ataerkil kültürler ile Tanrıyla ilgili babasal nitelikteki imgeler ve dinlerin ortaya çıkmasına sebep olan suçluluk duygusu arasındaki derin psikodinamik bağlantıları göstermektedir.

Bağlanma kuramı ve Freud arasındaki bariz farklılardan birisi, Freud’un annenin dindeki rolünü görmezden gelmesidir. Oysa anne ile doğum sonrası ilk temasla birlikte başlayan bağlanma süreci, bireyin tüm yaşamı boyunca, kişilik gelişimi, duygusal-

¹²⁹ Bkz. Freud, *Totem ve Tabu*, s. 207-217.

¹³⁰ Freud, *Totem ve Tabu*, s. 223-234.

¹³¹ Bkz. S. Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (çev. E. Yıldırım), İstanbul, Oda Yayınları, 2016, ss. 36-49.

¹³² Freud, *Totem ve Tabu*, s. 191-207; Ayrıca bkz. Annette Goodwin, “Freud Erikson: Their Contributions to the Psychology of God-Image Formation”, *Pastoral Psychology*, Vol.47, No. 2, 1998, ss. 97-117.

romantik yaşantıları, din ve tanrı tasavvurunu etkiler ve biçimlendirir.¹³³ Bağlanma kuramına göre temel bağlanma çok erken, doğumla birlikte, öedipal-öncesi dönemde başlar ve genellikle ilk bakımı veren anne-egemen bir dönemdir. Freud'a göre ise oedipus kompleksini halleden, kültürün yaratıcıları olan erkek insanlar-çocuklar, eş zamanlı olarak anneleriyle kurdukları ilişkiye son verip babalarının imgelerini içselleştirirler. Zaten din ve kültürün temeli sayılan ego ideali, içselleştirilen baba imgesidir. Erkek çocuklar oedipus kompleksini çözümlerken, anneleriyle olan bağılıklarının yerine babayla özdeşleşmeyi koyarlar. Şüphesiz anneyle ilgili bu boşluk, Freud'un, yerini normatif bir ataerkilliğe bırakmak dışında, teorisinde oedipal-öncesi anasal evreye hiç yer vermediği gerçeğine tekabül etmektedir.¹³⁴

Bowlby ilk zamanlar bağlanma kuramını, Freud'un dürtü teorisini yeniden gözden geçirerek yetersiz alanlarını geliştirmek ve teoriyi yeniden yapılandırmak olarak düşünmüştür. Önceleri bir uzlaşma arayışı olsa da bağlanma araştırmaları çoğaldıkça Freud'yen psikanalitik modelden tam bir kopuş gerçekleşmiştir. Bunun en önemli sebepleri olarak Freud'un dürtü modelindeki evrimci biyolojik kurgu ile cinsel motivasyonun merkeziliği gösterilebilir. Öncelikle Freud psikanalitik kuramını, mükemmel bilimler olarak tanımladığı biyoloji ve fizik bilimlerine uyarlama ve etolojik temellendirme ile ortaya koymuştu. Oysa Freud sonrası bu alanlarda öyle bilimsel gelişmeler oldu ki Freud'un teorisi tutarlılığını büyük ölçüde yitirdi ve teorinin güncelleştirilme zorunluluğu doğdu. Zaten Bowlby'nin kuramı da bu bilimlerdeki Freud sonrası gelişmeleri özellikle etoloji ve evrimci düşüncedeki çağdaş gelişmeleri psikanalitik teoriye yansıtma amacıyla geliştirilmiştir.

Bağlanma kuramı açısından Freud'yen teoriden en dikkat çekici kopuş "cinsel dürtünün birincil etkisinin reddedilmesidir". Bowlby bağlanma sistemini cinsellik ve üreme amacından uzak bir motivasyonel sistem olarak tanımlamıştır. Bu farklılık özellikle din psikolojisi açısından önemlidir. Çünkü güven veren, rahatlatıcı ve koruyucu olarak düşünülen bir Tanrı daha doğrudan kavramlaştırılabilir. Bağlanma sisteminin tam tersi olarak Freud'un yaklaşımı cinsel bağılıktan koruyucu Tanrı'ya, oedipus

¹³³ Bkz. Carol Magai, Maria T. Frias, Phillip R. Shaver, Attachment in Middle and Later Life, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 534-552.

¹³⁴ Bkz. James J. DiCenso, *The Other Freud, Religion, Culture and Psychoanalysis*, New York, Routledge/ Taylor & Francis, 1999, ss. 29-40; James W. Jones, *Psychodynamic Theories of the Evolution*, s.36-37.

kompleksi yoluyla oldukça karmaşık bir yol izler. Uzun süreden beri bazı din psikologları benzer şekilde bağlanma ve cinsel birleşmenin aynı sistemler olduğunu ileri sürmüşler fakat yapılan araştırmalar bu iddiaları desteklememiştir. Aksine din psikologları tarafından özellikle son zamanlarda yapılan yığınla araştırma, bağlanma sistemi din ve Tanrı tasavvurunun psikolojik temeli olarak ortaya koymuştur.¹³⁵ Gerçekten de bağlanma davranışı cinsel birleşme sisteminden tamamen ayrı bir şekilde, dini inanç ve yaşayış farklılıkları için biyolojik-motivasyonel bir temel sağlar.

Bowlby ve diğer bağlanma kuramcılarına göre insanlar, yaşam boyunca sıkıntılı zamanlarında güvenli bir üs ve sığınıp korunacağı, yakınlık bulacağı bir bağlanma figürü aramak üzere psiko-biyolojik bir sistem üzere inşa edilmiştir. Araştırmalara göre, pek çok insan için yaşantılanan dini tecrübe birçok ortamda bu psikolojik fonksiyonu yerine getirir.¹³⁶

Bağlanma kuramı hem çocukluk döneminde temel bakım veren-anne ile ilişkiye odaklanırken hem de Freud'dan farklı olarak, yetişkinlerin sosyal, kültürel ve romantik ilişkilerinde yaşadıkları duygusal, bilişsel ve davranışsal özellikleri anlamak için kullanılan bir modeldir. Freud'a göre bireyin din ve Tanrı imgesi, çocukça saplantılar ve olgunlaşmamış suçluluk duygusundan kaynaklanan, çocukluk ürünü bir yanılsamadan ibarettir ve yetişkinlik dönemlerinde terk edilir.¹³⁷ Oysa bağlanma yaşantısı aktif olarak hayat boyunca devam eden doğal bir süreçtir ve yetişkinlik dönemlerinde de bu süreç terk edilmez. Zaten Bowlby'e göre de bağlanma yaşantısı "beşikten mezarra kadar" devam eden bir süreçtir. Vurgulanması gereken önemli bir farklılık da erken psikanalitik düşüncenin anne-çocuk ilişkisini sadece yemek sağlama görevine indirgemesidir. Hâlbuki Bowlby bağlanmayı ayrı bir davranışsal sistem olarak, annenin yiyecek sağlama rolünden bağımsız çok daha önemli psiko-fizyolojik bir sistem olarak görmektedir.

¹³⁵ Kirkpatrick, Attachment Theory and Religious Experience, s. 466; C.N.Kimball, C. J. Boyatzis, K. V. Cook, K. C. Leonard, K. S. Flanagan, "Attachment to God: A Qualitative Exploration of Emerging Adults' Spiritual Relationships with God", *Journal of Psychology Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, s. 175-188; Todd W. Hall, "Psychoanalysis, Attachment, and Spirituality Part I: The Emergence of Two Relational Traditions", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.35, No. 1, 2007, 14-28.

¹³⁶ Andrew B. Starky, "A Theological Application of John Bowlby's Psychoanalytic Theories of Attachment", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.2(1), 1999, ss. 15-47.

¹³⁷ Freud, *Totem ve Tabu*, ss. 179-193; Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, ss. 60-76; Ayrıca bkz. Di-Censo, a.g.e., ss. 69-74.

Bağlanma kuramı Freud'yen psikanalitik teoriden farklı olarak çok çeşitli kültürlerde test edilmiş ve kültürlerarası kabul gören bir kuram haline gelmiştir. Bilindiği gibi Freud ve diğer psikanalistler orta Avrupa kültüründe çakılı kaldıkları ve farkına varmadan bu kültürden yola çıkarak genelleme yaptıkları için defalarca eleştirilmişlerdir. Denilebilir ki bağlanma kuramının erken dönem psikanalitik teorilere karşı en önemli avantajı, dünyanın pek çok ülkesinde oldukça fazla psikolog ve psikanalist tarafından çalışılarak ayırım ve farklılıklarının sistematik bir şekilde analiz edilmesidir. Ayrıca bağlanma araştırmalarının büyük çoğunluğunun normal sağlıklı bireylere yönelik olması ve patolojik unsurları dışlaması, dini düşünceye de olumlu bir perspektiften bakması bir avantaj olarak düşünülebilir.

2.1.2. Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru

Tanrı imgesinin din psikolojisi araştırmalarına konu olması ve Tanrı tasavvurunun psikolojik izahla sunumu, köklerini Freud'un dinin takıntılı bir nevroz olduğu inancında bulur. Freud din ve Tanrı inancının kaynağını anlatan çeşitli teoriler ve deliller de ortaya koymuştur. Konumuz olan Tanrı ona göre, psikolojik olarak göklere çıkarılmış bir baba figüründen başka bir şey değildir.¹³⁸ Freud'un dini görüşleri, "dürtü teorisi ve Oedipus karmaşasında" tanımlanır. Dürtü teorisi, davranışların vücudun doyurulması gereken arzu ve heyecanlarından beslendiğini ileri sürer. Freud'un kuramına göre çocuk, arzularını yerine getirecek dış nesnelere imajını ya da içsel sunumlarını şekillendirir. Freud için nesne, özel hedef veya şartta olabilir ve tüm davranışlar hedefin belirlenmesinin içindedir. Tanımlama süreci boyunca çocuk, içsel imajı, dışsal yansımayla eşleştirmeyi öğrenir. Bazı dürtüler kabul edilemez, tehlikeli olarak görülür böylece çocuğun benliğinde içsel çatışmalar ortaya çıkar. Oedipus karmaşası bu çatışmanın bir örneğidir. En temel şekliyle çocuk, "karşı cins olan ebeveynine cinsel arzu duyarken, aynı cins olan ebeveynine düşmanlık besler. Sonunda yaşadığı kaygılar sebebiyle bu arzular çocuk tarafından bastırılır. Bastırma ve içine atma yer ettikçe çocuk sonunda babasal-anasal imajı, süperego şekillendirmesini de tamamlayarak tanımlar ve içselleştirir."¹³⁹

¹³⁸ Bkz. Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, ss. 44-54; Ayrıca Bkz. Dan Merkur, a.g.e., ss. 60-78.

¹³⁹ Bkz. Diane Jonte-Pace, *When Throne and Altar Are in Danger: Freud, Mourning, and Religion in Modernity, Disciplining Freud on Religion: Perspectives from the Humanities and Social Sciences*, (ed.) G. Kaplan - W. B. Parsons, Maryland, Lexington Books, 2010, ss. 59-75.

Freud Oedipus karmaşası sürecinde Tanrı inancının oluşumunu babasal imajdan kaynaklanan bir istek düşüncesi olarak tanımlamıştır. Tanrı tahmin edilemez güçlük ve zorlukların olduğu bir dünyada, inananın kontrolü kaybedeceğine dair kaygı ve korkularını azaltan, her şeye gücü yeten baba rolünü yerine getirir. Freud'un din ve Tanrı inancını patolojik olarak tanımladığı bu görüşleri hemen akabinde büyük eleştiriler almıştır. Bu eleştiriler sonucunda Tanrı inancının oluşumunu yeniden ele alan hem psikolojik hem de psikanalitik kaynaklı birçok tartışma ortaya çıkmış ve ardından farklı teoriler oluşmuştur.¹⁴⁰ Freud'un hem kişilik kuramını hem de bunun yansıtıldığı dini inançların oluşumu ile ilgili açıklamalarını eleştirel bir süzgeçten geçirerek genişleten bir grup psikanalist nesne ilişkileri kuramını geliştirmiştir. Nesne ilişkileri kuramcıları çocukluk deneyimlerini ön plana çıkararak, çatışma ve dürtüleri arka plana itmiş, bu kavramların yerine çocuğun yaşamında önemli olan kişilerle ilişkilerine odaklanmışlardır. Bilindiği gibi genellikle çocuğun bakımını üstlenen en yakınındaki kişi annesidir. Nesne ilişkileri kuramcıları sadece anne değil, çocuğun bilinçaltında, çevresindeki önemli diğerlerinin nesne görünümünün yansımalarını da oluşturduğunu vurgularlar. Anne ve babanın çocuğun bilinçaltındaki yansımaları, onlar yanında yokken dahi, çocuğun onlarla ilişkilendirdiği bir nesne görevi görür. Bu içselleştirmeler ileride çocuğun ilişkiye girdiği kişileri ne gözle göreceğinin ya da onlarla nasıl yakın ilişkiler kuracağına da temelini oluşturur.¹⁴¹

Nesne ilişkileri kuramcıları, Freud'un nesnelere libido enerjisinin dışarı çıkması için sadece bir hedef olarak kavramlaştırmasına karşı çıktılar. Böylece zevk ve tatmin arayışı içgüdüleri, ilişkisel içgüdülerle, ilişki arayışı isteğiyle yer değiştirmiş oldu. Nesne ilişkileri kuramcıları, nesnelere şekillenen imajların fanteziler değil, gerçek

¹⁴⁰ Bkz. W. W. Meissner, *Psychoanalysis and Religious Experience*, New Haven & London, Yale University Press, 1984, ss. 137-159; Bkz. David M. Wulff, *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, New York, John Wiley & Sons, 1997, ss. 322-330; John McDargh, *Psychoanalytic Object Relations Theory and the Study of Religion: On Faith and the Imaging of God*, Lanham/London, University Press of America, 1983, ss. 204-235; Chris R. Schlauch, "Deeper Affinities: Fundamental Resonances Between Psychoanalysis and Religion", *Pastoral Psychology*, 55, 2006, ss. 61-80; Rachel B. Blass, "Beyond Illusion: Psychoanalysis and the Question of Religious Truth", *Int. J. Psychoanal.*, 85, 2004, ss. 615-634; Todd W. Hall, "Psychoanalysis, Attachment, and Spirituality Part II: The Spiritual Stories We Live By", *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 35, No. 1, 2007, ss. 29-42.

¹⁴¹ Bkz. Massimi Ammaniti, Maternal Representations During Pregnancy and Early Infant-Mother Interactions, *Psychoanalysis and Development: Representations and Narratives*, (ed.) M. Ammaniti - D. N. Stern, New York & London, New York University Press, 1994, ss. 79-96; Beatriz Priel, Avi Besser, "Bridging the Gap Between Attachment and Object Relations Theories: A Study of the Transition to Motherhood", *British Journal of Medical Psychology*, 74, 2001, ss. 85-100.

insanların imgelerinden oluştuğu ve insanlarla ilişkiyle şekillenen bu nesne ilişkilerinin içsel dürtülerden çok daha birincil önemde olduğunu öne sürdüler.¹⁴² Nesne ilişkileri kuramının kurucusu kabul edilen Klein, Freud'un zevk ve tatmin arayışı içgüdüünü nesne arayışı içgüdüü olarak tekrar tanımladı. Fairbairn Freud'un libido kavramını yeniden tanımlamak yerine farklı bir yöne yönlendirdi. Fairbairn, bireydeki biyolojik dürtüleri inkâr etmeden, aslında libidonun tam olarak bir nesne ilişkisi aradığını ileri sürdü.¹⁴³ Guntrip, nesne ilişkileri kuramının amacının, kişinin bütünlüğünü çocuk-aile ilişkisi ve dini açılardan destekleyerek anlamaya çalışmak olduğunu söyledi. Guntrip, dinin kişisel ilişkilerde başat bir faktörü olduğunu, onun kendi içinde kesinlikle çocukça olmadığını ve yaşamımızın her anında varlığımızın gerekli unsurlarından birisi olduğunu belirtti. Kohut narsist kişilikleri tanımlarken, kişiliğin yapılanmasını annenin yüzünün sevgi, kabul ya da reddi yansıtarak oluşturduğu bir süreç olarak tanımladı. Yine Kohut annenin, klasik dürtü-tatmin nesne ilişkisini, çocuğun kendi temsilinin sağlıklı gelişimi için sevgi ve duygudaşlığın yansıtıldığı yaşamsal rolü ile yer değiştirdi.¹⁴⁴

Winnicott ise Freud'un, din ve Tanrı inancının nevrotik bir gerileme olduğu şeklindeki temel iddialarını esastan sarsan gözlem ve araştırmalarla nesne ilişkileri kuramcılarına yeni bakış açıları kazandırmıştır. Çocuk ve birincil bakıcısı anne arasındaki yakın kişisel ilişkiler üzerine önemli yaklaşımlar geliştiren Winnicott, nesne ilişkileri kuramını, "geçiş alanı (transitional space) ve geçiş nesnesi (transitional object) ile yeterince iyi annelik" kavramıyla daha da genişletti. Winnicott ilgisini karmaşık anne çocuk ilişkilerine yönelterek çocukların, anneye karşı yansıtılmalı bir ilgi ve sevgiden kaynaklanan bağımlı ama düzensiz bir yakın ilişkiler ağı geliştirdiklerini gördü. Ona göre gelişimin ilk evrelerinde anne bebek ilişkisi eşsizdir. Anne çocuğuyla yakından ilgilidir, çocuk daha ihtiyaçlarını ifade etmeden annenin onun bakımını yapacağı, koruyup kollayacağı şeklinde karşılıklı olarak birbirlerine derin duygusal bağlılık gös-

¹⁴² Bkz. Morris N. Eagle, *Attachment and Psychoanalysis: Theory, Research, and Clinical Implications*, New York, The Guilford Press, 2013, ss. 75-85.

¹⁴³ Bkz. W. R. D. Fairbairn, *Psychoanalytic Studies of the Personality*, London and New York, Taylor & Francis, 1952/2001, ss.137-160; Susan Kavalier-Adler, *Mourning, Spirituality, and Psychic Change: A New Object Relations View of Psychoanalysis*, New York, Brunner/Routledge, 2003, ss. 25-37/61-67.

¹⁴⁴ Bkz. James W. Jones, *Religion and Psychology in Transition: Psychoanalysis, Feminism, and Theology*, New Haven/London, Yale University Press, 1996, ss. 24-40; Ayrıca bkz. Judith M. Hughes, *Reshaping the Psychoanalytic Domain: The Work of M. Klein, W. R. D. Fairbairn and, D. W. Winnicott*, Los Angeles, University of California Press, 1989, ss. 89-171.

terirler. İşte bu çok önemli olan eşzamanlılık bebekleri, anneleriyle kendilerinin bir ve aynı olduğu şeklinde bütünlük duygusuna ulaştırabilir.¹⁴⁵

Winnicott'a göre bebeklerin fiziksel ve ruhsal sağlıklı gelişebilmeleri için bu güçlü duyguya gereksinimleri vardır. Bebekler büyüdüğüde karşılaştıkları üzüntü ve hayal kırıklıklarına bu sayede yavaş yavaş katlanabilmeyi öğrenirler. Artık anneler de çocuklarının ihtiyaçlarını uygun bir şekilde düzenleyip giderdiklerinden çocuklar daha az sıkıntı yaşarlar ve olumlu yakın ilişkilere odaklanırlar. Bu evreden sonra çocuklar aslında anneden ayrı olduklarını ve ben ve ben olmayan arasında ayrım yapabilmeye başlarlar. Bu evre ise çocukların “geçiş alanı” (transitional space) olarak adlandırılan yaşantılara evrildiği dönemdir. Winnicott'a göre bu alan, içsel ve dışsal dünyanın arasında ne bütünüyle öznel ne de bütünüyle nesnel bir alandır. Çocukların bu evreyi sağlıklı bir şekilde geçirmeleri için en önemli nokta bir “geçiş nesnesine” (transitional object) sahip olabilmeleri gerekir.¹⁴⁶ Geçiş nesnesi, “oyuncak bir bebek, bir tavşan, bir ayıcık ya da bir battaniye, yastık” vb. şeyler olabilir. Winnicott bu objelerin anneyi temsil ettiğini, ayrılma ve bireyleşme tecrübeleri boyunca çocukların üzüntü ve kaygılarını hafifletmesine yardımcı olduğunu söyler. Bireyin daha sonraki gelişim dönemlerinde ise geçiş nesnesi, gerçeklere meydan okunamayan, hayal dünyası, sanat, din ve nihayetinde Tanrı'nın etki alanı bir yer olan dış dünya ile iç dünyayı birleştirerek bireyi rahatlatan bir olgu olarak tanımlanır.¹⁴⁷ Geçiş nesnesinin sembolik yansıması çok rahatlıkla Tanrı imgesine dönüştürülebilmektedir. Şöyle ki, kişi Tanrının varlığını bilir fakat o insan kavrayışını aşan bir gerçekliğe sahiptir, yine de her birey Tanrı'yı tüm benliğiyle ve içinde hissettiğini düşündüğü inançlara sahiptir. Winnicott'un bu kavramlaştırmasına göre birey Tanrı'yla kişisel yakın ilişkiler kurabilmekte ve bu bireysel ilişkiler Freud'un ileri sürdüğü gibi çocukça bir düşünce de değildir.¹⁴⁸ Zaten bilişsel psikolojinin açıklamalarına göre ruhsal yapımız ve benliğimiz oldukça karmaşıktır ve

¹⁴⁵ Bkz. Winnicott, *Oyun ve Gerçeklik*, (çev. T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 1998, ss. 19-33/60-62.

¹⁴⁶ Winnicott, *Oyun ve Gerçeklik*, s.25-27; Joanna D. Herrera, The Space for Meaning: A Winnicottian Perspective On Religious Experience, Wright Institute Graduate School, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2006, ss. 67-88.

¹⁴⁷ Winnicott, *Oyun ve Gerçeklik*, s.148; Kathryn L. Rehberg, D. W. Winnicott and the Dark Night of the Soul: A Literature Review and Theoretical Analysis, Azusa Pacific University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Azusa/California 2008, ss. 105-111; Ayrıca bkz. Kavalier-Adler, a.g.e., ss. 74-80; Merkur, a.g.e., s.148-152.

¹⁴⁸ Meissner, *Psychoanalysis and Religious Experience*, ss. 164-176.

hem rasyonel hem de bazen gözlem ve tecrübeyi aşan çoğul deneyimlerden oluşmaktadır.

Nesne ilişkileri kuramı bağlamında Tanrı imgesi üzerine araştırmalar yapan ve teori geliştiren en önemli kişi Rizzuto'dur. Rizzuto özellikle Fairbairn, Kohut ve Winnicott'ın psikanalitik teoride geliştirdikleri kavramlar ve açıklamaları temel alarak Tanrı imgesinin gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Rizzuto'ya göre nesne ilişkileri sürecinde Tanrı imgesi doğuştan itibaren ve duygusal yapılar üzerinden inşa edilirler. Rizzuto çalışmasına Tanrı kavramı ile Tanrı temsili-imesini ayırt ederek başlar. Çünkü Tanrı kavramı daha çok, teologların varlığını yokluğunu tartıştığı entelektüel, zihinsel bir olgudur ve mevcut dini kültür tarafından oluşturulur. Hâlbuki Tanrı imgesi kişinin eskiden beri süregelen ve duygusal gelişiminin biçimlendirdiği Tanrı'nın duygusal görüntüsüne işaret eder.¹⁴⁹

Rizzuto Tanrı tasavvurunun oluşumu ve gelişimiyle ilgili en önemli araştırmalarını Yahudi ve Hıristiyan hastalar üzerinde yapmıştır. Bir psikiyatri kliniğinde tedavi gören hastalara önce detaylı bir anket uygulanmış, sonrasında mülakatlar ve uzun vaka analizleri yapılarak nesne ilişkileri kuramcılarının kavramları doğrultusunda, bireyin nasıl bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu tanımlanmaya çalışılmıştır. Rizzuto hastalardan anne-babalarını ve Tanrı'yı tasvir ederek değerlendirmelerini istemiştir. Hastaların düşündüğü ve betimlediği Tanrı tasavvuru tek bir ebeveyn imgesi şeklinde çıkmamış ve açık bir şekilde tanımlanamamıştır. Ayrıca, deneklerin algıladığı Tanrı tasavvurları tek boyutlu ve örneğin tamamen olumlu ya da olumsuz temsillerle de belirtilmemiştir. Bulgulanan "Tanrı imgeleri eşit derecede gerçek ebeveyn, arzulanan ve sığınılan, korkulan ve çekinilen ebeveyn imgeleri şeklindedir. Deneklerin, Tanrı temsillerini kendi tercihlerine uygun anlamlarla ve duygularının şekline göre kişisel bir Tanrı imgesi olarak oluşturdukları görülmüştür."¹⁵⁰

¹⁴⁹ Ana-Maria Rizzuto, *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago, University of Chicago Press, 1979, ss. 41-53.

¹⁵⁰ Bkz. Ana-Maria Rizzuto, Does God Help? What God? Helping Whom? The Convolutions of Divine Help, *Does God Help? Developmental and Clinical Aspects of Religious Belief*, (ed.) S. Akhtar - H. Parens), Northvale/London, Jason Aronson Inc., 2001, ss. 20-51; Ayrıca bkz. T. A. Prout, P. Ottaviano, A. Taveras, C. Sepulveda, J. Torres, "Parental and God Representations Among Individuals with Psychosis: A Grounded Theory Analysis", *J. Relig Health*, 55, 2016, ss. 2141-2153, DOI 10.1007/s10943-016-0265-0.

Rizzuto bireyin Tanrı imgesinin gelişimini açıklarken büyük oranda Winnicott'ın geliştirdiği “geçiş alanı, geçiş nesnesi ve yeterince iyi annelik” kavramlarından yararlanır. Ayrıca diğer bazı nesne ilişkileri kuramcıları ve Fairbairn'in içselleştirilen nesnelere ilgili görüşlerini ve temel psikanalitik yaklaşımlarını da kullanmıştır. Tanrı'nın gerçekliğini belirgin bir şekilde, fiziki gerçeklik ile sanrı arasında orta bir yerde bulunan geçiş alanına konumlandıran Winnicott'ın kavramlaştırmalarını sınavan Rizzuto, genel olarak Winnicott'a katılmakla birlikte Tanrı ile diğer geçiş nesnelere arasında bir takım farklılıkların olduğunu belirtmiştir.¹⁵¹ Gelişimin erken evrelerinden sonra zamanla, hayata anlam ve rahatlık katan öteki nesnelere unutulur ve ortadan kaybolur. Artık ilgilenilmeyen geçiş nesnelere, oyuncak ayı ve tavşanlar, örme hırka ve kazaklar, battaniye ve diğer örtüler, çeşitli yıpranmış oyuncaklar ortadan kaldırılmış ve dolaplara konulmuştur. Rizzuto, “Tanrı'nın hiçbir zaman bir geçiş nesnesi gibi terk edilip atılmadığını ve kişinin hayatında anlamlı bir şekilde yer aldığını” belirtir. Çünkü çocuğun büyümesiyle orantılı olarak Tanrı imgesi geçiş nesnesinden farklı olarak gelişmekte ve Tanrı gerçek özelliğini kazanmaya başlamaktadır.¹⁵² Çocuk bu dönemde anneden ayrılarak bağımsızlığını kazanmaya çalışır, anneden kopuşun getirdiği sıkıntılar Tanrı tasavvuruna yönelik ve bağlanma ile telafi edilebilir. Bu dönemde duygusal Tanrı imgesi çocuğun kimliğini bulmasında olumlu ve destekleyici bir etmen olarak görülür. Rizzuto'ya göre olağan gidişat sürecinde Tanrı'nın somut geçmişi, “anlamsızlaşmak bir yana daha da anlamlı hale gelen Tanrı'nın,” öteki geçiş nesnelereyle yer değiştirmesinde aranmalıdır. Bireyin Tanrı imgesi geçiş nesnelere aksine son derece esnek ve Tanrı görünmeyen bir nesne olduğundan kişi, hayatı boyunca ihtiyaçları çerçevesinde Tanrı'nın kişisel zihinsel şemasını geliştirip düzenleyebilir ve ona yeni şekiller verebilir.¹⁵³

Rizzuto'nun hipotezine göre “Tanrı temsili-imgesi büyük ölçüde, kişilerin çocuklukta anne-baba ilişkileri ve anne-babalarının Tanrı tasavvurlarının yansıtılması, farklı kültürel etmenler ve bireylerin Tanrı ile kendi bireysel ilişkilerinin sonucunda” şekillenir. Burada Tanrı imgesi özellikle annenin, içselleştirilen iyi ya da kötü imajla-

¹⁵¹ Ana-Maria Rizzuto, One Hundred Years After Freud Declared That Religion Was a Universal Obsessional Neurosis, *Changing the Scientific Study of Religion: Beyond Freud? Theoretical, Empirical and Clinical Studies from Psychoanalytic Perspectives*, (ed.) Jacob A. Belzen, London/ New York, Springer, 2009, ss. 39-44.

¹⁵² Rizzuto, *The Birth of the Living God*, ss. 184-189.

¹⁵³ Rizzuto, *The Birth of the Living God*, ss. 178-179.

rından etkilenmektedir. Rizzuto, anneye kişisel yakın ilişkilerden elde edilen Tanrı temsilleriyle ilgili ilk oluşumu açıklamak amacıyla Kohut'un aynalama kavramını kullanır. İlk kendilik duyumumuzun, annemizin tepkilerinde aynalanan kendiliği görmekle geliştiğini öne sürer. Rizzuto'ya göre Tanrı imgemizin çekirdeğinde, "bütünleşmiş bir kendilik duyumu için temel oluşturan ilk aynalama tecrübesi bulunur. Kişisel Tanrı imgemizin detaylandırılmasında yer alan diğer bütün imgeler, anneye yaşanan veya yaşanmayan çekirdek aynalama tecrübesinin etkisine" tabidir.¹⁵⁴ Bütünleşmiş bir kendilik duyumu itibarıyla çocuğun gelişimi, benliğin bütünleştirici süreçlerine odaklanma ve bu süreçleri aynalama amacıyla Tanrı temsili kullanma yönelimiyle gerçekleşir. Bu şekilde içselleştirilen Tanrı imgesi ise kişinin, içsel temsili dünyasındaki kırıntı ve parçaları birleştirme vazifesi görür. Gelişimsel bir süreci içeren Tanrı imgesinin şekillenmesinde bundan sonra bireyin yakın ilişkilerinin hayati bir rolü vardır. Rizzuto, Tanrı imgesi şekillenirken içsel ve dışsal etkilenimlerin bir çatışma halinde olabileceğini de vurgular. O, bireylerin Tanrı ile ilişkilerinin de diğer kişilerle olan ilişkileri kadar karmaşık olduğunu öne sürer.¹⁵⁵

Rizzuto'nun asıl ilgilendiği şey, bireylerin çocukluk koşullarını ve yaşadıkları travmatik olayları yeniden yapılandırarak yorumlamaktır çünkü, çocukluk ve sonrasında Tanrı ile ilgili oluşumlar ve düşünceler, yetişkinlikte benimsenen din ve Tanrı tasavvurlarını önemli ölçüde etkiliyordu. Böylece o, anne-baba ilişkileri ve eğitimi ile başlayan ve çocuğun hayal gücü sayesinde zihninde ilahi bir görünüm ve düşünce oluşması ile biten ilişkisel deneyimlere odaklanmıştır.¹⁵⁶ Rizzuto'ya göre çocuğun anne ile yakın ilişkileri sonucu Tanrı imgesi için önemli bir temel sağlanmakta ve erken yaşlardaki tecrübelerle edinilen Tanrı hakkındaki düşüncelerin, Tanrı imgesinin köklerini oluşturduğu düşünülmektedir. Burada anne-çocuk ilişkisi çocukların ötekileri, evreni ve Tanrı'yı güvenilir olup olmadığını belirler. Güven ve yakınlık anne ve çocukları arasında doğal olan bir durumdur ve çok tartışılmayı gerektirmez fakat bunun niteliği ve kalitesini annenin tavrı belirleyeceğinden çok önemlidir. Eğer anne çocuğunun ihtiyaçlarını kabul edip karşılıyor ve onu seviyorsa çocuklar da evrenin ve Tanrı'nın güvenilir olduğuyla ilgili içsel şemalar geliştirirler. Şayet anne kendini meş-

¹⁵⁴ Rizzuto, *The Birth of the Living God*, ss. 175-180.

¹⁵⁵ Rizzuto, *The Birth of the Living God*, ss. 87-91.

¹⁵⁶ Jones, *Religion and Psychology in Transition*, ss.136-144; James W. Jones, "Psychodynamic Theories of the Evolution of the God Image", *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.9, 3/4, ss. 33-55.

güliyetlerine veriyor ve çocuğunu göz ardı edip ona kötü davranıyorsa bu çocuk da diğerlerinin, evrenin ve Tanrı'nın güvenilmez olduğu düşüncesini benimser.

Anne ve diğer bakıcılarla ilişkide içe yansıtılan bu olumlu ya da olumsuz şemalar, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinde Tanrı'yla ilişkiyi belirleyecek modellerdir. Eğer çocuklar anne ve diğer bakıcılarına güvenmişlerse Tanrı'yı da merhametli, güvenilir ve koruyucu olarak tecrübe ederler. Anne ve diğer bakıcılarıyla güvenli bir bağ oluşturamamışlarsa Tanrı'yı da kendilerine güvenmeyen, kendilerinden çok şey isteyen yetersiz bir ebeveyn olarak düşüneceklerdir. Rizzuto çocuğun anneye ilişkiyi ön plana çıkararak, anneye yaşantılanan etkileşimlerin içe yansıtılan imgelerinin Tanrı'nın ilk temsillerini oluşturduğunu söyleyerek; baba ile yaşantılanan deneyimlerin içe yansıtılan imgelerinin Tanrı tasavvuru için temel teşkil ettiğini öne süren Freud'cu teoriyi de değiştirmiştir. Ayrıca Rizzuto, insandaki Tanrı imgesinin oluşumunun sadece ödipal çatışmalara bağlı olmadığını, aynı zamanda, hayatımızdaki önemli kişilerle yaşadığımız yakın duygusal ilişkilerin de zihnimizdeki Tanrı imgesini etkilediğini belirtmektedir.¹⁵⁷ Anne-babanın içselleştirilen imajları ile bireyin Tanrı temsili-imesi arasında doğrudan bir süreklilik olabilmektedir. Yani seven, koruyan ve ilgiyle davranan bir anneye; koşulsuz seven, merhamet eden ve kulunu koruyan bir Tanrı imgesi arasında bireyin zihninde süreklilik oluşur.

Rizzuto'ya göre bunun tersi bir zihin durumu da söz konusu olabilir: örneğin anne-baba sevgisiz, reddedici ve soğuk bir yapıda iken, Tanrı sevgi dolu, sıcak ve koruyucu olabilir. O'na göre çoğu zaman, hem Tanrı'nın rolü, hem de anne-babanın rolünün iyi ve kötü nitelikleri bireyin imgeleminde zengin ve faydalı bir karışım ortaya çıkarabilir. Böylece, önceleri anne-baba ile yaşanan deneyimler, daha sonraları ise bireyin diğerleri ile kişisel ilişkileri ve bu ilişkilerden yansıtılan imgelemlerden dolayı Tanrı temsili sürekli yapılanmakta ve ruhsal bir canlılık içermektedir. Rizzuto'ya göre kişilerin yaşam döngüleri boyunca Tanrı imgelerinin tanım ve algılamalarında sürekli olarak bir takım değişiklikler ve dönüşümler olacaktır ve Tanrı imgelemimiz yaşam döngümüzdeki bu değişikliklere ayak uyduracaktır. Sonuç olarak ortaya herkesin kendi tecrübeleri sunucu kendi hayalinde oluşturduğu bir Tanrı imgesi çıkacaktır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Rizzuto, *The Birth of the Living God*, ss. 180-194; Ayrıca bkz. Jones, *Psychodynamic Theories of the Evolution of the God Image*, s. 99-40.

¹⁵⁸ Genel bir değerlendirme için bkz. Akif Hayta, "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.VIII, No. 20, 2010, ss. 41-80; Ayrıca bkz.

2.1.3. Bağlanma Kuramının Kökenleri: Diğer Psikanalitik Kuramlar ve Bağlanma

Bowlby'nin bağlanma kuramı hakkındaki çalışmaları çok erken dönemlerde, uyumsuz çocukların toplandığı bakımhanelerde başlamıştır. Bowlby bağlanma kuramını, değişik zamanlarda, bebeklerin ve çocukların onlara bakım veren kişiden, anneden ayrıldığında sergilediği davranışları gözlemleyerek geliştirmiştir. O diğer başka araştırmacıların gözlemlerini de dikkate alarak anne-çocuk ilişkisindeki sorunların daha sonra psiko-patolojiye neden olabileceğini iddia etti. İncelemelerinde anneye olan ilk ilişkilerin çocuğun psiko-sosyal gelişimi için hayati önemi yanında daha sonraki ilişkileri için de oldukça önemli olduğunu gördü. Hatta ilk araştırmalarında çocukların annelerinden ayrıldıkları zaman başka biri tarafından fiziki ihtiyaçları giderilip, beslenip bakılırsalar bile yoğun üzüntü yaşadıklarını fark etmiştir.¹⁵⁹ Bowlby şaşırtıcı bir şekilde bazen de bebeklerin, onlara birincil bakımı vermeyen ve beslemeyen kişilere bağlandıklarını görmüştür. Bu noktadan itibaren bağlanma kuramının ilk sayıtlıları ortaya çıkmıştır, çünkü annenin bebeğini emzirdiği ve beslediği için aralarında bağ oluştuğunu ileri süren zamanın başat teorileri olan psikanalitik ve sosyal öğrenme kuramlarından farklılaşmalar başlamıştır.

Bu geleneksel psikanalitik ve davranışsal teorilerle yetinmeyen Bowlby, 1930'lu yıllardan bağlanma kuramının temel kavramlarını ortaya koyduğu 1969'daki ilk eserine kadar gelişim psikolojisinden, bilişsel psikolojiye, evrimsel biyolojiye, etiyolojiye ve klinik psikolojiye kadar birçok alandaki düşünce ve veriden faydalanmıştır. Bowlby bağlanmayı, “insanların yaşamındaki kendileri için değerli olan kişilere karşı geliştirdikleri güçlü duygusal bağlar olarak tanımlamıştır”.¹⁶⁰ “Bağlanılan kişiye yakın olma ve yakınlığı koruma bağlanma sisteminin en temel unsurunu oluşturmaktadır.” Doğal olarak çocuk tarafından ilk bağlanma figürü; hem ona bakım ve destek veren hem de güven ve sıcaklık sağlayan kişi, yani annesi olmaktadır. Bowlby'ye göre ruh sağlığının temel belirleyicisi de anne ve çocuk arasındaki bağlanmanın türüdür.

Moshe H. Spero, Mariam Cohen, “Introduction to a Symposium: The God Representation in the Psychoanalytic Relationship: When is Three a Crowd?”, *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 37(1), 2009, ss. 1-20.

¹⁵⁹ Bkz. Frank. C. P. van der Horst, *John Bowlby From Psychoanalysis to Ethology: Unravelling the Roots of Attachment Theory*, Oxford, John Wiley & Sons Ltd, 2011, ss. 55-74.

¹⁶⁰ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, ss. 210-228; Bowlby, *Seperation, Vol. 2*, ss. 33-39; Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 3*, ss. 39-41.

Bowlby'nin kavramsallaştırdığı bağlanma kuramı, uzun bir süre psikanalitik topluluk tarafından mekanik, dinamik olmayan ve psikanalitik teorinin yanlış anlaşılması üzerine kurulmuş bir kuram olarak görülerek eleştirilmiş ve psikanalitik kuram çerçevesinde değerlendirilmemiştir.¹⁶¹ Çünkü Freud'a göre bebeklerin rahat ve mutlu olmalarının sebebi sadece anneyi emme, yemek yeme gibi temel oral davranışlardır. Böylece bebeğin içgüdüsel haz almasını sağlayan etken olarak oral bölge gösterilmekte, anne bebeği emzirerek açlığını giderdiği için bir bağlanma nesnesi olarak kabul edilmektedir. Psikanalitik teoriye göre bağlanma davranışları, annenin sürekli şekilde tekrarlanan bebeğin açlığının giderilmesi ve çocuğun duyduğu mutluluk sonucu oluşan öğrenilmiş ya da ikincil bir dürtü olarak değerlendirilmektedir. Freud'un dürtü teorisine göre bebeklerin birincil narsizim olarak adlandırılan benmerkezci bir dünyaları vardır. Anne ise bu çerçevede çocuğun sahip olduğu fiziksel enerjilerinin boşaltılması ve endişelerinin azaltılması için bir aracı konumundadır. Bowlby'ye göre ise bebeğin en temel dürtüsü "bağlanma davranış sistemi aracılığıyla kendini ifade eden ve güven duygusunun yeniden oluşturulmasına imkân sağlayan temas, yani ilişkisellik arayışıdır."

Freud'un gelişim kuramına göre bebek, dürtülerini düzenlemek için anneyi arayan, ona yapışan, tamamen ona muhtaç, bağımlı ve aciz bir varlıktır. Hatta anne ile yaşanan bu ilişki ve süreç boyunca bebeğin rolü temelde pasif olarak kabul edilmektedir. Oysa bağlanma kuramına göre, çocuk ve anne arasında güvenli bir bağlanma oluşabilmesi için beslenme tek başına yeterli değildir. İnsan yavrusu Freud'un iddia ettiği gibi, fiziksel gereksinmelerinin veya dürtülerinin basit bir esiri değildir. Bağlanma kuramına göre çocuk; doğuştan yetenekli, meraklı, yakın çevresiyle iç içe geçmiş; aynı zamanda ürkek, yardıma muhtaç ve tamamıyla bakım veren kişiye bağımlı bir varlık olarak tanımlanır.¹⁶² Bu bağlamda Bowlby klasik Freud'cu psikanalizin, çocuğun açıklık-dürtü-tatmin amacıyla birilerini arayarak yakın ilişkilere yöneldiği görüşünü reddeder. Bowlby'ye göre çocuk doğduğu andan itibaren insanla ilişkiye hazırdır ve çev-

¹⁶¹ Bkz. Peter Fonagy, Mary Target, 'The Rooting of the Mind in the Body: New Links Between Attachment Theory and Psychoanalytic Thought', *Journal of American Psychoanalytic Association*, Vol.5(2), 2007, ss. 441-456; P. Fonagy, *Attachment Theory and Psychoanalysis*, New York, Other Press, 2001, s. 1-35.

¹⁶² J. Belksky, K. Rosenberger, K. Crnic, 'The Origins of Attachment Security, Classical and Contextual Determinants', *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 155-178.

resindeki uyaranlara tepki verecek kapasitededir çünkü bebekler; onların davranışlarını rahatlatılma, yatırılma ve korunma ihtiyaçlarının bir belirtisi olarak yorumlayan, aynı zamanda da özerk davranış ve araştırmada bulunmalarına izin veren ve bunu destekleyen bir bakıcı beklentisi ile donanımlı olarak dünyaya gelirler.¹⁶³

Freud'un kişilik kuramına yapılmış olan önemli itirazlardan birisi, görüşlerini ve uygulamalarını yetişkinlikteki patolojik davranışların incelenmesine; bu patolojik davranışlardan hareket ederek, ilk çocukluğa veya çocukluğa ulaşarak bu dönemde yaşananlara dayandırmasıdır. Bilindiği gibi Freud, ruhsal rahatsızlığı bulunan kimse-lerin hatıralarını, yaşantılarını inceleme konusu yaparak yani bozulma, unutma veya değiştirilme ihtimali bulunan verilerle, geriye dönüşlü bir metot kullanarak araştırmalar yapmıştır. O rüyaları, nevrotik hastaların gösterdiği arazları, ilkel toplulukların davranışlarını inceleyerek ilk çocukluktaki olaylara yönelmiş, fakat çocuklar üzerinde doğrudan doğruya yapılmış gözlemlere dayalı temel verilere nadiren başvurmuştur. Freud bütün çalışmalarında, psikolojik rahatsızlığı bulunan hastaların hatırladıkları yaşantılara dayanarak, bu hastaların ilk çocukluk yıllarında edindikleri deneyimlerin sonraki yıllarda nasıl bir bozukluğa sebep olduğunu bulmaya, anormal davranışı temel alarak ve bu davranış kalıbından hareket ederek, normal davranışın nasıl olması gerektiğini incelemeye çalışmıştır. Ona göre, yetişkinlikte ortaya çıkan psikolojik bir bozukluğun izlerini ilk çocukluk döneminde aramamız gerekir. Bowlby Freud'un izlediği bu metodolojiye itiraz etmiş, kendi metodolojisinin bunun tam tersi olduğunu; ilk çocukluğu yönelerek bu dönemde meydana gelen etkilenme hallerinin gözlenmesinden elde edilen verilere dayanarak daha sonraları ortaya çıkacak gelişmeleri incelemek olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁴

Bowlby'nin bağlanma kuramını kavramlaştırılmalarında, Lorenz'in hayatta kalmaya yardım etmesi açısından uyumlu bir davranış olarak tanımladığı basımlama (imprinting) çalışmalarının ve bebek ile anne arasında duygusal olarak gelişen bağla ilgili psikanalitik yaklaşımdaki temel görüşlerin etkileri bulunmaktadır. Bowlby, kuramın alt yapısını oluşturan bu görüşleri geliştirerek, bağlanma ilişkisinin ortaya çıkı-

¹⁶³ Jeremy Holmes, John Bowlby, Attachment Theory, and Psychoanalysis (Something There is That Doesn't Love Wall), *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 19-42.

¹⁶⁴ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Volume 1*, ss. 23-29; Jeremy Holmes, *John Bowlby and Attachment Theory*, London, Routledge, 1993, ss. 103-127.

şında, bebeklerin çok erken evreden itibaren biyolojik olarak hazır olan aktif birer katılımcı olduklarını ileri sürmüştür. Ayrıca etolojik yaklaşım çerçevesinde bağlanmanın, çocukların hayatta kalmalarını sağlayan biyolojik bir işleve sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Psikanalitik teoriler içerisinde nesne ilişkileri kuramı, Bowlby'nin de bu kuramdan geldiği düşünüldüğünde bağlanma kuramıyla bazı ortak noktalarda buluşabilmektedir. Örneğin hem nesne ilişkileri teorisinin hem de bağlanma kuramının kabul ettiği temel bakış açısına göre; bakım veren kişiyle kurulan ilk ilişki sonucunda benliğe ve diğerlerine dair zihinsel temsillerin oluştuğu ve bu zihinsel temsillerin daha sonra kurulacak olan yakın ilişkilere rehberlik ettiği varsayılmaktadır. Böylece çocukların anne veya bakım veren kişilerle kurdukları bağlanma ilişkilerinin yetişkin olduklarında başkalarıyla anlamlı ilişkiler kurma ve bağlanma becerilerini etkilediği ileri sürülmektedir. Her iki teori de, bilişsel-duygulanımsal şemaların yapı ve içeriğinin bireyin beklentilerini ve duygularını etkilediği kadar, bireyin yakın ilişkileri başta olmak üzere tüm kişilerarası ilişkilerindeki davranışlarını da etkilediği varsayımını savunur. Yine hem nesne ilişkileri kuramı ve hem de bağlanma kuramına göre, çocuğun ihtiyaçlarının giderilmesinin ortaya çıkardığı hoşnutluğa, annenin duyarlı, sevgi dolu bakımının eşlik etmesiyle bebekte güven duygusunun oluşması ve genel kaygı durumunun azalması sağlanmaktadır. Bu süreçte anne ile geliştirilen sağlıklı ilişkiyle kazanılan güvenlik duygusu çocuğun dikkatini dış çevreye yöneltmesine ve egosunun gelişmesine yardımcı olmaktadır.¹⁶⁶

Bağlanma kuramına yakın öcülleri olan kuramcılardan birisi de Sullivan'dır. Sullivan gelişimsel ilişkiyi savunan ve Freud'un dürtü kuramından farklı bir ilişki kuramcıdır. Çalışmalarının en başından itibaren odaklandığı kavram kişiler arası ilişkilerdi. Ona göre bebeklik döneminde anne çocuk ilişkileri ile belirginleşen bu ilişki, yetişkinlik dönemlerinde kişileri tanımanın ve anlamının en önemli yollarından birisi olarak görülür. Yaşamın erken evrelerinden itibaren stres ve kaygılardan kurtul-

¹⁶⁵ Bkz. Mary D.S. Ainsworth, "Object Relations, Dependency, and Attachment: A Theoretical Review of the Infant-Mother Relationship", *Child Development*, 40, 1969, ss. 969-1025.

¹⁶⁶ Bkz. P. Fonagy, P. Luyten, E. Allison, C. Campbell, Reconciling Psychoanalytic Ideas with Attachment Theory, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 780-797; Peter Fonagy, "Points of Contact and Divergence Between Psychoanalytic and Attachment Theories: Is Psychoanalytic Theory Truly Different?", *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 448-480.

mak sevgi ve güven sağlayabilmek için yakın ilişkiler kurmak ve sürdürmek ihtiyacı hissederiz. Sullivan geliştirip kavramsallaştırdığı kişiler arası kuram gelişimsel boyutta, diğer psikanalitik ilişki kuramları üzerinde etkin olmuş, kısmen de bağlanma kuramcıları tarafından kullanılmıştır.¹⁶⁷

Bağlanma kuramı her ne kadar psikanalitik teoriden yola çıkarak oluşturulmuş olsa da, onu yakın ve kişilerarası ilişkileri açıklamaya yönelik diğer kuramlar olan nesne ilişkileri ve Sullivan'ın kişilerarası psikoloji kuramından ayıran bazı temel özellikler vardır. Cortina ve Marrone, psikanalitik teorinin erken dönemlerinde pozitif içerikli normal bir gelişim teorisinden yoksun olduğunu ileri sürmüştür. Bunun da Freud'un kendi hayatındaki erken çocukluk travmaları ve deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmişlerdir.¹⁶⁸ Breger ve Hamilton, Bowlby'nin araştırma ve kuramının başlangıçta psikanalitik toplulukta göz ardı edildiğini, bunun nedeninin de Freud ve Klein'in travma, ayrılma ve kaybetme temel sorunlarına ilişkin gelişimsel hikayelerinin olduğunu iddia etmektedir. Freud sonrasında da takipçileri tarafından oedipal bilinçaltı süreçlere, fanteziye ve evrimsel değerlendirme üzerindeki indirgemeci vurguya dayalı gelişim psikolojisi yaklaşımı devam ettirilmiştir.

Oysa bağlanma kuramını psikanalitik teoriden uzaklaştıran ve yeni bir paradigma olarak ortaya çıkmasını sağlayan en önemli etken büyük bir değişimdi. Bağlanma kuramı, büyük oranda cinsel, fiziksel ve duygusal çocuk istismarının yaygınlığı ve daha sonraki gelişim için sonuçlarını ortaya çıkaran sosyal hizmet görevlilerinin, sosyologların, psikiyatristlerin, klinik psikologların ve aile terapistlerinin 1960'lı yılların başlarında başlattığı çalışmalara bağlı olarak gelişmiştir.¹⁶⁹ Bağlanma kuramını psikanalitik teorilerden ayıran en önemli özelliklerden birisi, patolojiden çok zihinsel sağlığa vurgu yapmasıdır. Bağlanma kuramı, psikanalizin aksine, bakıcılarla olan yaşantıların fantezileri de içeren içsel yönleriyle değil, gerçek yaşantılarla ve bunlara ilişkin zihinsel temsillerle ilgilenmektedir. Geniş teorik kavramlaştırmaları ile birlikte

¹⁶⁷ Bkz. M. Cortina, "Sullivan's Contributions to Understanding Personality Development in Light of Attachment Theory and Contemporary Models of the Mind", *Contemporary Psychoanalysis*, 37, 2001, ss. 193-238.

¹⁶⁸ Bkz. Mario Marrone, *Attachment and Interaction from Bowlby to Current Clinical Theory and Practice*, Second Edition, London, Jessica Kingsley Publishers, 2014, ss. 27-35; Cortina & Marrone, *Attachment Theory, Transference and the Psychoanalytic Process*, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marrone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 27-36.

¹⁶⁹ Bkz. Mario Marrone, *Attachment and Interaction from Bowlby*, ss. 12-26; Rafael Cristobal, *The Psychoanalytic Process in the Light of Attachment Theory*, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marrone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 335-344.

bağlanma kuramı sınanabilir hipotezler ortaya koymakta ve bu hipotezler oldukça fazla empirik bulgu ile desteklenmektedir.

2.2. BAĞLANMA KURAMI

2.2.1. Kuramın Teorik Gelişimi: John Bowlby ve Bağlanma Kuramı

Bağlanma kuramı, tıp ve psikanaliz eğitimi almış İngiliz psikiyatrist Bowlby tarafından geliştirilmiştir. Başlangıçta nesne ilişkileri okulunun öğrencisi olan Bowlby, araştırmalarını ilerlettikçe Freud'cu ve Klein'cı psikanalitik yaklaşımlardan koparak yeni bir insan gelişimi anlayışı ortaya koymuştur. Bowlby en önemli çalışmalarını evsiz çocukların bulunduğu yetimhaneler, hastahaneler ve çocuk bakımevlerinde kalan çocukların ruh sağlığı üzerine yapmıştır. İlgilendiği şeyse, ebeveynlerinden ayrılmanın ve yetim kalmanın çocuklar üzerindeki ciddi olumsuz etkileriydi. Bowlby bu çocukların önemli bir kısmının kaygı, korku, içine kapanıklık ve uyumsuzluk başta olmak üzere çeşitli duygusal sıkıntılar yaşadıklarını gözlemlemiştir. Bu arada güvenilir ve sevgi dolu yakın ilişkilerin çocuğun duygusal dünyasında ve sosyal etkileşiminde son derece önemli olduğunu da gözlemlemiştir. Bowlby çocukların özellikle birincil bakıcılarından ayrılmaya uzun süreli ağlama, korku ve sıkıntı davranışları göstererek tepki verdiklerini görmüştür. Travmatik terk yaşayan çocuklar, ayrılmayı engellemek ve yeniden sevgi ve şefketi sağlamak için yoğun üzüntü-ağlama, anneye yapışma-bırakmama ve yokluğunda anneyi bulabilmek için çaresizce-panik yaparak arama davranışlarında bulunmuşlardır. Annelerini terk ettiği ya da yetim kalan çocukların eğer, bundan sonra da sevgi dolu ve güvenilir bakıcılardan uzak kalırlarsa hem insanlardan çekinerek iletişime geçemedikleri hem de yakın ilişkiler kurmak hususunda oldukça isteksiz oldukları gözlenmiştir.

Bowlby'nin gözlemlerine göre birincil bakıcılarının terk ettiği bu çocuklar ayrıca, başkalarıyla yakın ve kalıcı ilişkiler kuramamakta, biraz büyüdükleri ve ergenlik dönemlerinde ise hem toplumun ahlaki normlarına uymamakta hem de hırsızlık ve çevreyi tahrip gibi eylemlerde bulunmaktadır. Bowlby bu çocukların ya tamamen annesiz büyüdüklerini veya erken çocukluk dönemlerinde annelerinden uzun süreler ayrı kaldıklarını görmüş ve çocukların temel sorununun anne yoksunluğu olduğunu

ileri sürmüştür. Bowlby'ye göre, bu çocukların ruh sağlığı için en önemli unsur olan anneleriyle sıcak, samimi ve sürekli bir ilişki yaşamamaları sonucunda anneye güvenli bir bağlanma gerçekleştirilememeleri sorunun ana kaynağını oluşturmaktadır.¹⁷⁰ Ayrıca o araştırmaları sonunda, çocukların annelerini sadece açlık güdüsünü doyurdukları için sevdiği ve bağlandığı düşüncesini de reddetmiş bunun yerine sevgi, şefkat ve ilgi gereksinmesini koymuştur. Çünkü bebek ve çocuklar anneden ya da birincil bakıcılarından belli bir süre ayrı kaldıklarında, temel beslenme ve sağlıkla ilgili gereksinimleri çok iyi bir şekilde karşılanmış olsa bile anneden ayrılığa tepki göstermekte ve bu durumu kabullenmekte güçlük çekmektedirler. Bowlby aynı zamanda, çocukların annelerinden-ebeveynlerinden uzun süreli ayrılıklar yaşadıklarında, davranışlarının değiştiğini ve ebeveynleriyle tekrar bir araya geldiklerinde farklı bir şekilde bağlılık gösterdiklerini ifade etmiştir.¹⁷¹

Bowlby gözlem ve araştırmaları sonucunda, “anne ile bebek arasında yaşamın ilk evrelerinde oluşan ve hayati öneme sahip duygusal ilişkileri anlamadan bireyin gelişim sürecinin anlaşılamayacağını” ileri sürmüştür. Özellikle tehlike içeren koşullar altında bebekle anne arasındaki yakınlığı korumak üzere gelişmiş olan doğal bir bağlanma sistemi bulunmaktadır. Bilindiği gibi bebek dünyaya geldikten sonra, uzun bir süre bakıma ve korunmaya ihtiyaç duyacaktır. Bowlby'ye göre bu ihtiyaçtan dolayı her bebek, kendisi için önemli başkalarına yani bağlanma figürlerine yakın olma arzusu ve bu yakınlığı korumalarını sağlayacak davranışlar örüntüsüyle, bağlanma davranışlarıyla dünyaya gelirler. “Yakınlık arama, bebeğin çevresindeki fiziksel ve ruhsal tehlikelerden korunmak ve stresini azaltmak için düzenlenmiş olan bir duygu düzenleme aracıdır.” Bebekler, bağlanma figürü olan anneden ayrılmayı kendileri için endişe ve tehdit olarak algıladıklarından dolayı bakıcının-annenin koruyucu alanı içinde kalmaya çalışırlar. Bağlanma figürleri, “bebek kaygılandığı ve endişeye kapıldığında ona güven ve rahatlama hissi veren güvenli bir üs işlevi” görür.¹⁷² Birincil bağlanma figürü olan annenin yanında olmak çocuğa huzur ve güven verir çünkü tehdit edici bir

¹⁷⁰ Inge Bretherton, The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 45-70.

¹⁷¹ Bkz. John Bowlby, “The Nature of the Child's Tie to His Mother”, *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 1958, ss. 350-373; Bowlby, *Attachment and Loss: Vol.1*, ss. 80-110.

¹⁷² Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Vol: 3*, ss. 9-14; John Bowlby, *Caring for the Young: Influences on Development, Parenthood: A Psychodynamic Perspective*, (ed.) R. S. Chohen - B. J. Cohler - S. H. Weissman, New York, Guilford Press, 1984, ss. 269-284.

uyaran olduğunda çocuk hemen temel güven sağlayan anneyi arar ve ona yönelir. Eğer anne çocuk arasında güvenli bir bağlanma ilişkisi kurulmuşsa, çocuklar stresli ortamlarda bile güvenli oldukları duygusunu koruyup çevreyi keşif davranışlarını sürdürebilirler.

Bowlby, kuramının temel kavramlarını oluştururken aradığı birçok veriyi etologların çalışmalarında görmüştür. O, bağlanma sistemi oluşurken, bebeklerin çok erken dönemlerinden itibaren biyolojik olarak hazır olan aktif birer katılımcı olduklarını savunmuştur. Etolojik araştırmalara göre de bağlanma sistemi, ” çocukların hayatta kalmalarını sağlayan biyolojik bir işleve sahiptir.” Bowlby, bir bireyi diğerine yakınlaşmaya iten ve bağlılığı oluşturan etkili duygusal bağın doğasını açıklayabilmek için bilimsel birçok disiplini bir araya getirerek; “psikanaliz, etoloji, bilişsel psikoloji ve gelişim psikolojisinin temel yaklaşımlarını bütünleştirmiştir.”¹⁷³ Bağlanma kuramının öncül hipotezlerinden birisi olan, “yaşamın erken dönemlerinde bağlanma figürü ya da birincil bakıcılarla kurulan ilişkinin niteliği, yaşamın sonraki yıllarında kurulacak yakın ilişkiler için temel oluşturmaktadır” düşüncesi bağlanma kuramının dayandığı psikanalitik temeldir. Fakat bağlanma kuramı kişilerarası ilişkileri anlamlandırırken psikanalitik bir yönelime sahip görünse de, onu kişilerarası ilişkileri açıklamaya çalışan diğer psikanalitik yönelimli kuramlardan ayıran oldukça farklı özellikler bulunmaktadır.

Etolog Lorenz’in kaz yavrularıyla ve etolog Harlow’un da yavru maymunlarla yaptıkları çalışmalardan etkilenen Bowlby pek çok türden memeli hayvan yavrusunun bağlanma davranışları ve anneden ya da bakıcıdan ayrılma durumunda gösterdikleri tepkilerin büyük oranda birbirine benzediğini görmüştür. Lorenz’in yavru kazlar ile yaptığı ve hayatta kalmaya yardım etmesi açısından uyumlu bir davranış olarak tanımladığı basımlama (imprinting) çalışmaları bağlanma kuramının oluşumunda önemli katkılarda bulunur. Lorenz’in araştırmasında, civcivler ilk yumurtadan çıktığında Lorenz yürümüş ve civcivler onu izlemiştir. Burada şaşırtıcı olan, civcivlerin annesi yanlarına geldiğinde bile annelerini değil Lorenz’i takip etmeleri olmuştur. Hem Lorenz, hem de başka araştırmacılar değişik kuşlarla aynı araştırmaları tekrarlayarak benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Harlow’un yavru maymunlarla yaptığı araştırmalarında ise,

¹⁷³ Joan Stevenson - Hinde, “Attachment Theory and John Bowlby: Some Reflections”, *Attachment & Human Development*, 9(4), 2007, ss. 337-242; Van der Horst, a.g.e., ss. 75-90.

maymunlar doğumdan hemen sonra annelerinden ayrılmış ve yapay annelerle büyütülmüştür. Yavru maymunların kafesine, biri telden yapılmış ve üzerinde süt şişesi bulunan, diğeri de yalnızca yumuşak kumaşlardan yapılmış ve ısıtılmış iki anne konmuştur. Harlow, yavru maymunların süt vermeyen ama sıcak ve yumuşak anneyi tercih ettiklerini, korkutulduklarında ona sokuldukları ve sarıldıklarını gözlemlemiştir.¹⁷⁴ Bu sonuçlar klasik psikanalize göre yavru maymunların süt şişesi bulunan yani beslenmeyi sağlayan telden yapılmış annenin seçileceği iddiasını da çürütmüştür. Bowlby, bu etoloji araştırmalarından; benzer şekilde, dış dünyayla ilgili hiçbir deneyimi olmayan insan yavrusunun içgüdüsel olarak bir bağlanma sistemi bünyesinde davrandığı ve bu sistem çerçevesinde yaşamını sürdürebilmesi için güveneceği, kendisinden daha tecrübeli ve olgun bir bağlanma figürüne ihtiyacı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Böylece bağlanma olgusu bebeklerin ve hayvan yavrularının, kendilerini her türlü zararlı unsurlardan, tehlikelerden korumaya ve sığınmaya yönelik olarak yaptıkları bir davranış tarzı olarak görülmektedir.¹⁷⁵

Bağlanma kuramı temellendirilirken Bowlby ve arkadaşları üzerinde etolojik çalışmaların, buna bağlı olarak da evrimsel düşüncenin, doğuştan gelen ve diğer canlılarla insanoğlunun paylaştığı bazı temel uyum davranışlarının ve davranış sistemlerinin önemli etkileri olmuştur. Özellikle evrim yaklaşımının uyum süreçlerini açıklayan kavramları yani yaşamak ve nesillerini devam ettirmek için uyum sağlamanın hayati önemini vurgulaması dikkatlice kurama uyarlanmıştır. Bowlby bu gelişim ve uyum sağlama sürecinde, bebeğin belli bir kişiye değil de annelik yapan bir figüre, bir kişiye bağlanması gerektiğini ileri sürer. Zaten çocuğun bağlanması da ona bakacak, şefkat ve ilgi göstererek koruyacak, onunla her türlü sosyal ilişki içerisinde olacak kişiye yönelik olmaktadır.¹⁷⁶ Denilebilir ki, “doğuştan gelen içsel bir davranış şeklinde başlayan bağlanma davranışı yavru hayvanlar üzerinde de gözlemlendiği gibi, karşılıklı etkileşim olarak tanımlanabilecek bir olgular süreci sonucunda” oluşmaktadır. Bağlanma

¹⁷⁴ Bkz. H. F. Harlow, The Development of Affectional Patterns in Infant Monkeys, *Determinants of Infant Behavior*, (ed.) B. M. Foss, New York, Wiley, 1962, ss. 75-88; H.F. Harlow, M. K. Harlow, E.W. Hansen, The Maternal Affectional System of Rhesus Monkeys, *Maternal Behavior in Mammals*, (ed.) H. R. Rheingold, New York, Wiley, 1963, ss.254-281; Stephen J. Suomi, Attachment in Rhesus Monkeys, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 133-154.

¹⁷⁵ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Vol: 1*, ss. 268-295; Holmes, *John Bowlby and Attachment Theory*, ss. 67-81.

¹⁷⁶ Bkz. Inge Bretherton, “The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth”, *Developmental Psychology*, 28, 1992, ss. 759-775.

kuramı, disiplinler arası bir yol benimsenerek hem etolojik hem de yaşantısal deneyimler ve sosyo-kültürel etkilenimler göz önünde tutularak geliştirilmiş; bebeklik döneminde anne veya annelik yapan diğer bakıcılarla yaşanan tecrübeleri esas kabul etmiş ve bunları bağlanma sisteminin temeline yerleştirmiştir.¹⁷⁷

Bowlby annenin ya da bakıcının çocuğa karşı göstereceği sıcaklığı ve destekleyici olmasının yanında, reddedici ve soğuk davranması gibi özelliklerinin, bağlanma stillerinin ortaya çıkışında önemli bir yere sahip olduğunu öne sürmüştür. Çünkü bağlanma kuramı çocuk ve anne arasında kurulan duygusal zincirin, çocuğun benlik kavramının oluşumu ve sosyal dünya hakkındaki görüşlerinin gelişimi üzerindeki etkilerine odaklanmıştır.¹⁷⁸ Bowlby'e göre bağlanma kuramının temel öncüllerinden birisi de, "insanların diğer önemli kişilerle güçlü duygusal bağlar kurma eğilimine sahip olmalarıdır." Çocuklar da uzun bir süre bakıma ve korunmaya ihtiyaç duyduklarından kendileri için önemli diğerlerine yani bağlanma figürlerine yakın olma ve bu yakınlığı korumalarını sağlayacak bir içsel donanımla dünyaya gelirler. Bu sistem, çocukların hayatta kalmalarını ve güvenliğini sağlayan biyolojik bir işleve sahip olmasıyla önem kazanmakta, özellikle tehlikeli ve güvenliği tehdit edici olarak algılanan endişe ve korku durumlarıyla karşılaşıldığında harekete geçebilmektedir. Anne ya da bakım veren kişiye gösterilen bağlılık sayesinde çocuklar öncelikle fiziksel yakınlık kurarlar, daha sonra ise, kendini güvende ve mutlu hissederek çevreyi keşfetme ve nesnelere ilişkide bulunabilme şartlarını elde ederler. Anneye gösterilen bağlanma davranışı, çocuğun çevresini keşfetme sürecinde sığınabileceği 'güvenli bir üs' ve tehlike anında korunabileceği 'sağlam bir sığınak' işlevi görür.¹⁷⁹

2.2.2. Mary Ainsworth ve Bağlanma Kuramı

Bağlanma kuramını alan araştırmalarıyla sınayan ilk kişi Bowlby'nin meslektaşısı Ainsworth olmuştur. Ainsworth'un bugün klasik olarak kabul edilen araştırmalarında amaçlanan şey, çocukluktaki bağlanma davranışının, annenin çocuğun gereksinimlerine olan duyarlılığı ile açıklanıp açıklanamayacağını anlamaya çalışmaktır. Ainsworth, anne-bebek ilişkilerini inceleyen ilk çalışmasını 1950'lerde Uganda'da,

¹⁷⁷ Bkz. Victoria A. Fitton, "Attachment Theory: History, Research, and Practise", *Psychoanalytic Social Work*, 9, 2012, ss. 121-143.

¹⁷⁸ Bowlby, *A secure Base*, ss. 6-12; Bowlby, *Attachment and Loss: Vol: 2*, ss. 201-209.

¹⁷⁹ Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 1*, ss. 223-227.

ikinci çalışmasını ise Afrikadan döndükten sonra 1960'larda Baltimor'da yapmıştır. Ainsworth Uganda'da bir antropolog ve klinisyen gibi çalışarak bizzat anne-çocuk ilişkilerini gözlemlemiştir. Ainsworth'ın arkadaşları ile bu araştırmalar esnasında geliştirdiği "yabancı ortam"(strange situation) adı verilen deneysel yöntem uygulaması da, günlük hayatta karşılaşılabilecek bir ortamda araştırmacının yapacağı gözlemlere dayanmaktadır.

Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall bu gözlemsel çalışmalarında bebeklerin evlerinde ve laboratuvar ortamında doğal bir şekilde anneleriyle etkileşimini izlemiş ve elde ettiği boylamsal bulgulara göre; annenin bebeğin gereksinimlerine cevap vericiliğinin bağlanma sisteminin belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. "Yabancı ortam adını verdikleri bu deneylerde çocuklar oyuncakların olduğu bir odada kısa aralıklarla önce annelerinden ayrılır, sonra bir yabancıyla yalnız bırakılır ve yeniden anneleriyle bir araya getirilirler." Yabancı ortam deneyleriyle bebeğin bağlanma sistemi etkinleştirilmeye çalışılmış, çocuğun ve annenin davranışları ayrılık öncesinde ve sonrasında gözlemlenmiştir. Bu araştırmanın amacı çocukların annelerinden ayrıldıklarında ve tekrar biraraya geldiklerinde gösterdikleri davranışsal tepkileri gözlemek ve çocuk-anne arasındaki bağlanma stillerinin farklılıklar gösterip göstermediğini incelemektir. Bu deneyler sonucunda araştırmacılar "çocukların bağlanma davranışlarını güvenli (secure), kaygılı-kararsız (anxious-ambivalent) ve kaçınan (avoidant) olmak üzere üç sınıfa" ayırmışlardır. "Güvenli bağlanma" gösteren bebekler daha az ağlamakta ve anneleri yanındayken çevreyi keşfetmekte istekli ve bu duruma memnuniyet göstermektedirler. Anneleri yokken diğerlerine göre az sıkıntı ve tepki göstermişler, anneleri geri geldiğinde de kızgınlık belirtisi göstermeden hemen yakınlaşmışlar ve tekrar çevreleriyle ilgilenmeye başlamışlardır.¹⁸⁰ "Kaygılı-kararsız bağlanma" davranışı gösteren çocuklar, annelerinden ayrıldıklarında yoğun bir kaygı, gerilim ve kızgınlık göstermişlerdir. Bu çocuklar anneleriyle birlikteyken de çok fazla keşif davranışı göstermemişler, yabancı birisi ile iletişimi reddederek anne döndüğünde endişeli bir şekilde anneye yapışmışlar öfkeli ve kızgın davranarak uzun süre sakinleşememişlerdir. "Kaçınan bağlanma" davranışı sergileyen çocuklar ise anneden ayrılmaktan çok fazla etkilenmemekte, ürkek bir şekilde de olsa keşif davranışı göstermekte; tekrar onunla bir araya

¹⁸⁰ Bkz. M. D, S. Ainsworth, M. C. Blehar, E. Waters, S. Wall, *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1978, ss. 80-93.

geldiklerinde anneleriyle ilişki kurmaktan kaçınarak yakınlaşmayı reddetmekte ve dikkatlerini oyuncaklar veya diğer nesnelere verir görünmektedirler.¹⁸¹

Ainsworth ve arkadaşları, yabancı ortam deneylerinde gözlemlenen anneden ayrılık ve ardından anneye kavuşma sırasındaki bu bireysel farklılıkları, annenin çocuğun ihtiyaçlarını karşılama ile ilgili olarak gösterdiği duyarlılık ve içsel çalışan modeller kavramları çerçevesinde açıklamışlardır. Buna göre, “çocuğun yakınlık arayışını ve davranışlarını doğru anlayarak gereksinimlerine tutarlı bir şekilde cevap veren anneler duyarlı annelerdir. Bu anneler, çocuğun ağlama ve diğer rahatsızlık davranışlarına ilgili, rahatlatıcı, koruyucu ve çocuğun çevreyi keşfetme davranışlarında onu cesaretlendiren annelerdir.” Böylece anne ya da bakıcıları ile sıcak ve tutarlı deneyimleri olan güvenli bağlanmış çocuklar sevebilir, iyi huylu, aktif olma gibi kendi benliklerine ilişkin olumlu zihinsel temsiller geliştirmektedirler. Çünkü bu çocuklar bakıcılarından duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarına uygun ve tutarlı cevaplar aldıkları için bakıcılarının ulaşılabilir ve güvenilebilir olduğuna dair zihinsel temsiller geliştirmişlerdir.¹⁸²

Çocukların bağlanma davranışının altında yatan temel sebepler, “yakınlığı koruma, ayrılığa direnme, güvenli bir sığınak ve üs” sağlayabilmektir. Eğer çocuğun birincil bakıcısı olan anne veya diğer bakıcılarıyla bu bu pozitif etkileşim gerçekleşirse çocuklar, bakıcıları ile sıcak ve yakın bir ilişki geliştirdikleri için başkalarının da güvenilir, iyi niyetli ve yardımsever insanlar oldukları şeklinde zihinsel temsillere sahip olurlar. Eğer bakıcıları çocuğa duyarsız olur ve çocuğun yakınlık gereksinimlerine tutarsız cevaplar verirse çocuk, başkalarının da güvenilmez, soğuk ve mesafeli oldukları gibi “olumsuz zihinsel temsiller” geliştirir. Bakıcının çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarsızlığının en kötü sonucu, çocuğun bağlanma figürünü reddetmesi ve sevmeye değer birisi olmadığı şeklinde duyumsadığı zihinsel modeller geliştirmesidir.

¹⁸¹ Ainsworth ve Ark., *Patterns of Attachment*, ss. 285-305; Mary D. S. Ainsworth, The Place of Attachment in Human Behavior, *Attachment: Retrospect and Prospect*, (ed.) C. M. Parkes - J. Stevenson-Hinde, New York, Basic Books, 1982, ss. 3-30.

¹⁸² Bkz. Mary D. S. Ainsworth, Attachments and Other Affectional Bonds Across the Life Cycle, *Attachment Across the Life Cycle*, (ed.) C. M. Parkes - J. Stevenson-Hinde - P. Marris, New York, Tavistock/Routledge, 1991, ss. 33-51; Ayrıca bkz. Judith Solomon, Carol George, The Measurement of Attachment Security and Related Constructs in Infancy and Early Childhood, , *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 366-396.

2.2.3. Çocukluk, Ergenlik ve Gençlik Dönemi Bağlanma Gelişimi

Bowlby'ye göre bağlanma, kişinin yaşamındaki özel insanlara karşı hissedilen, onlarla ilişki içinde olduğunda mutlu olmasını, sıkıntı yaşadığında yakınlıkları ile rahatlamasını sağlayan güçlü duygusal bir bağıdır.¹⁸³ Bağlanma davranışı öncelikle bebek ve anne arasında ortaya çıkmaktadır. Bebekler, onların davranışlarını rahatlatılma, korunma ve sevilme ihtiyaçlarının bir belirtisi olarak yorumlayan duyarlı, rahat davranış ve keşifte bulunmalarına izin veren, bunu teşvik eden bir bakıcı ihtiyacı ile dünyaya gelirler. Bebekler bağlandığı bu kişiye dokunma, sarılma ve gülme gibi olumlu tepkiler verir. Ayrıca, özellikle onunla ilgilenme, seslenme ve izleme davranışları içeren bazı bağlanma davranışları ile yakınlığı sürdürmeye çalışırlar. Bakıcının varlığı bebeğin kaygı veya korku duyduğu durumlarda bebeği rahatlatır ve kendisini güvende hissetmesine yardımcı olur.

Bağlanma davranışı anneye yakınlık arayışı ile kendini gösterir ve anne veya bağlanılan kişilerden ayrılma ile belirginleşir. Bebeklerde annenin yokluğunda gerginlik ve huzursuzluk, varlığında ise rahatlık duygusu olur. Bağlanma davranışının bebekler için üç önemli işlevi bulunmaktadır. Hazan ve Shaver'e göre bunlar; "bebek araştırma, keşfetme gibi davranışlarda bulunduğu güvenle geri dönebilmesi ve kendisini güvende hissetmesini sağlayan güvenli bir temel işlevi. Bebeğin tehdit ya da korku duyduğu anlarda rahatlık duygusu veren güvenli bir sığınak işlevi ile bebeğin özellikle tehdit algıladığında bağlanma figürüne yakın olmak istemesi, yakınlığı koruma yani kendini güvende hissetmesi işlevidir."¹⁸⁴ Bebek doğduktan kısa bir süre sonra onunla ilgilenen anne veya herhangi bir kişiye bağlanma davranışı geliştirebilir. Fakat bağlanma ilişkisi tam olarak bebeğin altı ve yirmi dört ayları arasında şekillenmekte ve gelişmektedir.

Birçok araştırmacıya göre bağlanma kuramının temel ilkelerinden birisi de, bağlanma ilişkilerinin çocuğun kişilik gelişiminde de önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü erken dönem anne baba çocuk ilişkilerinin bireyin gelişiminin farklı dönemle-

¹⁸³ Bkz. Bowlby, *Attachment and Loss: Vol: 1*, ss. 236-244.

¹⁸⁴ C. Hazan, P. R. Shaver, " Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships", *Psychological Inquiry*, 5, 1994, ss. 1-22; Ayrıca Bkz. Ross A. Thompson, Early Attachment Later Development: Reframing the Questions, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 330-348.

rinde, psikolojik ve sosyal tutumları ve davranışları etkilediği görülmüştür. Çocukluk dönemlerinde anneye güvenli bağlanma geliştiren çocukların duygusal, bilişsel ve sosyal alanlarda daha olumlu, güvensiz bağlananların ise daha olumsuz geliştiklerine dair yığınla araştırma bulgusu ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Bebeğin erken dönemde yaşadığı bu ilişkide annenin sevgi ve ilgilerinde tutarlı, rahatlatıcı ve ulaşılabilir olması ilişkilerin niteliğini belirler. Böylece “çocuğun güvenilir bir dayanağa sahip olması, kişinin kendini iyi hissetmesi, kendisi ve diğerleri için olumlu bir model geliştirmesi, kaygı ve öfke duygularıyla başa çıkabilme ve dinamik bir kişilik beklentisi” oluşturur. Fakat anne çocuğuna karşı tutarsız ve ilgisiz veya yönlendirici ve müdahaleci ise bu çocuklar hem kendileri hakkında hem de başkaları hakkında olumsuz duygular geliştirecektir. Yakın ilişkilerde ise güvenli bağlanan çocukların yaşlarına göre sosyal becerilerinin yüksek, insanlarla etkileşimden memnun, çatışmaları daha kolay çözümleyen ve diğerleriyle uyumlu oldukları görülmektedir. Güvensiz bağlanma tarzı olan çocukların ise yakın ilişkilerde daha olumsuz sosyal yeterliliğe sahip, içe kapanık, çekingen, saldırgan ve yapışkan bir ilişkiye sahip oldukları gözlenmiştir.¹⁸⁶

Çocuklar yavaş yavaş büyüdükçe, bağlanma davranışlarıyla ilgili beklentilerinde de farklılıklar oluşmaya başlar. Örneğin kaygılanan bir çocuk, kaygısının yatıştırılması için annesiyle fiziksel temasa ihtiyaç duyarken, yaşı ilerledikçe, annesi ile uzaktan göz teması kurması bile endişesinin yatışması için yeterli olabilmektedir. Çocukluk dönemi anne-çocuk ilişkisinde, gerek anne gerekse çocuk birbirlerinin duygu ve davranışlarına cevap verdikleri oranda aralarındaki duygusal iletişimin kalitesi artmaktadır. Güvenli çocukların aileleri çocuklarının öğrenme ve çevreyi keşif için güven sağlarlar. Bu çocukların, güvensiz çocuklara göre daha aktif, azimli ve uyumlu oldukları, sorunlarını çözmede annelerinin önerilerinden etkili bir şekilde faydalandıkları, daha

¹⁸⁵ H. Jonatan Polan, Myron A. Hofer, Psychobiological Origins of Infant Attachment and Its Role in Development, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 117-132; L. J. Sherman, K. Rice, J. Cassidy, “Infant Capacities Related to Building Internal Working Models of Attachment Figures: A Theoretical and Empirical Review”, *Developmental Review*, 37, 2015, ss. 109-141.

¹⁸⁶ Dante Cicchetti, Sheree L. Toth, Child Maltreatment and Attachment Organization, Implications for Intervention, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 279-308.

pozitif ve daha az saldırgan oldukları görülmüştür.¹⁸⁷ Kaygılı çocukların aileleri ise, çocuğuna karşı ilgisinde ve sevgisinde tutarsız, çocuğun keşif davranışlarına müdahale eden, ilgisiz ve soğuk bireylerden oluşmaktadır. Bu çocuklar, özellikle annelerinin kendilerine karşı reddedici, eleştirel ve kaçınan davranışlarından dolayı; hırçın, kızgın, hayal kırıklığına uğramış ve mutsuzluk hissetmekte, diğer insanlarla ilişkilerinde de genellikle gergin davranışlar sergilemektedirler.¹⁸⁸

Erken yaşlarda oluşmaya başlayan bağlanma sistemi, etkilerini devam ettirerek çocukluk ve ergenlik döneminde de gelişimini sürdürür. Ergenlik döneminde hem ebeveyn tutumlarında hem de ergen bağlanma örüntüsünde temel dönüşümler yaşanır. Artık ebeveynlere bağlanma zayıflamakta ve daha çok arkadaşlara yönelmektedir. Bazı araştırmacılar ergenlikte bağlanmanın romantik arkadaşlığı da kapsayan yeni ilişkiler ortaya çıkaracağını belirterek, ergenliğin temel gelişim görevinin özerk olma ve ayrılma olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁹ Çünkü ergen birey kendi düşünce ve inançlarını savunmaya başlar, kendi kimlik ve kişiliğini belirginleştirerek diğerlerine kabul ettirmeye çalışır. Bunun için de farklı duygusal ilişkilere girerek özellikle stresli durumlarda bu ilişkileri ile rahatlamaya çalışır. Özellikle gelişen soyut düşünme becerisi ve hayatı sorgulama ve anlam arayışı güdüsü ile ebeveyn davranışlarına daha eleştirel yaklaşmaya ve onları soyut düzeyde analiz ederek yargılamaya başlarlar. Fakat bu durum ergenlerin ebeveynlerinin desteğine ihtiyaç duymadıkları anlamına gelmemelidir, bu dönemde ergen anne-babasına daha az bağımlıdır. Ergenler bu dönemde bağımsızlıklarını elde etmeye çalışmaktadırlar ama bunun yanında, ihtiyaç duydukları anlarda ebeveynlerinin onlar için güvenli sığınak olacaklarının farkında olmak istemektedirler.

¹⁸⁷ Holly Ruhl, Elaine A. Dolan, Duane Buhrmester, “Adolescent Attachment Trajectories With Mothers and Fathers: The Importance of Parent–Child Relationship Experiences and Gender”, *Journal of Research on Adolescence*, 25(3), 2014, ss. 427–442.

¹⁸⁸ M. Bakermans-Kranenburg, M. Van IJzendoorn, F. Juffer, “Less is More: Meta-Analyses of Sensitivity and Attachment Interventions in Early Childhood”, *Psychological Bulletin*, 129, 2003, ss. 195-215.

¹⁸⁹ Bkz. P. Zimmermann, F. Becker-Stoll, “Stability of Attachment Representations During Adolescence: The Influence of Ego-Identity Status”, *Journal of Adolescence*, ss. 107-124; J. P. Allen, N. Manning, “From Safety to Affect-Regulation: Attachment from the Vantage Point of Adolescence”, *New Directions in Child and Adolescent Development*, 117, 2007, ss. 23-39; N. Rosenthal, R. R. Kobak, “Assessing Adolescents’ Attachment Hierarchies: Differences Across Developmental Periods and Associations with Individual Adaptation”, *Journal of Research on Adolescence*, 20, ss. 678-706.

Çocukluk dönemi güvenli bağlanma geliştiren ergenlerin psikolojik açıdan daha sağlıklı, uyumlu, daha özgüveni yüksek, becerikli ve sosyal, hem arkadaşlarıyla hem de ebeveyn bağlanma figürüyle ilişkilerinin daha doyumlu olduğu saptanmıştır. Güvenli bağlanma stiline sahip ergenler, güvensiz bağlanma stiline göre daha sorunsuz bir şekilde özerk olmayı başarabilmektedirler. Erken yaşlarda güvensiz bağlanma stili geliştiren ergenler ise, daha az becerikli ve çekingen, daha alıngan ve sinirli, diğerleriyle ilişkilerinde daha bağımlı ve aileleriyle olan ilişkileri de daha zorlayıcı olarak gerçekleşmektedir.¹⁹⁰ Bağlanma davranışı” çocukluk döneminde daha çok bağlanma figürüyle fiziksel yakınlık arama şeklinde gerçekleşirken, ergenlik döneminde bağlanma figürü ile sevincini, kaygı ve korkularını ve duygularını paylaşma şeklinde” belirginleşmektedir. Çünkü bu dönemde birey, çocukluk döneminde diğerleriyle ilişkileri neticesinde geliştirdiği zihinsel modelleri artık arkadaşlarıyla olan ilişkilerde kullanmak üzere transfer eder. Ergenlikten gençlik dönemine doğru ise gencin temel hedefi, diğerlerine bağlı kalmaksızın hayatında kendi yolunu bulmak ve hedeflerine ulaşmak için bağımsızlığa olan ihtiyaç olur. Gençlik döneminde yeni bir bağlanma biçimi ortaya çıkmaya başlar; hayatını kuracağı, karşı cinsteki ilgi duyulan ve arasında duygusal bir bağın oluşacağı yepyeni bağlanmaları doğuracak gelecekteki ilişkiler.

2.3. YETİŞKİNLİK DÖNEMİ BAĞLANMA GELİŞİMİ ve BAĞLANMA MODELLERİ:

Bağlanma kuramının temel önermelerinden birisi de, erken yaşlarda oluşan zihinsel modellerin çok fazla değişime uğramadan yetişkinlikte de işlev görmesidir. Çünkü bağlanma davranışı çift yönlü bir süreç izlemektedir. Araştırmalara göre anne-çocuk ilişkisinin sürekliliği sonraki ilişkilerin de temelini oluşturmaktadır. Bowlby bağlanma stillerinin yaşam boyu etkin olduğunu söylemiş ve birincil bakım veren diğer insanlara genellenerek beşikten mezara kadar süreklilik taşıdığını öne sürmüştür.¹⁹¹ Ancak çocukluk dönemi bağlanma davranışı ile yetişkinlik bağlanması arasında

¹⁹⁰ Joseph P. Allen, Joseph S. Tan, “The Multiple Facets of Attachment in Adolescence”, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 399-411; R. Kobak, N. Rosenthal, K. Zajac, S. Madsen, “Adolescent Attachment Hierarchies and the Search for an Adult Pair Bond”, *New Directions in Child and Adolescent Development*, 117, 2007, ss. 57-72.

¹⁹¹ Bowlby, *Attachment and loss: Vol. 1*, ss. 244-257.

önemli farkların olduğu da unutulmamalıdır. Çocukluk ve ergenlik bağlanma davranışlarında olduğu gibi yetişkinlik bağlanma ilişkisinde de kişi, kaygı ve stres altında olduğunda bağlanma figürüne yakın olmak ister. Kişi bağlanma figürüyle güven ve rahatlık arar ve bağlanma figürü kişiye temel güven sağlayarak diğer insanlarla güvenli ilişkiler kurma ve çevreyi özgürce tanıma imkânı verir.¹⁹²

2.3.1. M. D. S. Ainsworth'ün Üçlü Bağlanma Modeli:

Ainsworth ve arkadaşları Bowlby'nin bağlanma kuramının temel yaklaşımlarını “Yabancı Ortam” adını verdikleri empirik çalışmalarında test etmişler ve bebek-anne etkileşimi ile oluşan bağlanma süreci ile ilgili üç farklı bağlanma stili geliştirmişlerdir.¹⁹³ Bu süreçte etkinliği sınanan temel unsurlar, bağlanma figürü olarak annenin bebek için, bebek çevreyi keşfe çıktığında güvenli bir üs olması ve karşılaştığı tehlikeler karşısında güvenli bir sığınak olup olmadığıdır. Bağlanma kuramı açısından bu unsurlar, aynı zamanda bağlanma figürü olarak annenin de en önemli işlevidir. Araştırmaya katılan bebekler “bağlanma ve etrafi keşfetme sürecinde anneye olan yakınlık ve temas arama, temasın sürdürülmesi, güven-huzurlu olma, kaçınma, arama ve belirli uzaklıktan etkileşim kurabilme” açılarından incelenmişlerdir. Buna göre bebekler güvenli, kaçınan ve kaygılı/kararsız olmak üzere üç farklı bağlanma grubuna ayrılmışlardır.

1.Güvenli (Secure) Bağlanma: Annelerine- bakıcılarına güvenli bağlanan çocuklar, “annelerini güvenli bir üs olarak kullanmışlar, zaman zaman annelerini kontrol etseler de etraflarını keşfe çıkarken çok fazla kaygı göstermemişlerdir.” Bu çocuklar anneleri yanlarından ayrıldığında üzüntü duyarlar ve onların geri gelmesini isterler; anne döndükten sonra herhangi bir kızgınlık belirtisi göstermeyerek kolayca sakinleşir ve çevreyi keşfetmeye devam ederler. Güvenli bağlanan çocukların anneleri kadar olmasa da yabancı kişilerle de sıcak ilişkiye girebildikleri gözlenmiştir.¹⁹⁴Bu çocukların anneleri genel olarak çocuklarının isteklerine duyarlı ve olumlu cevap veren annelerdir.

¹⁹² C. Hazan, P. Shaver, “Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 1987, ss. 511-524.

¹⁹³ Bkz. Ainsworth ve Ark. *Patterns of Attachment*, ss. 95-125.

¹⁹⁴ Ainsworth ve Ark. *Patterns of Attachment*, ss. 218-230

2. Kaçınan (Avoidant) Bağlanma: Kaçınan bağlanma gösteren çocuklar “anneleri yokken çok fazla kaygılanmamışlar, anneleri döndüğünde de onlardan kaçınmışlar ya da onlarla yakınlık kurmayı istememişlerdir.” Bu çocuklar çevreyi keşfederken de annelerini görmezden gelerek onlarla bir etkileşim ve göz teması da aramamışlardır. Kaçınan bağlanan çocukların anneleri genel olarak çocuğun yakınlık isteğine duyarsız ve soğuk davranan annelerdir. Bu anneler çocuklarıyla fiziksel temastan kaçınan ve çocuğun ilgi-sevgi isteğine tepki vermeyen annelerdir.¹⁹⁵

3. Kaygılı-Kararsız (Anxious-Ambivalent) Bağlanma: Bu bağlanma biçimi içinde değerlendirilen çocuklar ise “anneleri yanlarından ayrıldığında oldukça yoğun kaygı ve kızgınlık hissetmişlerdir.” Bu sebeple etrafı keşfetmeye ve oyun oynamaya katılmamışlardır. Bu çocukların yabancı birisi tarafından sakinleştirilemedikleri, anneye yeniden bir araya geldiklerinde de kızgınlıklarının sürdüğü ve bir türlü rahatlamadıkları gözlenmiştir. Kaygılı-kararsız bağlanma gösteren çocukların anneleri çocuklarıyla ilişkilerinde tutarsız, genel olarak çocuklarını aşırı denetleyen ve gereksiz müdahalelerde bulunan annelerdir.

2.3.2. Hazan ve Shaver’in Üçlü Bağlanma Modeli:

İlk yetişkinlik dönemi bağlanma araştırmalarında Hazan ve Shaver, kuramın yetişkinlikteki romantik ilişkileri anlamak için diğer kuramlara göre çok daha sağlam bir çerçeve sağladığını ileri sürmüşlerdir. Hazan ve Shaver, Ainsworth ve arkadaşlarının çocuklukta ebeveynle ilişkiler bağlamında geliştirdikleri üç bağlanma stilini yetişkinlikteki bağlanmaya uyarlamışlardır. Onlara göre romantik ilişkiler de, aslında çocukla anne-bakıcı arasındaki bağlanmayla önemli ölçüde benzerlik gösteren bir bağlanma sürecidir. Ainsworth ve arkadaşlarının bebek bağlanma davranışını sınıflandırmada kullandıkları ölçüt ve tanımlamaları kullanmışlar; “romantik ilişkiyi bağlanma, güvenme ve yakın olma, bakım verme, cinsel davranışsal sistemlerinin etkileşimini kapsayan bir bağlanma süreci olarak kavramsallaştırmışlardır.”¹⁹⁶ Hazan, Shaver ve Bradshaw yetişkinlikteki bağlanma ilişkisinin çocukluk bağlanmasından önemli farklılıklar gösterdiğini belirtmişlerdir. Yetişkinlikteki romantik sevgi ile çocuk ebeveyn arasındaki bağlanmanın en temel farkı; çocuklukta asıl bağlanma figürü genellikle

¹⁹⁵ Ainsworth ve Ark. *Patterns of Attachment*, ss. 231-239.

¹⁹⁶ Hazan & Shaver, *Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process*, ss. 518-521.

anne ya da diğ er yakınlar iken, yetişkinlikte ise genellikle akranlar ya da karşı cinsten bir eş olmaktadır.¹⁹⁷ Yetişkinlerin romantik sevgileri karşılıklıdır ve eşler birbirlerinden bazen kaygı ile güvenlik arayışında olur, bazen de güvenlik ve bakım sağlayan olurlar. Çocukluk bağlanmasından belki de en önemli fark, romantik sevginin neredeyse her zaman cinsel etkinlikte bulunma isteğ i ve cinsel ilişkiyi içermesidir.

Hazan ve Shaver, yetişkin bağlanma ilişkisi ve boyutlarının da çocuklukta ki bağlanma ilişkisine benzer şekilde tanımlanabileceğ ini ö ne sürmüşler, Ainsworth'un bağlanma stillerine paralel, üç ayrı paragraftan oluşan bir ölçek geliştirmişlerdir. “Güvenli, kaçınan ve kaygılı/kararsız olmak üzere üç bağlanma boyutuna ayrılan ölçeğ e göre, güvenli bağlanma boyutuna sahip bireyler; yakın ilişkilerinde rahatlık duyan, ilişki kurduğ u insanlara güvenen ve insanlara yakınlaşmaktan çekinmeyen bireylerdir. Kaçınan bağlanma stiline sahip bireyler ise, başkalarına kolaylıkla yaklaşamaz ve onlara tam olarak güvenme hususunda endişelidirler. Bu kişilerin hem yakın ilişkilerine dair olumsuz beklenti ve inançlara sahip oldukları hem de başkalarının kendilerine yakınlık duymasından kaygılandığı ve yakınlıktan kaçındığı görülmüştür. Üçüncü boyut olan kaygılı/kararsız bağlanma stili gösterenler de, yakın ilişkilerinde kıskanç, aşırı yakınlık isteyen, reddedilmekten ve yeterince sevilmemekten korkan güvensiz kişilerdir.”¹⁹⁸

Hazan ve Shaver'in üniversite öğrencileri ve diğ er örneklerle yaptıkları çalışmalara göre, güvenli bağlanma geliştiren kişilerin hem yetişkinlik yakın ilişkilerinde hem de çocuklukta anne ve babalarıyla ilişkileri hakkında oldukça olumlu bir yaşantı ve inançlara sahip oldukları görülmüştür.¹⁹⁹ Yetişkinlerin sahip oldukları bağlanma stilleri ile çocukluklarında anne ve babalarının kendilerine davranış ve yaklaşımları karşılaştırıldığında, güvenli bağlanma davranışı geliştiren bireyler; anne ve babalarını her zaman yanında olan, sıcak, güvenilir ve kendilerine karşı ilgili ve şefkatli olarak tanımlamışlardır. Güvenli bağlanan kişiler, çocukluk aile ve yakın ilişkilerinde mutlu, tatmin edici ve oldukça pozitif yaşantılara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Güven-

¹⁹⁷ P. R. Shaver, C. Hazan, D. Bradswah, Love as Attachment: The Integration of Three Behavioral Systems, *The Psychology of Love*, (ed.) R. J. Sternberg - M. Barnes, New Haven, CT, Yale University Press, 1988, ss. 68-99.

¹⁹⁸ P. R. Shaver, M. Mikulincer, “A Behavioral Systems Approach to Romantic Love Relationships. Attachment, Caregiving and Sex, *The New Psychology of Love*, (ed.) R. J. Sternberg - M. Barnes, New Haven, CT, Yale University Press, 2006, ss. 35-64.

¹⁹⁹ Hazan & Shaver, Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process, s. 518.

siz bağlanma stillerine sahip bireyler ise; anne ve babalarının daha az duyarlı, daha az sıcak ve şefkatli olarak tanımlarken, en uçta anne ve babalarını tutarsız davrandığı, ulaşılmaz ve soğuk oldukları hatta mesafeli ve reddedici davranışlarda bulduklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda, çocukluk döneminde bağlanma figürlerinin davranışları sonucu farklı bağlanma stilleri geliştiren bireylerin, yetişkin yakın ilişkilerinde de farklı duygu, düşünce ve davranışlar sergiledikleri söylenebilir.

Yetişkin bağlanma stillerini ölçmek için Hazan ve Shaver'in geliştirdiği ve her bağlanma stili için birer paragrafın önerildiği ölçek için aşağıda daha kapsamlı birer örnek verilmiştir:

1. Güvenli bağlanma: “Yakın ilişkilerimde mutluyum. Başkalarıyla yakın ilişkiler kurmak benim için kolaydır. Onlarla kolayca bağ kurarım, onlara güven duymak ve onların da bana güven duymaları hususunda kendimi rahat hissederim. Birisinin beni terk etmesi veya çok yakınlık göstermesi durumunda genellikle herhangi bir endişe duymam.”

2. Kaçınan bağlanma: “Yakın ilişkilerimde oldukça çekingenimdir. Başkalarıyla yakınlaşmaktan ve bağ kurmaktan bir şekilde rahatsız olurum. Onlara tam olarak güvenmek ve bağlanmak konusunda adım atmakta zorlanırım. Birisi bana çok yakınlık gösterdiğinde gerilirim ve çoğu zaman en yakınlarım bile daha samimi olmamı isteseler bu beni rahatsız eder.”

3. Kaygılı-kararsız bağlanma: “İnsanlar benimle yakın ilişki kurmak istemezler ve onlardan beklediğim yakınlığı bir türlü bulamam. Çoğu zaman en yakınlarımın beni gerçekten sevmediğinden veya benimle birlikte olmak istemediklerinden endişe duyarım. Karşımdakine tamamen bağlanmak ve bütünleşmek isterim ama bu arzum bazen onun korkup kaçmasına neden olur.”

Bizim çalışmamız açısından bakıldığında Hazan ve Shaver'in üçlü bağlanma modeli oldukça önemli referanslar sağlamaktadır. Zaten erken dönem bağlanma-Tanrı tasavvuru çalışmalarında bu bağlanma stilleri Tanrı ile yakın ilişkilere uyarlanarak kullanılmış ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.²⁰⁰ Buna göre; güvenli bağlanma stiline sahip yetişkinler, kendini kabullenmiş ve kendine güvenen, yakın ilişkilerinde etkin

²⁰⁰ Bkz. Lee A. Kirkpatrick, Phillip R. Shaver, “An Attachment Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief”, *Personality and Social Bulletin*, 18, 1992, ss. 266-275.

ve etkileşime açık bireylerdir. Aynı zamanda hem sosyal açıdan hem de Tanrı ile ilişkide aktif ve endişe duymayan bireylerdir. Kaçınan bağlanma stiline sahip yetişkinler, genellikle yakın ilişkilerden çekinen, sosyal ortamlardan ürken ve başkalarıyla herhangi bir paylaşımdan rahatsızlık duyan bireylerdir. Bu durum Tanrıyla ilişkilere de yansıtılmakta, Tanrı'yla yakın olmak ve Ona bağlanmaktan rahatsızlık duyulmaktadır. Kaygılı-kararsız bağlanma stiline sahip yetişkinler ise, kendini kabullenmemiş ve kendine güvenmeyen, yakın ilişkilerden endişe eden bireylerdir. Bu yetişkinler diğerleriyle ve Tanrı'yla etkileşime girdiğinde ise reddedilmek ve terk edilmekten korkan bireylerdir.

Bağlanma kuramını yetişkinlerin hem romantik ilişkileri üzerine uygulayan C.Hazan ve P.Shaver, farklı örneklem grupları üzerinde modellerinin oldukça iyi çalıştığını gözlemlediler.²⁰¹ Bazı insanlar yaşları ilerledikçe bağlanma tarzlarını kısmen değiştiriyordu ama yetişkinlerin büyük çoğunluğu çocuklukta hallerini tanımlayan özellikleri taşımaya devam ediyordu. Yetişkin bağlanma davranışında da içsel çalışan modeller oldukça sabittir ve hayatları boyunca insanlara en önemli ilişkilerinde rehberlik etmeye devam ederler. Tıpkı erken yaşlarda güvenli bebeklerin diğerlerine göre daha mutlu ve yakın çevresine daha iyi uyum sağlamış olmaları gibi, güvenli bağlanmış yetişkinler de daha mutlu ve uzun ilişkiler yaşarlar ve boşanma oranları düşüktür.

2.3.3. K. Bartholomew'in Dörtlü Bağlanma Modeli:

Günümüzde yetişkin bağlanma davranışı çalışmalarının çoğunda Bartholomew ve Horowitz'in; Bowlby'nin tanımladığı benliğe ve başkalarına ilişkin içsel çalışan modeller ile Hazan ve Shaver'in üçlü bağlanma modelinden yola çıkarak oluşturdukları dörtlü bağlanma modeli kullanılmaktadır. Bu araştırmacılara göre "benlik-kendilik ve diğerlerinin olumlu ya da olumsuz algılanmasından, bağlanma stillerinin temel boyutları olan güvenli, saplantılı, kayıtsız ve korkulu olmak üzere dört boyut" ortaya çıkmaktadır.²⁰² Benlik-kendilik modeli olumlu olan yetişkinler "kendini kabullenmiş, bağımsız, kendisini sevmeye değer gören ve benlik saygısı yüksek olan kişilerdir.

²⁰¹ Cindy Hazan, Phillip. R. Shaver, "Romantic Love Conceptualized as it Attachment Process", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1987 ss. 511-524; Debra M. Zeifman, Cindy Hazan, Pair Bonds as Attachments: Mounting Evidence in Support of Bowlby's Hypothesis", *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 416-434.

²⁰² K. Bartholomew, L. M. Horowitz, "Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 1991, ss.226-244.

“Benlik-kendilik modeli olumsuz olan yetişkinler ise “benlik saygısı düşük, başkalarına bağımlı ve kendilerini sevmeye değer görmeyen kişilerdir.” Başkaları modeli olumlu olan yetişkinler, diğerlerinin ulaşılabilir ve güvenilebilir olduğunu düşünen ve onlarla yakın ilişkilerden kaçınmayan kişilerdir. Başkaları modeli olumsuz olan yetişkinler ise, diğerleri ile olumsuz beklentilerinden dolayı yakın ilişkiler kuramayan ve onları reddedici olarak düşünüp uzak duran kişilerdir. Bağlanma boyutlarının olumlu ya da olumsuz kutuplardan oluşturulduğu Bartholomew ve Horowitz’in bağlanma modelinde dört farklı yetişkin bağlanma stili bulunmaktadır. Kişinin kendisi ve başkalarıyla ilgili zihinsel modellerinin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki boyutta tanımlanmasını içeren dörtlü bağlanma modeli şu şekilde gösterilebilir:

BENLİK MODELİ/KAYGI

(Bağımlılık)

Olumlu
(Düşük)

Olumsuz
(Yüksek)

BAŞKALARI MODELİ/KAÇINMA	Olumlu(Düşük)	GÜVENLİ Yakınlık kurma konusunda rahat	SAPLANTILI İlişkiler konusunda takıntılı
	Olumsuz (Yüksek)	KAYITSIZ/KAÇINAN Yakınlık kurma konusunda kayıtsız ve bağımlı olmaya karşı	KORKULU Yakınlık konusunda korkan ve sosyal açıdan kaçınan

(Dörtlü Bağlanma Modeli, Bartholomew ve Horowitz'den uyarlanmıştır.)

Şekildeki dörtlü bağlanma modelinde, “kaygı boyutu ile benlik modeli, kaçınma boyutu ile de başkaları modelinin ilişki içinde” temel boyutları oluşturduğu görülmektedir. Buna göre, “güvenli bağlanma stili düşük düzeyde kaygı (olumlu benlik modeli) ve kaçınma (olumlu başkaları modeli) boyutunda tanımlanırken, bunun karşıt tarafında yer alan korkulu bağlanma ise, her iki boyutun da (olumsuz benlik ve başkaları modeli) yüksek düzeyleriyle” tanımlanmaktadır. Saplantılı bağlanma stili “yüksek kaygı (olumsuz benlik) ve düşük kaçınma (olumlu başkaları) olarak tanımlanırken, kayıtsız bağlanma ise düşük kaygı (olumlu benlik) ve yüksek kaçınma (olumsuz başkaları)” ile tanımlanmaktadır.

1.Güvenli (Secure) Bağlanma: Bu bağlanma stiline sahip kişiler kendilerine ve başkalarına dair olumlu içsel çalışan modellere sahiptir. Yani hem benlik-kendilik hem diğerleri modeli olumludur. Güvenli bağlanan yetişkinler “kendilerini sevmeye değer ve başkalarını da güvenilir, kabul edici, ulaşılabilir ve destekleyici olarak algılamaktadırlar.” Bu kişiler yakın ilişkilerinde kaygı ve kaçınma davranışı göstermezler, benlik saygıları yüksek ve rahat hareket ederler. Yakın ilişkileri dengelidir, karşılıklı

bağlılıkta pozitif ve yapıcıdırlar, kontrolün ellerinde olduğunu düşünerek uzun etkileşimler içerisine girebilirler.²⁰³

2.Saplantılı (Preoccupied) Bağlanma: Bu bağlanma stilinde olumsuz benlik ve olumlu başkaları modelinin bileşimi vardır. Saplantılı bağlanan yetişkinler “kendilerini değersiz, sevilmeye layık görmezken, diğerlerini olumlu algılayarak sevilmeye değer görürler.” Bu kişiler yüksek kaygı düzeyine sahip olduklarından güvenli bağlanamazlar, güçlü yakın ilişki arayışları vardır ama ilişkilerinde takıntılıdırlar ve devamlı olarak reddedilme korkusu taşırlar. Saplantılı bağlanma davranışı gösteren yetişkinlerin çocukluk döneminde anne-babalarının tutarsız ve duyarsız davrandıkları belirtilmektedir.

3.Kayıtsız-Kaçınan (Dismissing) Bağlanma: Kayıtsız bağlanma stiline sahip yetişkinler kendilerine ait olumlu, başkalarına ait ise olumsuz zihinsel modellere sahiptirler. Bu kişilerin diğerlerine karşı olumsuz ve reddedici tutumları vardır. “Genel olarak bağlanacakları kişilerin kendilerini reddetmeleri sonucu, yaşayacakları hayal kırıklığını önlemek için yakın ilişkilerden kaçınarak herhangi bir bağlanma figürü elde edemezler ve yalnız kalırlar.” Kayıtsız bağlanan yetişkinlerin benlik saygısı ve kendilerine güvenleri oldukça yüksektir ve bağımsızlıklarına aşırı önem verirler bu yüzden ne zaman bağlanma ihtiyaçları ortaya çıksa araya mesafe koyup kendilerini haklılaştırarak savunmacı kaçınmayı kullanırlar. Kayıtsız bağlanan kişiler “başkalarına karşı güvensiz olduklarından kendilerini başkalarına açma gereksinimi duymazlar ve etkileşimden kaçınırlar.”

4.Korkulu (Fearful) Bağlanma: Korkulu bağlanma stiline sahip kişilerin ise kendilerine ve başkalarına ilişkin olumsuz zihinsel modelleri vardır. Bu bağlanma stili, güvenli bağlanma stilinin tam karşı kutbunda yer alır. “Kendilerini değersiz ve sevilmeye layık görmeyen bu kişiler, başkalarını da güvenilmez, ulaşılmaz ve reddedici olarak algırlar.” Aslında bu kişiler başkalarıyla anlamlı ilişkiler kurma, onlar tarafından kabul edilme ve birlikte olma hususunda isteklidirler ama korkuları yüzünden bunu gerçekleştiremezler. Korkulu bağlanan kişiler, yüksek kaygı ve kaçınma boyutlarına sahip olduklarından diğerleriyle yakın ilişkilere girmekten kaçınırlar. Böylece onlardan gelebilecek reddedilme korkusu ve güvensizlikten kendilerini koruduklarını

²⁰³ Bartholomew & Horowitz, a.g.m., ss. 226-244.

düşünürler. Bu kişilerin özgüvenleri düşük olduğundan, sosyal açıdan oldukça yetersizdirler ve genellikle bütün davranışlarında başkaları tarafından onaylanmayı isterler.²⁰⁴

Yetişkin bağlanma davranışları ile çocukluk yaşantıları sırasında oluşan, anne-baba hakkındaki zihinsel temsiller arasında doğrudan, sistematik bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden bağlanma boyutlarını ölçmeyi amaçlayan tüm bu yaklaşımların esas amacı; yetişkinlerin erken dönem bağlanma yaşantıları ile şimdiki bağlanma davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmak ve bağlanma boyutları ile diğer psikolojik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemektir. Genel olarak değerlendirildiğinde; güvenli bağlanma stiline sahip kişilerin çocukluk dönemi anne-babalarına yönelik sıcak ve samimi, güven ve karşılık veren, duyarlı zihinsel temsillere sahip olduğu görülmektedir. Güvensiz bağlanan yetişkinlerin anne-babalarına ilişkin soğuk, duyarsız, yakınlık kurmayan ve reddedici zihinsel temsilleri vardır. Anne-babalarına saplantılı bağlanan yetişkinlerin ise, çocukluk dönemi bağlanma figürlerini sıcak ve sevecen olarak tanımlamalarına rağmen onların ihtiyaç duyduklarında yanlarında olmadıklarını, zaman zaman ilgisiz ve tutarsız davrandıklarını belirtmişlerdir. Korkulu bağlanan kişilerin ise; çocukluk yaşantıları boyunca anne-babalarının mesafeli ve soğuk, reddedici ve aşırı eleştirici olarak zihinsel temsillerinde yer aldığı gözlenmiştir.

2.4. ANA BABA TUTUMLARI ve BAĞLANMA

2.4.1. Anne Baba Tutumları

Bireyin kişilik oluşumu ve yapılanmasında, anne-baba ve aile içi deneyimlerinin rolü çok büyüktür. Anne-baba tutumları ve çocuk yetiştirme tarzları çocuğun bedensel, psikolojik ve sosyal gelişiminin oluşması ve yerleşmesinde en önemli etkenlerden birisidir. Çocuklar anne babalarının kendilerine gösterdiği tutum ve davranışlara göre onları rol model almakta ve kendi benlik kavramlarını geliştirmektedirler. Özellikle anne ve babalarının destekleyici davranışlar gösterdiği, sıcak, sevgi ve şefkatle büyüyen çocuklar hem yakın ilişkilerinde daha rahat sosyalleşebilmekte hem de psikolojik sağlık ve akademik başarı gibi temel gelişim evrelerinde oldukça yetkin olmaktadır. Hâlbuki yetkeci-otoriter ana baba davranışları, sevgiyi esirgeme, ceza-

²⁰⁴ Bartholomew & Horowitz, a.g.m., ss. 226-244; M. Mikulincer, O. Nachshon, "Attachment Styles and Patterns of Self-Disclosure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 1991, ss. 321-331.

landırma, güç kullanımı, sıkı kontrol ve özerkliği kısıtlanarak büyüyen çocuklar; psikolojik açıdan kaygılı, yakın ilişkilerinde uyumsuz, içine kapanık ve hayatın farklı alanlarında başarısız bireyler olmaktadır. Çünkü psikolojik gelişim kuramları ve bağlanma kuramı açısından, anne babanın ve aile bireylerinin çocuğun gelişiminin ilk evrelerinde çocuğa yönelik olumlu ya da olumsuz davranışlarının içsel şemaları, bireyin sonraki gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de büyük ölçüde etkisini sürdürmektedir.²⁰⁵ Çocuklar aile içerisinde elde ettikleri günlük deneyimlerle, hem kendi uyum kabiliyetlerini geliştirirler hem de çevrelerini tanıyarak büyürler. Çocuklar ilgi, sevgi ve olumlu davranışlarla stres ve sıkıntılı durumlarla başa çıkmayı da aile içerisinde öğrenirler.

Anne babaların çocuk yetiştirme tutum ve davranışları kültürden kültüre farklılaşma gösterdiği gibi, aynı toplumdaki aileler arasında da çeşitli değişik uygulamalara rastlanmaktadır. Çocuk yetiştirme tutumları üzerine kültürler arası karşılaştırmalar çocuklara gösterilen bütün bakım verme biliş ve pratiklerini kültürel değerlerin belirlediğini göstermektedir. Anne babalar çocuklarını genellikle gelenek, din, siyasi görüşler ve bireysel tercihleri doğrultusunda yetiştirmeyi tercih etmektedir. Ana babanın amaçları, inançları ve değerleri gelişim bağlamının önemli bir parçasıdır. Buna göre ailelerin sahip oldukları sosyoekonomik düzey, kendi geleneksel kültürü, dünya görüşü ve ait olduğu sosyal sınıfın anlayışına göre çocuklarını yetiştirdikleri söylenebilir.²⁰⁶ Örneğin, daha düşük sosyo ekonomik grupta yer alan ailelerin çocuklarında anne-babaya itaat, uyumlu olmak, sosyal kontrol ve bireysellik yerine değerlere uygun davranma olgusu ön plana çıkarken, daha üst sosyoekonomik grupta yer alan ailelerin çocuklarında bireysel özgürlük, rahat davranma, kendine güven, kendi hedeflerine ulaşma gibi olgular ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde yapılan araştırmalarda özellikle maddi yetersizlik ve sorunların, ailelerin çocuklarına karşı katı ve otoriter tavırlarında, önyargılı, kısıtlayıcı, baskıcı ve talep edici davranışlarında önemli rol oynadığı görülmüştür.²⁰⁷

²⁰⁵ Nebi Sümer, Ana Babalık ve Bağlanma, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 169-170.

²⁰⁶ Bkz. Bilge Yağmurlu, H. Melis Yavuz, Ana Babalığın Görünmeyen Yönü: Bilişler, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 149-162.

²⁰⁷ Melike Sayıl, Yeliz K. Tepe, Ana Babanın Kontrol Davranışları ve Ergenlik, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 332-343.

Anne babaların çocuklarına yönelik tutumları, çocukların olumlu ya da olumsuz davranışları üzerindeki en önemli etkidir. Örneğin destekleyici ve ilgili ailede yetişen çocuklar sağlıklı psikolojik gelişimin yanında, sosyal ortamlarda kendine güvenen ve yakın ilişkilerinde samimi, yapıcı ve olumlu etkileşimlerde bulunurlar. Uyumlu, birbirlerine saygılı, yapıcı ve dengeli ailelerde yetişen çocuklar, iletişime açık, kendini değerli hisseden, başarılı ve ileriki hayatında stres ve kaygıdan uzak birer birey olacaktır. Otoriter ve baskıcı ailelerin çocukları ise, sert ve katı davranışlara maruz kaldığından kendine güvenemeyen, içine kapanık ve insanlarla iletişim kurmaktan kaçınan, iletişim sorunları yaşayan kişiler olmaktadır. Anne babalarının kötü davranış kalıplarına maruz kalan bu kişilerde, yetişkinlik dönemleri boyunca yargılayıcı, buyurucu, talep edici, eleştirici tutum ve davranışlar da ortaya çıkabilmektedir.

Ana baba tutumlarına ilişkin yapılan araştırmalarda, anne babaların çocuklarıyla olan ilişkilerinde sıklıkla uyguladıkları tutumlarla ilgili çeşitli sınıflamalar yapılsa da alanyazında Baumrind'in ana babalık tarzlarının çocukların uyumu ve akademik başarısı üzerindeki etkilerini ele alan yaklaşımında kullandığı stiller kullanılmaktadır.²⁰⁸ Baumrid'e göre genel olarak ana babalık tutumları otoriter-yetkeci, demokratik ve koruyucu-izin verici olmak üzere üç grup sınıflandırılmaktadır. Fakat birçok araştırmada da anne baba tutumları daha derinlemesine incelenmiş bir takım farklılıklar ayrıntılandırılarak tutumlar altı yedi stile kadar çıkarılmaktadır. Alanyazında ana babalık tutumlarını tanımlayan farklı kavramlar kullanılmaktadır, örneğin hoşgörülü, destekleyici, koruyucu, yetkeci, demokratik, sınırlayıcı, denetleyici, cezalandırıcı, disiplinli, ilgisiz, talepkar, özgürlükçü, sıcak, yakın, kabullenici gibi. Bizim araştırmamız için ele alınacak anne baba tutumları ise hem araştırmaların çoğunda ortak olarak kullanılan tutumlar, hem de bu araştırmanın ölçeklerinde kullandığımız tutumların açıklanması olacaktır. Burada ülkemiz ana babalık stilleri dikkate alınarak anne baba tutumları otoriter/baskıcı, koruyucu/müdahaleci, ilgisiz/kayıtsız, dengesiz/kararsız ve eşitlikçi/demokratik olmak üzere beş grupta incelenmiştir. Araştırmanın değişkenleri olarak ise bu stiller alanyazında en sınıflayıcı ölçüt olarak kullanılan üç grupta tanımlanmış ve Tanrı tasavvurlarıyla korelasyonları yapılmıştır. Bu tutumlar sırasıyla; otoriter/baskıcı, koruyucu/ müdahaleci, eşitlikçi/demokratik. Anne baba dini tutumları bağ-

²⁰⁸ Bkz. Diana Baumrind, "Parental Disciplinary Patterns and Social Competence in Children", *Youth and Society*, 9, 1978, ss. 239-275; D. Baumrind, "The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use", *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 1991, ss. 56-95.

lamında ise bu sınıflama; katı/sert, ılımlı/orta yolcu, özgürlükçü/ serbest olarak tanımlanmıştır.

2.4.2. Otoriter/Baskıcı Tutum

Ülkemizde de sıklıkla başvurduğu düşünülen otoriter tutumda anne babalar, çocukların gelişim düzeylerini, kişilik özelliklerini ve isteklerini dikkate almadan, çocukların kendilerinin istekleri doğrultusunda davranmalarını isterler. Otoriter ebeveynler, çocuğun gereksinimleri ve yeteneklerine bakmadan ve kendi yetersizliklerini görmeksizin çocuktan istekte bulduklarından, çocukla aralarındaki etkileşim itici ve cezalandırıcı bir şekilde gerçekleşir. Şiddetli baskı ve engelleyici olan bu tutum karşısında, çocuğun kendine olan güveni ve saygısı ortadan kalkarak kişilik gelişimi oldukça zarar görür.²⁰⁹ Otoriter tutumlarda anne babalar çocuğa katı bir disiplin uyguladığından, bu disiplin ihlal edildiğinde ve çocuklar anne babanın istediği gibi davranmadığında sık sık ceza alırlar. Bu tür anne babalar çocuklarından her isteklerini ve söylediklerini sorgulamadan kabul etmesini ve her kurala uymasını beklerler. Otoriter tutum sergileyen anne babalar zaman zaman çocuklarına karşı eleştirme, azarlama ve bezende fiziki cezalandırmalarda bulunmaktadır.²¹⁰ Ebeveyn çocuk ilişkileri oldukça mesafeli ve soğuk olduğundan çocuklar sürekli gergin ve huzursuzdur. Baskıcı davranışlar karşısında çocuk, uslu, sessiz ve uyumlu gözükse de aslında içe kapanık, çekingen, edilgen ve içsel dünyasında öfkeli ve kızgındır.

Otoriter davranışlar sonucu, bağımsız kişilik geliştirmeleri engellendiği ve benlik saygı düzeyleri düşük olduğu için bu çocuklar diğerlerine göre daha kaygılı, dengesiz, mutsuz ve kaçınan davranışlara sahiptirler. Özellikle okul çağına geldiklerinde hem arkadaşlarıyla hem de diğer yetişkinlerle yakın ilişkiler kurmakta çok zorlanırlar. Bu çocuklar yetişkinliğe adım atmaya başladıklarında, zamanla yaralanan benlik saygılarını yeniden kazanabilmek için otoriter aile ortamından uzaklaşıp kendilerine iyi davranan yetişkinler ve akran gruplarına yönelirler. Bağlanma sistemine göre eğer anne babalar, çocuklarına otoriter ve soğuk davranmayı bırakıp daha sıcak ve yapıcı

²⁰⁹ Diana Baumrind, The Average Expectable Environment is Not Good Enough: A Response to Scarr, *Child Development*, 64, 1993, ss. 1299-1317.

²¹⁰ Gregory S. Pettit, John E. Bates, Kenneth A. Dodge, Supportif Parenting, Ecological Context, and Children's Adjustment: A Seven-Year Longitudinal Study, *Childhood Social Development: The Essential Readings*, (ed.) Wendy Craig, Malden/Massachusetts, Blackwell, 2000, ss. 38-46; Laura E. Berk, *Çocuk Gelişimi*, (çev. Ali Dönmez), Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s.671.

davranırlarsa, bu çocukların aile içinde, okulunda ve yaşadığı sosyal çevresindeki davranışları ve ilişkileri de daha olumlu, dengeli ve hoşgörülü olacaktır.

2.4.3. Koruyucu/Müdahaleci Tutum

Çocuğunun gelişim dönemlerinde bu tutumu benimseyen anne babalar, çocuklarına gereğinden çok fazla bağlanma ve ilgi gösterirler. Aşırı sevgi ve sıcaklık göstermeleri yanında çocuklarına, kendilerini geliştirecek hiçbir ortam bırakmaz ve tüm davranışlarını kontrol altında tutarlar. Bu ebeveynler her zaman koruyucu ve denetleyicidirler. Çocukların yapabilecekleri ve yapmaları gereken pek çok şeyi bu stildeki anne babalar yaptıkları için, çocukların yaşayarak öğrenmelerinin önüne geçilmiş olunur. Koruyucu anne babalar sadece çocukları için yaşar gibidirler ve bu nedenle tüm yaşamlarını onlara göre düzenlemişlerdir. Çocuklara her konuda gereğinden fazla müdahale edilerek kendilerini geliştirmeleri ve kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri engellenir. Bu çocuklar kendilerine güvenmeyi öğrenemedikleri için benlik saygıları çok düşük, başkalarına aşırı bağımlı ve duygusal açıdan kaygılı olduklarından dengeli bir kişilik geliştiremezler. Çekingene ve yanlış yapmaktan korktukları için sorumluluk almaktan kaçınırlar ve çok kırılgandırlar.²¹¹ Bu çocuklar, bağlanma sistemi açısından güvenli bağlanmanın kriterlerinden olan anne babadan ayrılma ve bireyleşme sürecini de yeterli düzeyde gerçekleştirememektedirler. Yetişkinliğe geçtiklerinde de sürekli olarak anne babadan ve diğerlerinden onay bekleyerek kendi fikirleri doğrultusunda özgürce davranışlarda bulunamamaktadırlar. Ebeveynlerinin bu çocuklarla aralarında oluşacak çatışmaları çözebilmeleri için, onları aşırı denetlemekten, ayıplamaktan, kendilerini ifade edebilecekleri alanları daraltmaktan vazgeçmeleri gerekmektedir.

2.4.4. İlgisiz/Kayıtsız Tutum

İlgisiz anne babalar çocuklarını aşırı derecede ihmal eden, onların hem duygusal hem de diğer ilgi ve gereksinmelerine kayıtsız kalan ebeveynlerdir. Bu tutumu benimseyen anne babalar çocuklarıyla yeterince ilgilenmez, onlarla sıcak bir iletişim kuramazlar ve çocukları aşırı derecede serbest bırakırlar. Aynı zamanda bu ebeveynler çocuklarına karşı soğuk, hoşgörüsüz ve cezalandırıcı şekilde davranırlar. İlgisiz anne babalar çocuğu dışladığı ve yalnız bıraktığı için bu çocuklar zamanla öfkeli-kızgın

²¹¹ John W. Santrock, *Ergenlik*, (çev. Didem M. Siyez ve Ark.), 14. B., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014, s. 260-261.

davranmaya başlarlar, hatta bazılarında saldırganlık eğilimleri de görülebilir. Bağlanma kuramı açısından bu çocuklar sevgi açlığı çeken, sevmeyi ve seilmeyi anlayamayan yakın ilişkilerinde sürekli duygusal kırgınlıklar yaşayan bireylerdir. Bu çocuklar büyüdükçe öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla ve yakın çevreleriyle etkileşime girmekte zorlanırlar, benlik saygıları düşük olduğu için başkalarına bağımlı hale gelir ve aşırı suçluluk duygusu taşırlar.²¹² İlgisiz ve kayıtsız anne babaların çocukları yetişkin rolü almada büyük sorunlar yaşarlar, içe kapanık ve çekingen olduklarından yakın ilişkilerinde çok başarılı değildirler. Anne baba ya da yakınlarından birisine güvenli bir şekilde bağlanamadıkları için, zamanlarını, yakınlarının dikkatini çekmek biraz sevgi ve şefkat görmek ve bağlanma boşluğunu gidermek için harcarlar.

2.4.5. Dengesiz/Kararsız Tutum

Bu gruptaki anne babalar çocuklarına karşı davranışlarında sıklıkla kararsızdırlar ve aşırı serbestlik ve sert cezalar arasında gidip gelirler. Dengesiz ve kararsız davranışlar anne ile babanın farklı tutumlarından kaynaklanabildiği gibi, birisinin doğru gördüğünü diğerini yanlış görmesinden de kaynaklanabilir. Bu ailelerde aslında disiplin ve kurallar da geçerlidir fakat ne zaman nerede uygulanacağı belirsizdir. Bu aile ortamında yetişen çocuklar da yakın ilişkilerinde tutarsız ve kararsız davranarak güvenli bir bağlılık geliştiremezler. Dengesiz ve kararsız anne baba davranışlarına maruz kalan çocukların benlik saygı düzeyleri, oldukça düşük seviyede olduğu için kendilerini değersiz, yeteneksiz görürler ve çoğunlukla güvensiz bağlanma geliştirirler. Bu çocuklarda da gerek anne baba arasındaki tutarsızlık ve gerekse ikisinden birisinin değişken tutumlarından dolayı, önemli içsel çatışmalar ve kırgınlıklarla beraber dengesiz ve kararsız bir kişilik yapısı gelişecektir.²¹³ Bu sebeplerden dolayı kararsızlık içerisindeki bir çocuk çekingen, yumuşak huylu, ılımlı ve söz dinleyen edilgen bir kişilik geliştirebilirken; bezende sinirli, kavgacı, kendini göstermeye çalışan ve çabuk öfkelenen bir kişilik yapısı geliştirebilir.

2.4.6. Eşitlikçi Demokratik Tutum

Bu tutuma sahip anne babalar çocuklarına, herhangi bir sebebe bağlı kalmaksızın içten ve derin sevgi duyarlar. Aynı zamanda çocuklarını hem denetler hem de

²¹² Laurence Steinberg, *Ergenlik*, (çev. Figen Çok ve Ark.), Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 158-159.

²¹³ Santrock, *Ergenlik*, s. 261.

onlarla ilgilenerken, ihtiyaçlarının karşılanmasına imkân tanır. Demokratik eşitlikçi stilde aile içinde açık bir iletişim vardır ve çocuğa dengeli duygusal destek verilerek özerklik geliştirebilmesi için uygun ortam sağlanır. Eşitlikçi demokratik tutuma sahip ebeveynler çocuklarına saygı duyan ve tutarlı davranan, sorunlarını konuşup danışarak çözümleyen ve çocuklarına söz hakkı veren ebeveynlerdir. Çocuğa olan davranışlar oldukça pozitif, kararlı ve güven vericidir. Çocuğun özerkliğine ve kişiliğine saygı gösterilerek, kendini ifade etmesine izin verilir ve kabiliyetlerini geliştirmesi sağlanarak ocuk cesaretlendirilir. Çoğu zaman çocuğa sorumluluk verilerek kendi işini kendi görmesi sağlanır ve çocukların hem özgürlüğü hem de benlik saygıları yükseltilmiş olur.²¹⁴

Eşitlikçi ve demokratik tutumlar gösteren anne babalar çocuğu disipline etmek amacıyla sert cezalar vererek onu sevgiden mahrum bırakmaz, cezalar dengeli, hafif ve eğiticidir. Bu ailelerde yumuşak bir disiplin ve sınırlar vardır, çocuğun davranışları sert müdahalelerde bulunulmadan denetlenir. Anne babanın yeterli ilgi, sevgi ve desteğini alan bu çocuklar da temel güven duygusu gelişerek güvenli bağlanma sistemi çalışmaya başlar. Ebeveynlerine güvenli bağlılık gösteren bu çocuklar büyüdüğe yakın çevresiyle de sağlıklı ilişkiler kurmaya başlar. Kendisine ve çevresine güven duyar. Karşılaştığı sorunları kaygılanmadan çözebilir, yakın ilişkiler kurmaya ve ilişkilerini pozitif yönde geliştirmeye çalışır.²¹⁵ Hem okul ağı ilişkilerinde hem de yetişkinlik dönemlerinde sorumluluk almaktan çekinmez, diğerleriyle kalıcı, sıcak ve oldukça yapıcı ilişkiler de bulunur. Eşitlikçi tutumları benimseyen anne babaların çocukları ileride, bağlanma sisteminde bir kayıp ya da çatışma yaşadıklarında, güvensiz bağlanma stilindekilere nazaran başkalarıyla ve Tanrı'yla yeniden olumlu ve güvenli bağlanma geliştirebilmektedirler.

²¹⁴ John W. Santrock, *Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi*, (ev. Galip Yüksel ve Ark.), 13.B., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, s. 254.

²¹⁵ Kathryn A. Kerns, Laura E. Brumariu, Attachment in Middle Childhood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 349-365.

2.5. BAĞLANMA ve TANRI

2.5.1. Bağlanma Kuramı ve Din Psikolojisi

Kirkpatrick bağlanma kuramının “dini inanç, deneyim ve davranışların birçok yönünü anlamada teorik bir çatı sağladığını” ileri sürmüştür. Daha çok güvenli bir bağlanma figürü olarak tanımlanmış kişisel bir tanrıya inanç Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam gibi büyük dünya dinlerinde esas kabul edilmektedir. Din psikolojisinde yapılan birçok araştırma; insanların Tanrı ile hissedilen ilişkilerinin bağlanma ilişkilerini tanımlayan kriterlerin bütünü ile ve dolayısıyla diğer bağlanmalar gibi psikolojik açıdan gerçekleşen işlevler ile uygunluk sağlayabileceğini göstermiştir.²¹⁶ “Tehdit veya sıkıntı anlarında güvenilir bir sığınak sağlayacak, riskli veya güç durumlar karşısında ise güven ve destekçi olarak yardıma bulunacak.” Bağlanma kuramı araştırmalarını din psikolojisi çalışmalarına uygulamak isteyen bir araştırmacı için en iyi başlangıç noktası; bir bireyin Tanrı ile ‘kişisel ilişkide’ bulunabileceği fikridir. Ve bu fikir İlahi inanç gelenekleri içerisinde özellikle ifade edilir.²¹⁷ Bilindiği gibi din kelimesi ‘bağlı olmak’ anlamına gelen Latince kökenli ‘religare’ veya ‘relegere’ kelimelerinden gelmektedir.

Din psikolojisine göre bireyin Tanrıya yakın hissetmek veya onunla yakınlık kurmak için bazı mevcut yolları vardır. Örneğin bazı semboller kullanmak, dini ibadet ve ritüellerde yer almak ve dua etmek gibi. Bağlanmanın “sığınılacak liman” olarak işlev görmesi açısından din psikolojisiyle ilgili en kesin bulgulara göre inanan kişiler Tanrıya en fazla kaygı durumlarında sığınır. Bu durum bazı yönlerden Freud’yen geleneğe benzemesine rağmen din psikolojisinin önemli uygulamalarında çok ciddi farklılıklara sahiptir. Bireyin yaşadığı kaygı durumları çeşitlidir; ölüm veya boşanmayla meydana gelen kaygı, duygusal krizleri ve ilişki problemlerini içermektedir ve bu yaşantıların tamamı da bireyin bağlanma sistemini harekete geçirebilir.²¹⁸ Yine ani din

²¹⁶ Bkz. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, ss. 803-822; Kirkpatrick, Attachment Theory and Religious Experience, ss. 446-475; Kirkpatrick, An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion, ss.114-133.

²¹⁷ Bkz. P. Granqvist, L.A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behaviour, *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. Shaver, New York, Guilford Press, 2008, ss. 906-933; Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 18-53.

²¹⁸ Melissa M. Kelly, Keith T. Chan, “Assessing the Role of Attachment to God, Meaning, and Religious Coping as Mediators in the Grief Experience”, *Death Studies*, 36, 2012, ss. 199-227; Melissa M.

değiştirme davranışı, glassali (dil ucu konuşma) ve yoğun olarak ibadete yönelik gibi birçok dini değişim ve dini davranış şekli de dinamik bir bağlanma sisteminin işleyişi açısından yorumlanabilir. Özellikle din değiştirmenin ardından tipik olarak iyi hissetmede kayda değer bir artış olur ve buna göre insanların Tanrı ile karşılaşmasından hissedilen bir güvenlik duygusu kazandıkları ileri sürülebilir.²¹⁹

Bağlanma kuramı ve din psikolojisi araştırmalarında diğer bir çıkış noktası insanların Tanrı ile hissedilen ilişkilerindeki ‘sevgi’ olgusunun oynadığı merkezi rolüdür.²²⁰ Tanrı ile ilişkisi bağlamında ibadet eden bir bireyin yaşadığı yoğun duygusallık ve sevgi, romantik bir ilişkiden elde edilen sevgi deneyiminden oldukça farklıdır. Çünkü bu tür sevgi kesinlikle bayağlaştırılmaz, bitmez ve cinsellik duygusu içermez. Bireyin Tanrı ile ilişkisi dâhilin de yaşanan sevgi psikolojik açıdan daha çok, bir çocuğun yetişkin bir bağlanma figürüne gösterdiği prototipik bağlanmaya benzemektedir.

Din psikolojisinde yapılan empirik çalışmalar dindarlığı ya ebeveyne karşı algılanan bağlanma geçmişindeki bireysel farklılıklara²²¹ veya geçerli romantik bağlanma yönelimine göre incelemişlerdir.²²² Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, ebe-

Kelly, “Loss Through the Lens of Attachment to God”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 11, 2009, ss. 88-106.

²¹⁹ S. A. Schnitker, T. J. Porter, R. A. Emmons, J. L. Barrett, “Attachment Predicts Adolescent Conversions at Young Life Religious Summer Camps”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 198–215; P. Granqvist, T. Ivarsson, A. G. Broberg, B. Hagekull, “Examining Relations Among Attachment, Religiosity, and New Age Spirituality Using the Adult Attachment Interview”, *Developmental Psychology*, Vol.43, No. 3, 2007, ss. 590-601.

²²⁰ Bkz. W. James, *The Varieties of Religious Experience*, Centenary Edition, London/ New York, Routledge, 1902/2002, ss. 195, 216, 236; İslam geleneği için bkz. Gazzali, İhyau Ulumi’ d-Din, I-IV, (çev. A. Serdaroğlu), C.IV, İstanbul, Bedir Yayınları, 1990, ss. 533-648.

²²¹ Bkz. P. Granqvist, Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 1998, ss. 350-367; Pehr Granqvist, “Attachment and Religiosity in Adolescence: Cross-sectional and Longitudinal Valuations”, *Personality & Social Psychology Bulletin*, 28(2), 2002, ss. 260-270; P. Granqvist, B. Hagekull, “Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(2), 1999, ss. 254-273; P. Granqvist, B. Hagekull, “Religiosity Adult Attachment, and Why “Singles” are More Religious”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 2000, ss. 111-123; P. Granqvist, B. Hagekull, “Longitudinal Predictions of Religious Change in Adolescence: Contributions from the Interaction of Attachment in Relationship Status”, *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 2003, ss. 793-817.

²²² K. R. Byrd, A. D. Boe, “The Correspondence Between Attachment Dimensions and Prayer in College Students”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 2000, ss. 9-24; Granqvist & Hagekull, Religiosity Adult Attachment, and Why “Singles” are More Religious, ss. 113-120; Kirkpatrick, A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior, ss. 207-217; Kirkpatrick, God as Substitute Attachment Figure, ss. 967-973; Kirkpatrick & Shaver, An Attachment-Theoretical Approach to Romantic, ss. 266-275.

veynlere bağlanma geçmişi ve dindarlık arasındaki ilişkilerin, romantik bağlanma ve dindarlık arasındaki ilişkilerden daha tutarlı ve sağlam olduğunu göstermiştir.²²³

Bazı araştırmalar da dini inancın psikolojik mutlulukla çok yakından bağlantılı olan belli yönlerinin, dinsel bağlanma modeli ile uyum içerisinde olan boyutları olduğunu ortaya koymuştur. Kirkpatrick, Shillito ve Kellas, kişilerarası sosyal destekle alakalı diğer ölçümlerin istatistiksel olarak kontrol edilmesi halinde bile, Tanrı ile kişisel ilişkide bulunduğu inancının bireyin yalnızlığının azaltılmasını pozitif yönde etkilediğini belirtmişlerdir.²²⁴ İnsan psikolojisi açısından yalnızlığın özellikle üzerinde durulması gereken önemli bir sorun olduğu belirtilmelidir. Çünkü yalnızlığın insan yaşamında yer alan makul bir bağlanma figürünün algılanan yokluğunu temsil ettiği ve psikolojik huzur ve mutluluğu etkilediği düşünülmektedir.

2.5.2. Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru

2.5.2.1. Bir Bağlanma Figürü Olarak Tanrı

Tüm dinlerin, belli ilişkilerin ve durumların ötesine geçen genelleştirilmiş bir takım öğretileri vardır. Bu öğretilerin merkezinde bulunan Tanrı imgesi inananın hayatının hemen hemen pek çok kısmına nüfuz etmektedir. Fakat bu etkileme inananın kendi Tanrı'sına nasıl bağlandığına da bağlıdır. İnanan Tanrı'sına ne kadar çok bağlanırsa, hayatına nüfuz etme de o denli yoğun olacaktır. Bu yüzden "Tanrı'ya bağlanma ne kadar güçlü olursa, böyle bir bağlılığın; içinde insan ilişkilerinin yaşandığı ve insani bağlanmaları da (örneğin ebeveynlere bağlanma ile uyum içerisinde) kapsayan bağların bulunduğu kuşatıcı bir durum yaratması o denli büyük" olacaktır.

Din psikolojisi araştırmaları, inananların Tanrı ile olan ilişkilerinin genel olarak, bağlanma ilişkilerini tanımlamak için kullanılan temel kıstaslarla uygunluk gösterdiğini ortaya koymuştur. Öncelikle, "bağlanmada geçerli olan yakınlığın korunması fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda, Tanrı'nın her yerde ve her zaman hazır bulunduğu düşünülür; bu her zaman bağlanmanın işlevleri açısından uygun bir tanımdır." Din, bunun daha insani ve güçlü bir deneyim olması için ilahiler ve ayinler yap-

²²³ Bkz. Granqvist, Attachment and Religiosity in Adolescence, ss. 260-270; Granqvist & Hagekull, Religiosity Adult Attachment, and Why "Singles" are More Religious, ss. 115-119.

²²⁴ Bkz. L. A. Kirkpatrick, D. J. Shillito, S. L. Kellas, "Loneliness, Social Support, and Perceived Relationships with God, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.16(4), 1999, ss. 513-522.

mak, Tanrının evi olan ibadethaneleri ziyaret etmek gibi çeşitli yollar sunar. Tanrı ile yakınlık sağlamanın en doğrudan ve sessiz olan yolu ise bilindiği gibi dua etmektir, bu da dindarlığın en sık yaşanan şeklidir.²²⁵ İnsanlar çeşitli zorluklardan dolayı duygusal kaynaklı ızdırap yaşadıkları anlarda dua etmeye yönelirler. Ani din değiştirme deneyimleri de duygusal açıdan çok zorlu geçen sıkıntılı zamanlarda gerçekleşmektedir. Çünkü bağlanmanın güvenli bir sığınak olma yönü dikkate alındığında, Bowlby'nin bağlanma sistemini harekete geçirdiğine inandığı “hastalık, yaralanma ve aşırı yorgunluk, korkutucu veya uyarıcı olaylar ve sevdiği birinden ayrılma veya ayrılma tehdidi gibi durumlarla karşılaşıldığında insanların çoğunun Tanrı'ya veya diğer doğaüstü figürlere yönelme ve dua etme olasılığı” oldukça fazladır.²²⁶ İnsanların birçoğu sıkıntı halinde Tanrı'ya yönelirler ve sıkıntılı durum ne kadar ciddileşirse onların da Tanrı'ya yakın olma ve dua etme ihtimali o kadar artar.²²⁷ Bazı araştırma bulgularına göre de, oldukça sıkıntılı durumlarda ki, -böyle durumlarda edilecek olan özel duanın bağlanma davranışı ile paralellik oluşturarak etki göstereceği varsayımıyla-, en olası dini veya psikolojik cevabın Tanrı'ya dua etmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²²⁸

Kirkpatrick'in çalışmaları Tanrı'ya bağlanma konusuna açıklık getirmiş ve temel kavramlaştırılmaların oluşmasını sağlamıştır. Kirkpatrick, “inanan bir insanın Tanrı ile olan ilişkisinin Ainsworth'ün bağlanma ilişkisi ölçütleri dâhilinde anlaşılabilirliğini” öne sürmüştür. Kirkpatrick'in yaklaşımına göre Tanrı birey için önemli bir bağlanma figürü olabilir çünkü böyle bir figür tarafından karşılanabilen iki kilit görev Tanrı'ya uygulanabilmektedir: Birincisi, “Tanrı sıkıntılı zamanlarında inananlara sığınılacak bir liman olmakta, ikincisi ise inananlar etraflarındaki dünyayı keşfetmeye

²²⁵ Bkz. P. Granqvist, L. A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations of Behavior, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Application*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, New York, Guilford Press, 2008, ss. 906-933.

²²⁶ Bkz. Pehr Granqvist, Anders G. Broberg, Berit Hagekull, “Attachment, Religiousness, and Distress Among the Religious and Spiritual: Links Between Religious Syncretism and Compensation”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 7, 2014, ss. 726-740; N. Krause, “Lifetime Trauma, Prayer, and Psychological Distress in Late Life,” *International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 2009, ss. 55-72.

²²⁷ Matt Bradshaw, Blake V. Kent, “Prayer, Attachment to God, and Changes in Psychological Well-Being in Later Life”, *Journal of Aging and Health*, 2017, ss. 1-25, (DOI:10.1177/0898264316688116).

²²⁸ M. M. Poloma, B. F. Pendleton, “The Effects of Prayer and Prayer Experiences on Measures of Well-Being”, *Journal of Psychology and Theology*, 19, 1991, ss. 71-83.

çalışırlarken güvenli bir dayanak olma işlevini üstlenmektedir.”²²⁹ Bunların dışında, bağlanma ilişkilerinde ortaya çıkan tipik davranışlar, örneğin “yakınlık arama ve zor durumlara yönelik tepkiler, örneğin zorla ayrılık, aynı zamanda Tanrı’ya bağlanmada da” görülmektedir. Gerçekten de ayrılma ve kaybetme konusunda yapılan araştırmalar, sevilen birinin ölümü veya sevdiği kişilerden ayrılmaya yönelik tehditlerin ardından dindarlığın ve duanın artma eğilimi gösterdiğini; Tanrı’ya sığınma ve dini inançların başarılı bir şekilde bu tür zamanların üstesinden gelme konusunda bireye yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır.²³⁰

Kirkpatrick ve Shaver’in erken dönem yaptıkları bir araştırmaya göre, Tanrı ile ilişkisini güvenli (Tanrı’nın sıcak ve ılımlı görülmesi), kaçınmadan (Tanrı’nın uzak ve reddedici görülmesi), veya endişeden (Tanrı’nın tutarsız ve güvenilmez görülmesi), uzak olarak değerlendiren yetişkinlerin yalnızlık veya depresyon, kaygı ve fiziksel hastalık ölçümlerinde daha düşük puanlar aldıkları görülmüştür.²³¹ Araştırmaya katılan örneklem genel yaşam doyumundan, Tanrı’yla ilişkisi kaçınmalı ve kaygılı olanlara göre daha yüksek puanlar almışlardır. Tanrı’ya güvenli bağlanan kişiler, olumsuz ya da tehdit içeren koşullarda, Tanrı’nın var olmasından, sorumluluğundan ve sevgisinden güven duyan insanlardır. Bireyin tanrı’yı istikrarlı bir şekilde kendisine karşı duyarlı görmesi durumunda, zaman içerisinde birey; desteğe, huzura, yardıma veya korunmaya ihtiyaç duyduğunda, Tanrı’nın yanında olacağının farkında olmasıyla kendi yaşam mücadelesinde öz güvenli bir şekilde yer alır. Tanrı’sına güven duyan bu birey, böyle yapmak zorlukları da beraberinde getirecek ve büyüme için imkân sunacak olsa bile, istekli bir şekilde ve cesaretle yaşam mücadelesine katılır.²³² Güvenli bağlanma yaşayan bir inanan, koruma, ilgi gösterme gibi Tanrı ile ilgili deneyimlerini genellikle olumlu anlamda algılar. Diğer taraftan bu kişi aynı zamanda kendisinin sevgi dolu ve genellikle Tanrı’nın sevgisine layık olduğunu düşünür. Bu hususlarda Tanrı’yı güvenli

²²⁹ L. A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, *Handbook of Attachment Theory and Research*, (ed.) J. Gassidy - P. R. Shaver, New York, Guilford Press, 1999, ss. 803-822; Kirkpatrick, An Attachment-Theory Approach to the Psychology of Religion, s.122-124.

²³⁰ Bkz. Kirkpatrick, *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, ss. 56-63; Melissa M. Kelley, Keith T. Chan, “Assessing the Role of Attachment to God, Meaning, and Religious Coping as Mediators in the Grief Experience”, *Death Studies*, 36, 2012, ss. 199-227.

²³¹ Bkz. Kirkpatrick & Shaver, An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love, ss. 266-275; Ayrıca bkz. Asım Yapıcı, “Gençlerde Dindarlığın Farklı Görünüşleri ile Yalnızlık Arasındaki İlişkiler: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.IX, No. 22, 2011, ss. 181-205.

²³² Marie-Therese, Maureen Miner ve Ark, Exploring Christians’ Explicit Attachment to God Representation, ss. 245-264.

bir dayanak olarak gören birey, kendisine ve Tanrı'ya değer vermeye devam etme konusunda cesaretlenmiş ve emin bir şekilde bu ilişkiselliğini sürdürür.

Bu araştırmada diğer ölçeklerin yanında Bartholomew ve Harowitz'in geliştirdiği ilişki ölçeğinde tanımlanan, güvenli, kaygılı, kayıtsız-kaçınan ve korkulu boyutları içeren dört paragraflık bir Tanrı'yla ilişki ölçeği de kullanılmaktadır. Biz de teorik olarak, Tanrı'ya bağlanmayı niteleyen bu dört boyutu tanımlayacak ve anlamlandırarak bir Tanrı'yla yakın ilişkiler modelinin nasıl olabileceği ile ilgili üst yapı önerisinde bulunduk. Bu paragraflar, bireyin, Tanrı hakkında düşünceleri ve onunla ilişkisi bağlamında güvenli, kaygılı, kayıtsız-kaçınan ve korkulu olmak üzere dört boyutun tanımlanmasından oluşmaktadır. Bartholomew ve Harowitz'in dörtlü bağlanma modelinden uyarladığımız Tanrı'ya bağlanma tarzları şu şekilde kavramlaştırılabilir:

Güvenli Bağlanma (Benliğini ve Tanrı'yı olumlu görme): “Güvenli bağlanan kişiler benlik saygıları yüksek, kendilerini sevmeye değer görürken, Tanrı'yı da sıcak, duyarlı ve güvenilir olarak değerlendirme eğilimindedirler. Tanrı'ya güvenilir bağlanma stiline sahip kişiler, Tanrı tarafından terk edilme endişesi taşımazlar. Tanrı'ya güvenir ve aynı zamanda güvenli bir dayanak olarak görürler. Tanrı'la içten, sıcak yakın ilişkiler kurabilmek için çaba gösterirler, bu ilişkilerinde de uyumlu ve rahatlırlar.”

Saplantılı Bağlanma (Benliğini negatif Tanrı'yı pozitif görme): “Bu kişiler olumsuz benlik, olumlu Tanrı imgesine sahiptirler. Bu bağlanma tarzındaki kişiler yoğun değersizlik, suçluluk ve utanç duygularına sahiptirler. Saplantılı bağlanma gösteren bireyler hem diğer insanlar hem de Tanrı tarafından terk edilecekleri düşüncesiyle yaşarlar ve terk edilmekten büyük endişe duyarlar. Bu kişiler Tanrı'yla çok yakın ilişkiler kurmak istemelerine rağmen, kendilerini yetersiz ve sevmeye değer bulmadıklarından kıskançlık ve dargınlık içerisinde bocalarlar. Yapışkan bir bağlanma gösterdiklerinden başkalarını kendilerinden uzaklaştırabilirler. Tanrı'nın kendilerini yeterince sevmediği, dualarına cevap vermediği şeklinde çok sık şikâyette bulunurlar.”

Korkulu Bağlanma (Benliğini ve Tanrı'yı negatif görme): “Bu bağlanma tarzında kişi kendini sevmeye layık görmez, Tanrı'nın da güvenilmez ve reddedici olduğuna inanır. Korkulu bağlanan bireyler hayatları boyunca Tanrı tarafından terk edilme duygusuyla yaşamalarına rağmen, Tanrı'yla yakın bir ilişki kurmayı da redde-

derler. Bu kişilerin benlik saygıları çok düşük olduğundan, Tanrı'yla yakın ilişki kurmaktan kaçınarak reddedilme olasılığını azaltmaya çalışırlar.”

Kayıtsız-Kaçınan Bağlanma (Benliğini pozitif Tanrı'yı negatif görme): “Bu kişiler kendilerini değerli görme eğilimindedirler. Hemen hemen her konuda işlerini düzenlerken ve başarıya ulaşmak için, kendilerine Tanrı'dan daha çok güvenirler. Yakınlık kurmaya kayıtsız ve yakın ilişkilerin gerekli olmadığını düşündüklerinden Tanrı'ya da güvenmezler, onlara göre zaten Tanrı'nın ne yapacağını da bilemeyiz. Bu nedenle Tanrı'nın da kendileriyle yakın ilişkiler kurması ve kendilerine güvenmesini tercih etmezler. Kayıtsız-kaçınan bağlanma gösterenlerin dini pratikleri yerine getirme sıklığı daha az ve dini ve aktivitelere katılıma oranı da daha düşüktür.”²³³

2.5.2.2. Aile Bağları ve Tanrı'ya Bağlanma

Tanrı'ya bağlanma konusunda yapılan güncel araştırmalar içerisinde süregelen tartışmalardan biri de, ebeveynlere bağlanma ile Tanrı'ya bağlanma arasında nasıl bir etkileşimin olduğudur. Literatürde bu konuyu inceleyen araştırma bulgularına bakıldığında; ebeveyn-çocuk ilişkisi ve Tanrı imgesi ile ilişkili sonuçların, bağlanma kuranı çerçevesiyle oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. Örneğin, Dickie ve arkadaşları çocukların Tanrı'ya yönelik algılarının, ebeveynleriyle ilgili algılarına benzer olduğunu görmüştür.²³⁴ Özellikle Tanrı imajı ebeveynle ve anne ile ilgili bakıcı imajlarında kökleşmiş gibi gözükmemektedir. Çocuklar ebeveynlerini, güçlü ve gelişimlerini teşvik edici kişiler olarak algıladıklarında, Tanrı'yı da aynı şekildeki bu duygular çerçevesinde algılamaktadırlar. Ebeveynlerden baba'yı, gelişimlerini teşvik edici yönde algıladıklarında Tanrı'yı da gelişimlerini teşvik eden biri olarak algırlar. Annelerini, etkili ve nüfuz edici bir özellik içerisinde algıladıklarında yine aynı şekilde Tanrı'yı da etkili ve güçlü biri gibi algırlar.²³⁵

²³³ Ayrıca bkz. Kimberly G. Eckert, Cynthia N. Kimball, God as Secure Base and Haven of Safety: Attachment Theory as a Framework for Understanding Relationship to God, *Spiritual Formation, Counseling and Psychotherapy*, (ed.) T. W. Hall, M. R. McMinn, New York, Nova Science Publisher, 2003, ss. 109-128.

²³⁴ Bkz. J. R. Dickie, E. K. Eshleman, D. M. Merasco, E. Shepard, M. V. Wilt, M. Johnson, “Parent-Child Relationships and Children's Image of God, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.36(1), 1997, s. 28-31.

²³⁵ Bkz. Alicia Limke, Patrick B. Mayfield, “Attachment to God: Differentiating the Contributions of Fathers and Mothers Using the Experiences in Parental Relationships Scale”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 2, 2011, ss. 122-129; B.F. Brokaw, K. J. Edwards, “The Relationship of God Image to Level Object Relations Development”, *Journal of Psychology and Theology*,

İslam'ın Allah tasavvuru açısından pek uygu görülmesi de, Baba Tanrı ve seven-koruyan Tanrı imajları, Yahudi-Hıristiyan dini kültürlerinin büyük çoğunluğunda göze çarpar. Dickie ve arkadaşlarının yaptığı bir diğer araştırmada, çocukların ebeveyni bakan-büyüten ve güçlü olarak algıladığında, Tanrı'yı da aynı özelliklere sahip olarak algıladıklarını tespit etti.²³⁶ Birçok araştırmaya göre, yetişkinlerin babalarını tanımlarken kullandıkları imajlar ile Tanrı'yı tanımlarken kullandıkları imajlar arasında bir ilişki bulunmuş ve ebeveynleri hakkında en olumsuz görüşe sahip olanların, Tanrı'ya karşı da en olumsuz görüşe sahip oldukları tespit edilmiş; ebeveynlerinin tutum ve davranışlarını olumlu algılayanların ise Tanrı'yı da olumlu algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır.²³⁷ Beck & McDonald, bireyin Tanrı'ya bağlanma stilleri ile yetişkin romantik ilişkileri arasında bir uygunluk olduğunu; genel bağlanma stillerini değerlendiren, yetişkin sevgi ilişkileri ölçeğini kullanarak ortaya koydular.²³⁸ Elde edilen sonuçlara göre, örneğin güvensiz bir bağlanma stili sergileyen kişiler zaman zaman; gerek Tanrı'yla doğrudan bir takım dini pratikler ve dua'yla iletişime geçerek gerekse dini inançlarının yardımıyla daha yakından bir bağ kurmaktadır. Bununla birlikte aile bağlarının, romantik bağlanma stilinden ziyade dini bağlılığa daha yakın bir paralelde iş görebileceği öne sürüldü. Brokaw & Edwards, hem teorik hem de empirik olarak aile bağlarının, Tanrı'sal bağlanmaya romantik bağlanmadan daha fazla etki ettiğini gösterdiler²³⁹.

Hıristiyanlık inancında Tanrı imgesi genellikle koşulsuz, sevgi dolu ve koruyucu olarak algılanır. Daha önce bahsedilen Dickie ve arkadaşlarının küçük çocuklar üzerine yaptıkları çalışmalarda yine, çocukların annelerini ve Tanrı'yı babalarına kıyasla daha etkili bir yetiştiren olarak gördüklerini; Tanrı'yı da anneleri ve babalarına kıyasla daha güçlü gördüklerini tesbit etmişlerdir.²⁴⁰ McDonald, Beck, Allison &

22, 1994, ss. 352-371; T. W. Hall, A. Fujikawa, S. R. Halcrow, P. C. Hill, H. Delaney, "Attachment to God and Implicit Spirituality: Clarifying Correspondence and Compensation Models", *Journal of Psychology and Theology*, 37, 2009, ss. 227-242.

²³⁶ Bkz. Dickie ve Ark. Parent- Child Relationships, ss. 33-37.

²³⁷ J. R. Dickie, L. V. Ajega, J. R. Kobylak, K. M. Nixon, "Mother, Father, and Self: Sources of Young Adults God Concepts", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(1): 2006, ss. 57-71; A. K. Eshleman, J. R. Dickie, D. M. Merasco, A. Shepard, M. Johnson, "Mother God, Father God: Children's Perceptions of God's Distance. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(2), 1999, ss. 139-146.

²³⁸ Beck & McDonald, Attachment to God: The Attachment to God Inventory, ss. 93-102.

²³⁹ Brokaw & Edwards, The Relationship of God Image to Level Object Relations Development, ss. 355-365.

²⁴⁰ Dickie ve Ark. Parent- Child Relationships, s. 39-40.

Norsworthy'nin 101 yüksekökol öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada, aileden gelen dini etkiler ile Tanrı'ya bağlanma arasındaki ilişkinin sonuçlarına göre; düzenli kiliseye giden, dini yayınlar okuyan ve dua eden ailelerin çocuklarının da Tanrı'ya olan inanç ve bağlılıklarının daha fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca dini ve Tanrı'ya bağlılığı daha az olan ailelerin çocuklarının da Tanrı'ya inancının ve bağlılığının daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²⁴¹ Zaten ailevi değişkenlerle Tanrı inancı kıyaslandığında bu hipotez desteklenmektedir.

Ailesel bağlanma ile inanların dini gelişimi ve Tanrı'yla olan ilişkileri arasındaki bağlar ilk çocukluk yaşantılarıyla başlamaktadır. Örneğin, bazı araştırmalarda, sevgi, hoşgörü ve özgürlükçü olarak içselleştirilmiş içsel çalışma modellerinin; çocuğun benlik saygısını yükselterek güven verdiğini, böylece çocuğun Tanrı sevgisini daha yüksek ve pozitif olarak etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.²⁴² Çocuklar sosyal öğrenme yoluyla ebeveynlerinin dini inançlarını içselleştirirler. Bu süreçte özellikle anne Tanrı'ya çekingen bir bağlılık sergiliyorsa, çocuklar da çekingen Tanrı imgesini içselleştirmekte ve Tanrı'yla mesafeli bir ilişki sergilemektedirler. Daha da önemlisi, ergenlik çağında yoğun kriz ve kaygılı süreçler sonucu gerçekleşen dini değişim tecrübeleri, ebeveynlere-anneye çekingen veya güvensiz bağlanmalarla direkt ilişkili görülmektedir. Literatürdeki ergenlik dönemi ebeveynlere bağlanma ve Tanrı imgesini dini gelişimi ile ilgili çalışmalar kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, ergenlerin dindarlığı konusunda en güçlü etkenlerden birinin ebeveynler olduğu sonucuna varılmaktadır.²⁴³ Anne-babalık stili ve ergen dini bağlılığı konusundaki bazı çalışmalarda, çocukları üzerinde sözü geçen ve etkin olan ebeveyn stiline ergen iç güdümlü dini bağlılığıyla, ilgisiz ve aşırı hoşgörülü yetiştirme stiline ise dış güdümlü sosyal dini bağlılıkla ilişkili olduğu tespit edilirken, bazı çalışmalarda da, çocukları üzerinde sözü geçen ve etkin ebeveynlerin; otoriter ve ilgisiz ebeveynlerden çok daha fazla, kendi dini

²⁴¹ McDonald, Beck, Allison & Norsworthy, Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence, 2223-28.

²⁴² Bkz. Hui-Tzu Grace, Scott Johansen, "Impact of Childhood Attachment with Parents on the Change of Relationship with God Following Life Events", *Archive for the Psychology of Religion*, Vol.35, Issue 2, 2013, ss. 153-168; Ayrıca bkz. Duane F. Reinert, "Spirituality, Self-Representations, and Attachment to Parents: A Longitudinal Study of Roman Catholic College Seminarians", *Counseling and Values*, Vol.49, 2005, ss. 226-238.

²⁴³ P. Granqvist, J. R. Dickie, Attachment and Spiritual Development in Childhood and Adolescence. *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*, (ed.) E. C. Roehlkepartain - P. E. King - L. Wagener - P. L. Benson, Thousand Oaks, Sage, 2006, ss. 341-354; Augustine Meier, Molisa Meier, "The Formation of Adolescents' Image of God: Predictors and Age and Gender Differences", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 91-111.

değerlerinkine benzer dini değerleri olan çocuklara sahip olma ihtimalleri olduğu görülmüştür.²⁴⁴

Kirkpatrick pek çok çalışmanın ebeveyn ve özellikle anneyle, Tanrı imgesi arasındaki olumlu korelasyonları ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ona göre Batı kültürlerinde ilk bakıcı genellikle babadan ziyade anne olduğu için, (Yazar burada Batıda babanın çocuğun bakımına diğer kültürlerle göre çok daha mesafeli olduğunu belirtiyor. Yoksa doğu kültürlerinde anne bebeğiyle daha fazla ilgilenmektedir.) çocukluk sürecindeki bağlanma figürleriyle ilgili içsel çalışan modeller, yetişkin bağlanmasında bir temel gibi işlev görür. Kirkpatrick'e göre, onaylayıcılığın yani şefkatle çocuğa bakım verme ve gelişimini sevecenlikle teşvik ederek çocuk büyütme pratiklerinin etkin olduğu toplumlar; kötü niyetli tabiatüstü kutsal varlıklardan çok, iyiliği teşvik eden inançlarla karakterize edilmeye eğilim gösterir. Bağlanma figürlerini şefkatli ve ilgili olarak algılayanlar, kendilerini de sevilebilir ve ilgiye değer kişiler olarak görürler. Bu şekildeki olumlu kendilik algıları, seven ve ilgi gösteren değerli bir Tanrı düşüncesinin gelişimine doğru uzanmaktadır.²⁴⁵

2.5.2.3. Gençlik ve Yetişkinlik Dönemi Bağlanma ve Tanrı Tasavvuru

Bowlby “davranışsal bağlanma sisteminin beşikten mezara kadar aktif olduğunu vurgulayarak bağlanma davranışının; uzun dönem yetişkin duygusallığını, önemli bazı kişilik bozukluklarını, evlilik sorunları ve çocuklarla yaşanan sıkıntılarını etkilediğini” öne sürmüştür. Fakat bağlanma kuramı çalışmaları uzun yıllar bebeklik ve erken dönem çocukluk yaşantılarına odaklandığından, yaşam boyu devam eden bağlanma sistemi, evreleri ve dönemlerine ilgi gösterilmemiştir. İlk dönem bağlanma araştırmaları için bu yönelim makul karşılanırsa da, geç kalınmış olmasına rağmen kuramın geldiği noktada yetişkin bağlanma sisteminin de ciddi olarak çalışılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Bowlby'nin önermesini dikkate alan birçok sosyal ve kişilik psikologu yetişkin ilişkilerinin bağlanma sistemi ile alakalı kısımlarını araştırmaya başlamıştır. Bu sosyal psikologlardan Hazan ve Shaver, çocukluktaki bağlanma davranışı sistemini doğrudan yetişkinlik dönemi ilişkilerine aktararak, yetişkin duygusal

²⁴⁴ Bkz. Rito Baring, “Children's Image of God and Their Parents: Explorations in Children's Spirituality”, *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.17, No. 4, 2012, ss. 277-289.

²⁴⁵ Bkz. Simon A. De Roos, Siebren Miedema, Jurjen Iedema, “Attachment, Working Models of Self and Others, and God Concept in Kindergarten”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4), 2001, ss. 607-618.

bağlanma ilişkilerini ve yetişkin bağlanma stillerini karşılaştırmalı olarak tanımlamaya çalışmıştır.²⁴⁶ Çalışmaları sonucunda onlar, bağlanma tarzında, yani bir kişinin yakın ilişkilerindeki beklentileri, endişeleri ve tipik davranışlarıyla ilgili sabit bireysel farklılıkların farkına vardılar. Bu bireysel farklılıklar, Ainsworth ve arkadaşları tarafından anne-çocuk bağlanmasıyla ilgili yapılan araştırmalar sonucu belirlenenlerle aynı doğrultuda yer almaktadır ve iki boyutlu bağlanma sistemi olarak kavramlaştırılabilirler. Birinci boyut kaçınmalı bağlanma, ikinci boyut ise kaygılı bağlanmadır.²⁴⁷

Kirkpatrick, yetişkin bağlanma sistemi çerçevesinde, “inanın-Tanrı ilişkisinin bağlanma ilişkilerini tanımlayan kriterlerle bağdaştığını ileri sürmüş,” birçok teori ve araştırma da onun bu hipotezlerini desteklemiştir.²⁴⁸ Yetişkinlik dönemi bağlanma din ilişkisine ilk empirik yaklaşımlar olan Kirkpatrick ve Shaver’in araştırmaları; yetişkin duygusal ilişkileri ile dini inançlar ve davranışlar üzerine odaklanmıştır. Din ve romantik bağlanma üzerine kesitsel bir inceleme olan bu araştırmaya göre, yetişkinlik ilişkilerinde kaygılı ve kaçınmalı bağlanma tarzı sergileyen katılımcılarla karşılaştırıldığında, güvenli yetişkinlik bağlanması sergileyen katılımcıların yüksek oranlarda daha sevecen, daha az mesafeli ve daha az kontrol edici şeklindeki olumlu tanrı imgelerine, sahip olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca, güvenli bağlanma stiline sahip katılımcıların dini bağlılık açısından, kaygılı ve kaçınmalı bağlanma tarzı sergileyen her iki gruptan daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmüştür.²⁴⁹ Bu sonuçlar, bireyin Tanrı ve din ile ilgili içsel çalışan modelleriyle, yakın ilişkilerde geliştirilen içsel çalışan modellerinin benzer olduğunu ortaya koyarak, din ve Tanrı hakkında öne sürülen dengeleme-uygunluk hipotezini desteklemektedir. Dolayısıyla, güvenli bağlanma sergileyen bireylerin gösterdiği olumlu Tanrı imgeleri; kendilerini sevmeye ve ilgi görmeye değer bulmaları ve bağlanma figürlerini de güvenilir ve itimat edilir kişiler olarak düşünmek şeklinde geliştirdikleri zihinsel modellerle tutarlıdır.

Beck ve McDonald kendilerinin geliştirdiği Tanrı’ya Bağlanma Ölçeğinin psikometrik özelliklerini tanımlamak amacıyla, biri cemaat, ikisi kolej olmak üzere üç

²⁴⁶ Hazan & Shaver, Romantic Love Conceptualized as an Attachment, ss. 511-524.

²⁴⁷ Ainsworth, Attachment, Retrospect and Prospect, 6-20; Ayrıca bkz. M. Mukiulincer, P. R. Shaver, D. Pereg, “Attachment Theory and Affect Regulation: The Dynamics, Development and Cognitive Consequences of Attachment-Related Strategies, *Motivation and Emotion*, 27(2), 2003, ss. 77-102.

²⁴⁸ Kirkpatrick, A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior, ss. 205-211; Kirkpatrick, God as Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style, ss. 961-970; Kirkpatrick, The Role of Attachment in Religious Belief and Behavior, ss. 240-260.

²⁴⁹ Kirkpatrick & Shaver, An Attachment Theoretical Approach to Romantic, s. 266-270.

farklı örnekleme uygulanan üç çalışmanın sonuçlarını bir araya getirdi. Onlar, “yetişkinlikteki sevgi ilişkilerinde fazlasıyla, kaygılı bağlanma gösteren kişilerin, Tanrı’yla ilişkilerinde de yüksek derecede kaygılı bağlanma sergilediklerini; yetişkinlikteki sevgi ilişkilerinde fazlasıyla kaçınmalı bağlanma gösteren kişilerin ise, Tanrı’yla ilişkilerinde de oldukça fazla kaçınmalı bağlanma sergilediklerini” görmüştür. Diğer taraftan, romantik eşlerine güvenli bağlanan bireyler, Tanrı’yla ilişkilerinde daha güvenli bağlanma sergilemektedir. Bu sonuç özellikle, artık olgun olan cemaat örnekleminin, daha fazla güvenli bağlanma örüntüleri yönünde eğilim gösterdiğine işaret ederek, cemaat örneklemini arasında daha güçlü olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁰

Yetişkinlik ve yaşlılık dönemi bağlanma süreçleri ve Tanrı tasavvuru üzerine odaklanan Cicirelli, özellikle yetişkin çocuklar ve yaşlı ebeveynleri arasındaki yakın ilişkilerin yanı sıra, yaşlıların sembolik bir bağlanma figürü olarak Tanrı’ya bağlanma ve güvenme şekillerini incelemiştir. Cicirelli’ye göre, temel bağlanma figürlerinin kimliklerinin genellikle; insanlar sosyal olarak daha az aktif hale geldikçe, ciddi sağlık problemleri yaşadıkça ve büyük kayıplar yaşandığında, örneğin eşler gibi, yaş ile birlikte değiştiği görülmektedir.²⁵¹ Uzun süredir kayıplar ve yas ile ilgilenen pek çok araştırmacı için bağlanma kuramı, kaybın etkilerini değerlendirme açısından tercih edilen bir çerçeve sunmaktadır. Yakın zamanlarda birinin kayıp deneyimi ve bu kayba gösterdiği tepkide Tanrı’ya olan bağlılığın önemi de araştırılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmalar, bireyin Tanrı’ya olan bağlanma tarzı ile stres ya da kayıpları ile başa çıkma davranışları arasında güçlü ilişkilerin olduğunu göstermektedir.²⁵² Yetişkin Amerikalılarla yapılan anketli bir çalışmada, dini ve manevi inançların, dul olmayan yaşça büyük karşılaştırma grubuyla kıyaslandığında, yeni dul kalanlarda daha fazla olduğu ortaya çıktı. Brown ve arkadaşlarının bir çalışmasında da, yaşlı bireyin dini inançlarının öneminin artması ile bu sistem bir işlev kazanmış ve kayıp sonrası yaşanan üzüntü belirgin bir şekilde azalmıştır. Bu durumda, güvenli bağlanan birey için dini içerikli baş etme ve iç güdümlü dindarlığı devreye girerek kişinin bu ihtiyaç anın-

²⁵⁰ Beck & McDonald, Attachment to God: The Attachment to God Inventory, s. 92-103.

²⁵¹ Victor G. Cicirelli, “God as the Ultimate Attachment Figure for Older Adults”, *Attachment and Human Development*, 6(4), 2004, ss. 371-388.

²⁵² Bkz. Matt Bradshaw, Christopher G. Ellison, Jack P. Marcum, “Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20, 2010, ss. 130-147.

da, en gerekli başa çıkma davranışlarını harekete geçirmektedir.²⁵³ Bu sonuç, böyle bir durumda harekete geçen ve olumlu bir sonuca katkı sağlayan, bireyin dindarlığındaki bağlanma ögesi olabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bağlanma kuramı perspektifinden yetişkinlik dönemine bakıldığında Tanrı, tam anlamıyla, yeterli bir bağlanma figürü olarak işlev görebilmektedir. Bireyin bağlanma stilleri açısından Tanrı nihai güvenli bir temel olarak düşünüldüğünde, insanların kayıplarla çok daha iyi başa çıkabildikleri görülmektedir. Çünkü hemen hemen her birey kayıp korkusu yaşamakta ve mutlaka kendisine derin duygularla bağlandığı kayıpları olmaktadır. Oysa “Tanrı’ya sevgiyle bağlanmanın oluşturduğu güvenlik ve korunma duygusu sayesinde kayıplarımızın üzüntülerine daha rahat alışırsınız. Aynı zamanda yetişkinlik dönemi ruh sağlığı ve stres duyguları karşısında Tanrı’ya güvenli bağlanma önemli bir başa çıkma mekanizması” olarak görülmektedir. Özellikle zorlu hayat olayları; hastalık, terk edilme, göç, yalnızlık ve yoksulluk karşısında Tanrı’ya güvenme ve pozitif bağlılık bu negatif yaşam olaylarına katlanabilme ve daha huzurlu bir hayat sürmeye yardımcı olmaktadır.²⁵⁴ Tanrı’nın yardımseverliği ve yakınlığına olan bu inanç bizi sonsuz merhamet sahibi, sadece kendisinin baki olduğu Yüce Varlıkla birlikteliğe götürür, onun tarafından sevilir, korunur ve her zaman yanımızda olduğunu düşünerek ona güçlü bir bağlanma gösteririz.

Cicirelli’ye göre, sağlık durumları kötüleşmekte olan yaşlı yetişkinler doktorlar, hemşireler ya da resmi hasta bakıcılarından gelecek olan sürekli yardıma bağlanabilmektedirler. Böylesi bir durumda, onları rahatlatma, duygusal ve manevi desteğe olan ihtiyaçlarını karşılamak için ziyaret eden sağlık personeline veya din adamlarına yönelik bağlanma ilişkileri geliştirebilmektedirler. Yetişkinler için iki tür sembolik ilişki de bir artışın olduğu hipotezi de ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi, ölmüş bir bağlanma figürüne karşı sürdürülen bağlanmadır. Bu bağlanmada, ölen kişinin hatıralarının rahatlık ve güven kaynağı olarak sembolik düzeyde bağlanma ihtiyaçlarını karşılaması söz konusudur. Sembolik bağlanmanın ikinci türü ise Tanrı’ya bağlılıktır.

²⁵³ Bkz. Scott Schieman, Alex Bierman, Christopher G. Ellison, “Religious Involvement, Belief About God, and the Sense of Mattering Among Older Adults”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49(3), 2010, ss. 517-535.

²⁵⁴ Joseph G. Pickard, Holly Nelson-Becker, “Attachment and Spiritual Coping: Theory and Practise with Older Adults”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 13, 2011, ss. 138-155; Ayrıca bkz. Don E. Davis, Joshua N. Hook, Everett I. Worthington, “Relational Spirituality and Forgiveness: The Roles of Attachment to God, Religious Coping, and Viewing the Transgression as a Desecration”, *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.27, No. 4, 2008, ss. 293-301.

Çoğu insan yetişkinlik ve olgun birey olmaya doğru yol alırken; yardıma ihtiyaçları olduğu zaman ibadet etmenin her şeyi bilen, her şeyi koruyan ve onun kadar güçlüsü olmayan Tanrı ile iletişim kurmanın bir yolu olduğunu düşünerek daha dindar olmaktadır.²⁵⁵ Bu durum genellikle Tanrı'yı bir bağlanma figürü olarak görmeyi de içine almaktadır. Fakat önceki bağlanma figürlerini yitiren ve nispeten sağlıklı, dayanıklı ve kendi kendine yetebilen pek çok yetişkin ise bağlanma figürlerine duyulan en ufak bir ihtiyacı bile kolayca inkâr edebilmektedir.

Yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmada, Tanrı'ya bağlanma boyutları ve dini içerikli baş etme tarzları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Araştırma sonuçları, Tanrı'ya güvenli bağlanan ve Tanrı'yı güvenli bir dayanak olarak algılayan bireylerin sevindikleri birisi, örneğin ciddi bir ameliyata giderken, daha olumlu dini içerikli baş etme stratejileri kullandıklarını ortaya koymuştur.²⁵⁶ Böylece Tanrı'ya bağlanan, onu güvenli bir sığınak ve güvenli bir dayanak olarak gören bireyler, diğerlerine göre kaygılı ve üzüntülü durumlara karşı daha olumlu psikolojik başa çıkma stratejilerine sahip olurlar. Bu durumdaki birey için Tanrı, genel anlamda kendilerinden çok daha güçlü ve bilge; hatta her şeye kadir, her şeyi bilen ve her yerde ve her zaman hazır olan olarak algılanmaktadır. Din ve ruh sağlığı üzerine yapılan alan araştırmalarının kapsamlı bir incelenmesinde; iç güdümlü dindarlıkla, yani dinin bireyin hayatında temel bir motivasyon olarak yer almasıyla, ruh sağlığının iki şekli arasında uygunluk bulunmuştur. Ruh sağlığının bu iki temel özelliğinden birisi; endişe ve suçluluktan kurtulma, diğeri ise; kişisel yeterlilik ve kontrol hissidir.²⁵⁷ Yine bu bağlamda, dini vaazların ve konuşmaların ardından genel olarak, bireylerdeki sıkıntıda ciddi bir azalma ve mutluluk hissinde ise belirgin bir artış olmaktadır.²⁵⁸ Bu durum bağlanma kuramı açısından de-

²⁵⁵ Victor G. Cicirelli, "Attachment Relationships in Old Age", *Journal of Social and Personal Relationships*, 27, 2010, ss. 191-199.

²⁵⁶ Bkz. T. G. Belavich, K. I. Pargament, "The Role of Attachment in Predicting Spiritual Coping with a Loved One in Surgery", *Journal of Adult Development*, Vol.9, No.1, 2002, ss.13-27; K. I. Pargament, B. W. Smith, H. G. Koenig, L. Perez, "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 1998, ss. 710-724.

²⁵⁷ Bkz. Pehr Granqvist, "Mental Health and Religion From an Attachment Viewpoint: Overview with Implications for Future Research", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 8, 2014, ss. 777-793; Ayrıca bkz. Michele A. Schottenbauer, Roger D. Fallot, Christine L. Tyrrell, "Attachment, Well-Being, and Religious Participation Among People with Severe Mental Disorders", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 13-25.

²⁵⁸ C. Ullman, "Change of Mind, Change of Heart: Some Cognitive and Emotional Antecedents of Religious Conversion", *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1982, ss. 183-192.

ğerlendirildiğinde, Tanrı ile algılanan bu ilişki sonucunda bireyin oldukça olumlu olarak hissedilen bir güvenlik ve sığınak elde ettiği ileri sürülebilir.

2.5.2.4. Bağlanmanın İşlevleri: Telafi ve Uygunluk Hipotezleri

“Telafi (compensation) ve uygunluk (correspondence) hipotezleri Tanrı’ya bağlanmanın; kişinin bakıcısı veya sevdiği kimselerle kurduğu bağlanma tarzını yansıttığı yansıtmadığını veya daha çok, Tanrı’yla kurulan ilişki bağlanma boşluğunu tatmin ettiğinde, Tanrı’nın kişiye yetersiz bakıcı ilişkileri için yardım edip etmediğini belirlemeye yönelik bir girişimdir.” Genel anlamda da Tanrı’ya bağlılık telafi ve uygunluk modelleri yoluyla oluşmaktadır. Telafi hipotezi Tanrı ile olan ilişkinin “yetersiz bakıcı ya da yetişkinlerin duygusal ilişkileriyle telafi edilebileceğini” vurgular. Telafi hipotezi, geçmişte kaçınmalı veya kaygılı bağlanma ilişkileri içinde olan kişilerin, güvenli bağlanan bireylere göre, telafi edici bağlanma figürüne daha fazla ihtiyaç duyduklarını ve Tanrı’nın yedek bir bağlanma figürü gibi rol üstlenebileceğini varsaymaktadır. Bu, aslında Tanrı’ya karşı sağlıklı bir bağlılık anlamına gelmez ama Tanrı’ya karşı sağlıklı bir bağlanmanın oluşmasını da engellemez. Telafi hipotezi acı ve ıstırap çekerken veya sevilen biri kaybedildiğinde maneviyatın artması ve çabuk iyileşme gibi dini inancın bazı özelliklerini anlamak için bir çerçeve sağlar.

Uygunluk hipotezi ise, “birey tarafından tecrübe edilen bağlanma şeklinin, bakıcı ile olan ilişki, duygusal eş ve Tanrı gibi farklı türden ilişkilere karşı tutarlı olmasını vurgular.” Uygunluk hipotezi, ilk ilişkilerin, Tanrı’yla geliştirilen ilişki de dâhil gelecekteki ilişkilerin inşa edileceği temeli oluşturduğu varsayımı üzerine kurulur²⁵⁹. Bowlby’nin “süregelen içsel çalışan modeller kavramı” uygunluk hipotezinin merkezinde yer alır. Bundan dolayı ebeveynleriyle kaygılı-ikircikli bağlanma geliştiren bireylerin, Tanrı’yla ilişkilerinde daha çok kaygı tecrübe etmeleri, ebeveynleriyle kaçınmalı bağlanma geliştiren bireylerin, Tanrı’yla ilişkilerinde daha kaçınan davranmaları ve ebeveynleriyle güvenli bağlanma geliştiren bireylerin ise, Tanrı’yla daha güvenli bir ilişki içinde olmaları gerektiği tahmin edilmektedir.

Kirkpatrick ve Shaver çocukluk bağlanmasının, dini inançlara ve kişinin Tanrı’yla ilişkisine etkilerini inceledikleri çalışmalarında; dindar olmayan evlerde yetişen,

²⁵⁹ Pehr Granqvist, “Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(2), 1998, ss. 350-367.

kaçınmalı bağlanma sergileyen bireylerin sıklıkla Tanrı'ya bağlanmalarını, ebeveynleriyle özellikle anneleriyle geliştirmiş oldukları kaçınmalı stildeki mevcut bağlanmalarını telafi etmek amacıyla kullandıklarını bulmuşlardır. Çocukluk döneminde kaçınmalı bağlanma tarzı sergilediğini bildiren katılımcıların, ateist olup da ergenlikte ve yetişkinlikte yıllar sonra dini inancı benimseme gibi ani din değiştirme oranlarında, diğer katılımcılara göre, anlamlılık düzeyinde daha yüksek puan aldığı görülmüştür. Özellikle annelerine kaçınmalı bağlanma sergilediklerini bildiren katılımcıların yaklaşık olarak %28'i, ergenlik döneminde ani bir dini değişim tecrübesi geçirdiğini bildirmiştir. Diğer taraftan, annelerine güvenli bağlandıklarını bildirenlerin, yalnızca %1'i, kaygılı-ikircikli bağlanmayla sınıflandırılan bireylerin ise yalnızca %4'ü, ergenlik döneminde dini değişim tecrübesi yaşadığını bildirmiştir.²⁶⁰ Araştırmaya göre, ani bir dini dönüşüm tecrübesi yaşadığını bildiren katılımcıların çoğunluğunun, değişim tecrübelerinin, duygusal bir kargaşa devresi sonrasında başladığını ifade ettiğine de dikkat çekilmelidir. Aynı şekilde Tanrı'ya bağlanma ile ilgili iki kapsamlı çalışmada Kirkpatrick, çocukluk döneminde annelerine güvensiz bir şekilde bağlanan yetişkinlerin daha sonraki yıllarda dini bir değişim ya da din değiştirmeye gitmelerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur.²⁶¹ Granqvist de benzer bir şekilde; ebeveynlerine güvensiz yani kaygılı-ikircikli olarak bağlandıkları şeklinde cevap veren katılımcıların yetişkinlikteki dindarlığında, ebeveynlerine güvenli bağlandıklarını söyleyen katılımcılardan daha fazla bir artış olduğunu gözlemlemiştir.²⁶² Yine Granqvist ve Hagekull bir araştırmalarında, hem telafi hem de uygunluk hipotezleriyle ilgili deliller buldular. Uygunluk hipotezi açısından, yetişkin bağlanma biçimi ve Tanrı'yla olan bireysel ilişkinin karşılıklı olarak olumlu bir şekilde geliştiğini buldular. Aynı çalışmada; romantik eşlerle kıyaslandıklarında yalnız kalan bireylerin, dini konularda, Tanrı'yla olan

²⁶⁰ L. A. Kirkpatrick, P. R. Shaver, "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 1990, ss. 315-334.

²⁶¹ L. A. Kirkpatrick, "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", *Journal for the Scientific Study of Religion* 36(2), 1997, ss. 207-217; L. A. Kirkpatrick, "God as a Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", *Personality & Social Psychology Bulletin*, 24(9), 1998, ss. 961-973. Ayrıca bkz. Pehr Granqvist, P. Hagekull Berit, Tord Ivarsson, "Disorganized Attachment Promotes Mystical Experiences Via a Propensity for Alterations in Consciousness (Absorption)", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 180-197.

²⁶² Granqvist, *Religiousness and Perceived Childhood Attachment*, s. 364.

kişisel ilişkiyi anlayabilmede ve dini inanışın belirtileri olan davranışları değiştirebilmede daha aktif olduklarını ortaya çıkardılar.²⁶³

Olumlu yakın ilişkiler geliştiremeyen, insanların sevgisi ve ilgisinden uzak değersiz birisi olarak kendisiyle ilgili olumsuz içsel çalışan modeller geliştirmiş kişiler için, diğer ilişkiye girdikleri ile kıyaslandığında, Tanrı'nın eşsiz olan özelliklerinden dolayı, Tanrı'ya yönelmek akla daha yatkın gelebilir. Çünkü çoğu dini inanç sisteminde, belli davranış tarzları doğrultusunda Tanrı'nın sevgi ve merhametine koşulsuz olarak ulaşılabilir ve bu sevgi her zaman mevcuttur. Bu da kendisini değersiz ve dışlanmış hissedenden kişilerin Tanrı'nın sevgisine ve affediciliğine yönelmelerini ve böylece kendilerini rahatlatmalarına izin verir. Göreceli olarak güvensiz bağlanan bireylerin içsel çalışma modellerindeki olumlu değişim sürecinin bile, Tanrı'nın sevgi ve affediciliği ile harekete geçmesi mümkün hale gelir. Güvensiz romantik bağlanmalar da karşılığında, doğal olarak benzer dini değişiklikleri ön görür. Örneğin Kirkpatrick bir araştırmasında, dört yıllık bir dönem içerisinde, kaygılı duygusal bağlanmaları olan kadınların Tanrı ile yeni bir ilişki kurduğunu ve bu kadınların, güvenli duygusal ilişkisi bulunan kadınlara göre daha fazla dini tecrübe yaşadıklarını keşfetti.²⁶⁴

Tanrı'nın, yetersiz ya da uygun olmayan insan bağlanma figürlerinin yerine geçerek yedek bir bağlanma figürü olarak işlev gördüğü durumlardan birisi de; bireyin insan bağlanma figürünün büyük stres ya da tehlike durumlarında yeterince varlık göstermemesi veya kişiyi koruyacak kadar güçlü olamaması durumudur. Bu durumlara açık bir örnek olarak savaş esnasındaki sahneler gösterilebilir; "sadece mutlak güce sahip ilahi bir varlık, kurşunlar havada uçuşmaya başladığında gerçek bir güvenli sığınak sağlayabilmektedir".²⁶⁵ İlginç bir şekilde pek çok araştırmacı, ani dini dil ucu konuşmalar çoğunlukla ciddi duygusal üzüntüler ve krizler zamanında gerçekleşmektedir, sonucuna varmışlardır.²⁶⁶ Kişi, bağlanma figürü durumsal olarak uygun olmadığı zamanlarda da Tanrı'ya bir bağlanma figürü olarak ihtiyaç duyar. Bu bağlanma daha çok kişi bağlanma figüründen ölüm gibi durumlar nedeniyle ayrılma ya da bağlanma

²⁶³ P. Granqvist, B. Hagekull, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(2), 1999, ss. 254-273.

²⁶⁴ Kirkpatrick, A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief Kirkpatrick, s. 210-212.

²⁶⁵ L. A. Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, New York, Guilford Press, 1999, s. 812.

²⁶⁶ Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, s. 812-814.

figürünü çeşitli nedenlerle kaybetme durumlarında ortaya çıkmaktadır. Tanrı'nın, yedek bir bağlanma figürü olarak işlev gördüğü bir başka durum da kişinin güvensiz bağlanma tecrübeleri yaşadığında görülmektedir. Din psikolojisi alanyazında güvensiz çocukluk bağlanmalarının, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde güçlü bir dindarlığın gelişmesine yol açtığı ile ilgili birçok araştırma bulgusu bulunmaktadır. Ebeveynlerine güvensiz olarak bağlanan çocukların Tanrı'yı, ebeveyn bağlarındaki güven eksikliğini telafi eden güvenli bir yedek bağlanma figürü olarak benimsedikleri görülmektedir.²⁶⁷ Hatta kişi, yetişkinlik dönemindeki yetersiz duygusal ve romantik ilişkilerini telafi etmek için de Tanrı'ya ihtiyaç duyabilmektedir.

Kendilerinin ve başkalarının güvenli içsel çalışan modellerini benimseyen bireylerin Tanrı'yı ve diğer dini varlıkları veya araçları güvenli destek olarak görmeleri beklenir. Bunun karşısında kaçınılmalı bağlanma uygunluğu, agnostisizm veya ateizm olarak veya Tanrı'yı uzak ve ulaşılmaz gibi gördüğü düşünce tarzı içinde din alanında kendisini açıkça göstermesi beklenir. Son olarak kaygılı veya endişeli bağlanma uygunluğu, Tanrı ile oldukça duygusal, tüketici ve yapışkan, doyumsuz bir ilişki içerisinde kendini gösterebilir. Uygunluk hipotezine göre, kişinin insani bağlanma figürlerine yönelik genel bağlanma stili ve Tanrı'ya yönelik bağlanma stili arasında temel bir uygunluk ya da uyumluluk olduğu düşünülmektedir. Eğer kişi yakın ilişkilerinde diğerlerine güvenli bir bağlılık sergilemişse, Tanrı'ya da güvenli bir bağlılık sergileyecek ve kendisini güvende hissedecektir. Çünkü bir inananın Tanrı ile kişisel ilişkisinin diğer insani bağlanma ilişkilerine benzer fonksiyonlar icra ettiği öne sürülmektedir.

Bowlby, "bakıcı ile yaşanan tekrarlanmış günlük tecrübeler yoluyla erken bağlanma ilişkisinin içsel çalışan modeller oluşturduğu ve içsel çalışan modellerin yaşam süresi boyunca gelecekteki sosyal etkileşim için yol gösterici bir ilke görevini ifa ettiğini" belirtmiştir.²⁶⁸ Kişi ve ilahi varlıklara bağlanma arasında bu uygunluğu oluşturması için önerilen mekanizma da, bir kişinin her hangi bir bağlanma ilişkisine yönelik geliştirdiği içsel çalışan modelleridir. Bazı çalışmalar öne sürülen bu karşılıklı

²⁶⁷ Kirkpatrick & Shaver, Attachment Theory and Religion, ss. 313-317

²⁶⁸ Bkz. Judith A. Feeny, Adult Romantic Attachment: Developments in the Study of Couple Relationships, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 435-463.

etkileşim ve uygunluğu desteklemektedir.²⁶⁹ Örneğin bazı araştırmalar çocuk ve gençlerin bağlanma ilişkileri ve dini inançları arasında bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.²⁷⁰ Yine bir araştırma serisi sonuçları, Bowlby'nin içsel çalışan modeller kavramıyla benzerlikleri bulunan nesne ilişkileri kuramına göre, uygunluk hipotezini destekleyen sonuçlar vermiştir.²⁷¹ Bu çalışmaların tümünde, bireylerin nesne ilişkilerindeki olgunluk düzeyinin, ruhsal olgunluğuyla olumlu bir şekilde ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki, nesne ilişkileri gelişimi açısından daha az olgun kişilerin Tanrı'yla ilişkileri, nesne ilişkileri gelişimleri çok olgun olanlarla karşılaştırıldığında, daha az tatmin edicidir. Bu araştırmacılar, Tanrı imgeleri ve bakıcılarla kurulan ilişkiler arasında dengeleyicilik yönünde kanıtlara ulaşmış ve ayrıca ikisi arasında önemli ölçüde bir uygunluk olduğunu göstermişlerdir.

Granqvist, uygunluk hipotezi bağlamında dinin sosyal temelli yönünü, içsel çalışma modellerinin uygunluk hipotezi içerisinde şekillenen boyutuna eklemiştir.²⁷² Sosyal uygunluk hipotezine göre, içsel çalışma modellerinin uygunluğunu yansıtmasının yanı sıra, güvenli bağlanma stiline sahip insanlara ait dini inançların, kısmen de olsa, kendi duyarlı bağlanma figürlerinin dini standartlarını yansıtması beklenir. Böylece güvenli bağlanma gösteren bireylerin, ailelerinin olduğu gibi aktif birer dindar olmaları beklenir, böyle bir durumda, Tanrı ile algılanan ilişkilerinde içsel çalışma modeli uygunluğu süresince güvenli davranışlar sergilenmesi beklenir.²⁷³ Sosyal uygunluk hipotezi ile aynı doğrultu da, aileleri tarafından daha duyarlı olarak ilgilenildiği bilgisini veren kişiler dindarlık ölçümlerinde daha yüksek değerler elde etmiştir; fakat bu değerler ailelerinin göstermiş olduğu dindarlık seviyelerinin en üst seviyesi kadar

²⁶⁹ L. A. Kirkpatrick, P. R. Shaver, "An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", *Personality, and Social Psychology Bulletin*, 18, 1992, ss. 266-275.

²⁷⁰ Pehr Granqvist, "Attachment and Religiosity in Adolescence: Cross-sectional and Longitudinal Valuations", *Personality & Social Psychology Bulletin*, 28(2), 2002, ss. 260-270.

²⁷¹ T. W. Hall, B. F. Brokaw, "The Relationship of Spiritual Maturity to Level of Object Relations Development and God Image", *Pastoral Psychology*, 43, 1995, ss. 373-391; T. W. Hall, B. F. Brokaw, K. J. Edwards, P. L. Pike, "An Empirical Exploration of Psychoanalysis and Religion: Spiritual Maturity and Object Relations Development", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 1998, ss. 302-313.

²⁷² Granqvist, Attachment and Religiosity in Adolescence, s.266-268.

²⁷³ Granqvist & Kirkpatrick, Attachment and Religious Representations and Behavior, s. 928-930.

gerçekleşmiştir.²⁷⁴ Ayrıca bu kişiler, ailesel ilişkiler ile sosyal olarak yerleşen dindarlığı değerlendirmek için oluşturulan ölçütte de daha yüksek puanlar elde etmişlerdir.²⁷⁵

²⁷⁴ Bkz. Granqvist, Religiousness and Perceived Childhood Attachment, s.360-364; Granqvist, Attachment and Religiosity in Adolescence, s. 265-268; Reinert & Edwards, 2009.

²⁷⁵ Granqvist & Hagekull, Religiousness and Perceived Childhood Attachment, s. 262-268; Granqvist, Attachment and Religiosity in Adolescence, s. 264-266.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNLERDE TANRI İNANCI ve TEOLOJİSİ

3.1. İSLAMDA ALLAH TASAVVURU VE TEOLOJİSİ

3.1.1. İslam Dininde Allah İnancı ve Tasavvuru

İslam dininin bütün temelini ve anlamını oluşturan şey Allah'ın mutlak birliği ve aşkınlığına inanmaktır. İslam'da dini tecrübenin özünde eşsiz olan, iradesi bütün insanların yaşamaları için zorunlu ve yol gösterici olan Allah bulunmaktadır. Bir ve Tek olan Allah, İslam'da dini inancın ve yaşantının merkezinde yer alır.²⁷⁶ O Allah ki "Tek, Kadim-i Mutlak Rahman ve Rahim, Aşkın ve İçkin, idrak ve tasavvur ettiklerimizin tümünden büyük ve İslam'ın kutsal kitabı Kuran'da bildirildiği üzere bize şah damarımızdan daha yakın olan bir gerçekliktir."²⁷⁷ Kuran Tanrı'nın Yüce İsmi'ni Allah olarak vahyetmekle kalmaz, aynı zamanda Tanrı'nın başka güzel isimlerini (Esmâü'l Hüsna) zikreder. Müslümanlar için tüm kâinat ilahi isimlerin farklı terkiplerdeki yansımalarından oluşur ve insan ömrü, bu isimlerden neşet eden kozmik ve insani vasıfların ahengi yanında, kutuplaşma ve gerilimler arasında yaşanır.²⁷⁸ Allah bizi "Adaletiyle yargılar ve Rahmetiyle affeder." O ulaşabileceğimizden ötedir, ancak müminin kalbinin merkezinde yer alır. Günah işleyenleri eğer dönmezlerse cezalandırır ancak yarattıklarını sever ve onları affeder. Bütün Müslümanlar için Allah nihai gayedir, yani bütün nihai bağın hedeflediği ve son olarak durduğu nihayet ve gayedir.²⁷⁹ İnsanlar bütün gerçekliklerini

²⁷⁶ Ebu Mansur el-Matüridi, *Kitabü't Tevhid: Açıklamalı Tercüme*, (çev. B. Topaloğlu), 6.B., İstanbul, İsam Yayınları, 2014, ss. 65-73; Fahrüddin er-Razi, *Mefatihü'l-Gayb: Tefsir-i Kebir*, (çev. S. Yıldırım ve Ark.), C.I, İstanbul, Huzur Yayınevi, 2013, ss. 220-230; Sa'düddin et-Taftazani, *Şerhu'l Akaid*, (çev. Taha H. Alp), 3.B., İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017,ss. 130-142.

²⁷⁷ Kaf, 50 /16-19; En'am, 6/102-103; Hadid, 57/1-3; Haşr, 59/2, 22-23; Teğabün, 64/4, 11, 18; Zuhuruf, 43/45, 81-85; İsrâ, 17/42-43, 110-111.

²⁷⁸ S.Hüseyin Nasr, *İslam'ın Kalbi*, (çev. A. Demirhan), İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002, s. 17-18; William Chittick, *S.Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*, (çev. N. Koltaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 61-62.

²⁷⁹ İsmail R. Faruk, *İslam ve Diğer İnançlar*, (çev. E.Okumuş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s.172-173.

O’ndan alırlar, aynı zamanda Allah, tüm isimleri öğrettiği insana Kendi sıfatlarından bir pay vermiştir ve böylece insanların kendi imkânlarını gerçekleştirebilmesi sağlanmıştır.

İslam teolojisine göre Allah “eşsizdir kendine yetendir ve Allah’tan başka ilah yoktur.” Kuran’a göre O her şeyin başlangıcı ve sonudur. O evreni yaratan ve düzenleyendir. Hem hayatı hem de ölümü veren O’dur. Her şey O’na dönecektir. Allah insanın bilgisini aldığı bilginin nesnesi olan tabiatın da yaratıcısıdır. Güzellik, iyilik ve güç gibi kâinatda gözlemediğimiz bütün olumlu nitelikler O’ndan gelir ve O yalnız kâinatın varlığının değil, aynı zamanda O’nun bütün niteliklerinin de kaynağıdır. İnsana bilgiyi veren O’dur, O’nun bilgisi ve ilmi mutlak ve evrenseldir.²⁸⁰ Allah âlimdir ve asla hata yapmaz. İnsana hidayeti veren ve rahmetle yoğrulmuş adaleti insanlara dağıtan yine O’dur. Kuran’ın Allah anlayışı, “düzenli yaratma, rızık verme, hidayet, adalet ve rahmet kavramlarını içeren organik bir bütün teşkil etmektedir.”²⁸¹ Kuran’ın Allah’ı tanıtırken dünyadan figürler ve bağlantılarla kullandığı empirik dil, Allah’ın aşkınlığı hususunda bir sorun teşkil etmez, çünkü başka yerlerde de çoklukla Allah’ın her şeyden münezzeh olduğu vurgulanmaktadır. İslam teolojisine göre “Hiçbir şey O’nun benzeri değildir”²⁸², Allah birdir, benzeri ve O’na denk hiçbir varlık yoktur. O’nun hakkında nesnelere için kullanılan cisim ve araz kavramlarını kullanmak temelden yanlış kabul edilmiştir. Bu bağlamda yaratılmışlarla ilgili kavramlar ve nitelendireceği bütün sıfatların, insanlara nisbet edildiği ve nitelendirildiği şekliyle Allah’a izafe edilmesi yasaklanmıştır.²⁸³

İslam dinine göre, Allah tasavvuru ve Allah-insan ilişkisini anlayabilmek için semantik bakış açısıyla Kuran’a yaklaşıldığında, “Kuran’ın mutlak olarak Tanrı merkezli bir dil üzerine kurulduğu” görülmektedir. Gerçekten Allah kelimesi, “diğer kelimelelerin ötesinde tüm Kurani kelime hazinesi içerisinde en merkezde olan kelimedir.”²⁸⁴ Allah’ın belli bir yönü ve özelliğini tarif etmek için O’nun ismi kullanılacağına, genellikle bu isim kullanılır. Bir Müslüman, Allah isminde her zaman manevi idrakin yani Hakkın tüm yansımalarını görür ve Tanrı’yla kurmak istediği bütün ilişkiyi bu ismin anla-

²⁸⁰ Bkz. Kehf, 18/109; Nur, 24/35; Şura, 42/11; En’am, 6/103; Bakara, 2/117; Maide, 5/7, 99; Kasas, 28/86-88; Mü’minun, 23/91-92, 116; Mülk, 67/13-14.

²⁸¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, (çev. A. Açıkgenç), 6. B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000, s. 29-30; Bekir Topaloğlu, Allah. *DİA*, C.II, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s. 477-478; İsmail R. Farukî, *Tevhid*, (çev. D. Yardım), İstanbul, İnsan Yayınları, 1987, s. 73-78.

²⁸² Şura, 42/11.

²⁸³ el-Matürîdî, *Kitabü’t Tevhid*, s. 73-74; İmam Gazzalî, *El İktisad fîl İtikat; İtikadda Orta Yol*, (çev. O. Demir), İstanbul, Klasik Yayınları, 2012, s. 49-50.

²⁸⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Tanrı ve İnsan*, (çev. Kürşad Atalar), İstanbul, Pınar Yayınları, 2012, s. 151-158; Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s. 44-46.

mından elde edebilir.²⁸⁵ Kuran’ da hem Allah’ın sıfatları ve isimleri hem de insanlarla ilişkisini belirleyen ayetlere bakıldığında iki grup ayetle karşılaşılır: “Bir grup ayet Allah’ı insanlarla ilişki içerisinde anlatırken, bir kısmı da Allah’ı bizatihi tanımlayan ayetlerdir.” Birinciye göre Tanrı görür, işitir, insanlarla ve mahlûkatıyla konuşur, elleriyle yaratır, arşında oturur, melekleriyle gelir, ahiret gününde de görünür. Bu ayetler Allah’ı razı olmak, memnuniyetsizlik, sevgi, nefret, hoşlanmak gibi insani özellikleriyle de tanımlamaktadır. Bu özellikler, kullarıyla konuşan, onların duasını işiten, doğruları seven ve günahkârlara acıyan bir Allah’ın şahsiyetinin parçalarıdır. İkinci grup ayetler de “Allah’ın kendisini yarattıklarından ayırt eden aşkın, ilâhî sıfatlarına işaret etmektedir.” Allah kadir, bilen, irade eden, ebedî, ezeli ve mahlûkatına benzemeyen olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁶

Kuran’a göre dünya Allah’ın ayetlerinin büyük bir toplamından ibarettir. Allah her şeyi bilir ve O’nun bilgisi insanın bilgisini yöneten zamana bağlı sınırlamalarla kayıtlı değildir. Dolayısıyla O, dünyayı ezeli ve ebedi olarak bilir ve onu bildiği üzere yaratır. Her şeyi bilen tek Tanrı olması hasebiyle O, hem birliğin hem de çokluğun ilkesidir.²⁸⁷ Kuran, “Allah’ın varlığının insan tarafından benimsenmesini selim yaratılışının gereği saydığı gibi, O’nun birliğini de aynı mahiyette kabul etmiştir. Allah’ın birliğini ifade eden ayetler, varlığını belirten ayetlerden çoktur.” Çünkü insan için Tanrı’nın birliği sonucuna ulaşmak; bu sonuca hem inanç ve düşünce hem de ibadet ve duygularda sadık kalmak, O’nun varlığını benimsemekten daha zor görünmektedir. Kur’an bize Allah’ın insanı, kendisine bağlansın, itaat ve ibadet etsin diye en güzel şekilde yarattığını söyler.²⁸⁸ Bu ilişkide O’na yönelmek, sığınmak ve güvenmek; O’na itaat edip yaklaşmak, insanı güçlendiren ve geliştiren en önemli varoluş nedenidir. Çünkü bir Müslüman için Allah, her şeyin başlangıcı ve sonudur, evreni yaratan ve düzenleyendir. “Allah hem hayatı hem de ölümü verendir.” “Her şey O’na dönecektir.” Dünyada gözlemlediğimiz güzellik, iyilik ve güç gibi bütün olumlu nitelikler Allah’tan gelir ve O yalnız kâinatın varlığının değil, aynı zamanda O’nun bütün niteliklerinin de kaynağıdır. İnsana iyiliği güzelliği gösteren ve rahmetle yoğrulmuş adaleti insanlara dağıtan yine O’dur.

²⁸⁵ Leo Schaya, Allah İsmine Dair, *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*, (ed.) J. L. Michon - R. Gaetani, (çev. N. Koltaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s.225-226.

²⁸⁶ İlhami Güler, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2003, s. 23-37.

²⁸⁷ Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s.26.

²⁸⁸ Bkz. Zariyat, 51/56; Tin, 95/4; Secde, 32/6-9.

Bu bağlamda Kuran'ın Allah anlayışının, düzenli yaratma, rızık verme, hidayet, adalet, rahmet ve merhamet kavramlarını içeren bir bütünlük teşkil ettiği söylenebilir.²⁸⁹

3.1.2. İslam'da Allah-İnsan İlişkisi ve Psikolojik Anlamları

İslam dini geleneğinde Allah insan ilişkisi bağlamında Tanrı'nın varlığı daha çok aklın işlevi olduğu halde, birliği, akılla birlikte ve ondan daha çok iradenin eğitimi- ne ve duygu hayatının geliştirilmesine bağlıdır.²⁹⁰ Allah ve bir çok şey tarafından paylaşılan sıfat ya da nitelikleri anlatmak suretiyle, Allah'ın birliği ile şeylerin farklılığı arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Bu niteliklere “hayat, bilme, dileme, işitme, görme, rahmet ve acıma, yaratma ve varlığı devam ettirme gibi ilahi isimlerle” işaret edilir. Bu isimler tek olan Allah'a verildiği gibi, şüphesiz aynı anlamda olmasa da, dünyadaki birçok şeye de verilir. Ve O'nun, kendi bilgisinde önceden tasarlanmış farklı farklı yaratıklarla olan ilişkisini bu isimlere dayanarak anlatmak mümkündür. Nitekim biz ne zaman Allah'ın bir ismi ya da sıfatını zikredersek, Allah'ı bazı ya da tüm yaratıklarla ilişkilendiren bir niteliği zikrediyoruz demektir.²⁹¹ İslâm dininde, insanın Allah'a kulluğu “nesne-özne ilişkisi değil, özne-özne ilişkisidir.” Allah'a teslim olmak varoluşsal bir diyaloga girmektir. Vahiy bu diyalogun Allah'tan insan olan boyutunu, dua ve ibadet de insandan Allah'a olan boyutunu temsil eder. İslâm'da Allah ile insan arasındaki kişisel ilişkiler bariz bir şekilde Allah-kul ilişkisi üzerine kurulsa da, bu ilişkinin en önemli boyutunu Allah'ın kullarına karşı gösterdiği sevgi ve merhamet oluşturur.²⁹² O, kendisini “merhamet edenlerin en merhametlisi olarak” niteler. İslam dininde Allah'ın kullarına karşı merhamet ve sevgisi, bir annenin çocuğuna karşı gösterdiği şefkat ve sevgisinden daha fazla ve büyüktür.²⁹³

Kuran'da Allah'a nispet edilen ve insan psikolojisini olumlu tarzda destekleyerek, ona güven ve benlik saygısı kazandıran isimlerden birisi de Mevla'dır. Kuran'da “Allah'a sarılın. O sizin Mevla'nızdır. O ne güzel Mevla ve ne güzel yardımcıdır”²⁹⁴

²⁸⁹ Bkz. Ebu Mansur el Matüridi, *Te'vilatü'l Kur'an*, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), C.I, İstanbul, Ensar Yayınları, 2015, ss. 31-51; Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s. 45-47; Topaloğlu, Allah, s. 477-478;

²⁹⁰ Bekir Topaloğlu, *Allah İnancı*, İstanbul, İsam Yayınları, 2006, s. 48.

²⁹¹ Chittick, *Varolmanın Boyutları*, s. 26-27.

²⁹² İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı: Rabb Olarak Allah'ın Birleşmesi* (çev. Yusuf Işıcak ve Ark.), C.II, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1987, s. 382; Ayrıca bkz. M. Zia Ullah, *Islamic Concept of God*, London and Boston, KPI Limited, 1984.

²⁹³ Buharî, Edep 18; Müslim, Tevbe, 22.

²⁹⁴ Hac, 22/78; En'am, 6/14, 16, 102-103; Açıklamaları için bkz. Ebu Mansur el Matüridi, *Te'vilatü'l Kur'an*, I-V, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), C.V, İstanbul, Ensar Yayınları, 2016, ss.183-186; Ali İbn

buyrularak insanlar sanki Allah’la birlikte dostluğa, kardeşliğe ve birlikte yaşamaya davet edilmektedir. Geleneksel İslam düşüncesinde Allah’la insan arasındaki ilişkinin gerçek anlamı da, hayatı Allah ile yaşamaya gayret etmektir. Bu tutumun anlamı ise, dinin ana ilkelerini eğitilmiş, bilgili ve bilinçli bir şekilde tüm benliğini vererek Allah’ın birlikteliği ile yaşayabilmektir. Ayette geçen, Veli ve Mevla kelimeleri aynı kökten “dost” anlamına gelirken; Mevla kelimesi ayrıca “efendi, hükümdar” anlamını da içermektedir. Bu bağlamda, Kuran ve tefsir literatüründe inanan insan Allah’ın dostu, Allah ise hem inanan insanın dostu hem de efendisi olarak yorumlanır.²⁹⁵ Taşıdıkları temel anlamlara göre, bu o kadar güçlü bir psikolojik irade ve tavır alıştırmadır ki, artık Mevla veya Veli, aralarına yabancı hiçbir şeyin giremeyeceği iki bütünleşmiş dostluk ve birlikteliğin sembolü olur.

Allah-insan ilişkisinin en derin ve en anlamlı psikolojik görünümünün İslam tasavvuf düşüncesi ve yaşantısında ortaya çıktığı kabul edilir. Kuran’da Allah-insan arasındaki yakınlık ve sevgi dili, Allah’tan insana doğru kayan sınırsız merhamet ve cömertlikle yansıtılır. Sufilere yol gösteren ve insan psikolojisini derinden etkileyen, Allah insan arasındaki sevgi ve bağlılığa yol gösteren kelimeler hep bu bağlamda değerlendirilir: “Merhamet, nimet, bağışlama ve cömertlik.” Bir bağlanma figürü olarak Allah “temel güven sağlayan, sığınılan, yani kuluna yakınlık gösteren yakın olan ve onu koruyandır.” O, kendisine “güvenle bağlanan, yakın olmaya çalışan, samimi ve seven kuluna cömertliği, ilgisi ve şefkati en çok olandır ve onu koruyup yardım edendir.”²⁹⁶ Tasavvufla birlikte gelişen Allah’la hem dinamik yakın ilişkiler ve hem de güvene ve sevgiye dayalı ilişki modeli, sufilerin psikolojisindeki özel hallerin sonucudur. Bu ruh hali yoğun düşünce ve ibadetler neticesinde gelişen huzur ve mutluluk halidir. Allah-insan arasındaki sevginin, “aşk, muhabbet ve şevk gibi doruk deneyimlerle yaşanması” sufilere has en önemli dini tecrübelerdir.²⁹⁷ İslam tasavvuf düşüncesinde Allah tasavvu-

Muhammed Cevzi, *Zadü'l Mesir fi İlmit't Tefsir: Tefsir İlminde Yolculuk Azığı*, (çev. A. Öztürk), C.II, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2009, s.235-236.

²⁹⁵ Topaloğlu, *Allah İnancı*, s. 90; Ebu Mansur el Matüridi, *Te'vilatü'l Kur'an*, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), C.V, İstanbul, Ensar Yayınları, 2016, ss.103-106.

²⁹⁶ G. Scattolin, İslâm Tasavvufunda Allah Sevgisi, (çev. A. Galip Gezgin), *Tasavvuf*, 2(5), 2001, s. 243-244, İmam-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, I-III, (çev. T. Hakan Alp vd.), C.II, İstanbul, Yasin Yayınları, 2004, ss. 711-727; M Hermansen, The God Concept Among Muslims, *God: Experience or Origin*, (ed.) A. T. Nicolas, New York, Paragon House, 1985.

²⁹⁷ Bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, (çev. S. Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları, 1991; Kelabazi, *Ta'arruf: Doğu Devrinde Tasavvuf*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları, 1992; Kâşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. E. Demirli), İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.

ru, Allah’la insan arasındaki karşılıklı sevgi, güven ve tatmine dayanan bir estetik yaşantısıdır. Bu bir karşılıklı ilâhî aşk inancı ve tecrübesinin yansımasıdır. Allah, sofilerin en temel sevgi nesnesidir, onu sadece kendi zâtı için sevmek sufi çabanın biricik gayesidir. Bu aynı zamanda Allah sevgisi ve bağlılığının; diğer insanları sevmek ve onları kendine tercih etmenin en büyük erdem olduğu sonucunu da gösterir. Sufilere göre benliğin Allah yolunda yapılanması ancak böyle bir sevgi ve bağlılıkla gerçekleşebilir.

Kuran’da dikkat çekici bir şekilde oldukça fazla ayette, Allah ile insan arasındaki karşılıklı yaklaşma ve sevgiye büyük önem verildiği görülür; “Öyleyse, siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bir de bana şükredin, nankörlük etmeyin”.²⁹⁸ “Peki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir”.²⁹⁹ “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır”.³⁰⁰ Hem sufiler hem de iç güdümlü dindarlığı yaşayan insanlar bu ayetlerden Allah’ın sevgisi ve varlığıyla ilgili kişisel samimi bilgi ve onunla karşılıklı ilişkiye dair anlamlar çıkarırlar. Bağlanma literatürü açısından bakıldığında, güvenli bağlanan insanların ilişkilerinde görülen; “karşılıklı güven, yüksek kendilik saygısı, yakın kişisel ilişkiler, paylaşma, sevgi gibi özelliklerin Allah-insan arasında da en önemli ilişkiler kategorisi olduğu” görülmektedir. Allah-insan arasındaki sevgi ve bağlılık ilişkisinin sıradan insani sevgi ilişkilerinden farklı bir tanımlama içerdiği de unutulmamalıdır. Buradaki sevgi en yüksek sevgi olan manevi bir bağlılığın, huzurun ve dostluğun yaşantısıdır. Bu ilişkide asla insani aşırı tutku ve cinsellik imleyen anlamlar aranmamalıdır. Bağlanma kuramına göre de Tanrı’yla kurulan bu ilişki, kişinin karşı cinsle kurduğu aşk ve bağlanma ilişkisinden farklıdır. Tanrı-insan bağlanmasında cinsel arzu ve isteklerin yeri yoktur.³⁰¹

İslâm dinine göre Allah-insan ilişkisi ve kulun Allah’a bağlılığının değeri, diğer dinlerden farklı bir şekilde, “dini mükâfat ve sorumluluk bilincine göre” gerçekleşir. İslâm inancında Allah ilk insan Hz. Âdem’i eliyle yaratmış, ona ruhundan üflemiş, melekleri ona secde ettirmiş ve her şeyin isimlerini ona öğretmiştir.³⁰² Yaratıcıyla yaratılan arasındaki kategorik ayırım göz ardı edilmeden denilebilir ki; Allah insanı kendine dost edinmiş, onu sevmiş ve ona cömertçe davranmıştır. Rahmeti gazabından, sabrı cezasın-

²⁹⁸ Bakara, 2/152.

²⁹⁹ Âl-i İmran, 3/31

³⁰⁰ Â’raf, 7/155

³⁰¹ P. Granqvist, M. Mikulincer, P. R. Shaver, “Religion as Attachment: Normative Processes and Individual Differences”, *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 2000, ss. 49-59.

³⁰² Bakara, 2/31, 33-34; İsra, 17/61-62.

dan, affı yargılamasından çok daha fazladır. Hatta O rahmet duygusunu kendine vacip kılmıştır.³⁰³ Bu ilişkide insana düşen tek görev Allah'ı sevmesi, O'na bağlanması ve O'na sığınmış olmasıdır. Bağlanma kuramcılarının vurguladığı annenin, çocuğun tehli- ke anında sığınacağı, onu koruyan, çekinmeden tehlikeleri savuşturan, besleyen ve sı- nırsız sevgi gösteren özellikleri İslâm'ın Allah kavramına yüklediği anlam ve sıfatlarla yakın benzerlik göstermektedir denilebilir.

İslam'da Allah insan ilişkisinin önemli özelliklerini de bize bizzat Kuran bildirir. Kuran Allah'ın bize bizden daha yakın ve her yerde hazır olarak insanlara cevap verdi- ğini belirterek Allah'ın bize olan yakınlığının altını çizer: “Doğu da, Batı da Allah'ındır. “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır.” “Şüphesiz Allah (‘ın rahmeti ve ni- meti) boldur. O (her şeyi) bilendir.”³⁰⁴ Bir Müslüman'ın geleneksel dini hayatı aşkınlık ve içkinlik, havf ve reca, adalet ve mağfîret arasındaki ritmik bir harekete, Allah'ın bize olan sevgisine dayalı cezalandırılma kaygısı ve rahmet umuduna dayanır.³⁰⁵ İslam gele- neğinde Allah anlayışı, “sevgi ve O'nun koruma ve merhametini kaybetme kaygısı ara- sında rızık verme, şefkat, merhamet, hidayet, adalet ve rahmet kavramlarının oluşturdu- çok boyutlu fakat bütüncül bir imanı” imler.³⁰⁶ İslam teolojisinde Allah tek hakikat ola- rak görülür ve İlahi Tevhit ve onun insani neticeleri vurgulanır. Allah-insan ilişkisinde Allah'a yönelik, bir bilgi, hakikat, iman ve marifet sürecidir, burada kaygı ve sevgi, imanın doğal neticeleridir.³⁰⁷

İslâm dini geleneğine göre Allah'a yaklaşmanın üç tarzı ve aşaması vardır, bun- lar: “Allah kaygısı, sevgisi ve bilgisidir.” Müslüman bir kişinin Allah'la olan ilişkisi bu kavramlar altında toplanır ve bunlar aynı zamanda insanın Allah'a yakınlık hedefine ulaşması için geçmesi gereken aşamaları da oluşturur. Klasik İslâm metinlerinde meha- fet, muhabbet ve marifet şeklinde geçen üç yüce makam olan kaygı, sevgi ve bilgiyi ilgilendirdiği kadarıyla, bireyin manevi hayatında bir eş zamanlılık ve dengeli başarı ögesi vardır. İslâm maneviyatı, Allah korkusu ve Allah sevgisi üzerine kurulan Allah bilgisiyile var olur. Fakat Aşkın ve Celâl sahibi olan Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği

³⁰³ İmam Gazzali, *İhyau Ulûmu'd-Din*, I-IV, (çev. A. Serdaroğlu), C.IV, İstanbul, Bedir Yayınları, 1979, ss. 534-555; İ K. el-Cevziyye, *Medaricu's Sâlikîn: Kur'anî Tasavvufun Esasları*, (çev. Ali Ataç vd.), C.I-III, İstanbul, İnsan Yayınları, 1990, s. 171.

³⁰⁴ Bakara, 2/ 115; Enfal, 8/27-29.

³⁰⁵ Chittick, *S.Hüseyn Nasr'ın Temel Düşünceleri*, s.63.

³⁰⁶ Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s.29

³⁰⁷ Frithjof Schoun, *İslamın Metafizik Boyutları*, (çev. Mahmut Kanık), İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 167-177.

fikri İslâm düşüncesinin en önemli ilkelerinden birisidir. İslâmî öğretilerin gayesi insanları gazap-uzaklık içinde bırakmak değildir; aksine onları rahmete Allah'a yakınlığa götürmektir. İnsanlarla ilişkide ortaya çıkan bir ilâhî sıfat olan rahmet, insanların iyi ve gerçek olan şeylerden istifade etmeleri için Allah'ın izin verdiği her şeydir. Rahmet Allah'ın aslî niteliğini temsil eder; çünkü rahmet bizatihi Allah'tır. Gazap ise eninde sonunda kaybolacak olan geçici bir ilişkidir; çünkü gazap Allah'tan ayrı kalan şeylere aittir ve hiçbir şeyin Allah'tan gerçek anlamda uzak olması mümkün değildir. Kişinin Allah'a yakınlığı ve güvenli bağlanması gerçekleştiği an gazap olgusu ortadan kalkar.³⁰⁸

İslâm dinine göre, “Allah her şeyden yücedir,” bu yücelik yalnızca O'nun iradesinde, adaletinde veya bilgisinde değildir. O, en üstün rahmet, merhamet ve muhabbettir de. Bu nitelik O'nun el-Vedüd isminde yansıtılır. Merhamet ve bağışlamak, Kuran'ın her suresinin önünde bulunan er-Rahman, “Herkesi Merhamet Eden” ve er-Rahim, “Bağışlayıp Esirgeyen” biçimindeki isminde belirtilmiştir. Bu isimler aynı zamanda ana rahmi anlamına da gelen r-h-m kökünden türetilmiştir ve böylece Allah'ın insanlara yönelik sıcak ve sevecen ilgisini ifade ederler.³⁰⁹ İslâm dini geleneğinde insanlar, bütün günlük işlere Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarlar. Bu isimler sıcak bir iyimserlik ilham eder ve İslâm âlimleri aynı bağlamda Allah'ın adaletle dengelenmiş, kulun dilediği anda yardımına yetişen rahmeti olduğunu belirtirler.

3.1.3. Esmâü'l Hüsna: Allah'ın Güzel İsimleri ve Sıfatları

İslam teolojisinde Allah hakkında konuşmak ve Allah-insan ilişkisini yorumlamak, ancak Allah'ın isimleri ve sıfatları vasıtasıyla olmaktadır. Çünkü Kur'an, Allah'ı tanıma ve bilme imkânı üzerinde dururken O'nu zatını değil, isimleri ve sıfatlarıyla, tabiat üzerindeki farklı tecellilerini düşünmeyi önerir. İslam dininde ilahi isim ve sıfatların insana yönelik anlam ve özellikleri oldukça önemlidir. İnsanın ulûhiyet anlayışını aydınlatma amacı taşımak bakımından bütün bu isim ve sıfatların onunla ilişkili olduğu söylenebilir. Bir mümin ancak Allah'ın zati isimleri ışığında onu tanıyacak, kâinatın yaratılışı ve işleyişini açıklayan isimler çerçevesinde de İslam'ın yaratılış felsefesini anlayabilecektir. Allah'ın, doğrudan insana yönelen, muhatap ve mükellef olarak insan

³⁰⁸ Genel bir değerlendirme için bkz. Akif Hayta, “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslam'da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 2006, ss. 29-63.

³⁰⁹ Bkz. İmam Gazzali, *Esmâ'ül Hüsna Şerhi*, (çev. M. Feriştat), İstanbul, Merve Yayınları, 1968, s.75-76.

unsuru göz önünde bulundurulmadan manaları tamamlanmayan ilahi isimleri de bulunmaktadır.³¹⁰

Kur'an'da ismin çoğulu olarak geçen "Esmâ", en güzel anlamındaki "el-Hüsna" kelimesiyle sıfat tamlaması oluşturarak el-Esmâ'ül Hüsna (en güzel isimler) şeklinde kullanılmaktadır. Kur'an'da dört defa Allah için kullanılan bu kavram Allah'ın sıfatlarından ibarettir.³¹¹ Allah'ı bize tanıtan ve O'nunla ilişkimizi anlamlandıran bu mana ve kavramlara, yerine göre isim, yerine göre sıfat denilmiştir. Esmâ'ül Hüsna'nın sayısı konusunda farklı görüşler bulunsa da, İslam âlimlerinin genel kanaatlerine göre Allah'ın 99 isminin olduğu kabul edilir. Allah'ın bu güzel isimleri, "beşeri idrake sığmayan aşkın ulûhiyet ile duyu ve akıl dünyasında yaşayan insan arasında bağlantı sağlayan, önemli bir ilişki ve etkileşim örüntüsü" oluşturur. O'nun Allah ismi, güzel isimlerinin tüm anlamlarının hepsini karşılamakta, bütün güzel isimlere özlü olarak delalet etmektedir ve onun özel ismidir. Allah ismi kendisinde bilen yüce zattır, O hem saf hakikat hem de yüce Öz'dür ve ulûhiyetin bütün evrenselliğini içinde barındırır. Güzel isimler, "ilahlık, Allah isminin kendilerinden çıktığı sıfatlarının" ayrıntı ve açıklamalarıdır. Allah ismi Allah'ın ilah ve mabut olduğunu, insanların sevgi, saygı ve huşu ile umut besleyerek, ihtiyaçlarını ona götürüp, sıkıntı, keder ve korkularında O'na sığınıp güvenerek O'nu Rab edindiğini gösterir.³¹² Allah isminin kökünün anlamlarına bakıldığında dikkat çekici ortak bir anlamla karşılaşılır: "Sevgi." Allah yarattığını sevgiyle yaratmıştır. Sevgi yaratılışın sırrı, var oluşun sebebidir. Ontolojik olarak, Allah'ın yarattığı ilk varlığın, kendisinde sevgi ilkesini taşıdığı ve bütün kozmolojik oluşumların buna bağlı olarak meydana geldiği kabul edilir.

Dini alanda "sevgi, en yüksek değer olan Allah ile" özdeşleştirilmiştir. Allah'ın yaratması, yol göstermesi, emirlerine uymayanları bile affetmesi bu sevginin göstergesidir. İnsanın bütün arzu ve isteklerine, aldanma risklerine karşı onu dengelemeye, affetmeye, doğru olandan şaşmamaya iten de bu sevgi kaynağına bağlılığıdır. Herkesi seven ve herkesi affedebilen Allah imgesinin bu şekliyle benliğe yerleştirilmesi, sevginin asıl formundan çıkmamasını da sağlar. Allah'ın tüm varlığı sevmesi, varlıklar arasındaki bütün ilişkilerin sevgi, rahmet ve merhamet çerçevesinde gerçekleşmesini sağ-

³¹⁰ Topaloğlu, *Allah İnanıcı*, s. 84.

³¹¹ Bkz. Haşr, 59/24; Araf, 7/180; İsrâ, 17/110; Taha, 20/8.

³¹² İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Vasıtyye ve Şerhi*, (şerh: M. Halil Herras, çev. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, Guraba Yayınları, 2000, s. 38-39.

lar. İslam inancına göre “tövbe, sabır, şükür, züht, takva, tevazu, cömertlik, adalet ve merhamet gibi insani erdem ve yaşantıların özünde de sevgi” vardır.³¹³ Fakat bu sevgi modeli, karşılığında asla cezalandırma kaygısının olmadığı çocukluk dönemine saplanıp kalınmış tek taraflı bir sevgi modeli değildir. Onun için, İslam geleneğinde Allah’ın isimleri Cemal ve Celal olmak üzere ikiye ayrılırlar. Allah’ın Cemal isimleri, “merhameti, bağışlayıcılığı, sevgisi ve koruyuculuğu” ile ilgili iken, Celal isimleri “adaleti, yargılayıcılığı, azabı ile ilgili isimleri” olarak nitelendirilmiştir. Birinci grup isimler, bağlanma sisteminde güvenli bağlanmanın özelliklerine benzer şekilde bu tür özelliklere sahip olan birine yakın olmanın hoş olacağı duygusunu telkin eden, çekici ve ince sıfatlara delalet eder. Bu niteliklere anneye özgü nitelikler de denilebilir; çünkü Rahman, Rahim, Latif, Gafur, Cemil gibi isimler oldukça yakınlık, sevgi ve kucaklayıcılık imlerler. İkinci grup isimler ise gazaplı, cezalandıran, Celil, Adil gibi uzaklık ve endişe uyandıran isimlerdir; çünkü bunlar onları düşünen kimsede korku ve kaygı duygusu uyandırır.³¹⁴

İslâm düşüncesinde Allah’ın Cemal ve Rahmet’le ilgili isim ve sıfatlarının karşılıklı etkinliğinin, Allah-insan, Allah- kâinat ilişkisi gerçekliğinin temel belirleyicisi olduğu ifade edilir. Allah’ın Cemal ve Rahmet isimleri de, Celal ve Adalet isimleri de bir denge ve uyum içerisinde insana yansır. Esmâ’ü’l-Hüsna’nın simgelediği anlam ve tezahürlerin insana dönük boyutlarında her zaman Cemal isimlerinin yani, Rahmet, Merhamet ve Sevgi boyutunun çok daha fazla öne çıktığı görülür. Çünkü Allah’ın doksan dokuz ismine sevgi, korku ve cezalandırma kavramları açısından bakıldığında, sadece dört beş ismin sevgi, merhamet ve yakınlıkla yorumlanamayabileceği görülmektedir. Zaten İslam dini tecrübesine göre, insanın psikolojik ve manevi açıdan dengeli olabilmesi ve kendini gerçekleştirebilmesi için Allah’la kurulan bağlılığın güçlü bir sevgi ve yakınlık ilişkisiyle olması beklenir. Kuran’da geçen Allah’ın isimlerine ve insanlara dönük yansımalarına bakıldığında Allah’ın, “affediciliği, şefkati, rahmet ve merhametinin de adaleti ve cezalandırmasından” çok daha fazla zikredildiği görülür. Allah Rahman ve Rahim’dir. Her iki kelime de rahim sözcüğünün kökü olan r-h-m den gelir. Dünya ve onun üzerindeki bizler, On’suz var bile olamayacağımız ilâhî rahmetin rahminden doğarız.

³¹³ Şaban A. Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, Ankara, Lotus Yayınları, 2012, s.161-172

³¹⁴ S. Murata, W. Chittick, *İslam’ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, (çev. T. Koç), İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 133-138.

Bu yüzden kavramın temel anlamı rahim kelimesinden alındığı içindir ki bir annenin çocuğu için hissettiği sevgi ve şefkat anlamındaki merhametin benzeri olarak görülür.³¹⁵

İslam düşüncesi ve dindarlığında Allah ve insan arasındaki ilişkinin en belirleyici kavramları “rahmet ve merhamettir.” İslam teologlarının çoğunluğuna göre Allah’ın kendisine farz kıldığı en önemli davranış, insanlara merhametiyle muamele etmesi, rahmeti, bağışlayıcılığı ve iyiliğiyle kullarını mükâfatlandırmasıdır. Fakat bu tavır bir zorunluluk değil aksine, Allah’ın kendisini vasıflandırdığı isim ve sıfatlarının bir sonucudur. Kuran’da en fazla zikredilen isimlerden “Rahman, başkalarına yöneltilmiş iyilik, incelik ve sevgi demek olan merhamet kaynağıdır.” Rahman ibadet ve kulluk nesnesidir; çünkü herkesin merhamet ve hayatta kalmaya ihtiyacı vardır. Merhamet olmazsa iyiliğimiz, inceliğimiz ve sevgimiz de olmaz. Rahman terimi aynı zamanda sonsuz derece iyi anlamına da gelir.³¹⁶ İslâm’a göre Allah bu isimleriyle yaratıklarından tek tek her biri ile ilgilenir. O, her bir çocuğun en iyi şeylere sahip olmasını isteyen çok çocuklu bir anne gibidir. Anne ve annelik motifi İslâm’da merkezi bir rol oynamaktadır. İslâm geleneği açısından çocuk ilk yaşlarında ailesi içerisinde, özellikle annesinin yanında ve ona bağlı olduğu için genellikle annesi, teyzeleri, büyük anneleri ve diğer akraba kadınlar gözetiminde onların dini tecrübeleri altında yetişir, böylece hayatının bir döneminde en azından annesinin dindarlığı ve Allah tasavvurunun etkisi altında kalır.³¹⁷ Bu dindarlık modeli ve Allah-insan ilişkisi her zaman güven, sığınma, sevgi ve koruma içermektedir.

Esmâü’l Hüsna’da sevgi ve merhamet ile hesap gören ve cezalandıran isimlerini dengeleyen ve İslam’ın Allah tasavvurunu diğer dinlerin Tanrı tasavvurlarından ayıran en temel özelliklerden birisi de Allah’ın gücü ve kudretine yapılan vurgudur. Fakat bu isim ve sıfatlar O’nun otoriter, baskıcı ve cezalandırıcı bir idareci gibi, olduğu anlamına asla gelmemektedir. Aksine insanın başına gelen ve gücünün yetmediği kaza, hastalık, doğal afetler gibi kaygı verici olaylar karşısında Allah’a yönelerek O’nu Kadir, Bilen, Yaratan, Gani, Malik gibi isim ve sıfatlarına sarılarak başa çıkmasına yardımcı olur. Bu bağlamda O’nun bir ismi de el-Kâfi “her şeye yetendir. İnsanlara cesaret, sükûnet ve

³¹⁵ Seyyid H. Nasr, Kulluk Edilecek, Sevilecek ve Bilinecek Hakikat: Allah, (çev. A. Çaksu), *Divan*, 2(9), 2001, ss. 8-12.

³¹⁶ Gazzali, *Esmâ’ül Hüsna Şerhi*, s. 237-238; A. S. et-Tilmisani, Esmâü’l-Hüsna (çev. S. Alpay), İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 10.

³¹⁷ A. Schimmel, *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2004, s. 237, 253-254.

güven duygusu veren şey işte budur. Çünkü Allah olanı biteni her şeyi görmektedir.³¹⁸ Hiçbir şey O'nun gözünden kaçmamakta ve kaybolmamaktadır. Görülmeyen ama her an hazır ve nazır olan Rab, insan O'na döner dönmez O da insana rahmet ve merhame-tiyle dönmektedir. Dönmekten kast edilen şey ise, kendi sınırlarının farkında olarak Allah'a yönelmek, yardım istemek ya da tövbe etmektir. Zaten O kendilik bilincine va-rarak yakınlık arayanlara hemen cevap veren, affeden, tövbeleri kabul eden el-Tevvab'dır.³¹⁹ Allah'ın sıfatlarından birisi de, affedici kelimesinin Arapça karşılığı olan "örtendir"; rahmetiyle biz zayıf nesnelere örten, saflığı, yüceliğiyle kirlenmiş olan her ne var-sa örtendir. Allah el-Vasi "benzersiz biçimde geniş" sözcüğüyle de isimlenmiştir. Bura-da tarifsiz bir genişlik bulmamız mümkündür. Allah'ın her şeyi kucaklayan ve seven olduğunu söylemek O'nun uzak ve soğuk duran bir varlık olmadığını; aksine insanlara yakın ve onların günlük işleriyle ilgili olduğunu vurgulamaktır. Lütuf ve Rahmet isimle-ri insanların anlayacağı ve seveceği bir Tanrı'yı anlatır. Bu isimler, tıpkı müşfik bir an-ne gibi yaratıklarına yakın olduğunu ve onların her ihtiyacını gözettiğini akla getirir.

Bir Müslüman'ın geleneksel dinî hayatı, "aşkınlık ile içkinlik, korku ve merha-met, adalet ve affedicilik, cezalandırılma kaygısı ile Allah'ın bize sevgisine dayalı mer-hamet ümidi kutupları arasındaki ritmik bir harekete" dayanır. Çünkü Allah'ın el-Hak (Gerçek) ismi bu bütünlüğü ve dengeyi bütün açıklığıyla ortaya koyar. Allah Hak'tır, Hak'tan başka her şey zamanlı ve sonludur, geçicidir ve sanaldır. Fakat bu bizi nihiliz-me götürmez, nihilizm, hiçlik ve varoluşumuzun sanal yapısının bir anlamsızlık ve umutsuzluk duygusu vermesini talep eder: ama Hak (Gerçek) Allah olan güvene, huzura ve anlamlı bir varoluşa götürür.³²⁰ Allah'ın isim ve sıfatlarından insana yansıyan bu denge yanında çoğunlukla sevgi, yakınlık ve güvenli sığınmak olmaklığı ön plandadır. Kuran'da sevgiye ya da hubba sayısız gönderme vardır. Yüce Allah'ın: "O çok mağfret eden (el-Gafur) ve pek sevendir (el-Vedud)³²¹ ayeti Esmâ-i Hüsnâ da el-Gafur ile el-Vedud isimlerini ihtiva etmektedir. El-Gafur, günahkâr kullarının günahlarını çokça örten ve onları sorgulamayıp, affeden demektir. "el-Gafur-merhamet ekmek" in asıl an-lamı setretmek, örtmek demektir. Boyanın keri örtmesini anlatmak üzere de bu kökten gelen kelime kullanılır. Baş örtme başlığa el-miğfer denilmesi de buradan gelmektedir

³¹⁸ A. Kuşeyri, *Şerh-i Esmâillahi'l-Hüsna: O'nun Güzel İsimleri*, (çev. C. Caduk), İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2011, s. 113-114; Et-Tilmisani, a.g.e., s. 60.

³¹⁹ Gai Eaton, *Tanrı'yı Hatırlamak*, (çev. S. L. Gürkan), İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, ss. 88-95.

³²⁰ Murata & Chittick, *İslamın Vizyonu*, s. 124-125.

³²¹ Buruc, 85/14.

O çok sevindir ve Müslüman bundan asla şüphe duymaz İslâm Allah'ın Sevgi olduğunu söyler; çünkü bu O'nun ilâhî isimlerindedir. Ama Allah'ı yalnızca sevgiyle özdeşleştirmez. Çünkü O, aynı zamanda bilgidir ve ışıktır, adalettir, celaldir, tıpkı barış ve cemal olması gibi. Hiçbir zaman sevgisiz değildir, O'nun sevgisi kâinatın yaratılması ve O'nunla ilişkimiz için temeldir.³²² Allah ne er ne de dişidir. Ancak İslâm'ın deruni geleceğinde onun özüne, bazen dişil bir biçimde işaret edilir ve ulûhiyet bazen sevgili olarak anılır. Yaratıcı ve hafız olarak dünyaya çevirdiği veçhesine ise, eril biçimde hitap edilir. Erkek kaynağını ilahtaki mutlaklıktan alırken, dişisi ise aynı zamanda Allah'ın dâhili yanı olan sonsuzdan alır. Yaratan ve vahyeden Tanrı eril bir karakterde görünürken, O'nun tezahür etmeyen yönünün dişil bir karakter taşıdığı fark edilir. İlahi öz Arapçada müennes olan ez-Zat'tır. Allah'ın eril yönü olan el-Celal (Haşmet) ismiyle ilişkili olan adalet, sertlik ve haşmet ile dişil yönü ise el-Cemal (güzellik) ismiyle uyum içinde olan merhamet ve cömertlik ile özdeşleştirilir. İlahi rahmeti ifade eden er-Rahme de dişildir. Kuran'daki Allah tasvirinden O'nun eril ve dişil boyutlarını ve ayrıca Kuran'ın mesajının her iki cinse de hitap edip her ikisini de aynı ölçüde ilgilendirdiğini görmek mümkündür.³²³

Kuran'daki temel kavramlar üzerinden gidilirse Allah'ın merhameti ve insanlara olan sevgisini tanımlayan ve insanlara yakınlığından bahseden başka pek çok isim vardır. Çokça vurgu yapılan el-Vedüd sevgi anlamına gelir ve bu sevgi her şeyi kuşatır. El-Vedud i katıksız sevgi ve sevginin en latifi olan el-Vedd'dan gelir. Kendisine bağlanana çokça sevgi besleyen ve onlara yardım ve verdiği zaferleriyle onlara yakın olan anlamına gelir.³²⁴ Çünkü "Allah insana şah damarından daha yakındır"³²⁵ ve insan her ne tarafa dönerse "Allah'ın yüzü oradadır".³²⁶ Allah-insan arasındaki bu ilişkide Allah sadece sevilmemekte, aynı zamanda sevmektedir de, sadece kendisine yaklaşılmamakta, kendisi de O'na yol arayıp yaklaşmak isteyenlere cevap vererek yakınlaşmaktadır. el-Vedüd Allah'ın sevgi ismidir; sevgili anlamındaki Habib de İslâm peygamberinin ismidir. İslâm düşüncesinde hem Allah hem de peygamberi sevgili olarak görülür. İslâm peygamberinin lakaplarından birisi, genellikle Allah'ın dostu diye çevrilen ama "Al-

³²² Şah V. Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I-II, (çev. M. Erdoğan), C.II, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999, s. 295-299.

³²³ Nasr, *Kulluk Edilecek, Sevilecek ve Bilinecek Hakikat*, s. 8-10.

³²⁴ Sadreddin Konevi, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (çev. E. Demirli), İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s.146-147.

³²⁵ Kaf, 50/16.

³²⁶ Bakara, 2/115.

lah'ın sevdiği" anlamına gelen Habibullah'tır. Bu peygamber modeline dayalı İslâm dindarlığı da merhamet, iyilik, koruma, rahmet ve affetme erdemleri üzerine kurulmuştur. Allah el-Kerim, sonsuz derecede cömert, el-Gafur, tamamıyla bağışlayıcı ve el-Latif, tamamıyla naziktir. Bir Müslüman için, merhamet ile rahmetin bu temel boyutuna dair bilinç olmaksızın Allah'a dua etmek ve hatta Allah'ı düşünmek bile mümkün değildir. Ancak insanın önünde her zaman huşu içinde olması gereken ilâhî Celal de gözden kaçırılmamalıdır. Allah, en önemli otoritedir, ama aynı zamanda en sevecen ve tüm isteklere cevap verendir. O, Seven, Merhamet eden, Bağışlayan, Esirgeyen, Gözeten, Hayat verendir. Bu isim ve sıfatlar Allah'ın yaratıklarına yakın olduğunu, koruyup gözettiğini, onları asla yalnız bırakmadığını gösteren niteliklerdir. Bu şekilde anlaşılan bir Tanrı'ya verilen doğal insani karşılık ona yakınlık duymak ve onu sevmektir. Allah'ın Kuran'da kendisi için kullandığı isimlerden birisi de el-Veli "Koruyucu Dost"tur. O, benliklerini Tanrı'ya açan, egolarını yenmiş insanlara yakın ve onlarla her şeyi paylaşan Tanrı'dır.³²⁷ O asla despot bir Tanrı değildir. İnsanları böyle yaratandır ve onun için de onları ancak O anlayabilir, O affedebilir.

3.2.2. İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Tanrı Tasavvuru: Teorik Bir Karşılaştırma

Teistik dinlerin Tanrı tasavvurları incelenirken, bu üç büyük dinin teolojik geleneği ve aralarındaki teorik farklılıkları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü her dinin inanan insanı kendi teoloji ve dini geleneğinin oluşturduğu Tanrı imgesine göre Tanrı'yla bir ilişki modeli geliştirecektir. Bu modellerin farklı dini geleneklere aynen alıntılanması o dini geleneklerin Tanrı imgesinin doğru anlaşılması hususunda ciddi sıkıntılar oluşturacaktır. Bu bağlamda İslam teolojisi ve geleneğindeki Allah kavramı ile Yahudilik ve Hıristiyanlık geleneğindeki Tanrı kavramı arasında belirgin farklılıkların olduğu da vurgulanmalıdır.³²⁸ İslam, saf bir monoteizm üzerine bina edilmiştir.³²⁹ Oysa Hıristiyanlığın farklı bir Tanrı algısı vardır. Sadece Teslis inancı ve ona yük-

³²⁷ Konevi, a.g.e., s. 163-164.

³²⁸ Bkz. Maureen Miner, Bagher Ghobary, Martin Dowson, Marie-Therese Proctor, "Spiritual Attachment in Islam and Christianity: Similarities and Differences", *Mental Health, Religion & Culture, First*, Vol.17, No.1, 2014, ss. 79-93; Hick John, Bizler Aynı Tanrı'ya mı İbadet Ediyoruz?, *Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, (ed.) Mahmut Aydın, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2005, s.215-234; N. Tarakeshwar, J. Stanton, K. I. Pargament, "Religion: An Overlooked Dimension in Cross-Cultural Psychology", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol.34, No.4, s. 382-385.

³²⁹ Topaloğlu, *Allah İnancı*, s. 47-52.

lenen anlamlar değil; peygamberlik, ibadet, günah gibi Tanrı- insan ilişkisinde baskın temel dini kavramlarda da farklılıklar belirgindir.³³⁰

İslam dini ile Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında en temel farklılık “Tanrı’nın aşkınlığı” hususunda ortaya çıkar.³³¹ İslam medeniyetinin ve İslam’ın özünü “tevhit, tevhidin özünü de Allah’ın birliği, Allah’ı tek mutlak, yüce, Yaratıcı ve her şeyin sahibi ve Yöneticisi olarak kabul etmek” oluşturur. İslam dini geleneği ve Müslümanlar, İlahi aşkınlığın tasdiki ve yaşantısında, hiçbir şekilde herhangi bir sureti ya da nesneyi, Allah’ın varlığına ya da bilinçlerindeki Allah tasavvuruna ortak koşmamışlardır. Allah’la ilgili söz ve ilişkilerinde Allah’ın Kuran’da kendisi için kullandığı dillin, terimlerin ve ifadelerin anlamının yaşanması dışında bir tavır göstermeme hususunda da özenle davranmışlardır. Aynı zamanda İslam’ın Allah tasavvuru bir denge üzerine bina edilmiştir. O ne yoğunlaşmış saf bir otoriter kuvvet ne de tamamen ölçsüz sevgidir. İslam geleneğinde bir taraftan Allah’ın rububiyeti ve kudreti vurgulanırken, diğer taraftan O’nun sonsuz rahmeti de aynı ölçüde ve çoğu zaman daha güçlü bir şekilde göz önüne serilir.³³² Oysa Yahudiler Tevrat’ta Allah’tan çoğul şekilde bahsetmekte ve Tanrı’yı kendi halklarına bağlayarak, sadece onlara ayrıcalık tanıyan bir Tanrı imgelemine dönüştürmektedirler. Hıristiyanlar ise daha da ileri giderek, aşkınlık düşüncesini ortadan kaldırıcı nitelikte, varlık-bilimsel bir ifade ve ima içeren, Tanrı ile İsa’nın öz birliğini kabul etmişlerdir. Günümüzde Hıristiyanlık kendisini kişilik, karakter ve bilinçlerinin farklılığından ayrı olarak İsa’nın Tanrı’yla olan bu cevheri birliğine dayalı şekilde tanımlamaktadırlar.³³³

Hıristiyanlıkta özellikle, “Oğul İsa’nın dünyaya gelerek acı çekmesi ve çarmıha gerilerek kendini feda etmesi amentü olarak kabul edildiğinden” bu inanç geleneği, İslam dini geleneğindeki Allah’ın İlahi Aşkınlığı inancından oldukça farklı gözükmekte-

³³⁰ Bkz. Eaton, *Tanrı’yı Hatırlamak*, s.181-183; Frithjof Schoun, *İslamı Anlamak*, (çev. Mahmut Kanık), İstanbul, İklim Yayınları, 1988, s.26-32.

³³¹ Bkz. Mariasusaia Dhavamony, “Dinlerde Tanrı Anlayışı”, (çev. F. Aydın), *Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XII, S. 22, 2010, ss.189-210; Weingarten ve ark. a.g.m., ss. 137-145.

³³² Frithjof Schoun, *İslam ve Ezeli Hikmet*, (çev. Ş. Yalçın), İstanbul, İz Yayınları, 1998, s.17-20; Seyyid H. Nasr, “Kulluk Edilecek ve Bilinecek Hakikat: Allah”, (çev. A. Çaksu), *Divan*, 2, 2001, ss. 8-12.

³³³ Bkz. Antoine Vergote, *Casting A Psychological Look on Jesus, the Marginal Jew, Hearing Visions and Seeing Voices, Psychological Aspects of Biblical Concepts and Personalities*, (ed.) G. Glas - M. H. Spero - P. J. Verhagen - H. M. van Praag, Dordrecht, Springer, 2007, ss.183-194; Ayrıca bkz. Faruki, *Tevhid*, ss. 30-35

dir.³³⁴ Hıristiyan Tanrı tasavvurunda aşkın Tanrı inancı kadar, kendi ifadeleriyle, “Oğul İsa’nın kutsallığına inanmak da iman esaslarından” kabul edilmektedir. Hz. İsa, Hz. Musa veya Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sadece Allah’ın elçileri olduğunu ifade eden İslam dini ise bu nokta da Hıristiyanlıktan oldukça farklı bir konumdadır.³³⁵ İslam dini geleneğinde Tanrı tasavvurunu açıklarken Fazlur Rahman Allah’ın kudreti, yaratması ve rahmetinin sadece birbirine denk değil, aynı zamanda tamamen birbiri içinde ve aynı olduğunu söyler. ‘O, rahmet etmeyi kendi üstüne (bir kanun) yazmıştır’ (6/Enam,12); O’nun sonsuzluğu tek taraflı bir aşkınlığı ima etmez; aksine yarattıkları ile beraber olduğuna işaret eder.³³⁶ O, tamamen, Allah’ın çocukları ve onlara olan sevgisi için kendini feda etmesi inancını vurgulayan dini ideolojileri eleştirir ve onların insanın ahlaken olgunlaşması hususunda çok az şey başardıklarını vurgular.³³⁷ Zaten Kuran’da şımarık çocuk ve abes bir sevgi dolu baba tasvirini reddederek, Allah’ı sahiplenme iddiasında bulunan Yahudi ve Hıristiyanları eleştirmiştir.

Hıristiyanlık ve İslam dini geleneğinde insan-Tanrı ilişkisini etkileyen ve bu dinleri ayırıştıran diğer bir teolojik farklılık ise, Hıristiyanlığın kötülük problemini merkezine almış olmasıdır. Hıristiyan kozmolojisi “tabiatı ve insanı, Allah’ın bir zamanlar mükemmel olan, fakat Hz. Âdem’in günahıyla bozulmuş ve böylece kötü olmuş bir mahlûku olarak” kabul eder. Mevcudatın ontolojik, asli ve nüfuz edici kötülüğü Tanrı’nın kurtarıcı rolünün ve Hz. İsa’nın şahsında vücut bulmasının, İsa’nın çarmıha gerilip öldürülüşünün nedenidir.³³⁸ Bu gün Hıristiyan dini geleneği “insanoğlunu günahkâr ve mahlûkatı da kötü olarak” görmeyi sürdürmektedir. Oysa İslam dinine göre Allah her hayrın, her hakiki değerın nihai kaynağıdır; Allah mutlak iyi, yani, her iyi şeye iyiliğini verdiği için en yüksek iyi olarak kabul edilir. Bu anlamda, İslam’a göre doğası gereği bütün insanlar temiz ve iyiliğe meyilli olarak dünyaya gelirler.³³⁹ Allah insanları işkence etmek ya da yanlış yola sevk etmek için yaratmaz; insana verdiği bilgi, içgüdü ve

³³⁴ Bkz. N. M. Nathan, “Yahudi Monoteizmi ve Hıristiyan Tanrısı, (çev. M. Ata Az), *Şırnak Ü.İlahiyat Fak. Der. 2*, 2011, s. 178-179.

³³⁵ Topaloğlu, *Filozofların Tanrısı*, s. 32.

³³⁶ Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s. 35.

³³⁷ Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s. 39.

³³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslamiyet ve Hıristiyanlık*, (çev. İ. S. Sırma), İstanbul, Beyan Yayınları, 2007, ss. 34-35; Ayrıca bkz. Richard Beck, Sara Taylor, “The Emotional Burden of Monotheism: Satan, Theodicy, and Relationship with God”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.36, No. 3, ss. 151-160.

³³⁹ Faruki, *Tevhid*, s. 58-59; Ayrıca bkz. İbrahim Coşkun, *Dünyevi İslam’ın Pratiği Önünde Bir Engel: Despot/Otokrat Tanrı Tasavvuru, Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi*, Çorum, G.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 2003, ss. 171-205.

arzu istencini de kişiyi kötü yola düşürmek için vermemiştir. Bütün Sami dinleri Allah-insan ilişkisini; orada insanın Allah'a ibadet ettiği, Allah'ın da insana dünyevi mükâfatlar, refah ve mutluluk verdiği, ancak itaat ve ibadet etmediği zaman cezalandırılacağı bir ahit olarak sunmuşlardır. Fakat Yahudilik ve Hıristiyanlık, Allah'ın ve insanın iki yönlü faaliyetini imleyen bir kavram olan Ahit'i söz'le değiştirmişlerdir. Yahudiliğe göre bu, Allah'ın takvalarını ve doğruluklarını dikkate almadan Yahudileri kayırma yönündeki tek yönlü bir vaadidir. Hıristiyan'lara göre ise bu, Allah'ın ortağını, yani insanı, kendisine karşı günahkâr olmasına rağmen, seveceği ve kurtaracağı şeklinde tek yanlı bir sözdür.³⁴⁰ İslam ise her iki tarafa da yükümlülük veren dengeli ve tutarlı bir inancı vurgulamaktadır.

İslam eskatolojisi,* Yahudilik ve Hıristiyanlığinkinden tamamıyla farklıdır. İslam'a göre bu dünyayı, bu mekânı ve bu zamanı, değerle hatta ölçülü maddi değerle doldurmak din için yalnızca önemli değil, aynı zamanda dinin esas vazifesidir. Tanrı'yı dünyada, toplumda ve bizzat insanda hazır ve nazır gördükçe, Tanrı'nın ilgi ve alakaları da hesaba katılacaktır. Böyle bir dünya görüşünde, insanlar yaptıkları her işte Tanrı'nın emirlerini gözetmek durumunda olduklarını bilirler; zira Tanrı onlardan asla uzak olamaz. Dünyadaki yaşama ahlakı, ödüllerden ve cezalardan oluşan bir düğüm noktası olarak tasavvur edilir. Bu dünya, değişik koşullar altında insanların hâlihazırda içinde buldukları sıkıntı ve elem ve ızdıraplardan yazgılarla ve değişik kaderlerle tekrarlanmayacaktır. Yapılması gereken her şey insan vasıtasıyla dünyada yapılmalıdır ve yapılabilir de. Bir kere sona gelindiğinde sadece yargının hüküm ve icrası, ödül ve cezanın tanzimi gerçekleşecektir. Denilebilir ki ahret'i kabul eden ve hesap gününe inanan bir kişi genel olarak hayatını bu inanca göre düzenleyecektir. O kişi için tüm kavram ve düşünceler bu inanca göre şekillenir. Aynı zamanda ahret inancı, kişinin dünyadaki davranışlarını ciddi bir şekilde etkileyen ve kontrol ettiren oldukça sıkı ve sağlam bir inanç biçimi olarak kabul edilir.

Bu bağlamda bir Müslüman bireyin yaşamında Allah'a bağlanması ve O'nunla ilişkisi çok daha güçlü ve dinamik bir iletişimi gerektirecektir. Bu ilişki de sevgi ve kaygı motifleri birlikte ve dengeli bir şekilde gerçekleşirse anlamlı bir Allah-insan ilişkisi yaşanacaktır. Yahudi-Hıristiyan geleneğinde ise insanlığın kurtuluşu ancak bu dün-

³⁴⁰ Faruki, *Tevhid*, s.93.

* Dinin ölümden sonraki bahisleri. Uhreviyat...

yanın meselelerinden ve dünyevi ilgilerden soyutlanarak gerçekleşebileceğinden Allah'ın hükümranlığı öteki dünya olarak düşünülür. Bu dinlerin tarihsel gelişimlerine, mevcut sosyal biçimlerine, inanç ve ibadetlerine bakıldığında Tanrı- insan ilişkisinin biraz daha mesafeli ve ötelenmiş ya da Tanrı'nın kulları için herhangi bir yaptırım gücü gösteremeyen salt bir sevgi objesi olarak düşünüldüğünü görürüz.³⁴¹ Bağlanma kuramına göre Hıristiyan bireyler pek çok araştırmada Tanrı'yla güvenli bir bağlanma göstermeler de, bu ilişki genel olarak çocuksu bir sevgi ilişkisine indirgendiğinden, edilen duaya cevap verilmediği ya da dünyevi bir sorunla karşılaşıldığında kızgınlık-öfke ve davranışları ortaya çıkmakta, Tanrı'ya güven zedelenebilmektedir.

³⁴¹ Bkz. Faruki, *Tevhid*, s. 46-47.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

4.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu bölümde sırasıyla, araştırmanın modeli, verilerin elde edileceği evren, örneklem, veri toplamada kullanılacak araçlar, veri toplama işlemi ve verilerin çözümlenmesinde uygulanacak istatistiksel tekniklere ilişkin bilgi ve açıklamalara yer verilecektir.

Araştırmada, konunun tasvir edilmesi, hipotezlerin test edilmesi ve varılacak sonuçlar açısından; değişkenler arasında ilişki ve etkileşimlerin incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla araştırma ilişkisel tarama modeline uygun bir şekilde hazırlanacaktır. Tarama modelleri, geçmişte ya da şu anda var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Bu modelde esas amaç, var olan durumu olduğu gibi betimleyebilmektir. Bunun için aşağıdaki adımlar izlenecektir:

Yakın ilişkilerinde bağlanma boyutlarından; güvenli, kaygılı, kaçınan ve korkulu bağlanma gösterenlerin Allah tasavvurları arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin niteliği ya da Allah'a güvenli, kaygılı, kaçınan ve korkulu tarzlarda bağlananların, yakın ilişkilerindeki bağlanma tarzları ve etkileşimleri, demografik değişkenler, cinsiyet, anne-baba tutumları ile Allah'a bağlanma boyutları arasındaki ilişki ve etkileşimler irdelenmiştir. Böylece araştırmanın önceden tasarlanan modeli ve ilişkisel yapısı ortaya konmuştur.

4.2. ARAŞTIRMANIN ÖN KABULLERİ, HİPOTEZLERİ VE SINIRLARI

4.2.1. Ön Kabuller

1. Her insan, kendisi için önemli olarak gördüğü diğer insanlarla duygusal bağlar kurma eğilimindedir. Aynı şekilde kutsal bir varlığa inanma ve bağlanma da insanlar için doğal psikolojik bir eğilimdir.

2. Her dinin kendisine ait bir teolojisi ve buna göre oluşan bir Tanrı ya da Kutsal tasavvuru vardır.

3. Tanrı imgesi çok boyutlu bir olgu ve niteliksel olarak ölçülebilen bir kavramdır.

4. Bireyin yakın ilişkileri ile Tanrı tasavvuru arasında bir ilişki ve etkileşim vardır.

5. Bireyin Tanrı imgesinin anne-baba yetiştirme tarzları ve çocuğa karşı tutumları tabi olduğu dini gelenek ve inançlar, bireyin yetiştiği sosyo-kültürel ortamdan etkilenerek oluştuğu bilinmektedir.

6. Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının ölçtükleri özellikler bakımından geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.

7. Araştırmada kullanılan kaynakların, hem teorik hem de empirik araştırmalar içerdiği ve kritik edildiği için güvenilir olduğu düşünülmektedir.

8. Örnekleme oluşturan bireylerin ölçeklerdeki maddelere verecekleri cevapların ve düşüncelerin güvenilir olduğu ve yansız olarak yanıtlayacakları varsayılmaktadır.

4.2.2. Hipotezler

1. Örneklem grubu, hem kızlarda hem de erkeklerde genel bağlanma stilleri olan; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız-kaçınan bağlanma stillerinde anlamlı farklılıklar gösterecektir.

2. Örneklem grubunun hem bağlanma stilleri hem de temel bağlanma boyutları olan, kaygı ve kaçınma boyutlarında güvenli bağlanma oranı daha yüksek olacaktır.

3. Cinsiyete göre Allah'a bağlanma stilleri olan; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız tarz bağlanma stillerinde anlamlı yığılmalar olacaktır.

4. Örneklem grubunun Allah tasavvurlarında cinsiyet farklılıkları hem negatif hem de pozitif boyutlarda anlamlı farklılıklara yol açacaktır. Örneklem cinsiyet açısından karşılaştırıldığında, kızlar erkeklere göre Allah'a daha güvenli bağlanma tarzı göstereceklerdir.

5. Yetişkin yakın ilişkileri ölçeklerinde daha sınıflayıcı olarak ortaya çıkan, "samimiyetten kaçınma ve terk edilme kaygısı" boyutları ile yine Tanrı'yla kurulan ilişki ölçeklerinde daha sınıflayıcı olarak ortaya çıkan yaşanan samimiyetten kaçınma ve terk edilme kaygısı boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

6. Araştırmaya katılanların Allah'a güvenli bağlılıkları diğer boyutlara göre daha yüksek olacaktır. Aynı zamanda kaygılı bağlanma özelliklerinin de anlamlı bir yükseklik göstereceği varsayılmaktadır.

7. Kızlarda ve erkeklerde yakın ilişkilerinde güvenli bağlanma gösterenlerin, Allah'a bağlılıkları da güvenli ve anlamlı olacaktır. Güvensiz bağlılığı olanların Allah tasavvurları da güvensiz bağlanma özellikleri gösterecektir.

8. Araştırmaya katılanların Allah'la kurdukları ilişki, bağlanma boşluğunu telafi şeklinde gerçekleşen telafi edici bir bağlanma figüründen çok uygunluk-benzerlik tarzında bir bağlanma ilişkisi gösterecektir.

9. Anne baba otoriter/baskıcı tutum ve davranışlar sergilediklerinde gençlerin yakın ilişkilerinde güvensiz bağlanma gerçekleşecek ve dağılmalar güvensiz bağlanma stillerine göre oluşacaktır.

10. Anne baba otoriter/baskıcı tutum ve davranışlar sergilediklerinde gençlerin Allah'a bağlanma stilleri de güvensiz bağlanma gerçekleşecek ve dağılmalar güvensiz bağlanma stillerine göre oluşacaktır.

11. Örneklemin çocukluk dönemi üzerinde anne-babanın tutum ve davranışlarının olumlu algılanması ile Allah'a güvenli bağlanma arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır.

12. Ülkemiz ilişkisel bağımlılık kültürüne uygun bir şekilde koruyucu/kollayıcı ebeveynlik örneklem tarafından olumlu algılanacaktır. Aynı zamanda bu tutum Allah'a da yansıtılarak Allah'a güvenli bağlanmayı destekleyen tutumlar olacaktır.

13. Anne-baba eşitlikçi/demokrat tutum ve davranışlar sergilediğinde örneklem grubunun hem yakın ilişkilerinde daha güvenli bağlanma geliştirmesi hem de Tanrı'ya daha güvenli bağlanma davranışında bulunması beklenmektedir.

14. Anne-babanın dini inanç ve tutumlarının pozitif-negatif imgesi ile örneklem grubunun Allah'a bağlanma boyutları arasında pozitif ve negatif düzlemde anlamlı bir ilişki olacaktır.

4.3.3. Sınırlıklar

1. Araştırma örnekleme, 2010-2011 yıllarında Uludağ Üniversitesi'nde okuyan bir grup öğrenciden oluşmaktadır. Bu nedenle elde edilen verilerin geçerliği ve güvenilirliği ile genel evrene sonuçların genellenmesi, araştırmanın örneklemeyle sınırlıdır.

2. Belirli bir zaman dilimi ya da yaş dönemi ile sınırlı kesitsel araştırma modelleri, boylamsal araştırma modellerine göre daha sınırlı ve güvenilir sonuçlar verir. Bu nedenle boylamsal olmayan bu araştırma, kesitsel bir araştırmanın verdiği bilgi ve yorumlarla sınırlıdır.

3. Bu araştırma ile ölçülmek istenen bağlanma boyutları ve özellikleri, 'Yakın ilişkilerde Yaşantılar Envanteri' ve 'İlişki Ölçekleri Anketi-Dörtlü Bağlanma Modeli'nin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

4. Bu araştırma ile ölçülmek istenen Tanrı'ya bağlanma boyutları ve özellikleri, 'Tanrıya Bağlanma Envanteri, Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği ve Tanrı'yla İlişki-Tanrıya Bağlanma Ölçekleri'nin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır.

4.3. EVREN ve ÖRNEKLEMİN NİTELİKLERİ

Bu çalışmanın evrenini, 2010-2011 yıllarında Uludağ Üniversitesi'nde öğrenim gören kız ve erkek öğrenciler teşkil etmektedir. Araştırmada Uludağ Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin tamamı yerine, evrenden örnekleme yoluyla örnekler çıkarılmış ve bu örneklem vasıtasıyla ana kütle hakkında bir takım genellemelere gidilmiştir.

Örnekleme alınacak bireyler oran örnekleme seçimi yöntemiyle belirlenmiş, evrenden belirli fakülteler ve bölümler tespit edilmiştir. Bu fakültelerin, Fen Edebiyat Fakültesi ve bütün bölümleri ile İlahiyat Fakültesi olması kararlaştırılmıştır. Daha sonra oranlı örnekleme seçimi yöntemi ile her iki fakülte ve bölümlerden ne kadar bireyin alınacağı tespit edilmiştir.

4.4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÖLÇEKLER

Araştırmanın amaçları doğrultusunda, verileri toplamak için aşağıdaki anket formu ve ölçekler kullanılmıştır.

4.4.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmanın örneklemini oluşturan bireyler hakkında genel bilgi ve araştırmanın temel değişkenleri ile ilişkili olduğu düşünülen bazı değişkenlere dair bilgilerin elde edilmesi için geliştirilmiş bir formdur. Bu formda şu değişkenler hakkında veriler toplanmıştır. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, anne-babanın geçmiş tutumları, anne-baba'nın geçmiş dini tavırları ve aile geçmişi. Ayrıca gruplara kendi durumlarına özgü farklı sorular da yöneltilmiştir.

4.4.2. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri

Bağlanma örüntülerini ölçmek için Brennan ve arkadaşlarının 'Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri' kullanılmıştır.³⁴² Ayrıca, bu ölçeğin, Bartholomew ve Harowitz'in önerdiği DBM temelinde elde edilen benlik ve başkaları modeli ile önerildiği şekilde bir ilişki sergileyip sergilemediğini anlamak için 'İlişki Ölçekleri Anketi'nden yararlanılmıştır.

Yakın ilişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE): Bu ölçek, yetişkinlikte romantik ilişkilerdeki bağlanmayı ölçmekte kullanılan 60 alt ölçeğin faktör analizine tabi tutulması sonucu elde edilmiştir. Analiz sonucunda ilişkilerde 'kaçınmayı' ve 'kaygı'yı yansıtan ve büyük ölçüde birbirinden bağımsız olduğu düşünülen iki boyut elde edilmiştir. Her bir faktörde en yüksek faktör yüküne sahip 18'er maddenin seçilmesiyle toplam 36 maddelik bir ölçek oluşturulmuştur. Katılımcılar, bu iki boyut temelinde değerlendirilebilecekleri gibi, bu boyutlardan aldıkları puanlar kullanılarak Bartholomew ve Harowitz'in önerdiği DBM ile uygunluk gösteren ve küme analizi ile belirlenen dört kategoriden biri içerisinde de sınıflandırılabilir. Böylece ölçekten hem boyutlar te-

³⁴² Bkz. K. A. Brennan, C. L. Clark, P. R. Shaver, Self-report Measurement of Adult Attachment: An Integrative Overview, *Attachment Theory and Close Relationships*, (ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 1998, ss. 46-76; Ayrıca bkz. J. A. Crowell, R. C. Fraley, G. I. Roisman, Measurement of Individual Differences in Adult Attachment, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 598-635.

melinde sürekli ölçüme dayalı, hem de kategorik sınıflandırma yöntemiyle iki tür ölçüm alınabilmektedir.

Brennan ve arkadaşları, ölçeğin, kaçınma ve kaygı boyutlarının elde edildiği kendini değerlendirmeye dayalı bütün ölçeklerden üstün olduğunu; çünkü öncelikle, tüm bu ölçeklerin altında yatan boyutları içerdiğini ve böylece yetişkin romantik bağlanmasındaki önemli bireysel farklılıkları ayırt edebileceğini ileri sürmektedirler. İkincisi, yüksek bir iç tutarlık içermesi ve geniş, kapsamlı bir madde havuzundan oluşturulması da ölçeğin güçlü yanını oluşturmaktadır. Son olarak yazara göre, 18 madde ile ölçülen bağlanma boyutları, bireyleri 4 kategoriden biri içerisinde sınıflamakta kullanılabilir. YİYE, Sümer ve Güngör tarafından Türk üniversite öğrencileri örneklemini üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada kullanılmış, faktör örüntüsü ve DBM ile ilişkiler açısından önerilen doğrultuda bulgular elde edilmiştir.³⁴³ Sümer ve Güngör'ün uyarılma ve geçerlik çalışmasından sonra Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri ülkemizde oldukça fazla çalışmada kullanılmış, hem yakın ilişkileri sınıflayarak ölçmede hem de ilişkili olarak kullanıldığı ölçeklerle iyi uyum değerleri sağlayarak geçerli güvenilir bir ölçüm aracı olmuştur.

4.4.4. Dörtlü Bağlanma Modeli

Bartholomew ve Harowitz'in Dörtlü-Bağlanma Modeli, Bowlby'nin, içsel çalışan modellerin benlik ve başkaları için oluşturulan imgeleri içerdiği görüşüne dayanır. Modelde, bağlanma stillerinin iki başat boyut üzerinde tanımlanabileceği önerilir. Bunlar benlik modeli ve başkaları modelidir. Bartholomew ve Harowitz'e göre, bir kişinin benliğine dair soyut algıları, olumlu ve olumsuz şeklinde iki kutuplu hale getirilirse, dört farklı bağlanma kombinasyonu kavramlaştırılabilir. Bu modele göre, 'güvenli' bağlanma olumlu benlik modeli ve olumlu başkaları modeli; 'saplantılı' (kaygılı/dengesiz) bağlanma, olumsuz benlik modeli ve olumlu başkaları modeli, 'kayıtsız-kaçınmacı' bağlanma olumlu benlik modeli ve olumsuz başkaları modeli, 'korkulu-kaçınmacı' bağlanma ise olumsuz benlik modeli ve olumsuz başkaları modeliyle simgelenmektedir.

³⁴³ Nebi Sümer, Derya Güngör, "Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin Türk Örneklemini Üzerinde Değerlendirmesi ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma", *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 1999, ss. 71-106; Ayrıca bkz. Nebi Sümer, "Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 2006, ss. 1-22; Ayrıca bkz. Nesrin H. Şahin, Ali İ. Yaka, "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri'nin (YİYE-I), Kendilik Algısı, Olumsuz Otomatik Düşünceler ve Psikopatolojik Belirtiler Bağlamında İncelenmesi", *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 2010, ss. 64-76.

Dörtlü bağlanma modeli, Sümer ve Güngör tarafından Türk örneklem üzerinde uygulanmış, boyutların iç tutarlılık ve güvenilirliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu bulunmuştur.³⁴⁴

4.4.6. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği

Bu araştırmada Tanrı tasavvurunu ölçek için kullanılan “Tanrı'ya bağlanma ve Tanrı'yla ilişki ölçekleri” ile “Tanrı'ya Bağlanma Envanterinin”³⁴⁵ orijinal maddeleri önce, birbirinden bağımsız iki dilbilim uzmanı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra iki dile de hakim bir klinik psikolog ve bir ilahiyat araştırmacısı tarafından maddeler kontrol edilerek geri çevirileri yapılmıştır. Ölçeklerin orjinallerini geliştiren araştırmacıların izni ve önerileri doğrultusunda bu üç ölçeğin tüm soruları Müslüman örneklem için anlayacağı ve kendi inancını yansıtacak şekilde adaptasyon ve uyarlamaya tabi tutulmuştur. Bu aşamadan sonra ölçekler ön araştırma amacıyla 300 öğrenci ve araştırmacıya uygulanmış, sonrasında soruların bir kısmı dini ve kültürel uygunluk açılarından tekrar gözden geçirilerek anlaşılır ve İslam dini inancında Tanrı tasavvurunu yansıtır hale getirilmiştir.*

Rowatt ve Kirkpatrick tarafından geliştirilen “Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği”, Tanrı'ya bağlanmadaki bireysel farklılıkları ölçmeyi hedeflemektedir. Çok maddeli Tanrı'ya bağlanma ölçeği olarak da nitelendirilen ölçek, Tanrı'ya bağlanmanın boyutlarını tanımlamada da önemli avantajlara sahiptir. Bu ölçek, örneklem grubuna uygulanan 10 ölçek neticesinde oluşturulmuştur. Bu araçlardan en baskını, daha önce tanıttığımız ve araştırmada kullanacağımız; Bartholomew ve Harowitz'in geliştirdiği İlişki Ölçeği Anketi ile Kirkpatrick ve Shaver'in “Tanrıya Bağlanma” paragraflarıdır.³⁴⁶ Rowatt ve Kirkpatrick tarafından geliştirilen “Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği” iki boyuttan, katılımcıların Tanrı'ya güvenme ve O'na yakın olarak teselli bulabilmelerindeki algı farklılıkları

³⁴⁴ Bkz. Sümer ve Güngör, Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin, ss. 77-105; Sümer, Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması, 1-22; Yakın ilişkiler ölçekleri için bkz. Mikulincer, Shaver, *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*, ss. 75-109.

³⁴⁵ Tanrı'ya Bağlanma Envanteri için Bkz. EK. 1.

* Ölçeklerin tüm sorularını inceleyerek hem çeviri hem de İslam'ın Allah tasavvuru açısından uygunluğunu değerlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. Ersin Kuşdil'e, Prof. Dr. Vecdi Bilgin'e, Prof. Dr. M. Akif Kılavuz'a, Prof. Dr. İsmail Çetin'e, Doç. Dr. Bülent Şenay'a, Doç. Dr. İbrahim Gürses'e, Doç. Dr. Muhammed Tarakçı'ya, Yrd. Doç. Dr. Turgay Gündüz'e, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Çelenk'e ve Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kanık'a çok teşekkür ediyorum.

³⁴⁶ Bkz. W. C. Rowatt, L. A. Kirkpatrick, “Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity and Personality Constructs”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.41, No. 4, 2002, ss. 637-651.

riyla birlikte, Tanrı'nın ilgi ve desteğinin sürekliliği ve her zaman kişiye cevap verebilmesi noktasındaki bireysel farkların ölçülmesi için geliştirilmiştir. Bu dokuz maddeli ölçek iki alt ölçekten oluşmaktadır. Bunlardan biri yedi maddeli Tanrı'ya kaçınan bağlanma (örneğin, "Tanrı sanki benim kişisel işlerimle pek ilgilenmiyormuş gibi geliyor") ya karşı, güvenli bağlanma (örneğin, "Tanrı'yla sıcak bir bağım var") yı ölçen alt ölçektir. İkincisi, üç maddeli Tanrı'ya kaygılı bağlanma (örneğin, "Tanrı'nın bana verdiği tepkilerde sanki bir tutarsızlık var gibi görünüyor") yı ölçen alt ölçektir. Bütün sorular 7'li Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir (1=Beni hiçbir şekilde tanımlamaz, 7=beni çok iyi tanımlar). Ölçekten alınan düşük puanlar her iki boyutta da güvenli bağlanmaya işaret etmektedir. Bu ölçek her katılımcının sorulara verdiği yanıtların ortalaması alınarak alınarak puanlandırılmaktadır. Rowatt ve Kirkpatrick daha ilk uygulamada kaçınma ve kaygı alt ölçekleri için Cronbach Alfa değerlerinin sırasıyla .80 ve .92 olduklarını ve ölçeğin yüksek geçerlik puanlarına sahip olduklarını göstermişlerdir. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği Batı kültürlerinde birçok araştırmada kullanılmış, güvenilirlik-geçerlik çalışmalarına tabi tutulmuş ve oldukça başarılı sonuçlar vermiştir.³⁴⁷ Araştırmamızın temel ölçme araçlarından biri olan "Tanrı'ya Bağlanma Ölçeğinin", yakın zamanlarda geliştirilen İslam din ve Tanrı tasavvuru ölçeğinin standartlarına uygun ve Allah tasavvurunu anlamlı bir şekilde açıklayabildiği görülmüştür.³⁴⁸

4.4.7. Tanrıyla İlişki ve Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği

Tanrı'yla ilişki ölçeği, Bartholomew ve Harowitz'in geliştirdiği ilişki ölçeğinde tanımlanan, güvenli, kaygılı, kaçınan ve korkulu boyutları içeren dört paragraflık bir ölçümdür.³⁴⁹ İlişki ölçeğinin Türk örneklem üzerinde güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarının yapıldığı daha önce belirtilmişti. Tanrı'yla İlişki Ölçeğinin çok açık ve kısa olması dolayısıyla örneklem tarafından iyi anlaşılacağı umulmaktadır. Fakat bazı durumlarda

³⁴⁷ Bkz. Bkz. Chen, Hwei-Jane, The Development of The Spiritual Attachment Inventory: Conceptualizing Religious Experiences with The Attachment Theory, University of Missouri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Missouri, 2004, ss. 46-65; Dawn M. Heisler, The Effect of Adult Attachment and Attachment to God on Stress Reactivity and Recovery, Seattle Pasific University (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2006; Kyunga A. Choi, The Relationships Among Adult Attachment, Attachment to God, and Prayer, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Biola, 2006; P. J. Jankowski, S. J. Sandage, "Attachment to God and Humility: Indirect Effect and Conditional Effects Models", *Journal of Psychology Theology*, Vol.42, No. 1, 2014.

³⁴⁸ Bkz. Maureen Miner, Bagher Ghobary-Bonab, Martin Dowson, "Development of a Measure of Attachment to God for Muslims", *Rev Relig Res*. 2017, DOI 10. 1007/s13644-016-0281-2; Ayrıca bkz. B. Ghobary-Bonab, A. S. Yousefi Namini, "The Relationship Between Attachment to God and Reliance on God", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 2010, ss. 1098-1104.

³⁴⁹ Bkz. Katherine McGuire, Attachment and Religiosity: Examining The Compensational and Revised Correspondence Models of Adult Religiousness, The University of New Brunswick, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 2004, s. 41-42.

örneklem durumunu bir paragraf ifade edemeyebilir, bu durum bir dezavantaj olarak kabul edilmektedir. Ölçek, Batı kültürlerinde birçok kez kullanılmış ve geçerli sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu araştırma için de hem ilahiyat hem de psikoloji alanında uzmanlar tarafından değerlendirilip İslam dini Allah tasavvuruna uyarlanarak örneklem grubunda sınanmıştır. Ölçeğin Allah tasavvurunu anlamlı bir şekilde ölçebildiği ve geçerlik ölçütlerine uygun olduğu görülmüştür.

Kirkpatrick ve Shaver tarafından geliştirilen Tanrı'ya Bağlanma ölçeği; “aşağıdaki ifadelerden hangisi sizin Tanrı'ya dair inançlarınızı ve Tanrı'yla ilişkinizi en iyi şekilde tanımlıyor” şeklinde sorulan üç paragraftan oluşmaktadır.³⁵⁰ Daha sonra yapılan çalışmalar, dörtlü bağlanma modeline uygun olarak dört paragrafa çıkarılmıştır. Bu paragraflar, bireyin, Tanrı hakkında düşünceleri ve onunla ilişkisi bağlamında güvenli, kaygılı, kaçınan ve korkulu olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır.³⁵¹ Bu çalışmada da dörtlü bağlanma modeline uygun paragraflar kullanılmış, gerek uygulamada gerekse değerlendirmede herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır.

4.5. VERİLERİN ANALİZİNDE KULLANILAN İSTATİSTİKLER

Araştırmada, değerlendirmeye alınan verilerin farklı istatistiksel analizleri yapılmış, verilerin analizinde SPSS (10.0) istatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler, seçilen ölçek tipleri ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Araştırmada verilerin analiz edilmesinde frekans tabloları, t-testi, varyans analizi (ANOVA, F-testi), güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır.³⁵²

³⁵⁰ Bkz. Kirkpatrick & Shaver, An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief, ss. 266-275

³⁵¹ Bkz. Kathleen S Mills, Attachment Theory and Romantic Relationships: An Inquiry into The Life Stories of Missionary Couples, Florida State University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2009, ss.68-108.

³⁵² Bkz. John J. Shaughnessy, Eugene B. Zechmeister, Jeanne S. Zechmeister, *Psikolojide Araştırma Yöntemleri*, (çeviri ed. İlyas Göz), Ankara, Nobel Akademi Yayıncılık, 2016, ss. 380-406; Jeffrey A. Gliner, George A. Morgan, Nancy L. Leech, *Uygulamada Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım*, (çeviri ed. Selahattin Turan), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, ss. 289-317.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMA

5.1. BETİMSSEL İSTATİSTİKLER

Araştırmaya katılan 992 öğrencinin yaşları 18-24 yaş arasında değişmekte olup, ortalama yaş $20,11 \pm 1,26$ (ortalama \pm s.sapma) olarak elde edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %74'ü kız öğrencilerden oluşmuştur. Veri grubuna ait betimsel istatistikler aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kız	738	74,4
Erkek	254	25,6
Toplam	992	100,0

Araştırmaya katılan 992 öğrencinin 738'i (%74,4) kız, 254'ü (%25,6) erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaşlara Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Yaş		
18	68	6,9
19	242	24,4
20	384	38,7
21	184	18,5
22	66	6,7
23	20	2,0
24	28	2,8
Toplam	992	100,0

Araştırmaya katılan 992 öğrencinin yaşları 18-24 yaş arasında değişmekte olup, ortalama yaş $20,11 \pm 1,26$ (ortalama \pm s.sapma) olarak elde edilmiştir. Bu araştırma için Üniversitenin birinci sınıf öğrencileri tercih edilmiştir. Bunun sebebi ise birinci sınıf

öğrencilerinin hem çocukluk ve ergenlik yaşantılarına yakınlığı; hem de aile ve Tanrı algılarının, ilerleyen sınıflara göre sosyo-kültürel çevre ve alacakları eğitimden belirgin şekilde etkilenmemiş olmasıdır. Üniversite eğitimi gençlerin pek çok yönden yeni bilgiler ve kazanımlar edinmesine imkân sağlamaktadır. Birinci sınıf ise genellikle üniversite ortamı ve gelinen yeni çevre ve insanları tanıma, onlara uyum sağlama çabalarıyla geçmektedir. Aynı zamanda ilk yıllar yetişkinliğe geçiş ve birey olma gereksiniminin öne çıktığı bir döneme denk gelmektedir.³⁵³ Bu öğrencileri henüz eğitimlerinin başlangıç aşamasında olduklarından, üniversite ve sosyal çevre etkisiyle hızlı bir şekilde kendilerini değiştirme ve geliştirme imkânına sahip değillerdir Bu bağlamda örneklem grubu öğrencilerinin büyük çoğunluğunun istenen yaş özelliklerini sağladıkları görülmüştür. 992 kişinin 384'ü (%38,7) 20 yaşında, 242'si (%24,4) 19 yaşında ve 184'ü (%18,5) de 21 yaşındadır. Örneklem grubunun sadece 28'i (%2,8) 24 yaşında olduğunu ifade etmiştir. En düşük oran ise, 20 (%2,0) kişi ile 23 yaşta ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Fakülteye Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Fakülte		
Fen-Edebiyat	865	87,2
İlahiyat	127	12,8
Toplam	992	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunu, Fen Edebiyat Fakültesi'nin değişik bölümlerinde okuyan öğrenciler oluşturmuştur. Fen Edebiyat Fakültesi'nin öğrenci sayısı 865 (%87,2) kişiden oluşurken, araştırmanın örneklemindeki bir diğer fakülte olan İlahiyat Fakültesi ise 127 (%12,8) öğrenci ile temsil edilmektedir.

³⁵³ Bkz. E. Oryal Taşkın, Ebru G. Yüksel, Erol Özmen, "Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinde Ayrılma Bireyleşme Özellikleri ve Depresyon İlişkisi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 2009, ss. 174-180; Gülcan Akpınar, Hande Dünder, Üniversite Gençliği Döneminin Gelişimsel Özellikleri ve Psikolojik Zorlukları, *Üniversitede Psikolojik Danışmanlık El Kitabı*, (ed. F. Yurtseven - M. Paker), İstanbul, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, ss. 17-45.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Okulda Kaçınıcı Yılı Olduğuna Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Okulda kaçınıcı yılı		
1. yıl	490	49,4
2. yıl	445	44,9
3. yıl	47	4,7
4. yıl	10	1,0
Toplam	992	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin birinci sınıf öğrencileri olup olmadığını kontrol etmek için “okulda kaçınıcı yılları” olduğu ile ilgili bir soru sorularak yukarıdaki gibi tablolaştırılmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu hem yaş hem de sınıf olarak beklendik şekilde; 490 (%49,4) öğrencinin birinci yılı, 445 (%44,9) öğrencinin ise ikinci yılı olduğu görülmüştür. İkinci yılı olduğunu söyleyen öğrencilerin büyük çoğunluğu ise hazırlık sınıfı okudukları için birinci sınıfta olduklarını ifade etmişlerdir. Sadece 10 (%1,0) öğrenci fakültede dördüncü yıllarının olduğunu söylemişlerdir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Sosyal Çevreye Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Yerleşim yeri		
Köy	74	7,5
Bucak	13	1,3
İlçe	262	26,4
İl	643	64,8
Toplam	992	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin yetişme çağında (7-19 yaş arası) en uzun süre bulunduğu yerleşim birimine ait bilgiler Tablo 5’te sunulmuştur. Buna göre araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık 443’ü (%65) yetişme çağında (7-19 yaş arası) en uzun süre bulunduğu yerleşim biriminin il olduğunu belirtmişlerdir. Bunu sırasıyla 262 (%26,4) öğrenci ile ilçe, 74 (%7,5) öğrenci ile köy ve 13 (%1,3) öğrenci ile bucak takip etmiştir. Tabloya göre öğrencilerin çoğunluğunun kentlerde büyüdüğü, kırsal kesimde büyüyenlerin ise çok daha az sayıda olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Değişkenleri	N	%
Anne eğitim durumu		
Okuryazar değil	46	4,8
Okur-yazar	29	3,0
İlkokul	518	54,0
Ortaokul	93	9,7
Lise ve dengi	212	22,1
Üniversite	61	6,4
Toplam	959	100,0

Tablodaki dağılıma göre öğrencilerin anne eğitim durumunda birinci sırada ilkokul (518, %54,0) gelirken, daha sonra lise ve dengi okul (212, %22,1) gelmektedir. 922 öğrencinin sadece 46'sının (%4,8) annesi okur-yazar değildir.

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Değişkenler	N	%
Baba eğitim durumu		
Okuryazar değil	11	1,1
Okur-yazar	11	1,1
İlkokul	356	36,4
Ortaokul	116	11,9
Lise ve dengi	308	31,5
Üniversite	171	17,5
YL-Doktora	5	,5
Toplam	978	100,0

Öğrencilerin baba eğitim durumunda da anne ile benzer şekilde birinci sırada ilkokul (356, %36,4) gelmektedir. Babaların lise ve dengi okul oranlarının ise annelerden daha yüksek (308, %31,5) olduğu görülmektedir. Bir başka farklılık da babası üniversite mezunu olanların oranı, annesi üniversite mezunu olanlara göre oldukça yüksektir (171, %17,5). Babası okur-yazar olmayanların oranı ise yine çok düşük olarak ortaya çıkmıştır (11, %1,1).

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların Tanrı'ya İnanç Durumuna Göre Dağılımı

Tanrı'ya olan inanç	N	%
Agnostiğim	22	2,2
Çok az inanıyorum	13	1,3
Kararsızım	21	2,1
İnanıyorum	76	7,7
Kesinlikle inanıyorum	860	86,7
Toplam	992	100,0

Bu araştırmada, Tanrı tasavvurları yani bireyin öznel Tanrı imgesi ve gelişimi hakkında olduğundan, örneklemin Tanrı'ya inanması ve onunla ilişkide olduğunu düşünmesi ön koşul olarak görülmektedir. Bu nedenle örneklem grubuna Tanrı'ya ne derecede inandıkları ile ilgili bir soru sorulmuş ve yukarıdaki Tabloda da sonuçlar gösterilmiştir. Burada vurgulanması gereken en önemli husus ateist olduğunu ve kesinlikle bir Tanrı'ya inanmadığını belirten öğrencilerin örnekleme dâhil edilmemesidir. Tabloya göre 992 öğrencinin büyük çoğunluğunun Tanrı'ya inandığı görülmektedir (%94,4). Bu oranın neredeyse tamamına yakını da kesinlikle Tanrı'ya inanıyorum cevabını vermiştir (860, %86,7). Agnostik* olanlar 22 (%2,2) ve Tanrı'ya çok az inandığını söyleyenler ise 13 (%1,3) olarak görülmektedir. İncancından emin olmadığını belirten öğrenci sayısı ise 21 (%2,1) olarak bulunmuştur.

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların Baba Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı

	Otoriter/Baskıcı		Koruyucu/Müdahaleci		Eşitlikçi/Demokratik	
	N	%	N	%	N	%
Çok Az	298	33,3	29	3,1	39	4,3
Az	159	17,8	51	5,4	33	3,6
Biraz	269	30,1	190	20,1	166	18,2
Fazla	99	11,1	273	28,9	258	28,2
Çok Fazla	69	7,7	401	42,5	418	45,7
Toplam	894	100,0	944	100,0	914	100,0

Tablo 9'da görüldüğü gibi, "Çocukluğunuzda babanızın size karşı olan tutum ve davranışlarını nasıl değerlendirirsiniz?" sorusuna öğrencilerin birinci sırada 418 kişi ile

* Bağlanma kuramı ve Tanrı tasavvuru ilişkisi üzerine yapılan ilk araştırmalardan bugüne agnostik olduğunu söyleyenler ölçeklere tam cevap vermelerine göre araştırmalara kabul edilmişler ve değerlendirilmeye alınmışlardır. Bizim araştırmamızda da ikisi hariç agnostik olduğunu söyleyenler araştırmaya katılmak istediklerini ifade etmişler ve soruların tamamını cevaplandırmışlardır.

%45,7 oranında “eşitlikçi/demokratik”, ikinci sırada ise 401 kişi ile %42,5 oranında “koruyucu/müdahaleci” cevabını verdikleri görülmüştür. Babalarını “biraz otoriter ve baskıcı” görenler 269 kişi ile %30,1 oranında ve “fazla otoriter ve baskıcı” görenler ise 99 kişi ile %11,1 oranında bulunmuştur.

Tablo 10. Araştırmaya Katılanların Anne Tutum ve Davranışlarına Göre Dağılımı

	Otoriter/Baskıcı		Koruyucu/Müdahaleci		Eşitlikçi/Demokratik	
	N	%	N	%	N	%
Çok Az	305	34,0	15	1,6	26	2,9
Az	187	20,8	34	3,6	34	3,7
Biraz	218	24,3	148	15,5	177	19,5
Fazla	134	14,9	240	25,2	238	26,2
Çok Fazla	53	5,9	515	54,1	435	47,8
Toplam	897	100,0	952	100,0	910	100,0

Tablo 10’deki verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin çocukluğunda anne tutum ve davranışları ile ilgili düşünceleri de baba tutum ve davranışları ile benzer şekilde bulunmuştur. Buna göre anne tutum ve davranışlarıyla ilgili sonuçlarda birinci sırada 515 kişi ile %54,1 oranında koruyucu müdahaleci, ikinci sırada 435 kişi ile %47,8 oranında eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlar yer almaktadır. Annelerini “biraz” otoriter/baskıcı bulanların sayısı 218 kişi ile %24,3 oranında gözlenirken, “fazla” otoriter/baskıcı bulanların sayısı 134 kişi ile %14,9 oranında gözlenmektedir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Baba Dini İnanç ve Tutumlarına Göre Dağılımları

	Katı/Sert		İlimli/Orta yolcu		Özgürlükçü/Serbest	
	N	%	N	%	N	%
Çok Az	378	43,8	39	4,2	128	14,5
Az	151	17,5	51	5,5	116	13,2
Biraz	181	21,0	228	24,5	241	27,3
Fazla	92	10,7	255	27,4	199	22,6
Çok Fazla	61	7,1	356	38,3	198	22,4
Toplam	863	100,0	929	100,0	882	100,0

Tablo 11’deki bulgulara göre öğrenciler; babalarının dini inanç ve tutumlarına ilişkin; “çok fazla ilimli/orta yolcu” (356, %38), “fazla ilimli/orta yolcu” (255, %27,4), “biraz özgürlükçü/serbest” (241, %27,3), “fazla özgürlükçü/serbest” (199, %22,6), “çok

az katı/sert” (378, %43,8), “az katı/sert” (151, %17,5) dini inanç ve tutumlar içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Anne Dini İnanç ve Tutumlarına Göre Dağılımları

	Katı/Sert		İlimli/Orta yolcu		Özgürlükçü/Serbest	
	N	%	N	%	N	%
Çok Az	394	45,2	40	4,2	117	13,4
Az	138	15,8	46	4,9	117	13,4
Biraz	188	21,6	219	23,2	264	30,2
Fazla	79	9,1	245	26,0	188	21,5
Çok Fazla	72	8,3	394	41,7	187	21,4
Toplam	871	100,0	944	100,0	873	100,0

Tablo 12’de araştırmaya katılan öğrenciler anne dini inanç ve tutumlarına babalarına benzer şekilde “çok fazla ılımlı/orta yolcu” (394,%41,7), daha sonra “biraz özgürlükçü/serbest” (264,%30,2) ve “çok az katı/sert” (394, %45,52) olarak tanımlamışlardır.

Tablo 11 ve Tablo 12’deki veriler karşılaştırıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun anne babalarının dini inanç ve tutumlarını “ılımlı/orta yolcu” olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Anne ve baba karşılaştırıldığında; anne babaya nazaran daha ılımlı ve hoşgörülü olarak değerlendirilmektedir. Anne ve babanın dini inanç ve tutumlarında hemen hemen aynı özgürlükçü/serbest tavrı sergiledikleri görülmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından dini inanç ve tutumlarda baba, anneye göre biraz daha katı/sert bir tutum içerisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bu aşamasında daha önce de belirtildiği gibi *Tanrıya Bağlanma Ölçeği* ilk kez Türkçe literatürde kullanılacağı için ölçeğe *Doğrulamalı Faktör Analizi* yapılmıştır. Kurulan modelin uyumunun değerlendirilmesinde en yaygın kullanılan uyum indeksleri: (1) yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) iyi bir uyum için 0,05’den küçük olmalı; (2) model tarafından açıklanan varyans ve kovaryansın miktarını gösteren uyum iyiliği indeksi (GFI), kabul edilebilir bir uyum için 0,90’ın üstünde olmalı; (3) karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), kabul edilebilir bir uyum için 0,95’in üstünde olmalıdır.³⁵⁴ Analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

³⁵⁴ Bkz. Nuran Bayram, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2010.

Tablo 13. Tanrıya Bağlanma Ölçeği için Doğrulayıcı Faktör Analizine ait Uyum İyiliği Değerleri*

Model	χ^2	df	χ^2/df	GFI	CFI	RMSEA	SRMR
Tanrıya Bağlanma Ölçeği	176,02	23	7,65	0,96	0,97	0,08	0,04
Kaçınma Boyutu	29,08	6	4,84	0,99	0,99	0,06	0,02
Kaygı Boyutu	-	-	-	1,00	1,00	-	0,00

*Modellerde hata korelasyonlarına izin verilmiştir.

Elde edilen uyum iyiliği sonuçları Tanrıya bağlanma ölçeğinin (TBÖ) kaçınma ve kaygı boyutları ile iyi uyum göstermektedir.

Tablo 14. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Cronbach Alpha Değerleri

Değişkenler	Madde	Ort.±SSapma	C.Alpha
Tanrıya Bağlanma Ölçeği	9		
Kaçınma Boyutu	6	11,82±6,97	0,86
Kaygı Boyutu	3	7,02±4,23	0,71
Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE)			
Kaçınma	18	62,03±19,15	0,85
Kaygı	18	67,46±20,01	0,87
İlişki Anketi [†]			
Güvenli	1	4,00±1,85	-
Kayıtsız	1	2,73±1,83	-
Saplantılı	1	2,96±1,88	-
Korkulu	1	3,75±2,12	-
Tanrı ile İlişki Anketi [†]			
Güvenli	1	5,55±1,52	-
Kaygılı-Düşünceli	1	2,50±1,82	-
Kayıtsız	1	1,57±1,20	-
Korkulu	1	1,94±1,58	-

[†] İlişkiler Anketi ve Tanrı ile İlişkiler Anketi tek maddeden oluştuğu için iç tutarlılığı gösteren Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmamıştır.

Ölçeklere ait Cronbach Alpha değerleri 0,71 ile 0,87 arasında değişmekte olup kabul edilir sınırlar dâhilindedir.

Tablo 15. Araştırmada Kullanılan Ölçekler arası Korelasyonlar.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1-TBÖ-Kaçınma	1											
2-TBÖ-Kaygı	,516**	1										
3-YİYE-Kaçınma	-,069*	-,044	1									
4-YİYE-Kaygı	,044	,183**	,041	1								
5-İA-Güvenli	,008	,019	-,277**	-,213**	1							
6-İA-Kayıtsız	,133**	,113**	,192**	-,090**	,077*	1						
7-İA-Saplantılı	,050	,099**	-,024	,440**	-,070*	-,019	1					
8-İA-Korkulu	-,022	,042	,380**	,262**	-,339**	,078*	,115**	1				
9-TİA-Güvenli	-,564**	-,278**	,056	-,013	,035	-,016	-,028	,054	1			
10- TİA- Kaygılı/Düşünceli	,313**	,411**	-,036	,176**	,039	,128**	,105**	,045	-,157**	1		
11- TİA-Kayıtsız	,640**	,495**	-,036	,125**	,022	,157**	,059	,036	-,376**	,388**	1	
12- TİA-Korkulu	,462**	,312**	-,011	,089**	,028	,109**	,057	,059	-,345**	,264**	,468**	1

** p< 0.01 * p< 0.05

Tablo 15’de çalışmada kullanılan ölçekler arası korelasyonlar yer almaktadır. Buna göre, Tanrıya bağlanma ölçeğinde (TBÖ) kaçınma ile kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r=0,516$, $p<0,01$) elde edilmiştir. Yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin (YİYE) kaygı ve kaçınma boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r=0,041$, $p>0,05$) elde edilememiştir. Bu sonuç Sümer (2006) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile örtüşmektedir. İlişki Anketinde (İA) boyutlar arasında en güçlü ilişki güvenli ile korkulu arasında ($r=-0,339$, $p<0,01$) bulunmuştur. İkinci sırada güçlü olan ilişki korkulu ile saplantılı arasında ($r=0,115$, $p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile ilişki anketinde (TİA) ise, en güçlü ilişki korkulu ile kayıtsız arasında ($r=0,468$, $p<0,01$) bulunmuştur. Ölçekler arasında en güçlü korelasyon ise, benlik modeli ile ilişki anketinde güvenli boyutu arasında ($r=0,654$, $p<0,01$), ikinci en güçlü ilişki benlik modeli ile ilişki anketinde korkulu boyutu arasında ($r=0,649$, $p<0,01$) ve üçüncü en güçlü ilişki ise Tanrı ile ilişki anketinde kayıtsız boyutu ile Tanrıya bağlanma ölçeğinin kaçınma boyutu arasında ($r=0,640$, $p<0,01$), elde edilmiştir.

Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaçınma boyutu ile Tanrı’ya Bağlanma Ölçeği’nin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= -0,069$, $p<0,05$) bulunmuştur. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaygı boyutu ile Tanrı’ya Bağlanma Ölçeği’nin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,183$, $p<0,01$) bulunmuştur. İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaçınma boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= -0,277$, $p<0,01$) elde edilmiştir.

İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaygı boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= -0,213$, $p<0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu ile Tanrı’ya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,133$, $p<0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu ile Tanrı’ya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,113$, $p<0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,192$, $p<0,01$) elde edilmiştir.

İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kaygı boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,090$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu ile İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,077$, $p < 0,05$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) saplantılı boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,099$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) saplantılı boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,440$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) saplantı boyutu ile İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,070$, $p < 0,05$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) korkulu boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,380$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) korkulu boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,262$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) korkulu boyutu ile İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,339$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) korkulu boyutu ile İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,078$, $p < 0,05$) elde edilmiştir. İlişki Anketinin (İA) korkulu boyutu ile İlişki Anketinin (İA) saplantılı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,115$, $p < 0,01$) elde edilmiştir.

Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,564$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,278$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,313$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,411$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyu-

tu ile Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,176, p<0,01$) elde edilmiştir.

Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu ile İlişkiler Anketinin (İA) kayıtsız boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,128, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu ile İlişkiler Anketinin (İA) saplantılı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,105, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu ile Tanrı ile İlişki Anketi (TİA) güvenli boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= -0,157, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,640, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,495, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantı Envanteri (YİYE) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,125, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile İlişkiler Anketinin (İA) kayıtsız boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,157, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= -0,376, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu ile Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,388, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,462, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,312, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile Yakın İlişkilerde Yaşantı Envanterinin (YİYE) kaygı boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,089, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile İlişkiler Anketinin (İA) kayıtsız boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r= 0,109, p<0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile

Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutu arasında zıt yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,345$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,264$, $p < 0,01$) elde edilmiştir. Tanrı ile İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutu ile Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutu arasında aynı yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = 0,468$, $p < 0,01$) elde edilmiştir.

5.2. BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMA

Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri ve Tanrı'ya Bağlanma Ölçeğinde Genel Bağlanma Oranları ve Dağılımı.

	Kız				Erkek			
	YİYE		TBÖ		YİYE		TBÖ	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Güvenli	178	24,1	280	37,9	81	31,9	73	28,7
Kayıtsız	190	25,7	126	17,1	40	15,7	25	9,8
Saplantılı	162	22,0	117	15,9	86	33,9	67	26,4
Korkulu	208	28,2	215	29,1	47	18,5	89	35,0
Toplam	738	100,0	738	100,0	254	100,0	254	100,0

(YİYE: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri, TBÖ: Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği)

Tablo 16'da araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyete göre genel olarak, yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri ve Tanrı'ya bağlanma ölçeğinden aldıkları yüzdelik oranlara bakıldığında dağılım şu şekilde ortaya çıkmıştır. Kız öğrencilerin % 24,1'i YİYE'de güvenli bağlanma gösterirken, TBÖ'de bu oran % 37,9 oranında gerçekleşmiştir. Bu öğrenciler YİYE % 25,7 kayıtsız bağlanma stili gösterirken, % 17,1 oranında da Tanrıya kayıtsız bağlanma göstermişlerdir. Yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin saplantılı bağlanma stilinde kız öğrenciler %22,0 gibi bir sonuç elde ederken Tanrı'ya bağlanma ölçeğinin saplantılı stilinde ise bu oran %15,9 şeklinde gerçekleşmiştir. Kız öğrencilerin yakın ilişkilerde yaşantılar ölçeğinin korkulu stilindeki oranları %28,2 olurken, Tanrı'ya bağlanma ölçeğinin korkulu stilinden oranları ise %29,1 şeklinde gerçekleşmiştir.

Tablo 16'ya göre erkek öğrencilerin yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri ve Tanrı'ya bağlanma ölçeğinden genel olarak, bağlanma stillerine göre aldıkları yüzdelik

oranlar ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Araştırmaya katılan erkek öğrenciler YİYE'nin güvenli boyutu % 31,9 oranında gerçekleşirken, bu oran TBÖ'nün güvenli boyutunda %28,7 olarak gözlenmiştir. Bu öğrenciler YİYE'nin kayıtsız bağlanma stilinde % 15,7 oranında iken, TBÖ'nün kayıtsız bağlanma boyutundan % 9,8 oranında kalmışlardır. Erkek öğrencilerin YİYE'nin saplantılı boyutundan aldıkları ortalama % 33,9 olurken, TBÖ'den aldıkları ortalama % 26,4 olarak gerçekleşmiştir. YİYE'nin korkulu boyutundan aldıkları oran % 18,5 olurken, TBÖ'nün korkulu boyutunda ise bu oran % 35,5 olarak gözlenmiştir.

Araştırmanın genel bulgularına bakıldığında, ileriki bölümlerde detaylandırılacak olan bağlanma stilleriyle tutarlı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Kız öğrenciler, yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde erkeklere göre daha düşük ortalamalara sahipken, erkekler ise Tanrı'ya bağlanma ölçeğinde kızlara göre daha düşük ortalamalara sahip gözükmemektedir. Bu genel bulguların yani, hem yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinden alınan puan ortalamaları, hem de Tanrı'ya bağlanma ölçeğinden alınan puan ortalamalarının literatürdeki araştırma sonuçlarına benzer şekilde gerçekleştiği görülmektedir.³⁵⁵ Örneklem grubunda bulunan erkek öğrenci sayısının (254), örneklemdeki kız öğrenci sayısına göre (738) daha düşük olmasına rağmen, bu durumun istatistikî olarak sonuçlara çok fazla etkide bulunmadığı gözlenmiştir. Burada bağlanma stilleriyle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir nokta olarak; hem Türkiye'de hem de batı ülkelerinde yapılan birçok araştırmada, bağlanma stillerinin alt boyutlarından olan güvenli bağlanma stilinde erkeklerin ortalamalarının, kızların ortalamalarından daha yüksek gerçekleştiği söylenebilir.³⁵⁶ Türkiye'de son zamanlarda yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre; sosyal değişme ve bireyleşme süreci neticesinde güvenli bağlanmayı destekleyen ilişkiler etkisini yitirmeye başlamış ve güvensiz, kaçınan bağlanma stillerinde bir artış ortaya çıkmıştır. Henüz bu sonucu destekleyici elimizde yeterli bulgular olmasa da bağlanma sistemi açısından bunun anlamı, yeni kuşak ergenlerin-gençlerin daha az gü-

³⁵⁵ Bkz. Marco Del Giudice, "Sex Differences in Romantic Attachment: A Meta-Analysis", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(2), 2011, ss. 193-214; Miraç N. Akhunlar, Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ile Uyum Süreçleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Maltepe Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010, s.43.

³⁵⁶ Bkz. Özlem Kararırmak, Nagihan O. Duran, "Gender Differences in Attachment Styles Regarding Conflict Handling Behaviors Among Turkish Late Adolescents", *Int. J. Adv. Counselling*, 30, 2008, ss. 220-234; Gülseren Keskin, Ergenlerin Ruhsal Tutumları ve Ebeveyn Tutumları ile Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Ege Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İzmir, 2007, s. 123.

venli bağlanma eğiliminde olacağıdır. Nitekim on-on beş yıl önceki bağlanma araştırma sonuçları ile günümüzdeki araştırmalar karşılaştırıldığında bu durumun kısmen doğrulandığı görülmektedir. Bağlanma stillerindeki bu olumsuz yönelimin daha olumlu bir yöne gitmesinin bir yolu olarak aile yapılarının sağlamlaştırılması, bireyler arasındaki ilişkilerin kalitesinin artırılması ve özellikle anne-çocuk arasındaki güvenli bağlanma davranışının geliştirilmesi önerilmektedir.³⁵⁷ Bu sonuçlarla benzer şekilde Amerikalı üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri üzerine yapılan bir meta-analiz çalışmasında son yıllarda yakın ilişkilerde güvenli bağlanma oranlarını azaldığı, güvensiz bağlanma oranlarının ise daha fazla arttığı görülmüştür. Bu durumun sebeplerinin çok çeşitli olduğu düşünülse de önemli bir neden olarak, güvenli bağlanmanın temel unsurlarından olan “olumlu benlik ve olumlu başkaları” zihinsel modelinin azalarak kayıtsız-kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylerin artması görülmektedir.³⁵⁸

³⁵⁷ F. Ç. Çetin, Z. Tüzün, B. Pehlivan Türk, F. Ünal, B. Gökler, “Attachment Styles and Self-Image in Turkish Adolescents”, *Journal of Research on Adolescence*, 20(4), 2010, s. 840-848.

³⁵⁸ Bkz. S. H. Konrath, W. J. Chopik, C. K. Hsing, Ed O’Brien, “Changes in Adult Attachment Styles in American College Students Over Time: A Meta-Analysis”, *Personality and Social Psychology Review*, Vol.18(4), 2014, ss. 326–348

Tablo 17. YİYE ve TBÖ Arasındaki Çapraz Tablo: Crosstabulation

YİYE STİLLER	TBÖ STİLLER				Toplam
	Güvenli	Kayıtsız	Saplantılı	Korkulu	
Güvenli	97	35	67	60	259
	37,5%	13,5%	25,9%	23,2%	100,0%
	27,5%	23,2%	36,4%	19,7%	26,1%
Kayıtsız	93	27	44	66	230
	40,4%	11,7%	19,1%	28,7%	100,0%
	26,3%	17,9%	23,9%	21,7%	23,2%
Saplantılı	66	43	33	106	248
	26,6%	17,3%	13,3%	42,7%	100,0%
	18,7%	28,5%	17,9%	34,9%	25,0%
Korkulu	97	46	40	72	255
	38,0%	18,0%	15,7%	28,2%	100,0%
	27,5%	30,5%	21,7%	23,7%	25,7%
Toplam	353	151	184	304	992
	35,6%	15,2%	18,5%	30,6%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

(Pearson Chi-Square=41,868; Cramer's V=0,119; p=0,000)

(YİYE: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri, TBÖ: Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği)

Tablo 17'de Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri ve Tanrı'ya bağlanma ölçeği arasında yapılan çapraz tabloya göre bağlanma boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan öğrencilerin YİYE'de güvenli bağlananların yaklaşık %38'i TBÖ'de güvenli, %14 ü kayıtsız, %26 sı saplantılı ve %23'ü de korkulu bağlanma stili göstermiştir. YİYE'de kayıtsız bağlanma gösterenlerin yaklaşık %40'i TBÖ da güvenli, %12 si kayıtsız, %19 saplantılı ve %29'u de korkulu bağlanma göstermiştir. YİYE'de saplantılı bağlanma stiline sahip olanların yaklaşık %27'i TBÖ da güvenli, %17 si kayıtsız, %13 saplantılı ve %43'u de korkulu bağlanma stilindedir. YİYE'de korkulu bağlananların yaklaşık %36 TBÖ da güvenli, %15 si kayıtsız, %19 saplantılı ve %31'i de korkulu bağlanma stiline sahiptir.

Tablo 17'de Tanrı'ya bağlanma ölçeğinde güvenli bağlanmış olanların yaklaşık %28'i YİYE da güvenli, %26 ü kayıtsız, %19 sı saplantılı ve %28'ü de korkulu bağlanma göstermektedir. TBÖ'de kayıtsız bağlanma stilinde olanların yaklaşık %23'i YİYE da güvenli, %18 si kayıtsız, %28,5 saplantılı ve %30,5'u de korkulu bağlanmaya sahiptir. TBÖ de saplantılı bağlanma stilindekilerin yaklaşık %36'i YİYE da güvenli,

%24 si kayıtsız, %18 saplantılı ve %22'ü de korkulu bağlanma stilindedirler. TBÖ'de korkulu bağlanma stilinde olanların yaklaşık %20'si YİYE da güvenli, %22 si kayıtsız, %35'i saplantılı ve %31'i de korkulu bağlanma göstermişlerdir.

Bu genel korelasyonlara göre uygunluk-benzerlik (correspondence) hipotezini desteklenerek, yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde yüksek oranda güvenli bağlanma gösterenler, Tanrı'ya bağlanma ölçeğinde de yüksek oranda bağlanma göstermişlerdir. Dikkat çeken bir sonuç da yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde kayıtsız bağlanma gösterenlerin yüksek düzeyde Tanrı'ya bağlanma göstermeleri olmuştur. Türk insanının Allah tasavvuru açısından bu durum; yakın ilişkilerde güvensiz bağlanma stillerinden kayıtsız bağlanma gösterilse de, Allah ile ilişkiler söz konusu olduğunda Allah'a karşı daha olumlu bir bağlanma gösterildiği şeklinde yorumlanabilir. Türk insanın din ve Tanrı anlayışı düşünüldüğünde bu sonuç çok şaşırtıcı gelmemektedir. Neredeyse bütün araştırmalarda hangi psikolojik ve sosyal statüde olursa olsun Türk insanının özellikle Allah'a inanç ve iman açısından çok yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Burada izah edilmesi gereken bir olgu kayıtsız bağlanma stiline nasıl böyle bir sonuç çıkardığıdır. Bağlanma literatüründe kayıtsız bağlananlar, kendini değerli hissetme ve sevilebilir olduğu duygusunu, diğer insanlara karşı olumsuz beklentilerle birleştirmeleriyle karakterize edilirler. Bu kişiler diğer insanlara duyulan gereksinimi ve yakın ilişki ihtiyacını savunmacı bir şekilde reddederler ve kendi özerkliklerine çok fazla önem verirler.³⁵⁹ Bu araştırma örneğine göre, yakın ilişkileri çok iyi olmayan kayıtsız bağlanma stilindeki bu öğrencilerin, bağlanma kuramının telafi (compensation) hipotezine göre bu eksikliklerini Allah'a bağlanarak dengeledikleri söylenebilir. Tablo 17 de bir başka dikkat çekici sonuç da, Tanrı'ya bağlanma ölçeğinde korkulu bağlananların yakın ilişkilerinde de korkulu bağlanmaya yatkın olmalarıdır. Sonuçlara göre Tanrı'ya korkulu bağlananların ancak % 20'si yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde güvenli bağlılık gösterebilmişlerdir.

Tablo 16 ve Tablo 17'ye göre araştırmamızın hipotezlerinden ilki olan, “örneklem grubu, hem kızlarda hem de erkeklerde genel bağlanma stilleri olan; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız bağlanma stillerinde anlamlı farklılıklar gösterecektir. İkinci

³⁵⁹ Maureen Miner, “The Impact of Child-Parent Attachment, Attachment to God and Religious Orientation on Psychological Adjustment”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 2, 2009, 114-124.

hipotezimiz olan, örneklem grubunun hem bağlanma stilleri hem de temel bağlanma boyutları olan, kaygı ve kaçınma boyutlarında güvenli bağlanma oranı daha yüksek olacaktır. Üçüncü hipotezimiz olan cinsiyete göre Allah’a bağlanma stilleri; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız tarz bağlanma boyutlarında anlamlı yığılmaları olacaktır,” şeklinde belirttiğimiz ilk üç hipotezimiz de desteklenmiştir. Henüz detaylandırılmamış tablolar olmasına rağmen bu tablolarda ortaya çıkan önemli sonuçlardan birisi de; “kızlarda ve erkeklerde yakın ilişkilerinde güvenli bağlanma gösterenlerin, Allah’a bağlılıklarının da güvenli ve anlamlı olacağı; güvensiz bağlanma göstermiş olanların Allah tasavvurları da güvensiz bağlanma özellikleri gösterecektir,” şeklinde belirttiğimiz hipotezimizin doğrulanmasıdır. Bu sonuç aynı zamanda bizim araştırmamızda, bağlanma kuramının uygunluk-benzerlik (correspondence) hipotezinin büyük ölçüde desteklendiğini göstermektedir.

Tablo 18. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

	Kız	Erkek	t	p
1-TBÖ-Kaçınma	1,85±1,03	2,32±1,42	4,855	,000
2-TBÖ-Kaygı	2,33±1,40	2,35±1,45	,196	,845
3-YİYE-Kaçınma	3,57±1,09	3,09±0,89	-6,916	,000
4-YİYE-Kaygı	3,75±1,11	3,74±1,12	-,121	,904
5-İA-Güvenli	3,92±1,85	4,24±1,83	2,367	,018
6-İA-Kayıtsız	2,60±1,76	3,09±1,97	3,469	,001
7-İA-Saplantılı	2,76±1,81	3,53±1,97	5,475	,000
8-İA-Korkulu	3,97±2,16	3,13±1,85	-5,886	,000
9-TİA-Güvenli	5,64±1,42	5,28±1,76	-2,978	,003
10- TİA- Kaygılı/Düşünceli	2,43±1,77	2,70±1,96	1,960	,051
11- TİA-Kayıtsız	1,45±1,04	1,92±1,53	4,522	,000
12- TİA-Korkulu	1,84±1,53	2,22±1,72	3,113	,002

Cinsiyete göre yapılan t-testi sonucunda Tanrı’ya bağlanma ölçeğinin kaçınma boyutunda, yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin kaçınma boyutunda, ilişkiler anketinin tüm boyutlarında ve Tanrı ile ilişkiler anketinin güvenli, kayıtsız ve korkulu boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Buna göre, Tanrı’ya bağlanma ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunda erkeklerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre Tanrı’ya bağlanma hususunda daha fazla kaçınma dav-

ranışı gösterdiğini ifade etmektedir. Bu durumda Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nde cinsiyet faktörüne göre t testinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre Allah'a daha güvenli bağlanma gösterdiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar kız öğrencilerin erkeklere oranla Allah'a daha güvenli bağlanacakları şeklindeki hipotezimizi de desteklemiştir. Bağlanma kuramına göre Tanrı, insanın yakın kişisel ilişkiler kurabileceği bir varlık olarak görülür ve yapılan onlarca araştırmada bireyler, Tanrı'yla yakın ilişkiler kurabildiklerini belirtmişlerdir.³⁶⁰ Bağlanma sistemi açısından genç yetişkin kızların Allah'a güvenli bağlanmasının bir sebebi olarak çocukluk yaşantıları boyunca ebeveynlere de güvenli bağlandıkları söylenebilir. Çünkü Allah ile bireyin ilişkisi, bağlanma sistemine göre erken dönem anne-baba ile olan ilişkilerin bir tekrarı veya yansıması olarak da görülmektedir. Bu durumda içsel çalışan modeller (internal working models) devreye girerek ebeveyn ile yaşanan çocukluk deneyimleri hatırlanır, bu şemalar Tanrı ile ilişkilere aktararak uygunluk-benzerlik hipotezi gerçekleşmiş olur.³⁶¹ Eğer güvensiz tarzda bir bağlanma gerçekleşmiş ise aynı sürecin tersi olarak bu yoksunluğu gidermek için telefi hipotezine başvurulmuş olabilir. Bağlanma, Tanrı'ya bağlanma ve içsel çalışan modeller (internal working model) arasındaki ilişki araştırma alanyazında iki sonuç ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunlardan telafi hipotezi, Tanrı ile ilişkinin, bakıcı ve/veya yetişkinlerle yetersiz duygusal-romantik bağlanma için telafi edici olabileceğini belirtmektedir. Uygunluk-benzerlik hipotezi ise, bireyin bağlanma stiline çapraz bağlanma tiplerine uygun olabileceğini ifade etmektedir; ebeveynler-bakıcılar, seven kişiler, Tanrı.³⁶² Bu sonuçlara göre ayrıca genç yetişkin kızların, hem psiko-sosyal gelişim sorunları hem de endişe ve sıkıntılı zamanlarında erkek öğrencilere göre, Allah'a daha fazla yöneldikleri şeklinde de düşünülebilir. Özellikle bizim toplumumuz açısından, ebeveynlerinden uzak ya da çok fazla yakınlık- ilgi göremeyen genç kızların sorunlarıyla başa çıkmada Allah'ı sığınılacak bir liman ve güvenilir bir dayanak olarak gördüğü varsayılabilir.

³⁶⁰ Lee A. Kirkpatrick, "God as A Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Sep. 1998, ss. 961-973

³⁶¹ A. McDonald ve Ark. "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.24, No.1, 2005, ss. 21-28; Alicia Limke, Patrick B. Mayfield, "Attachment to God: Differentiating the Contributions of Fathers and Mothers Using the Experiences in Parental Relationships Scale", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 2, 2011, ss. 122-129.

³⁶² Bkz. T. W. Hall, A. Fujikawa, S. R. Halcrow, P. C. Hill, H. Delaney, "Implicit Spirituality: Clarifying Correspondence and Compensation Models", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 4, 2009, ss. 227-242.

Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre anne babalarına daha fazla güven duydukları, ebeveyn ve akranlarına daha güvenli bağlandıkları ve anne babalarından daha az psikolojik kontrol algıladıkları bulgularına ulaşılmıştır.³⁶³ Türk kültüründe kadınlar erkeklere kıyasla daha ilişkiyel bir benlik yapısına ve daha toplulukçu bir bakış açısına sahip olarak görülmektedir.³⁶⁴ Yine bizim kültürümüze göre kişilerarası ilişkilerde kadınlar “besleyici”, erkekler ise daha çok “ketleyici” iletişim tarzını tercih etmektedir. Yani kadınlar erkeklere göre daha açık ve nazik bir dil kullanmakta, aile ve arkadaşlarıyla kolay ve daha yapıcı ilişkiler kurmakta, sosyal destek almakta-aramakta arzulu, umutlu ve çatışma durumunda sorunlarını konuşarak ve uzlaşma eksenli çözme eğilimindedirler. Bunun bir sebebi olarak, hem Türkiye’de hem de yurtdışında yapılan araştırmalara göre, erken çocukluk döneminden itibaren kız çocukların duygularını düzenlemede ve sosyal beceri sergilemede erkeklere kıyasla daha yetkin olmaları görülebilir. Erkek ve kız çocuklarının duygusal davranışlarına ebeveynlerin verdiği tepkilerin incelendiği çalışmalarda da genç kadın yetişkinler çocukken üzüntü ve korku duygularını ifade ettiklerinde ebeveynlerinden ilgi ve destek gördüklerini, erkek katılımcılar ise bu duygularını ifade ettiklerinde cezalandırıldıklarını belirtmişlerdir.³⁶⁵

Erkekler ise kızlardan farklı olarak genellikle, kişilerarası ilişkilerinde pek fazla sosyal destek aramamakta, çatışmaları konuşarak çözme ve uzlaşmadan kaçınma eğilimi göstermektedirler. Ketleyici tarz kişilerarası ilişki pek çok sorunla, özellikle depresyon, kaygı ve olumsuz davranışlarla hatta intihar eğilimi ile ilişkili görülmektedir.³⁶⁶ Bağlanma kuramına göre çocukluk dönemi bağlanma ilişkisi ile Tanrı’ya bağlanma arasında doğrudan bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda kızların ebeveynlerine güvenli bağlanma geliştirdikleri için aynı tutumu Allah ile olan ilişkilerine de yansıttıkları

³⁶³ Bkz. D. Kurt, M. Sayıl, Y. K. Tepe, “Ana Babanın Psikolojik Kontrolü ile Gencin Yalnızlığı Arasındaki İlişkide Kişilerarası Güven İnancı ve Bağlanmanın Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 28 (71), 2013, ss. 105-116.

³⁶⁴ Bkz. E. Olcay İmamoğlu, Gül Günaydın, Emre Selçuk, “Özgün Benliğin Yordayıcıları Olarak Kendileşme ve İlişkililik: Cinsiyetin ve Kültürel Yönelimlerin Ötesinde”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26 (67), 2011, ss. 27-43.

³⁶⁵ Bkz. Feyza Çorapçı, Ailede Duygu Sosyalleştirme Süreci ve Çocuğun Sosyoduygusal Gelişimi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 276-277; İnci Boyacıoğlu, Nebi Sümer, “Bağlanma Boyutları, Otobiyografik Bellek ve Geçmiş Kabul Etme”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 2011, s. 111.

³⁶⁶ Bkz. Ayşegül D. Batıgün, “İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri, Yalnızlık ve Umutsuzluk Açısından Bir İnceleme”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(62), 2008, ss. 65-75; İmamoğlu ve Ark., a.g.m., ss. 30-41.

düşünülebilir. Birçok araştırma sonucuna göre çocukluk dönemi ebeveyne bağlanma stillerinin, yetişkinlik dönemi Tanrı'ya bağlanma stilleri ve dini pratikleri yerine getirme tutumlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Çocukluk dönemi yakın ilişkilerde oluşan olumlu şemaları, Tanrı'ya yansıtarak güvenli bağlanma davranışı geliştiren bireyler onunla kendilerini daha huzurlu hissetmekte, ondan yardım istemeye arzulu ve pozitif bir dindarlık geliştirmektedirler. Ebeveynler ve Tanrı'yla kurulan bu ilişki, güvenirlilik ve duygu düzenleme bakımından bağlanma kuramının uygunluk hipotezini desteklemektedir.³⁶⁷

Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada çocukluk döneminde özellikle annelerine güvenli bağlanan bireylerin üniversite yıllarında Tanrı'ya da güvenli bağlandıkları, düzenli dua ettikleri ve dualarında sıklıkla kutsal metinleri okudukları görülmüştür. Aynı araştırmada erkek öğrencilerin üniversite döneminde dua etme sıklığı ile çocukluk dönemi anneye kaçınan bağlanma arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Hem erkek hem de kız öğrenciler çocukluk yıllarında, anneleriyle kaçınan bir ilişkiye sahipse yani, anne yeterince iyi bakım veremediyse ve güvensiz bağlanma gerçekleştiyse bu gençler üniversite yıllarında Tanrı'ya da güvensiz bağlanmakta, çok daha az dini ibadetlere katılmaktadırlar.³⁶⁸ Bizim araştırmamızdaki bulguları destekler şekilde Yapıcı'nın cinsiyete göre dindarlık farklılaşması üzerine yaptığı meta-analizde, kadınlar farz ve nafil ibadetleri düzenli olarak yerine getirme, dua etme ve Kur'an okuma hususunda erkeklere göre daha yüksek bulgulara sahiptirler. Yapıcı'ya göre bu durumun kadınların hem duygusal olmalarıyla, hem sosyalleşme biçimleriyle hem de baş edemeyecekleri sorunlar karşısında Allah'ın yardım ve desteğini arama arzularıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.³⁶⁹ Tanrı tasavvurları üzerine ülkemizde yapılan birçok araştırmada da kadınların, erkeklere oranla daha pozitif bir Tanrı tasavvuruna sahip oldukları görülmektedir. Araştırmalara göre, kadınların özellikle Allah'a daha fazla dua ve ibadet ettikleri Allah'a kendilerini daha yakın hissettikleri ve Allah'ı erkeklere göre daha

³⁶⁷ Andreas Birgegard, Pehr Granqvist, "The Correspondence Between Attachment to Parents and God: Three Experiments Using Subliminal Separation Cues", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 2004, ss. 1122-1135; Seong Eun Kim, "The Relationship of Parental Attachment and Christian Spirituality with Intergenerational Conflict Between Korean-American Young Adults and Their Parents", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, ss. 189-199.

³⁶⁸ Bkz. Hui-Tzu G. Chou, Janell Esplin, Shelby Ranquist, "Childhood Attachment to Parents and Frequency of Prayer During the College Years", *Mental Health, Religion & Culture*, 1, 2012, s.1-13.

³⁶⁹ Asım Yapıcı, "Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi", *F.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, 2012, s. 17-18.

samimi ve seven, merhamet eden ve güvenilecek bir varlık olarak gördükleri gözlenmiştir. Örneğin Mehmedoğlu'nun araştırmasına göre kadınlar Allah'ı, Aşkın, Merhametli, Dost, Seven, Koruyup Gözetken olarak algılarken erkekler kadınlara göre daha Cezalandırıcı ve İntikam Alıcı olarak tasavvur etmişlerdir.³⁷⁰

Tanrı tasavvuru üzerine bağlanma kuramı esas alınarak yapılan alan araştırmalarında cinsiyet değişkenine göre bazı araştırmalarda anlamlı farklılıklar gözlenirken,³⁷¹ bazı araştırmalarda ise istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Korkmaz'ın Bağlanma kuramı ve Allah-insan ilişkisini incelediği araştırmasında, Allah'a bağlanma eğilimleri açısından cinsiyete göre farklılıklar olduğu ve erkeklerin kadınlara göre daha düşük bağlanma puanlarına sahip olduğu gözlenmiştir.³⁷² Bu sonuç bizim araştırmamızla uygunluk göstermiş ve kadınların erkeklerden genel olarak daha olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip oldukları görülmüştür. Akyüz'ün benlik saygısı ve Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında da bizim sonuçlarımızı destekler nitelikte kadınların, erkeklere oranla Allah'ı daha pozitif sıfatlarla niteledikleri görülmüştür. Alt boyutlar bazında incelendiğinde kadınların, “teslim olma, seven ve cezalandırıcı” boyutlar hariç, diğer bütün boyutlarda erkeklerden daha yüksek puanlar almışlardır.³⁷³ Subaşı'nın Tanrı-insan ilişkisini bağlanma kuramı açısından incelediği araştırmasında ise cinsiyet değişkenine bağlı olarak erkekler ve kadınlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.³⁷⁴ Çınar'ın Tanrı'ya bağlanma tarzları ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkileri çok boyutlu değişkenlerle sınıadığı araştırmasında, bizim bulgularımızla uyuşacak şekilde kadınların Tanrı'ya bağlanma ortalama puanları erkeklere kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Bu araştırmada, örneklemin cinsiyeti ile Tanrı'ya güvenli bağlanma tarzı

³⁷⁰ Ali U. Mehmedoğlu, *Tanrı'ya Tasavvur Etmek*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011, s. 208; Benzer sonuçlar için bkz, Şükran Demirci, Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kayseri, 2009, s. 68-69; Beyazıt Y. Seyhan, “Üniversite Öğrencileri Örneğinde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.XIV, S. 2, 2014, s. 194-195.

³⁷¹ Bkz. Sarah Ruth Reiner, An Exploration of Coping and Perceived stress: The roles of Attachment, Gender, and Expressivity, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2010, ss. 95-103; Bagher G. Bonab, Avazeh S.Y. Namini, “The Relationship Between Attachment to God and Reliance on God”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 2010, ss. 1098-1104.

³⁷² Nuran E. Korkmaz, Bağlanma, İnsan-Allah İlişkisi ve Psikolojik Sağlık, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2012, s. 87.

³⁷³ Züleyha Akyüz, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010, s. 68.

³⁷⁴ Hacer Subaşı, Üniversite Öğrencilerinin Tanrı İle İlişkilerinin Bağlanma Kuramı Açısından Değerlendirilmesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2012, s. 100.

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.³⁷⁵ Seyhan'ın üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında, bizim bulgularımızı destekler nitelikte cinsiyet ile olumlu-olumsuz Tanrı tasavvuru ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Kız öğrencilerin olumlu Tanrı tasavvuru erkek öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek, olumsuz Tanrı tasavvurları ise anlamlı olarak daha düşük çıkmıştır ve bu durum kız öğrencilerin Tanrı tasavvurlarının daha olumlu olduğu şeklinde yorumlanmıştır.³⁷⁶

Tanrı tasavvuru üzerine cinsiyet boyutunun da incelendiği araştırmalardan Güler'in Tanrı, benlik algısı ve günahkârlık üzerine yaptığı çalışmasında erkeklerin, günahkârlık duyguları kadınlarınkinden daha yıkıcı çıksa da, bireylerin Tanrı algılarının yaş dönemlerine, cinsiyetlerine ve eğitim durumlarına göre farklılık göstermediği gözlenmiştir.³⁷⁷ Yine Koç'un üniversite öğrencileri üzerine yaptığı, çeşitli değişkenlerle Tanrı Tasavvurunu inceleyen araştırmasında, örneklemin Tanrı tasavvurları cinsiyet, yaş ve okunan bölüme göre herhangi bir farklılaşma görülmemiştir.³⁷⁸ Altun'un üniversite öğrencilerinde narsizm ve dindarlık üzerine yaptığı araştırma sonuçlarına göre de, öğrencilerin cinsiyet değişkenlerine göre narsizm eğilimleri ve dindarlık eğilimleri arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.³⁷⁹ Yapıcı'nın meta-analiz çalışması sonuçlarına göre, dinsel eğilim açısından kısmen farklılaşma gözlenirse de, Tanrı'yı algılama açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Fakat bu durum kendisinin de belirttiği gibi bulguların dayandığı araştırma sayısının kısıtlılığı ile ilgili olabilir. Her ne kadar çalışmasında "Tanrı tasavvuru ya da Tanrı algısı ölçekleri" kullanılarak yapılan çalışmalarda anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır³⁸⁰ şeklinde yorumda bulunsa da, meta-analizde kullandığı 78 alan araştırmasının sadece bir kaçı direkt Tanrı tasavvuruyla ilgilidir.³⁸¹ Buna göre, bu ölçeklerin kullanılmadığı araştırmalarda az sayıdaki

³⁷⁵ Mehmet Çınar, *Tanrı'ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı*, Saarbrücken, Lap Lambert Academic Publishing, 2016, s.71.

³⁷⁶ Beyazıt Y. Seyhan, "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler", *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, S. 1, 2014, s. 84-85; Ayrıca bkz. Christina D. Lambert, Sharon E. R. Kurpius, "Relationship of Gender Role Identity and Attitudes with Images of God", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 55-75.

³⁷⁷ Özlem Güler, Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu (Yetişkin Örneklem), (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2007, s. 129.

³⁷⁸ Ayşe Koç, Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2011, s. 82.

³⁷⁹ Rıza Altun, *Narsisizm ve Dindarlık*, Samsun, Kitap & Kafe Serüven, 2015, s.106.

³⁸⁰ Yapıcı, *Türk Toplumunda*, s. 21.

³⁸¹ Bkz. Yapıcı, *Türk Toplumunda*, ss. 28-32.

araştırma bulgusuyla cinsiyete göre Tanrı tasavvurları arasındaki farklılıkların ölçmesi ve yorumlanması zaten çok anlamlı sonuçlar vermeyebilir. Türkiye’de dindarlık üzerine yapılan birçok araştırmada zaman zaman cinsiyet farklılıkları zaman zaman da herhangi bir farklılığın bulunmadığı sonuçların elde edildiğini de belirtmeliyiz.

Bizim araştırma bulgularımızla benzer şekilde Bryant’ın, “Üniversite Yıllarında Manevi Gelişim ve Cinsiyet Farklılıkları” araştırmasına göre kızlar, erkeklere göre manevi gelişime daha arzulu ve daha dindar bulunmuştur. Müslüman öğrencilerin de bulunduğu bu araştırma sonuçlarına göre; kız öğrenciler erkeklerle kıyaslandığında manevi konulara ilgi, maneviyat arayışı ve manevi tecrübe deneyimi açısından daha yüksek puanlar almışlardır. Aynı araştırmada kız öğrenciler, hayatlarında dini ve manevi erdemlere sahip olmayı isteme, dini inançlara bağlılık ve olumlu manevi gelişim yanında; hayır işlerine daha fazla katılma, sosyal aktivitelerde gönüllülük ve kendilerini şefkatli ve merhametli olarak yetiştirme hususlarında erkeklere kıyasla daha olumlu ve yüksek sonuçlar elde etmişlerdir.³⁸² Yine üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada Tanrı’ya güvenli bağlanma ile genç kızların benlik algısı ve beden imgesi arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu araştırmaya göre Tanrı ile sıcak ve güvenli bir ilişki duygusu gençleri, olumsuz kültürel yüklemelerden ve negatif beden algısından korumaktadır. Buna göre kızlar Tanrı’yı, kendilerinden razı olan ve kabul eden, koruyan ve kendilerine cevap veren olarak algıladıklarında; kendilerinin de kabul edilen ve korunmaya değer olduklarına inanmaktadırlar. Bu sonuçlar, Tanrı’yla algılanan sıcak ve güvenli bir ilişki duygusunun kızlar için büyük bir kazanç ve çok uygun psikolojik fonksiyonlar icra ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁸³

Yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin (YİYE) kaçınma boyutunda kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu durum kız öğrencilerin, yakın ilişkilerinde erkek öğrencilere göre daha dikkatli ve ilişkilerine önem vererek bağlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuçlar özellikle ülke-

³⁸² Bkz. Alyssa N. Bryant, “Gender Differences in Spiritual Development During the College Years”, *Sex Roles*, 56, 2007, s.835-846; Ayrıca bkz. Nurten Kimter, *Benlik Saygısı ve Din: Üniversiteli Gençlerde Öz Saygı ve Din Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2012, s. 234-235; Mustafa Koç, “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sayı: 6, 2004/2, ss. 147-178.

³⁸³ Bkz. Kristin J. Homan, Brianna N. Cavanaugh, “Perceived Relationship with God Fosters Positive Body Image in College Women”, *Journal of Health Psychology*, 18(12), 2013, ss.1529-1539; Kristin J. Homan, Valerie A. Lemmon, “Perceived Relationship with God Moderates the Relationship Between Social Comparison and Body Appreciation”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.18, No. 6, 2015, ss. 425-439.

mizde kadından beklenen sosyal roller ve kadın kimliğine yüklenen geleneksel değerlerle izah edilebilir. Tanrı'yı güvenilir bir dayanak ve güvenilir bir sığınak olarak görebilen kız öğrenciler, diğer ilişkilerinde mesafeli ve dikkatli, toplumsal rollerine uygun davranmayı tercih etmektedirler denilebilir. Erkeklerle göre daha yoğun duygusal yapılarından dolayı bir yandan korunmaya, sevmeye, sıkıntı anında rahatlatılma ve hemen yardımına koşulmasını isteyen gençler, diğer yandan Türk toplumunun kadın kimliğinden beklentileri doğrultusunda ve sosyal hayatın negatif yönelimlerinden kaçınarak yakın ilişkilerinde daha çekingen ve mesafeli bir davranış sergilemektedir. Çünkü geleneksel kadın ve erkek rollerindeki farklılıklardan dolayı iki cinsiyetin insan ilişkilerine yaklaşım biçimlerinde farklılıklar bulunması beklenen bir durumdur. Her ne kadar üniversite ortamı serbest ve yakın ilişkiler için daha uygun görülse de, örneklem grubunun üniversite birinci sınıflar olması dolayısıyla ergenlik sonu ya da ilk gençlik döneminde olduklarından henüz geleneksel değerlerden ve inançlardan tamamen bağımsızlaşamadığı düşünülebilir.

Yakın ilişkileri daha karakterize eden bir diğer ölçek olarak İlişkiler Anketinin (İA) korkulu boyutlarında kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunurken, güvenli, kayıtsız ve saplantılı boyutlarında erkek öğrencilerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu durum, yakın ilişkileri daha belirgin şekilde karakterize eden ilişkiler anketinin kız öğrenciler açısından yakın ilişkilerinde erkeklerle oranla daha güvensiz bağlanma gösterdiklerine işaret etmektedir.³⁸⁴ İlişkiler anketinde korkulu boyutun erkeklerle göre daha yüksek çıkması kadın psikolojisi ve yine Türk toplumunun ve geleneksel değerlerinin kadından beklediği rollerle ilişki olarak düşünülebilir. Türk kültüründe çocuk yetiştirme stilleri ve cinsiyet rollerine ilişkin olarak, kız ve erkek çocuklarına olan yükleme biçimlerinin farklılaşması, cinsiyetler arasında da kız ve erkek çocukları tarafından farklı bağlanma stillerinin geliştirilebileceğini göstermektedir.

Nitekim Erözkan'ın üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri üzerine yaptığı çalışmasında da erkek öğrenciler yakın ilişkilerinde kızlara göre daha güvenli bulunmuşlar; kız öğrencilerin ise erkek öğrencilere göre daha korkulu bağlanma stillerine

³⁸⁴ Bkz. Kararımak ve Duran, a.g.m., s. 229-230; Bkz. Del Giudice, a.g.m., s. 203-205.

sahip oldukları görülmüştür.³⁸⁵ Çünkü toplumumuzda kadın rolü ile ilgili beklentiler, kadınların insan ilişkilerine önem vermelerini, erkeklere göre daha yumuşak, itaatkâr ve hoş görülü olmaları gerektiği şeklindedir. Bizim kültürümüzde kız ve erkek çocukların yetiştirme stili birbirinden farklı şekilde gerçekleşmektedir. Erkek çocukların özellikle yakın ilişkileri konusunda kız çocuklarına göre daha serbest ve özgür bir tutumla yetiştirildikleri görülmektedir. Aynı zamanda Batı kültüründen farklı olarak ülkemizde erkek çocukların cinsiyet rol tanımlarına uygun olarak sosyal alanlarda kızlara göre daha aktif ve girişken olmaları yönünde sosyalleştirildikleri için yakın ilişkilerini ve arkadaşlıklarını daha rahat bir şekilde kurdukları gözlenmektedir.³⁸⁶ Kız çocuklarına karşı ise daha fazla koruyucu ve kontrol edici, çevreden gelebilecek tehlikelere karşı koruma amaçlı korkutma ve tedirgin edici telkinlerde bulunmaktadır.³⁸⁷ Bu durumda kız çocuklarının çevreye ve diğer insanlara güvenme problemi yaşadığı, dolayısıyla da yakın ilişkilerden endişe duyarak bu ilişkilerden kaçındığı gözlenmektedir.

İlişki anketinde erkeklerin yakın ilişkilerinde daha güvenli bir bağlanma göstermeleri, toplumumuz açısından beklendik bir durumdur. Toplumumuzda erkeklerin yakın ilişkilerinde hata ve başarısızlık endişesi kızlara göre daha düşüktür. Bu durum, kısmen kayıtsız ve saplantılı boyutlarla da izah edilebilir. Saplantılı bağlanmanın erkeklerde yüksek çıkmasının bir sebebi olarak ülkemizdeki sosyal değişme ve erkeklerden beklenen sorumluluğun ve başarının artmasıyla kısmen açıklanabilir. Çünkü toplumumuz erkekten, ailenin reisi olmasını ve iyi bir işe sahip olarak çalışması ve ailesine bakmasını beklemektedir. Erkek duygusal olmamalı ya da duygularını açıkça ifade etmemeli, cesur olmalı ve güçlü bir şekilde başarı elde etmeye çalışmalıdır. Bu arada kadın ve erkek rollerindeki değişiklikler ile kadının sosyal hayatta daha aktif ve bağımsız hareket etmesi sonucu ikili ilişkilerde erkeklerin daha kaygılı bir bağlılık geliştirdikleri de söylenebilir.

Tanrı ile ilişkiler Anketinin (TİA) güvenli boyutunda kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunurken, kayıtsız ve korkulu boyut-

³⁸⁵ Bkz. Atılğan Erözkan, “Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Karar Stratejileri”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S. 3, 2011, ss. 60-74.

³⁸⁶ Bkz. Yeliz Kındap, Kendini Belirleme Kuramı Temelinde Ergenlikte Destekleyici Ebeveynlik, Akademik ve Sosyal Uyum ve Kendini Belirleme Düzeyi Arasındaki İlişkilerin Boylamsal Olarak İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2011, s. 160-168.

³⁸⁷ Bkz. Özlem Karakuş, “Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki İlişki”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C.XXIII, S.2, 2012, ss. 33-46.

larında erkek öğrencilerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, yukarıda yorumladığımız Tanrıya Bağlanma Ölçeği'ndeki sonuç ile uygunluk göstermektedir. Tanrı'ya güvenli bağlanmada her iki ölçekte de, kız öğrencilerin erkeklere oranla daha yüksek ortalaması ile sonuçlanmıştır. Erkek öğrencilerin Tanrı ile İlişkiler Anketinde kayıtsız ve korkulu boyutlarda kızlara göre yüksek ortalamasının olması, İlişkiler Anketi'ndeki kayıtsız ve saplantılı bağlanma boyutlarıyla uyumlu sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar bağlanma sistemi açısından genel olarak telafi hipotezinden daha çok uygunluk-dengeleme hipotezinin gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir. Yani güvenli içsel çalışma modellerine (secure internal working models) sahip bireyler çocukluklarından getirdikleri bu şemaları diğer insan ilişkilerine ve Tanrı ile olan ilişkilerine de yansıtırlar.³⁸⁸ Ebeveynlerine güvenli bağlanan kişiler aynı duyguları Tanrı'ya da göstererek, Tanrı'yı da tıpkı ebeveynleri gibi güvenilir, koruyucu, merhametli ve destekleyici olarak görürler. Bu bağlamda güvenli bağlanan öğrencilerin Allah'ı güvenli bir sığınak (safe haven) olarak gördüğü söylenebilir.

Yakın zamanlarda yapılan birçok araştırmaya göre sıkıntılı ve stresli zamanlarda Tanrı'ya yönelen kişiler Tanrı'yı güvenilir bir bağlanma figürü olarak gördüklerinde ondan bir yardım ve teselli görerek bu durumlarıyla daha kolay başa çıktıklarını ifade etmişlerdir. Hatta içten yapılan dualar, Tanrı sevgisi ve bağlılığının hem kaygı ve endişeyi azalttığı hem de bireyin yalnızlık ve insanlardan uzaklaşarak içine kapanmasını engellediği gözlenmiştir.³⁸⁹ Cooper ve arkadaşlarının Tanrı'ya bağlanma tarzlarındaki farklılıklarla çeşitli dini başa çıkma çabaları arasındaki ilişki üzerine yaptıkları araştırmalarında, bireylerin bağlanma stillerindeki farklılıklara göre farklı dini başa çıkma yöntemleri uyguladıkları görülmüştür. Güvenli bağlanma stiline sahip kişiler, ruhsallığa dayalı olumlu başa çıkma yöntemlerini izleme ve zorlu hayat şartlarıyla başa çıkarken Tanrı'yı güçlü bir dayanak noktası görme eğilimindedirler. Güvenli bağlanma davranışı geliştirenlerin salih amellerde bulunarak başa çıkma yöntemleri geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Diğer bağlanma stilleriyle karşılaştırıldıklarında daha huzurlu ve hoşnut bir hayat yaşamaya yatkın, stresli zamanlarında rahatsız edici düşüncelere yo-

³⁸⁸ Pehr Granqvist, M. Mikulincer, P. R. Shaver, "Religion as Attachment: Normative Processes and Individual Differences", *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 2010, ss. 49-59.

³⁸⁹ Bkz. C. G. Ellison, M. Bradshaw, K. J. Flannelly, K.C. Galek, "Prayer, Attachment to God, and Symptoms of Anxiety-Related Disorders among U.S. Adults", *Sociology of Religion*, 75:2, 2014, ss. 208-233; Sherri A. Thomas, Parent, Peer, and God Attachment and Loneliness Among Emerging Adults, Fordham University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), New York, 2016, ss. 62-70.

ğunlaşmak yerine dikkatlerini dini inanaç ve aktivitelere verme eğilimindedirler. Güvenli bağlananlar acı hayat tecrübeleri ve kaygılı zamanlarında Tanrı'yı ve diğer insanları daha az suçlar gözükmetedirler. Korkulu ve kaçınan bağlanma gösteren kişilerin ise dikkatlerini sorunlu ve sıkıntılı durumlardan uzaklaştırıp yeniden olumlu düşünmeye odaklanmaları daha zor görülmüştür. Kaçınan bağlanma davranışı gösterenlerin problemlerle doğrudan yüzleşmeye, Tanrı'dan veya diğer insanlardan yardım talep etmemeye eğilimli oldukları bulgulanmıştır. Bu kişiler daha az dindar oldukları için hayatı anlamlandırma noktasında dini inançları da aktif bir şekilde kullanamamaktadırlar.³⁹⁰ Buna göre, Allah'a güvenli bağlanmanın stresli durumlarla olumlu bir şekilde başa çıkmayı ve daha iyi psiko-sosyal uyum geliştirmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Çünkü güvenli bağlanma geliştiren bireyler daha çok olumlu başa çıkma yöntemlerini kullanmaktadır. Kaygılı, kaçınan ve korkulu bağlanma stiline sahip bireyler ise daha çok olumsuz başa çıkma yöntemlerini kullanırlar. Buna göre olumlu başa çıkma yöntemleri, Tanrı'yla yakın ve güvenli ilişkiler geliştirmeye yönelme-gayret gösterme ve diğer kişilerle olumlu duygusal iletişim kurma eğilimleriyle karakterize edilir.

³⁹⁰ L. B. Cooper, A. J. Bruce, M. J. Harman, M. T. Boccaccini, Differentiated Styles of Attachment to God and Varying Religious Coping Efforts, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 2, 2009, ss. 134-141; S. R. Reiner, T. L. Anderson, M. E. Lewis Hall, T. W. Hall, "Adult Attachment, God Attachment and Gender in Relation to Perceived Stress", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.38, No. 3, 2010, ss. 175-185; Ayrıca bkz. Recep Yaparel, Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 1987, ss. 111-128.

Tablo 19. Baba Otoriter/Baskıcı Tutum ve Davranışları F-testi (Tek Yönlü Varyans Analizi) Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	1,97±1,15	1,96±1,20	1,95±1,12	1,99±1,20	1,88±1,06	,099	,983	-
2-TBÖ-Kaygı	2,30±1,41	2,31±1,44	2,42±1,44	2,38±1,28	2,20±1,56	,478	,752	-
3-YİYE-Kaçınma	3,43±1,11	3,49±1,09	3,46±,97	3,33±1,02	3,32±1,06	,573	,683	-
4-YİYE-Kaygı	3,56±1,10	3,62±1,04	3,89±1,10	3,95±1,08	4,03±1,27	5,844	,000	1<3=4=5
5-İA-Güvenli	4,08±1,96	3,93±1,63	3,89±1,79	4,27±1,70	3,87±2,09	1,048	,381	-
6-İA-Kayıtsız	2,64±1,93	2,79±1,87	2,57±1,63	2,91±1,83	2,91±2,00	1,065	,373	-
7-İA-Saplantılı	2,58±1,80	2,89±1,72	3,09±1,86	3,19±1,89	3,76±2,39	6,948	,000	1<3=4=5; 2<5
8-İA-Korkulu	3,80±2,18	3,71±2,12	3,91±2,01	3,53±2,00	3,59±2,31	,822	,511	-
9-TİA-Güvenli	5,51±1,59	5,69±1,49	5,56±1,46	5,47±1,39	5,64±1,58	,472	,756	-
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,42±1,81	2,40±1,74	2,60±1,82	2,70±1,91	2,31±1,84	,976	,420	-
11- TİA-Kayıtsız	1,50±1,22	1,48±0,95	1,60±1,23	1,63±1,35	1,63±1,31	,551	,698	-
12- TİA-Korkulu	1,81±1,49	1,94±1,57	1,91±1,63	2,24±1,75	1,79±1,37	1,463	,212	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 19'un Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F testi sonuçlarına göre, baba otoriter/baskıcı tutum ve davranış içerisinde olduğunda Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin kaygı boyutunda ve İlişkiler Anketinin saplantılı boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre, babalarının çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrenciler, babalarının biraz, fazla ve çok fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran yakın ilişkilerde yaşantılar envanterine ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir ($1 < 3 = 4 = 5$). Bu bulgulara göre, örneklem grubunun baba tutum ve davranışlarının otoriter ve baskıcı olmaması, gençlerin kaygıdan uzak, güvenli bağlanma göstermesi açısından oldukça olumlu sonuçlar vermektedir.

Babanın yetkeci-otoriter yapıda olması çocuğuna karşı duyarsız ve talepkar, cezalandırıcı ve çocuğun isteklerine karşı reddedici bir davranış sergileyen tutumlar sahip olması demektir. Bağlanma sistemi açısından bakıldığında otoriter-baskıcı ana-babaların çocuklarının aile, yakınlar ve arkadaşlarından daha az destek algıladıkları görülmektedir. Otoriter ve baskıcı ana-babalar çocuklarını yetiştirirken katı kurallar koymakta, çocukların kendilerini ifade etmelerine izin vermemekte, ilgi ve şefkat isteklerine duyarlık göstermemektedirler. Bu tutumlar çocukta en başta güvensizlik duygusu, sessizlik ve içine kapanıklık, sürekli kendini sınırlama ve boyun eğicilik, öfke ve saldırganlık davranışları oluşturur. Hâlbuki kişilik gelişimi açısından çocukluk ve ergenlik döneminde babanın çocuklarına karşı baskıcı ve otoriter değil de eşitlikçi, hoş görülü ve olumlu davranışlarda bulunması çocukların bu pozitif davranış şemalarını içselleştirmesiyle sonuçlanır. Bu çocuklar hem gelişim dönemlerinde hem de yetişkin olduklarında, psikolojik ve sosyal yönden yeterli, benlik saygısı yüksek, sorumluluk alabilen, hoş görülü ve başarılı kişiler olacaktır. Bu şekilde güvenli bağlanma geliştiren üniversite öğrencileri stres, kaygı ve yetersizlik duygularının olumsuz etkileriyle daha rahat başa çıkabileceklerdir.³⁹¹

Onat'ın demokratik veya otoriter olarak algılanan anne-baba tutumları ile ilgili yaptığı çalışmasında, anne-babalarını hoş görülü ve demokratik olarak algılayan genç-

³⁹¹ Şerife Terzi, "Secure Attachment Style, Coping with Stres and Resilience Among University Students", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(2), 2013, s. 101-114; Asiye Kumru, Pınar Öztürk, Çocuklukta Olumlu Sosyal Davranış ve Ahlak Gelişiminde Ana Baba Davranışlarının Etkisi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 223-229.

lerin, ailedeki koruyucu ilişkiler, yüksek beklentiler ve anlamlı katılımlar için olanaklar düzeyinin anne-babalarını otoriter olarak algılayan gençlerden daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir.³⁹² Bu durum, ileri yaşlarda bu çocukların yakın ilişkilerinde daha sıcak, samimi, yapıcı ve daha az kaygılı, güvenli bir bağlanma gerçekleştireceklerini de göstermektedir. Hâlbuki otoriter ve baskıcı olarak algılanan ebeveynlerin yetiştirdiği bireylerde benlik saygısı düşük olduğundan hem yakın ilişkilerinde hem de Allah ile kurdukları ilişkide çekingen, endişeli ve boyun eğici davranışlar görülebilmektedir. Rowatt ve Kirkpatrick'e göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma hem negatif duygular hem de belirgin anksiyete ile ilişkilidir ve bu bağlanma stilinde şefkat ve merhametli Tanrı imgesi oldukça düşük düzeydedir.³⁹³ Bizim toplumumuz gibi geleneksel inanç ve değerlerin daha yoğun olarak yaşandığı ve toplumsal ilişkilerde belirgin rol oynadığı ülkelerde, çocukluk yıllarından itibaren itaat etme ve uyma davranışı öğütlendiği ve desteklendiği için gençlerin, toplumun değerlerinden uzağa düşmeme endişesiyle gönülsüz de olsa itaat etme ve boyun eğici davranışlarda bulunması daha olası gözükmektedir.

Korkmaz'ın araştırmasına göre boyun eğici davranışlar ile psikolojik iyi oluş hali arasında negatif yönlü bir ilişki yani boyun eğicilik yükseldikçe, psikolojik iyi oluş halinin düştüğü görülmüştür. Aynı çalışmada boyun eğicilik ile dini uygulamalar, ölüm kaygısı, Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma arasında pozitif yönde ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre boyun eğicilik puanları yükseldikçe dini uygulamalar, ölüm kaygısı, Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma yönelimlerinin arttığı ya da tam tersi, boyun eğicilik puanları düştükçe dini uygulamalar, ölüm kaygısı, Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma yöneliminin düştüğü söylenebilir. Korkmaz'ın bu sonuçları bizim çalışmamızda ulaştığımız ana-babaya itaat ve boyun eğmede bir sorun görmeme halinin, Allah'a itaat ve boyun eğmede de Batılı örneklemeden farklı olarak bir sorun görmeme

³⁹² Bkz. Gönül Onat, Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Ana-Baba Tutumlarının Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeyine Etkilerinin Araştırılması, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010, s. 69-70; G. Şendil, S. Cesur, "The Relationships Between Parental Attitudes and Their Personalities and Values", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.X, S. 38, 2011, ss. 1-22.

³⁹³ W. C. Rowatt, L. M. Kirkpatrick, "Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity, and Personality Constructs", *Journal for The Scientific Study of Religion*, 41, 2002, ss. 637-651; Ayrıca bkz. Victor Counted, "God as an Attachment Figure: A Case Study of the God Attachment Language and God Concepts of Anxiously Attached Christian Youths in South Africa", *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.18, No. 4, 2016, ss. 316-346, DOI: 10.1080/19349637.2016.1176757.

eğilimi ile tutarlı gözükmetedir.³⁹⁴ Çünkü bizim kültürümüzde genel olarak çocukluk-tan itibaren Allah imgesi, otorite sahibi güçlü bir varlık olarak nitelendirilir. Ülkemizde çocukların Tanrı imgesi üzerine yapılan bir çalışmada, hem kırsalda hem de kentte yaşayan çocuklar genel olarak Tanrı'yı, otorite sahibi bir erkek olarak betimlemişlerdir.³⁹⁵ Gerek dini inanışlar gerekse kültürel değerlerin etkisiyle çocukluktan itibaren güçlü ve kudretli bir Allah imgesiyle yetişen çocukların ileri yaşlarında da bu imgelemi devam ettirdikleri söylenebilir. Fakat babanın tutumlarının çocuğa yansıtılış şekli ve düzeyi öfke ve kızgınlık dolu, sürekli cezalandırıcı bir nitelik göstermemelidir. Bu çocuklar büyüdüklerinde, babanın otoriter, baskıcı ve cezalandırıcı tutumlarını Tanrı imgelemine yansıtarak, otoriter, kızgın ve cezalandırıcı bir Tanrı tasavvuruna sahip olabilirler.

Üniversite öğrencileri üzerinde, yaşamı sürdürme nedenleri ile öznel Tanrı algısı ilişkisini sınavan bir araştırmada, yaşamı sürdürme nedenleri puan ortalaması en düşük olanların Tanrı kavramı karşısında “korku-panik” hissedenler, yaşamı sürdürme nedenleri puan ortalaması en yüksek olanların ise Tanrı kavramı karşısında “huzur-mutluluk” hissedenler olduğu görülmüştür. Yani Tanrı kavramı karşısında sevgi, merhamet, huzur ve mutluluk gibi olumlu duygular geliştirenlerin yaşamı sürdürme nedenleri ortalama puanları, Tanrı kavramı karşısında korku ve panik gibi olumsuz duygular geliştirenlere göre daha yüksek çıkmıştır.³⁹⁶ Otoriteryen (authoritarian) ve merhametli (benevolent) Tanrı tasavvurları üzerine yapılan bir araştırmada, merhametli Tanrı imgesi ile güvenli bağlanma arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yine merhametli Tanrı imgesi ile razı olmak-tatminlilik ve sorumluluk taşımak-dürüst olmak arasında da pozitif bir ilişki gözlenmiştir. Bu kavramlar yardımseverlik, affetme ve cömertlik içermektedir. Aynı araştırmada kişilik özellikleri ile Tanrı tasavvurları ölçülmüş, otoriteryen Tanrı imgesi belirgin şekilde güç ile nitelendirilmiştir.³⁹⁷ Tanrı salt güçlü, cezalandırıcı ve bu gücünü istediği şekilde kullanabilir olarak algılandığında korkulu ve kaygılı bir bağlanma gelişmektedir. Aynı zamanda bu bağlanma davranışı dış güdümlü (extrin-

³⁹⁴ Bkz. Korkmaz, a.g.t., s. 105.

³⁹⁵ Bkz. Mualla Yıldız, “Çocukların Tanrı İmgesinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Toplum Bilimler Dergisi*, 7(13), 2013, ss. 45-63.

³⁹⁶ Saffet Kartopu, “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Vol.9/2 Winter, 2014, s. 894.

³⁹⁷ Bkz. Kathryn A. Johnson, Morris A. Okun, Adam B. Cohen, “The Mind of the Lord: Measuring Authoritarian and Benevolent God Representations,” *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol.7(3), 2015, ss. 227-238; David M. Njus, Katrina Okerstrom, “Anxious and Avoidant Attachment to God Predict Moral Foundations Beyond Adult Attachment”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.44, No. 3, 2016, ss. 230-243.

sic) dindarlığın özelliği olarak görülürken, yardımsever, koruyan ve kollayan bir Tanrı imgesi ise güvenli bağlanma ve iç güdümlü (intrinsic) dindarlığın bir özelliği olarak görülmektedir.

Aynı tabloda (Tablo 19) bireyin yakın ilişkilere yaklaşım ve davranışını daha sınıflayıcı bir tarzda ölçen İlişki Anketinde de yukarıdaki sonuçlara benzer bulgular elde edilmiştir. Buna göre İlişki Anketinde, babalarının ve çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrenciler, babalarının biraz, fazla ve çok fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran daha az saplantılı bağlanma gösterdikleri bulunmuştur ($1 < 3=4=5$; $2 < 5$). Saplantılı bağlanma stili olumsuz benlik ve olumlu başkaları modeliyle ilişkilidir. Bu kişiler kendilerini değersiz hissetme ve sevmeye değer görmeme eğilimindedirler. Her zaman diğerlerinin onay ve kabulünü kazanmaya çalışırlar ve ilişkilerle aşırı meşguldürler. Saplantılı bağlanma davranışı gösterenler diğerlerine yakın olmayı isterler fakat reddedilecekleri veya terk edilecekleri konusunda yüksek düzeyde kaygı taşırlar. Benlik saygıları ve kendilerine güvenleri de düşük düzeydedir.

Bu verileri destekler nitelikte Hamarta ve arkadaşlarını lise öğrencileri üzerine yaptıkları bir araştırmada anne babalarını otoriter olarak algılayan öğrencilerin utangaçlık puanlarının anne babalarını demokratik olarak algılayanlardan anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.³⁹⁸ Bu sonuçlar küçük yaşlardan itibaren aile içerisinde söz hakkı verilmeyen ve baskı altında tutulan çocukların sosyal olarak kendilerini ifade etmekte zorlandıklarını ve bu durumun içe dönük, çekingen ve utangaç olmalarına neden olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Acar ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmada, üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne baba tutumları ile güvengenlik düzeyleri arasında anlamlı farklılığın olduğu ortaya konmuştur. Anne baba tutumunu demokratik ve destekleyici olarak algılayan öğrencilerin güvengenlik puanları, anne babalarının otoriter ve ilgisiz olduğu görüşündeki öğrencilerin güvengenlik puanlarından daha yüksek çıkmıştır.³⁹⁹

³⁹⁸ Bkz. Erdal Hamarta, Ö. Balcı, Ö. Üre, E. Demirbaş, "Lise Öğrencilerinin Utangaçlıklarının Algılanan Anne Baba Tutumları ve Problem Çözme Yaklaşımları Açısından İncelenmesi", *Aile ve Toplum: Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 2010, s. 73-82.

³⁹⁹ Bkz. N. V. Acar, A. Arıcıoğlu, F. Gültekin, D. Gençtanırım, "Üniversite Öğrencilerinin Güvengenlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Hacettepe Ü.Eğitim F.Dergisi*, S. 35, 2008, ss. 342-350; M. Kaya, G. Güneş, B. Kaya, E. Pehlivan, "Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddetle İlişkisi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S. 5, 2004, ss. 5-10.

Buna göre anne-babalar çocuklarına karşı sabırlı, duyarlı ve ilgili olduklarında çocuklar kendilerine daha fazla güvenmekte ve bağlanma sistemi daha dengeli ve pozitif olarak gelişmektedir. Bu çocuklar ilerde kendini rahatlıkla geliştirebilen, sorunlarını çözebilen ve yakın ilişkilerinde oldukça samimi ve yapıcı olabilecektir. Aksi takdirde çocuğun, özellikle bizim kültürümüz açısından bakıldığında otoriter ve baskıcı baba tutumuna maruz kaldığında, kişilik gelişiminin engelleneceği, benlik saygısının düşeceği ve böylece içine kapanık aileye bağımlı ve yakın ilişkiler kuramayan bir birey olabileceği söylenebilir. Her ne kadar yeni sosyal değişmelerin sonucu olarak daha genç babaların çocuklarıyla ilişkisi pozitif yönde gelişse de, bizim toplumumuzda genel olarak özellikle baba-oğul ilişkisinin, fakat kız çocukları da dâhil olmak üzere Batı toplumlarından farklı bir şekilde daha otoriter, kontrollü ve daha sınırları belli bir ilişki olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda çocukların ebeveyn algılarında ve ebeveynlerle yakın ilişkilerinde de anne ve babaya karşı tutumlarının farklı olduğu görülmektedir. Ergen gençler üzerine yapılan bir araştırmada, gençlerin babalarıyla yaşadıkları sorunları çözerken daha çok kendine güvensizlik ve sorumluluk almama biçimlerini kullandığı; anneleriyle yaşadıkları sorunları çözerken ise daha çok ısrarcı- sebatkâr yaklaşım biçimini kullandığı görülmüştür.⁴⁰⁰ Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada da, anneye duyulan güvenle, anneye kurulan iletişim arasında aynı yönlü, pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Annenin çocuğa karşı ilgi ve sevgisi çocuğuyla iletişimini ve güvenli bağılılığı büyük oranda etkilemekte hatta anneye kurulan olumlu ilişki arttıkça babayla kurulan iletişim de artmaktadır.⁴⁰¹

Otoriter ve baskıcı ebeveynlerin özellikle ergenlik döneminde ergeni eleştirme, suçlama, aşağılama ve dışlama içeren psikolojik kontrol girişimleri gençte öfke uyandırarak saldırgan davranışlara yol açmakta, kaygı uyandırarak gencin yakın ilişkilerden kaçınmasına ve güvensizliğe yol açabilmektedir. Ebeveynlerin bu tür davranışlarının yol açtığı önemli bir sorun da; gençlerin kötü alışkanlıklar olan alkol ve uyuşturucu kullanımına yönelmeleri, evden kaçma ve intiharı düşünme gibi oldukça negatif eylem-

⁴⁰⁰ Duygu Akyüz, Ergenlerin Ebeveynleriyle Yaşadıkları Problemleri Çözme Biçimleri İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkide Özerkliğin Aracı Rolünün İncelenmesi, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2011, s. 67-68.

⁴⁰¹ Duygun Çiftçi, Kişinin Ebeveyn İlişki Algısı İle Yetişkinlik Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2010, ss. 96-99.

lere girişmeleridir. Bu genel sonuçların yanında din değiştirmelerle (conversion) ilgili yapılan araştırmalarda, yeni din değiştirmiş kişilerin daha çok yoğun kaygı, üzüntü ve anlam boşluğu yaşadıkları durumlarda dinden ve Tanrı'dan yardım istemeye yöneldikleri görülmüştür.⁴⁰²

Ergenlik dönemi aynı zamanda, gelişim dönemleri içerisinde din değiştirmenin en fazla olduğu dönemdir. Çünkü gençlerde bu dönem esnasında anlam arayışı, kimlik geliştirme ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı-isteği yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Ergenin yaşadığı bu stres ve sıkıntılar sırasında otoriter ve baskıcı ebeveyn davranışlarına maruz kalması bazen bu belirsizlik ve korkulardan kurtulmak için bir sığınak arayışına, her şeye gücü yeten bir bağlanma figürüne yönelmek için iyi bir sebep olabilir.⁴⁰³ Anne babasından bir yakınlık ve ilgi göremeyen genç, bir bağlanma figürü olarak Tanrı'ya veya onun yerini tutabilecek karizmatik bir dini lidere bağlanıp ondan ilgi, sevgi ve yardım talebinde bulunabilir.⁴⁰⁴ Güvenli bağlanma gösteren gençlerde, aileden gelen olumlu duygusal yutularda süreklilik sağlandığından Tanrı'ya bağlanma yavaş yavaş ve içselleştirilerek gerçekleşirken, güvensiz bağlanmaya sahip gençlerde ise Tanrı'ya bağlanma çok yoğun yaşanan duygusallıkla aniden gerçekleşmektedir.

Erken dönem ve orta dönem ergenler üzerine yapılan araştırmalarda anneye bağlanma, babaya bağlanma ve Tanrı'ya bağlanma ile umut, benlik saygısı ve depresyon arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu görülmektedir. Ana babayla olumlu ilişkiler olumlu bağlanma ve umut ile ilişkili, negatif ilişkiler ise depresyon ve Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile ilişkili gözlenmektedir. Özellikle Tanrı ergenlik dönemi boyunca diğer insani bağlanma figürlerine benzer şekilde güvenli bir sığınak işlevi (safe haven) göre-

⁴⁰² Bkz. P. Granqvist, Lee A. Kirkpatrick, "Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 2004, ss. 223-250; Steven Pirutinsky, "Conversion and Attachment Insecurity Among Orthodox Jews", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 2009, ss. 200-206.

⁴⁰³ David J. Zehnder, "Negative Parental Influences on Religious Conversion: Implications for Pastoral Care", *Pastoral Psychology*, 60, 2011, ss. 563-573; Lee A. Kirkpatrick, "An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(1), 1992, ss. 3-28.

⁴⁰⁴ Bkz. Pehr Granqvist, Mari Fransson, Berit Hagekull, "Disorganized Attachment, Absorption, and New Age Spirituality: A Mediation Model", *Attachment & Human Development*, Vol.11, No. 4, 2009, ss. 385-403; Pehr Granqvist, Anders G. Broberg, Berit Hagekull, "Attachment, Religiousness, and Distress Among the Religious and Spiritual: Links Between Religious Syncretism and Compensation", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 7, 2014, ss. 726-740.

bilmektedir.⁴⁰⁵ Bağlanma kuramına göre ebeveyne gösterilen güvenli bağlanma davranışları, ergenlerin bu güvenli ilişkiler vasıtasıyla çevresiyle bağlantıya geçmesine imkân vererek diğerleriyle zayıf bağlılığa karşı da bir tampon görevi sağlayabilir. Öte yandan, ergenlerde depresyon ve kaygı durumları ile umutsuzluk zamanlarında Tanrı'nın sığınılacak bir liman olma işlevinin önemi vurgulanmalıdır. Bu yüzden, sığınılacak bir liman olma süreçlerinin, ergenlerin bunalımlı veya umutlarını kaybettikleri dönemlerde ve özellikle kendilerini Tanrı'ya güçlü bir Şekilde bağlı hissettiklerinde etkinleştiği söylenebilir.

⁴⁰⁵ Tick N. Sim, Amanda S. Yow, God Attachment, Mother Attachment, and Father Attachment in Early and Middle Adolescence, *J. Relig Health*, 50, 2011, 264–278; Ayrıca bkz. C. G. Ellison, M. Bradshaw, K J. Flannelly, K. C. Galek, “Prayer, Attachment to God, and Symptoms of Anxiety-Related Disorders among U.S. Adults”, *Sociology of Religion*, 75:2, ss. 208-233; Melissa E. Houser, Ronald D. Welch, Hope, “Religious Behaviors, and Attachment to God: A Trinitarian Perspective”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No, 4, 2013, ss. 281-297.

Tablo 20. Anne Otoriter/Baskıcı Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	1,94±1,10	2,00±1,26	2,01±1,12	1,85±1,09	1,98±1,35	,468	,759	-
2-TBÖ-Kaygı	2,35±1,45	2,43±1,50	2,27±1,28	2,26±1,41	2,50±1,54	,601	,662	-
3-YİYE-Kaçınma	3,38±1,12	3,48±1,06	3,47±,98	3,46±1,03	3,44±1,18	,399	,810	-
4-YİYE-Kaygı	3,62±1,16	3,67±1,07	3,77±1,08	4,01±1,05	3,96±1,23	3,612	,006	1<4
5-İA-Güvenli	3,99±1,92	3,98±1,71	4,06±1,72	4,05±1,82	3,94±2,25	,086	,987	-
6-İA-Kayıtsız	2,55±1,83	2,56±1,75	2,78±1,73	3,12±1,96	3,10±2,14	3,207	,013	1<4
7-İA-Saplantılı	2,74±1,85	2,84±1,73	3,05±1,92	3,41±1,95	3,08±2,14	3,328	,010	1<4
8-İA-Korkulu	3,80±2,14	3,70±2,09	3,74±2,00	3,97±2,12	3,67±2,45	,395	,812	-
9-TİA-Güvenli	5,56±1,61	5,62±1,49	5,48±1,48	5,73±1,34	5,28±1,74	1,074	,368	-
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,35±1,79	2,45±1,77	2,50±1,75	2,75±1,92	2,81±2,06	1,556	,184	-
11- TİA-Kayıtsız	1,49±1,12	1,64±1,27	1,50±1,11	1,58±1,31	1,83±1,44	1,321	,260	-
12- TİA-Korkulu	1,81±1,49	1,91±1,55	1,98±1,60	1,94±1,67	2,21±1,66	,872	,480	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 20'nin Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F testi sonuçlarına göre, anne otoriter/baskıcı tutum ve davranış içerisinde olduğunda Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin kaygı boyutu ile İlişkiler Anketinin kayıtsız ve saplantılı boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre, annelerinin çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterine ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir ($1 < 4$). Bu sonuçlar, baba tutum ve davranışları ile benzerlik göstermektedir. Anneleri eşitlikçi, özgürlükçü ve hoşgörülü davranışlara sahip öğrenciler, yakın ilişkilerinde kaygı düzeyleri düşük, daha güvenli bağlanma davranışı göstermektedirler. Aynı zamanda özellikle annenin, babaya göre ailede daha sıcak, koruyucu ve hoş görülü bir model olarak algılanması bireyin baba veya diğer büyüklerin otoriter ve baskıcı tutumlarına karşılık bir denge olarak da düşünülebilir. Burada anne hem kız çocuğu hem de erkek çocuğu için aynı işlevi görmektedir.

Türk aile yapısı ve işleyişi üzerine yapılan bir araştırmada Türk aile yapısının çekirdek aile yapısına ve geniş aile işleyişine sahip olduğu görülmüştür. Aile bireyleri arasındaki ilişki çok sıkı ve kişi kendini tüm aile bireyelerine yakın hissediyordu. Kişi kendisine en yakın olarak anneyi görmekte, sonra kardeşler sonra da baba gelmekte fakat bunların hepsini eşit yakınlıkta görülmektedir. Ülkemiz aile yapısında annenin yeri ve ilişki değeri çok önemli görülmektedir. Çünkü en güçlü duygusal bağlar anne çocuk arasında sonra kardeşler sonra da baba arasında gerçekleşmektedir. Bu araştırmada ve diğer bazı araştırmalarda özellikle kentli gençler, annelerini kendilerine babalarından daha yakın hissettiklerini ve anneleriyle babalarından daha çok iletişim kurabildiklerini belirtmişlerdir.⁴⁰⁶ Fakat çekirdek ailede her bir aile bireyinin duygusal yakınlıklarının çok güçlü ve dinamik olduğu anne ve babaya yakın olmanın farklı düzeylerde geliştiği ve farklı anlamlara gelebileceği unutulmamalıdır. Ülkemiz hem çekirdek aile hem de geniş aile modelinde anne psikolojik ve duygusal yakınlıkla, baba ise koruma kollama, karar alma uygulama ve karşılıklı düşünce paylaşımı ilişkisiyle karakterize olmaktadır.

⁴⁰⁶ Bkz. Bilge Ataca, Türk Aile Yapısı ve İşleyişi, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açılırları*, (ed.) S. Bekman - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 161-169.

Gelişim psikolojisine göre erken çocuklukta çocukların, gelişim görevleri açısından özellikle annelerinden duygusal yakınlık içeren destekleyici ana babalık davranışlarına ihtiyaçları vardır. Annenin duygusal yakınlık ve sıcaklık taşıyan destekleyici davranışları güvenli bağlanmanın temel yordayıcısıdır. Ülkemizde erken dönem bağlanma gelişimi ve anne duyarlılığı ilişkisinin incelendiği bir araştırmada, anne duyarlılığı ile güvenli bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur.⁴⁰⁷ Diğer yandan sert, itaat odaklı ve cezalandırıcı davranışlar bu gelişimi oldukça negatif etkilemektedir. Yetkeci ana babalık, başkalarının ihtiyaçlarına duyarlılık modeli oluşturarak ya da ebeveyn sosyalleştirme çabalarının reddine vesile olarak hem çocukluk hem de gençlik dönemlerinde yakın ilişkilerde uyumsuzluk, şiddete meyil ve örseleyici duygulara yol açabilmektedir. Ülkemizde üç yaşındaki çocukların annelerinin destekleyici ve cezalandırıcı ana babalık davranışları üzerine yapılan bir araştırmada, cezalandırıcı ana babalık davranışları ile sıcak ve destekleyici ana babalık davranışları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.⁴⁰⁸ Batı kültürlerine göre daha toplulukçu bir kültüre sahip ülkemizde itaat odaklı ve cezalandırıcı ana babalık ile sevecen ve destekleyici ana babalık davranışları arasındaki negatif yöndeki ilişki kırsal kesim ve düşük sosyo ekonomik düzeydeki ailelerde çok kuvvetli görülmesine de üniversite öğrencileri açısından bu ilişki güçlü gözükmektedir.

Annelik rolleri ve çocuk yetiştirme ile ilgili yapılan bir araştırmada yukarıdaki sonuçları destekleyen bulgular elde edilmiştir. Annelik rol doyumu yüksek, otoriter ve baskıcı tutumlara sahip olmayan annelerin çocuğun, olumlu davranışlar geliştirme, bağımsızlık duygusu ve yakın ilişkilerde başarılı olma kabiliyetlerini oldukça geliştirdiği görülmüştür.⁴⁰⁹ Okul öncesi çocuklar anneleri üzerine yapılan bir araştırmada anne hassasiyetinin, çocuğun içten itaat ve kural içselleştirme düzeylerini artırdığını, güç kullanımının ise içten itaat ve kural içselleştirme düzeylerini azalttığını göstermiştir. Anne hassasiyeti çocuğun benlik düzenleme becerilerini

⁴⁰⁷ Bkz. N. Sümer, M. Sayıl, S. K. Berument, *Anne Duyarlılığı ve Çocuklarda Bağlanma: Anne Davranışları Sınıflandırma Seti ve Bağlanma Davranışları Sınıflandırma Seti Türkçe Uyarlama Çalışması*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 60-62.

⁴⁰⁸ Bkz. N. Baydar, B. Akçınar, N. İmer, Çevre, Sosyoekonomik Bağlam ve Ana Babalık, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 102-109.

⁴⁰⁹ Bkz. Meltem Güler, Kuşaklararası Annelik Bilişleri, Kişilik Özelliği, Yaşam Doyumu ve Çocuk Yetiştirme Hedefleri, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Mersin, 2007, ss. 98-105; Keskin, a.g.t., s. 137-139.

desteklerken, güç gösterimi olumsuz yönde etkilemektedir.⁴¹⁰ Bizim aile kültürümüz açısından bu sonuçlar annelik rolü ve annenin aile içindeki fonksiyonlarının, hem babadan daha hoş görülmesi daha esnek-yapıcı ve hem de duygusal yönlerin daha ağır bastığı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bağlanma sistemi açısından böyle bir ilişki de zaman zaman bağlanma davranışı sarsıntıya uğrasa da nadiren kopma ve ayrılma meydana gelmektedir. Annelik tutumları otoriter ve baskıcı olmadığından bu durum da yeniden yapılandırma kendiliğinden gelişmekte ve anne-çocuk bağlılığı pozitif olarak süreklilik kazanarak ileriki yaşlara aktarılmaktadır.

Nitekim gençlerin babalarıyla ilişkilerinde ve sorunlarında en çok uzlaşma davranışı ve en az ısrar-zorlama biçimlerini kullanırken; anneleriyle ilişkilerinde ve sorunlarını çözmeye çalışırken en çok uzlaşma-ısrar ve en az kaçınan davranışlar gösterdikleri gözlenmiştir.⁴¹¹ Türkiye’de anneler çocuklarına gelişimsel becerileri, davranışlarının sınırları ve aile ilişkilerine önem verme hatta toplumla uyumlu olma ve geleneksel değerlere uygun davranma gibi en temel davranış modellerini öğretirken bile babadan farklı olarak çocuklar, anneden çok fazla çekinmeden daha rahat davranabilmektedir. Yine benzer şekilde başka bir araştırmada gençlerin büyük çoğunluğu babalarıyla olan etkileşim ve sorunlarında, babalarını dinleyerek, onlara uyum sağlama ve işbirliği davranışlarıyla sorunlarını çözmeyi tercih ederken; anneleriyle olan etkileşim ve sorunlarında, annelerinin duygusal ve toleranslı tutumlarını bildiklerinden dolayı genellikle, zorlama ve baskı yaparak sorunlarını çözüme yöntemi kullandıkları görülmüştür.⁴¹²

Çocuk gelişimi ve anne-baba ilişkilerinin psikanalitik yönelimli yorumları da ebeveyn-çocuk ilişkileri hakkında gelişim psikolojisinin sonuçlarını destekler nitelikte görülmektedir. Örneğin son dönemlerde, bizim geleneksel ebeveyn çocuk ilişkileri ve çocuk yetiştirme biçimlerimizden farklı bir şekilde, Batı kültürlerindeki çekirdek ailede kollayıcı, sıcak ve tensel temasın yoğun olması gereken anne çocuk iliş-

⁴¹⁰ Senay G. Cebioğlu, Nazan Aksan, Benlik Düzenlemenin Gelişiminde Mizaç ve Ana Baba Etkisi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 253; Arzu Özyürek, Fatma T. Şahin, “Anne-Çocuk İlişkisinin ve Baba Tutumlarının Çocukların Ahlaki ve Sosyal Kural Anlayışları Üzerindeki Etkisi”, *Eğitim ve Bilim*, C.XXXX, S. 177, 2015, ss. 161-174.

⁴¹¹ Y. Kıralp, S. Dinçyürek, M. Beidoğlu, “Determining the Conflict Resolution Strategies of University Students”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2009, ss. 1205-1214.

⁴¹² N. Şahin, N. H. Şahin, P. P. Heppner, “Psychometric Properties of Problem Solving Inventory in a Group of Turkish University Students”, *Cognitive Therapy Research*, 17(4), 1993, ss. 379-439.

kisini otoriter ve baskıcı davranışın başaka bir şekliyle müdahale edip engelleyen unsur olarak baba görülmektedir. Babanın çocuk tarafından, gecenin ve gündüzün çeşitli saatlerinde kendisiye ilgilenmesi gereken, onu besleyen, şefkat ve güven veren annesine ulaşmasını sabota eden, kesen ve bu ilişkiye sınır koyan biri olarak deneyimlendiği görülmektedir. Psikanalitik yoruma göre baba, anne çocuk arasında mutlaka olması gereken bu yakın ilişkide ayırıcı bir görev üstlenerek, çocuğun annenin bir uzantısı olmasına daha fazla izin vermez hatta anne ve çocuk arasında bir engel veya bir set olarak hareket eder. Artık burada baba, çocuğu annenin bakım ve beslemesinden, ilgi ve sıcaklığından, tehlikelerden ve korkularından sığınacağı ilk varlığından yani doyumunun birincil kaynağından ayıran kişi olarak tanımlanır.⁴¹³ Oysa bağlanma sistemi gelişirken ana babalık ve bağlanma iç içe geçmiş süreçlerdir ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Gelişim aşamasında çocuk ile anne arasındaki duygusal bağlar, baba çocuk arasındaki bağlardan daha derin görülse de, optimum bir bağlanma ilişkisinin gelişebilmesi için baba ile duygusal ve ilişkisel bağların kurulması zorunlu görülmektedir. Çünkü çocuk, güvenli bağlanma geliştirirken güven duygusu, koruma, sakinleştirme, sığınma, özerk davranışlara yönelme ve duyarlı denetleyicilik gibi bakım özelliklerini birbiriyle etkileşim halinde ana babalık tutumlarından almaktadır.⁴¹⁴

Bu bağlamda Batı kültürlerine benzer şekilde ülkemizde de özellikle büyük şehirlerde, çekirdek aile modelimizin geleneksel yapılardan koptuğu, kısmen de olsa baba çocuk ilişkisine bu tür davranışların yansıdığını söyleyebiliriz. Bebeklerin, gelişiminin daha çok erken evrelerinde ayrı odalarda kaldığı, annenin emzirme sürecinin oldukça kısaldığı ya da hamileliğin negatif etkilerinden çabucak kurtulma isteğiyle, bebeğe ayrılması gereken zamanların spor, diyet, estetik vb. uygulamalara ayrıldığı düşünüldüğünde hem babanın hem de annenin çocuğuna karşı yeterince iyi anne-babalık yapamadıkları söylenebilir. Bu durum doğrudan babanın otorite kullanımını ve baskıcı davranışları olarak görülmesi de toplumda meydana gelen sosyal

⁴¹³ Bruce Fink, *Lacancı Psikanalize Bir Giriş*, (çev. Özgür Ögütçen), İstanbul, Encore Yayınları, 2016, s. 142-143.

⁴¹⁴ Bkz. Inge Bretherton, "Fathers in Attachment Theory and Research: a Review", *Early Child Development and Care*, Vol.180:1-2, 2010, ss. 9-23; Jason D. Jones, Jude Cassidy, Phillip R. Shaver, "Adult Attachment Style and Parenting", *Attachment Theory and Research: New Directions and Emerging Themes*, (ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 2015, ss. 234-260.

değişme sonucu annelik kimliğinin ötelenmesi ve kadının cinsel kimliğinin öncelenmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir.

Annelerinin çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran İlişkiler Anketinde daha az kayıtsız olduğu sonucu elde edilmiştir. Burada da anne tutum ve davranışının otoriter ve baskıcı olmaması, öğrencilerin daha güvenli bir bağlanma gösterdiği görülmektedir. Demokratik bir ortamda sorunlarını anne-babasıyla konuşabilen gençlerin hem kişilik gelişimi pozitif hem de bağlanma davranışı ve yakın ilişkiler açısından sosyal kaygı oranları daha düşüktür. Eryüksel ve Akün'ün araştırmasına göre depresyonu olan ergenlerin anne ve babalarıyla ilişkilerinde daha fazla çatışma yaşadıkları, hayatlarının anne ve babalarının kısıtlamaları ile mahvolacağına ve haksızlığa uğradıklarına daha çok inandıkları sonucu çıkmıştır.⁴¹⁵ Çünkü otoriter, ilgisiz ve reddedici ebeveynlere sahip çocukların daha çekingen, içedönük, utangaç ve yakın ilişkilerden kaçınan çocuklar olduğu bilinmektedir. Eğer anne baba gencin kendini keşfetmesi ve bağımsız bir kişiliği olmasını aşırı kısıtlama ve kurallarla engellerse, gençlerde depresif özellikler kararsızlık, çaresizlik, içe kapanma ve diğerlerinden uzak durarak kayıtsız bağlanma gerçekleşir. Bu sonucu destekleyen bir çalışmada, Erozkın'ın üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı ve bağlanma stilleri üzerine yaptığı çalışmasında, sosyal kaygı ile güvensiz bağlanma stilleri olan korkulu, kaçınan ve saplantılı bağlanma arasında pozitif, güvenli bağlanma stili ile ise negatif bir ilişki bulunmuştur.⁴¹⁶

Annelerinin çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran İlişkiler Anketinde daha az saplantılı olduğu sonucu elde edilmiştir. Liseli ve üniversiteli bir grup öğrenci üzerine yapılan bir çalışmada ebeveyne güvenli bağlanma ve benlik saygısı arasında doğrudan bir ilişki olduğu

⁴¹⁵ Bkz. G. N. Eryüksel, E. Akün, "Depresyonu Olan Ergenler ile Ana-Babalarının Aile İlişkilerinin ve Bilişsel Çarpıtmalarının İncelenmesi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 2003, ss. 59-73; Benzer sonuçlar için bkz. Stephane Duchesne, Catherine F. Ratelle, "Attachment Security to Mothers and Fathers and the Developmental Trajectories of Depressive Symptoms in Adolescence: Which Parent for Which Trajectory?", *J Youth Adolescence*, 43, 2014, ss. 641-654.

⁴¹⁶ Bkz. Atılğan Erozkın, "The Relationship Between Attachment Styles and Social Anxiety: An Investigation with Turkish University Students", *Social Behavior and Personality*, 37(6), 2009, ss. 835-844; Ayrıca bkz. Leyla Zerenöğlü, Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleriyle Çocuktaki Örselenme Yaşantıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir, 2011, ss. 79-85.

görülmüştür. Saplantılı bağlanan gençler kendilerine güven duyamayan, kendilerini değersiz ve sevilmeğe değer görmeme eğiliminde olurlar. Otoriter ve baskıcı davranışlar saplantılı kişilerin yakın ilişkileri hususunda sürekli takıntılı ve kaygılı olmalarına yol açmaktadır. Oysa, ebeveynleriyle ilişkilerini sıcak ve güvenli olarak algılayan gençlerin hem benlik saygılarının yüksek hem de yakın ilişkilerinde empati yapabilen saldırgan içerikli davranışlardan uzak, olumlu sosyal davranışlarda buldukları gözlenmiştir.⁴¹⁷

Anne babaya güvensiz bağlanma, olumsuz anne baba tutumları ve bu boşluğu tamamlayacak yeterli diğer yakın ilişkiler bulunmadığında, özellikle ergenlik dönemindeki gençler alkol ve madde kullanımına yatkın hale gelmektedirler. Arkadaşları arasında alkol/madde kullanımı olan, arkadaşları zor durumda olan ve anne babasının saldırgan davranışlarına maruz kalan kişilerde alkol/madde kullanma riski daha yüksek çıkmaktadır. Cömert ve Ögel'in madde kullanan ergenlerin bağlanma stilleri üzerine yaptıkları araştırmalarında, güvenli bağlanma stiline sahip olmayan gençlerin, güvenli bağlanma stiline sahip gençlere göre sürekli esrar kullanma oranları anlamlı düzeyde yüksek çıkmıştır.⁴¹⁸ Hâlbuki anne babaya güvenli bağlanma ile Tanrı'ya güvenli bağlanma arasında pozitif, alkol ve uyuşturucu gibi kötü alışkanlıkları kullanma arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Tanrı'ya pozitif bağlanma tarzı gösterenlerin sosyal ve duygusal yaşamları daha pozitif olmakta alkol ve uyuşturucu kullanma düzeyleri de güvensiz bağlanma gösterenlere oranla oldukça düşük gözükmektedir.⁴¹⁹ Çünkü Tanrı'ya güvenli bağlanma davranışı olumlu bir yaşam doyumu, güçlü ve onarıcı bir sosyal ilişkiler örüntüsü sağlayarak bireyin kötü alışkanlıklara yönelmesini engellemektedir. Güvensiz bağlanma gösteren gençler ise değersizlik duyguları taşırlar, diğerleriyle ilişkiden kaçınırlar ve uzun süreli ilişkiler

⁴¹⁷ Bkz. F. Bayraktar, M. Sayıl, A. Kumru, "Liseli Ergenler ve Üniversiteli Gençlerde Benlik Saygısı: Ebeveyn ve Akarana Bağlanma, Empati ve Psikolojik Uyum Değişkenlerinin Rolü", *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 2009, s.58-59; Ayrıca bkz. Nebi Sümer, Elçin G. Aktürk, Elif Helvacı, "Anne-Baba Tutum ve Davranışlarının Psikolojik Etkileri: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Toplu Bakış", *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 2010, ss. 42-59; Dilek Ş. Özen, "Bağlanma ve Zorbalık Sisteminde Yer Alma: Başa Çıkma Stratejilerinin Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Dergisi*, 25 (65), 2010, ss. 101-113.

⁴¹⁸ Bkz. İtir T. Cömert, Kültegin Ögel, "Madde Kullanan Ergenlerin Bağlanma Stilleri", *The Turkish Journal on Addictions*, 1(1), 2014, ss. 9-40.

⁴¹⁹ B. Tikir, A. Demirci, Ark. "Relations Between Attachment to People, Attachment to God, Perception of God and Addiction Severity in a Islamic Population in Turkey", *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 25, Supplement:1, 2015, s. 67-69; K. D. Horton, C. G. Ellison, A. Loukas, D. L. Downey, J. B. Barrett, "Examining Attachment to God and Health Risk-Taking Behaviors in College Students", *J Relig Health*, 51, 2012, ss. 552-566.

kuramazlar, benlik saygıları düşüktür. Hâlbuki güvenli bağlanan gençler olumlu benlik imgesine, problem çözme becerisine ve yakın ilişkilerine yapıcı ve sosyal destek arama eğiliminde olurlar. Bu sonuçlara göre çocukluk dönemindeki yaşantılarda annelerin otoriter ve baskıcı davranışlarda bulunmaması, yeterli güven ve sevgiyle birlikte özgürlükçü davranışlarda bulunması; öğrencilerin yakın ilişkilerinde daha yapıcı, samimi ve girişken, sorunlarını daha rahat çözen ve güvenli bir bağlanma davranışı göstermelerine yardımcı olmaktadır.

Tablo 21. Baba Koruyucu/Müdahaleci Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	2,39±1,64	2,23±1,46	2,04±1,21	2,00±1,13	1,83±1,03	3,456	,008	1>5
2-TBÖ-Kaygı	2,60±1,54	2,37±1,46	2,30±1,37	2,44±1,49	2,24±1,35	1,127	,342	-
3-YİYE-Kaçınma	3,15±1,06	3,61±1,22	3,44±1,00	3,47±1,00	3,41±1,10	,967	,425	-
4-YİYE-Kaygı	3,22±1,29	3,82±1,11	3,59±1,00	3,76±1,13	3,84±1,11	3,402	,009	1<5
5-İA-Güvenli	4,14±2,18	4,53±1,68	4,20±1,71	3,85±1,80	3,96±1,92	2,135	,075	-
6-İA-Kayıtsız	2,79±2,34	3,02±2,08	2,80±1,79	2,66±1,76	2,70±1,82	,529	,715	-
7-İA-Saplantılı	2,38±1,27	2,88±1,68	2,69±1,76	3,06±1,92	3,02±1,95	1,918	,105	-
8-İA-Korkulu	3,45±2,13	3,57±2,31	3,57±1,98	3,73±2,04	3,89±2,18	1,038	,386	-
9-TİA-Güvenli	4,86±2,13	5,08±1,66	5,47±1,51	5,56±1,53	5,74±1,39	4,438	,001	1=2<5
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,55±1,90	2,63±1,82	2,47±1,77	2,55±1,81	2,52±1,88	,092	,985	-
11- TİA-Kayıtsız	2,10±1,99	1,78±1,49	1,53±1,17	1,57±1,11	1,52±1,18	2,025	,089	-
12- TİA-Korkulu	2,17±2,02	2,18±1,77	2,04±1,74	1,81±1,41	1,86±1,50	1,281	,276	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 21'in Varyans Analizi (ANOVA), diğ er adıyla, F-testi sonuçlarına göre, baba koruyucu/müdahaleci tutum ve davranış içerisinde olduğ unda Tanrıya Bağ lanma Ölçeğ i'nin kaçınma boyutunda, Yakın İlişkilerde Yaş antılar Ölçeğ i'nin kaygı boyutunda, Tanrıyla İlişkiler Anketinin güvenli boyutunda anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre babalarının çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranış a sahip olduğ unu belirten öğrencilerin, babalarının çok az koruyucu/müdahaleci tutum ve davranış a sahip olduğ unu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıya Bağ lanma Ölçeğ i'ne (TBÖ) ait kaçınma düzeylerinin daha düşük olduğ u sonucu elde edilmiştir ($1 < 5$). Çocuklar üzerinde ana baba tutumlarının işlevsel en temel boyutları kontrol, kollama ve hassasiyet (responsiveness) olarak kabul edilmektedir. Buna göre önce, babanın sağladığı koruma ve kollama işlevi yani güvenli temel-dayanak (sacure base) olması daha sonra Allah tasavvuruna aktarılarak, Allah da en önemli koruyan ve kollayan güvenli temel-dayanak olmaktadır.⁴²⁰ Buna göre, babalarının koruyucu ve müdahaleci tutum ve davranış sergilemelerini içselleştiren öğrenciler, Tanrıya bağ lanmalarında aynı tavırları Tanrı'dan beklentilerine de yansıtmış gözük mektedirler. Bu sonuçlar yetişkinlikte yaşanan bağ lanma tarzları ile Allah'a bağ lanma tarzları arasında uygunluk veya ikame hipotezleri açılarından bir ilişkinin olduğ unu göstermektedir. Genel olarak bizim örnekleminizin geçmiş yaş antılarına bakıldığında babalarının koruyucu ve kollayıcı tutumlarını önem sedığı hatta bu davranış ları onlardan beklediğı görülür.

Özdemir'in lise öğrencileri üzerine yaptığı, benlik kurgusu gelişimi ve ana babanın çocuk yetiştirme stilleri, isimli araştırmasında anne babası otoriter olarak gruplanan ergenlerin ilişkisel benlik kurgusu yanında özerk-ilişkisel benlik kurgusu puanı da yüksek çıkmıştır. Batıda yapılan çalışmalardan farklı olan bu sonuç, özerklik boyutu için Türkiye'nin kültürel ortamında anne baba kontrolünün çok olumsuz anlaşılmadığı şeklinde yorumlanabilir. Birçok araştırmada da sıkı denetim-kontrol içeren ana babalığın özerkliği de içeren özerk-ilişkisel benlik gelişimi ile ilişkili bulunması, Türk toplumunda ana baba kontrolünün ergenler tarafından ilgi olarak algılandığını da göstermektedir.⁴²¹ Genel olarak Batı çocuk yetiştirme geleneğinde anne babanın uyguladığı kontrol

⁴²⁰ Bkz. Stephen P. Greggo, Stephen P. Becker, "The Attachment Paradigm: A Secure Base for Counselor Education?", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.29, No.1, 2010, s. 46-56.

⁴²¹ Bkz. Yalçın Özdemir, "Ergenlik Döneminde Benlik Kurgusu Gelişiminin Ana Babanın Çocuk Yetiştirme Biçimleri Açısından İncelenmesi", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(2), 2010, ss. 83-90.

ve denetimin, özerkliğin gelişmesini sınırlandıracağı ve anne babaya bağlılığı-saplantılı bağlanma, artıracığı düşünülmektedir. Buna göre, anne babanın çocukları kontrol davranışları aşırı koruyucu anne babalık olarak anlaşılmakta, çocuklara baskı, otoriter davranış ve benlik saygısını düşürücü etkileri olduğuna inanılmaktadır. Hâlbuki Türk kültüründe sıkı denetim ve kontrol edici davranışlar, genel çocuk yetiştirme tutumlarıyla ilgili olduğu kadar, hem dini hem de geleneksel değerlerimize uyma açısından da ilgili anne babalık yani ebeveynin çocuğuna karşı ilgi ve sevgisini gösteren bir davranış olarak algılanmaktadır.

Anne babanın koruyucu/müdahaleci tutumlarını yorumlanırken, yüksek düzeyde koruyucu ve kollayıcı tutumların ne derecede olması gerektiği ve ölçüsü hususunda dikkatli olunması gerektiğini de belirtmeliyiz. Bizim araştırmamızda olduğu gibi örneklem grubu Bursa'dan seçilen bir araştırmada da, aşırı koruyucu ve reddedici tutumların bir takım psikiyatrik bozukluklarla pozitif yönde ilişkisi bulunmuştur. Bu araştırmada çocukluk döneminde anne ve babası tarafından aşırı korunduğunu ya da reddedildiğini algılayan bireylerde bir takım psikiyatrik rahatsızlık düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Buna karşılık bizim araştırma sonuçlarımızı destekler şekilde, anne ve babasının kendine olan tutumlarında yüksek duygusal sıcaklık algılayan bireylerin daha dışa dönük olduğu bulunmuştur.⁴²²

Ülkemizde üniversite öğrencilerinin baskın ben durumları üzerine yapılan bir araştırmada öğrencilerin % 64'ünün "koruyucu ana-baba ben durumuna" sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar araştırma bulgularımızı destekler nitelikte, öğrencilerin 2/3 gibi büyük oranının koruyucu ana-baba ben durumunda olduklarını göstermektedir.⁴²³ Çünkü bizim kültürümüzde çocukların yetiştiriliş tarzları genel olarak az sorumluluk verme, yüksek hoşgörü, kontrol ve kollama, fazlaca ilgi ve sevgiye dayanmaktadır. Hem dini geleneğimiz hem de kültürel geleneğimizde merhametli ve affedici olmak, yardımsever ve başkalarını kendine tercih etmek, koruyucu ve kollayıcı olmak övülen ve istenen davranışlardır. Her ne kadar modernleşme ve hızlı toplumsal değişme sebebiyle bu

⁴²² Gülay Dirik, Orçun Yorulmaz, Ayşe N. Karancı, "Çocukluk Dönemi Ebeveyn Tutumlarının Değerlendirilmesi: Kısaltılmış Algılanan Ebeveyn Tutumları-Çocuk Formu", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(2), 2015, ss. 123-130.

⁴²³ Özgül B. Yücalan, Üniversite Öğrencilerinin Yakın İlişkilerinin Bazı Değişkenler ve Baskın Ben Durumları (TA) Açısından İncelenmesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Konya, 2007, s. 122; Ayrıca bkz. Nükhet Afat, "Çocuklarda Üstün Zekanın Yordayıcı Olarak Ebeveyn Tutumları", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 20(1), 2013, ss. 155-168.

tutumlar bizim kültürümüzde de değişmeye ve eleştirilmeye başlansa da, farklı nedenlerle bu tutum devam etmekte, genç ebeveynlerin büyük çoğunluğunun da çocuklarını eskiye göre çok daha fazla koruma, denetleme ve müdahale eğiliminde oldukları görülmektedir.

Gelişim psikolojisi ve ana babalık araştırmalarına göre Türk kültüründe gençler, aile yaşantılarında Batı kültürlerine göre daha fazla ana baba denetimi (disiplini) algılamaktadırlar. Fakat ana baba denetimi ile ana baba sevgisinin birbirinden farklı iki boyut olduğu ve bizim kültürümüzde gençlerin algıladığı sıkı ana baba denetiminin algılanan ana baba sevgisiyle uyumlu olduğu gözlenmektedir. Kağıtçıbaşı baskın psikoloji öğretisinin ana baba denetimini yetkecilik ve sevgisizlikle bağdaştırmasına karşı çıkararak bunun Batı kültürünün bireyci dünya görüşüne ait olduğunu ve genellenemeyeceğini ileri sürmektedir. Çünkü orta sınıf Batılı ve özellikle Amerikalı ailede çocuğun özerk ve bağımsız yetişebilmesi için daha az denetleme ve serbest bırakılması önerilmektedir. Ergenlikten itibaren gencin ayrık bir benlik geliştirebilmesi için ana baba sıkı denetimi sağlıksız olarak görülmekte ve sıkı denetim çocuğu reddetme ve sevgi eksikliği olarak düşünülmektedir.⁴²⁴

Bağlanma yönelimlerinin psikolojik stress durumlarını yordadığı, Alman ve Türk örneklemin karşılaştırıldığı bir araştırmada bağlanma yönelimlerinin her iki örneklem grubunda da psikolojik stresle ilgili olduğu bulunmuştur. Aynı araştırmada bağlanma yönelimlerinin kültürel çeşitlilikten etkilendiği ve farklılıklar gösterdiği gözlenmiştir. Alman ve Türk üniversite örneklem grubunun bağlanma davranışlarını algılama ve yorumlama anlayışları psikolojik stres algılarını farklı etkilemektedir. Türk öğrenciler ailelerine daha bağımlı, grup başarısı ve kolektifliği tercih etmekte ayrıca ailelerinden kopma yerine onlardan koruma ve ilgi beklemektedirler. Alman aile kültürü ise bireysellik ile nitelendirildiğinden gençlerin özerklik ve bağımsızlığını cesaretlendirici davranışları öncelemektedir.⁴²⁵ Diğer kültürlerde yapılan araştırmalarda da bulguların kültürlerarası karşılaştırmaları sonucunda ana baba denetimi ve çocukların algılama biçim-

⁴²⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 135-145; Ayrıca bkz. Gisela Trommsdorff, *Toplumsal Değişim ve İnsan Gelişimi Açısından Çocuğun Değeri, İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları*, (ed.) S. Bekman - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 133-154.

⁴²⁵ N. Turan, R-D. Kocalevent, S, M. Quintana, O. Erdur-Baker, J. Diestelmann, "Attachment Orientations: Predicting Psychological Distress in German and Turkish Samples", *Journal of Counseling & Development*, Vol.94, 2016, ss. 91-102.

leri ile ilgili ciddi kültürel farklılıkların olduğu görülmüştür. Örneğin Batı kültürlerinde sevgi eksikliğine ve yetkeci ana babalığa atfedilen sıkı denetim Kore ve Japonya’da çok normal görülmekte aksine gençler ilgisiz ve gevşek ana baba denetimini kendilerinin reddedilmesi olarak algılamaktadırlar.⁴²⁶ Ana baba denetimi/koruyucu kollayıcı tutumlar ve ana baba sevgisi arasındaki ilişkiler son yıllarda psikolojik ve davranışsal denetim kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Psikolojik denetim çocuğun duygularını manüpile eden ve çocuğun özerklik ifade etmesine izin verilmeyen sıkı ana babalık tutumlarını ifade eder. Optimum görülen davranışsal denetimde ise ana baba, çocuğun özerkliğini sınırlamaksızın davranışlarını kurallar çerçevesinde düzenler ve çocuk olumlu gelişim özellikleri gösterir.

Alanyazın gözden geçirildiğinde ana baba tutumlarının hem ana baba, hem de çocuk tarafından nasıl algılandığının sosyokültürel ortam, normatif değerler ve adetler/geleneklerden etkilendiği görülmektedir. Oldukça karmaşık yapıdaki bu çok boyutlu ilişkilerin nasıl oluştuğu ve nelerden etkilendiğinin açıklanması gerekmektedir. Ülkemizde yaygın ana babalık tutumu olan koruyucu/denetleyici ana babalık davranışının açıklanmasında, Kağıtçıbaşı’nın geliştirmiş olduğu Aile Değişimi ve Benlik Kuramları modelinin bir çerçeve sunabileceğini düşünüyoruz: Aile Değişim Kuramı kültür ile benlik arasındaki en önemli aracının aile olduğunu gösterir. Kağıtçıbaşı kuramında üç prototipik aile modeli saptadı. Bunlardan birincisi geleneksel tarım ve kırsal toplumun “karşılıklı bağımlı aile modeli”, burada toplulukçu kültür baskın olduğundan ilişkişsellik ve psikolojik bağımlılık yaygındır. İkinci aile modeli orta sınıf Batılı bireyci kültürün tipik “bağımsız aile modelidir”. Bireyselci sanayileşmiş kentsel ortamların aile modelidir. Kağıtçıbaşı burada Türkiye gibi beraberlik kültürüne sahip toplulukçu kültürlerde modernleşme yaklaşımının öngördüğü şekilde geleneksel bağımlı aile modelinden bağımsız aile modeline geçilemediğini görmüştür. Bunun sonucunda ise üçüncü bir sentez “psikolojik/duygusal karşılıklı bağımlı aile modeli”ni önermiştir. Çünkü kentleşme, artan eğitim ve refahla yaşam tarzları değişmekte, ailede maddi karşılıklı bağımlılıklar

⁴²⁶ Bkz. Gisela Trommsdorff, Some Comparative Aspects of Socialization in Japan and Germany, *From A Different Perspective: Studies of Behavior Across Cultures*, (ed.) I. R. Lagunes - Y. H. Poortinga, Lisse, Swets/Zeitlinger, 1985, ss. 231-240; F. Rothbaum, G. Trommsdorff, Do Roots, Wings Complement or Oppose One Another? The Socialization of Relatedness and Autonomy in Cultural Context, *Handbook of Socialization: Theory and Research*, (ed.) J. E. Grusec - P. D. Hastings, New York, Guilford, 2006, ss.461-489.

zayıflarken psikolojik bağılıklar devam etmektedir. Artık genel kabul gören ve yaygın olan aile modeli, “psikolojik/duygusal bağılıklar modeli” olmaktadır.⁴²⁷

Son zamanlarda Türkiye’de modernleşme ve kentleşme sürecine bağlı olarak aile yapısında ortaya çıkan bu değişim ve itaate dayalı ebeveyn tutumunda azalma, yakın ilişkilerin ise korunmasıyla tanımlanan “özerk-ilişkisel benlik”, “psikolojik/duygusal bağılıklar modeli” ile açıklanmaktadır. Bu ilişkide çocuğun özerkliğine önem verilip desteklenirken aynı zamanda karşılıklı bağın da devam ederek korunması istenmektedir. Araştırma bulgularında ortaya çıkan ana baba denetimi/koruyucu kollayıcı tutumların gençler tarafından olumlu algılanması ve Allah tasavvuruna yansıtılmasının bir nedeni olarak bu yeni duygusal/ilişkisel ana babalık modeli düşünülebilir. Gerçekten de Batı ülkelerinden farklı olarak ülkemizde hem kırsal hem kentsel, hem geleneksel hem şehirli-modern annelerin, eğitim düzeyleri arasındaki büyük farklılıklara rağmen, çocuklarını yetiştirirken en fazla önem verdikleri özelliklerden birisi de yakın duygusal bağ kurma ve bu bağı sürdürme davranışı olduğu görülmektedir.⁴²⁸ Batı kültüründe ebeveynlik tutumları üzerine yapılan bazı araştırmalarda yakın bağılıklar kurma ve bu bağılıkların sürdürme genel bir tutum olarak görülmesi de, ebeveynlerinden yüksek oranda ilgi, sıcaklık ve kabul gören ergenlerde daha düşük seviyede depresyon ve kaygı düzeyleri gözlemlenmiştir.⁴²⁹

Bilindiği gibi İslam’ın Allah tasavvuru ne tamamen sınırsız ve sonsuz sevgi imgesi ne de otoritesini her zaman kullarının üzerinde gösteren ve onları cezalandırmak için sanki fırsat kollayan bir Tanrı tasavvurudur. İslam’ın kutsal kitabı ve teolojisinde Allah, Yahudi ve Hıristiyan Tanrı tasavvurundan farklı olarak kaygı ve sevgi boyutları dengeli bir imgelem olarak düşünülür. Burada Allah imgesi güçlü ve etkin bir yaratıcıya

⁴²⁷ Bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Family and Socialization in Cross-Cultural Perspective: A Model of Change, *Cross-Cultural Perspectives: Nebraska Symposium on Motivation*, 37, (ed.) J. Berman, Nebraska, Nebraska University Press, 1990, ss. 135-200, Ç. Kağıtçıbaşı, “Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 37, 1996, ss.36-43; Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, ss. 174-188.

⁴²⁸ Bkz. M. Nacak, B. Yağmurlu, E. Durgel, F. Van De Vijver, “Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 2011, ss. 85-105; Bkz. B. Yağmurlu, B. Çıtak, A. Dost, B. Leyendecker, “Türk Annelerin Çocuk Sosyalleştirme Hedeflerinde Eğitime Bağlı Olarak Gözlemlenen Farklılıklar”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 2009, ss. 1-15.

⁴²⁹ Bkz. R. C. Garthe, T. Sullivan, W. Kliever, “Longitudinal Relations Between Adolescent and Parental Behaviors, Parental Knowledge, and Internalizing Behaviors Among Urban Adolescents”, *Journal of Youth & Adolescence*, Vol.44, No. 4, 2015, ss.819-832.

karşılık, oldukça merhametli ve koruyan bir tasavvurla nitelendirilir.⁴³⁰ Dolayısıyla çocukluğunda babasının yoğun ilgi ve korumasını içselleştirmiş kişi, yetişkinlik döneminde bunu Allah tasavvuruna yansıtarak aynı ilgi ve koruyucu kollayıcı tavrı Allah'tan da bekler. Bu durumu destekler nitelikte koruyucu-müdahale edici bir baba imajının insanlara güven noktasında gençlerin benlik saygısını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.⁴³¹ Yine bu sonuçlarla tutarlı bir şekilde, ergenler üzerine yapılan bir çalışmada anne ve babadan algılanan desteğin, ergenlerin özerk benlik yönetimleriyle birlikte, duyuşsal iyi oluşlarına katkı sağladığı görülmüştür. Çalışmanın bulguları, anne baba algısı ile olumsuz duygu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu yani algılanan yüksek anne baba desteğinin düşük olumsuz duygu ile ilişkili olduğunu göstermektedir.⁴³² Allah'a bu tarz bir güven ve bağlanma gösteren Müslüman örneklemin kaygı ve kaçınma davranışı oldukça düşüktür. Tam tersine Allah'ın ilgisi ve gözetiminin kendisine ulaşmadığını düşünen ve Allah'la ilişkisi mesafeli olan kişilerin Allah tasavvurlarının kaygı, korku ve kaçınma boyutlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Batı dini kültürü üzerine yapılan birçok araştırmada Hıristiyanların Tanrısı daha çok, bireyin kendi imgeleminde oluşturduğu salt sevgi ve sevgi sunan, asla yargılamayan ve koşulsuz cennet vadeden, her zaman Oğul İsa olarak onların arasında, hem Tanrı hem de insan şeklinde tasavvur edilmektedir. Aynı zamanda Tanrı teolojik geleneğin de etkisiyle bir baba olarak algılanmaktadır. Bu yüzden bir Hristiyanın biyolojik baba imgesini kolaylıkla Tanrı baba imgesine yanıttığı görülmektedir. Araştırma bulgularının desteklediği şekliyle Hristiyan bireylerin Tanrı imgesinde baba tutumlarının daha belirgin etkileri olduğu görülmektedir.⁴³³ Bu bağlamda Müslüman bireyin Allah hakkında düşünebileceği duygu ve kavramların çok ötesinde; Hıristiyanların Tanrı tasavvuru üzerine yapılan yığınla araştırma, bireyin sadece biyolojik babası veya annesi hakkında düşünebileceği insani pek çok negatif duygu ve düşüncenin bu benzeşimden dolayı Tanrı hakkında da düşünülebildiğini ortaya koymaktadır. Ebeveynlerin negatif görünüşü ile

⁴³⁰ Bkz. Shelley C. Taylor, Exploring God Concepts of Christians, Muslims, and New Age Participants, Carleton University, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 2009, ss. 66-80.

⁴³¹ Bkz. Akyüz, a.g.t., s. 114-115.

⁴³² Bkz. Ercan Kocayörük, "Öz-Belirleme Kuramı Açısından Ergenlerin Anne Baba Algısı ile Duyuşsal İyi Oluşları Arasındaki İlişki", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 2012, s. 24-43.

⁴³³ Bkz. Peter J. Verhagen, Imaginings Jesus: to Portray or Betray? Psycho(-patho)logical Aspects of Attempts to Discuss the Historical Individual, *Hearing Visions and Seeing Voices, Psychological Aspects of Biblical Concepts and Personalities*, (ed.) G. Glas - M. H. Spero - P. J. Verhagen - H. M. van Praag, Dordrecht, Springer, 2007, ss.183-194.

Tanrı ilişkisini farklı iki örneklem grubunda inceleyen bir araştırmaya göre, bir kişi annesini veya babasını negatif algıladığında Tanrı'ya bakışı da negatif olmaktadır. Araştırmaya göre kişi ebeveynlerini negatif olarak algılıyorsa, kutsal anlayışı da Tanrı'ya yönelik olarak kızgın ve hayal kırıklığına uğramış, kendisine yönelik ise Tanrı tarafından kabul görmemiş ve onaylanmamış olarak gerçekleşmektedir. Kişi anne ve babasını acımasız ve zalim (cruel) olarak görüyorsa Tanrı'sını da acımasız ve zalim görmektedir. Buradaki ilişki, kişi anne ve babasını kendisini terk etmiş ve onu sevmiyor olarak algıladığında, Tanrı'yı da aynı şekilde kendisine öfkeli benliğini onaylamayan ve kendisinden hoşnut olmayan olarak algılamasıdır. Böylece Tanrı'yla algılanan ilişki istikrarsız ve Tanrı'nın kişiyi bırakması, terk etmesi şeklinde kaygılı olarak gerçekleşmektedir. Aslında buradaki istikrarsızlık, kaygı ve ızdırabın kaynağı reddedilme ve terk edilme korkusu olarak düşünülmektedir.⁴³⁴

Hıristiyan örneklemin Tanrı tasavvuru hakkındaki bu bulgular İslam teolojisinde tanımlanan Allah tasavvuru ile çelişmektedir. İslam teolojisinde acımasızlık, zulüm, eziyet, kızgınlık ve öfke gibi oldukça negatif tanımlamalar hem literal hem de duygusal olarak Allah hakkında düşünülemez.⁴³⁵ Çünkü bir Müslüman İslam teolojisine uygun olarak Allah'ın kendisini terk edip bırakacağını düşünmez ve Allah'tan ümidini kesmez. Ne kadar günahkar olursa olsun eğer pişmanlık duyarsa Allah'ın onu bağışlayacağını düşünerek huzur bulur.⁴³⁶ Daha da önemlisi Müslüman bir birey ebeveynlerinden kötü davranışlar gördüğünde genellikle bunu Allah'a yükleme yerine Allah'a sığınıp dua ve niyazda bulunarak acılarından ve üzüntüsünden kurtulmayı tercih eder. Nitekim araştırmamızda, yakın ilişkilerinde güvensiz bağlanma tarzı gösteren deneklerin bunu Allah'a yansıtmadıkları ve birçok boyutta Allah'a güvenli bağlanma davranışında buldukları görülmüştür.

Tanrı imgesi üzerine yapılan alan araştırmalarının büyük çoğunluğuna göre Hıristiyanların Tanrı tasavvurunun en ayırd edici özellik olarak, "Kutsal-İlahi-Göğün-

⁴³⁴ Julie J. Exime, Steffany J. Homolka, Joshua B. Grubbs, "Negative Views of Parents and Struggles with God: An Exploration of Two Mediators", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, ss. 200-212; Ayrıca bkz. Richard Beck, "Communion and Complaint: Attachment, Object-Relations, and Triangular Love Perspectives on Relationships with God.", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.34, No. 1, 2006, ss. 43-52.

⁴³⁵ Bkz. Yunus, 10/44-47; Kaf, 50/29; Bakara, 2/207-286; İbrahim, 14/11-12; Şura, 42/10; Tegabün, 64/14.

⁴³⁶ Bkz. Hicr, 15/55-56; Zümer, 39/53; Fussilet, 41/49; Hacc, 22/15; Ayrıca bkz. Ebu Mansur el Matüridi, *Te'vilatü'l Kur'an*, I-V, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), C.II, İstanbul, Ensar Yayınları, 2015, s. 317-318.

Cennetin Babası” (Heavenly Father) olarak tanımlanması ve Tanrı’yla bu kavramlaştırma üzerinden psikolojik ve duygusal ilişkisellik kurulması gözükmektedir. Müslüman bireyin Tanrı imgesinden farklı olarak Hristiyanların Tanrı imgesi üzerinde anneye bağlanmanın belirgin bir yansıması gözükmezken özellikle babaya bağlanma ve Tanrı’ya bağlanma arasında güçlü bir ilişki görülmektedir.⁴³⁷ Yine erkeklerin Tanrı tasavvuru üzerinde kızlara göre çocukluk dönemi baba tutumlarının etkili olduğu bilinmektedir. Bizim araştırma bulgularımızdan birisi de Batıda yapılan araştırma sonuçlarından farklı olarak örneklem grubunun, kendi bireysel tecrübesine göre nasıl bir Tanrı düşünüyorsa ona inanma şeklinde değil de, daha çok İslam teolojisinde tanıtılan Allah tasavvuruna yönelik bir inanca sahip olmalarıdır.

Her bireyin kendi benlik algısında oluşturduğu Allah’a yönelik kişisel farklılık ve yorumlar olmakla birlikte, genel tutum olarak Allah ile İslam kültürünün temel kavramlaştırmalarına uygun bir ilişkisellik geliştirilmektedir. Bu Allah tasavvuru, Kur’an’ın isim ve sıfatlarıyla tanıttığı, insanlara benzemeyen, müteal ve özellikleri itibariyle Hristiyan Tanrı imgesinden farklı, yani sadece sevgiyle nitelendirilen, insan üzerinde tasarrufta bulunamayan bir Tanrı olarak değil merhamet, sevgi ve bağışlamanın yanında; kâinattaki en güçlü ve kudretli, adalet sahibi koruyan ve kollayan bir Tanrı olarak görülmektedir. İslam geleneğinde Allah ile insan arasındaki ilişkiler Kuran’da Allah’ın kendisini kendi sözleriyle nitelendirdiği ve tanımladığı isimleri üzerinden olmaktadır. “En güzel isimler Allah’ındır. O halde O’na güzel isimlerle dua edin. O’nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın”.⁴³⁸ Allah isimlerini “el-Hüsna” yani “en güzel” sıfatıyla vasıflandırdığından, Müslümana birey daha ilk karşılaşmada Allah’dan olumlu duygular ve psikolojik destek sağlar. O eşit derecede el-Malik, el-Hakim, el-Veli, el-Halik, er-Rahman, eı-Vedud, er-Rezzak, el-Kerim, el-Gafur, el Mucib, er-Rauf ve en-Nur’dur. Allah isimlerinin yansıması olan kudreti, azameti ve adaleti yanında lütuf ve keremiyle, cömertliğiyle, rahmetiyle ve bol bol ihsanıyla insanın kalbinde sevinç ve umut oluşturur.⁴³⁹

⁴³⁷ Bkz. Alicia Limke, Patrick B. Mayfield, “Attachment to God: Differentiating the Contributions of Fathers and Mothers Using the Experiences in Parental Relationships Scale”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 2, 2011, ss. 122-129.

⁴³⁸ A’raf, 7/180; Ayrıca bkz. İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l Kuran*, XIX, (çev. M. Beşir Eryarsoy), C.VII, Buruç Yayınları, İstanbul, 1997, s. 522-523.

⁴³⁹ Geniş bilgi için bkz. Abdülkahir el-Bağdadi, *Ehl-i Sünnet Akaidi: Kitabu Usuli’d-Din*, (çev. Ömer Aydın), İstanbul, İşaret Yayınları, 2016, ss. 153-162; Fahrüddin er-Razi, *Mefatihü’l-Gayb: Tefsir-i Kebir*, I-XXVI, (çev. S. Yıldırım ve Ark.), C.XI, İstanbul, Huzur Yayınevi, 2013, ss. 164-173.

Tanrı tasavvurları, Tanrı'ya bağlanma ve yaşam doyumuyla ilgili Hıristiyan genç yetişkin örneklem üzerine yapılan bir araştırmada Tanrı'nın teolojik görünümü-kutsal kitap öğretisine göre Tanrı tasavvurları ile Tanrı'nın bireyin tecrübesine dayalı tasavvurları arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre inanılması gereken Tanrı'yı-teolojide tarif edilen, bireysel olarak tecrübe ettikleri Tanrı'dan daha az pozitif gördüklerini ifade etmişlerdir. Çünkü teolojide anlatılan ve eleştirel bir gözle değerlendirildiğinde, bireysel olarak yakın ilişkiler kurulan Tanrı imgesinden farklı çelişkili bir Tanrı imgesi ortaya çıkabilmektedir. Araştırmaya göre genel Hıristiyan inancında Tanrı'ya kaçınan bağlanma ile teolojik Tanrı tasavvurları arasında pozitif bir ilişki, dini bağlılık ve tecrübeye dayalı bireysel Tanrı tasavvurları arasında da pozitif bir ilişki bulunmuştur.⁴⁴⁰ Aynı zamanda teolojik Tanrı tasavvurları, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve benlik saygısını tahmin açısından da belirgin bir unsur olarak görülmüştür. Bağlanma kuramına göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma, korku ve Tanrı'nın sevgisini- ilgisini kaybetme olarak nitelendirilmektedir.

Bazı araştırmalarda da teolojide tanımlanan öğretisel (doctrinal) bilgiye dayalı Tanrı imgesi, tecrübe edilen, deneyimlenen (experiential) Tanrı imgesinden daha olumlu algılanmış fakat aralarında çok büyük anlamlı ilişki çıkmamıştır. Pozitif öğretisel Tanrı tasavvurları Hıristiyan ortodoksi ve Tanrı'ya kaçınan bağlanma ile ilişkili, oysa pozitif deneyimsel Tanrı tasavvurları, her bir Hıristiyan Ortodoksi, dini sorumluluk, kaçınan ve kaygılı Tanrı'ya bağlanmayla ilişkili bulunmuştur. İlginç bir şekilde bu araştırmada genç yetişkinler, inanılan Tanrı'dan daha olumsuz bir Tanrı tasavvuru düşündüklerini-hissettiklerini bildirmişlerdir. Bulgular incelendiğinde örneklemin iki farklı birbiriyle çelişkili Tanrı tasavvuruna sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca öğretisel Tanrı tasavvurları Tanrı'ya kaygılı bağlanmayı oysa deneyimlenen Tanrı tasavvuru Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve benlik saygısını da yordamıştır. Bununla birlikte bu bulgular doktrinal ve deneyimsel Tanrı tasavvurlarının sadece nicel değil nitel olarak da farklı olduğu ve deneyimsel tasavvurların Tanrının bilgisi ile birlikte Tanrı'nın benlikle ilişkisel bir şekilde tecrübe edilmesiyle oluştuğu sonucunu desteklemiştir. Her iki Tanrı ta-

⁴⁴⁰ Bkz. Bonnie P. Zahl, Nicholas J. S. Gibson, "God Representations, Attachment to God, and Satisfaction With Life: A Comparison of Doctrinal and Experiential Representations of God in Christian Young Adults", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 216-230; Ayrıca bkz. J. D. Rasar, F. L. Garzón, F. Volk, C. A. O'Hare, G. L. Moriarty, "The Efficacy of a Manualized Group Treatment Protocol for Changing God Image, Attachment to God, Religious Coping, and Love of God, Others, and Self", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 4, 2013, ss. 267-280.

savvuru yaşam doyumunu farklı şekilde etkilemiş, sadece deneyimsel Tanrı tasavvuru yaşam doyumunu pozitif anlamlı bir şekilde yordamıştır.⁴⁴¹

Babalarının az koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterine (YİYE) ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Koruyucu müdahaleci tutumu benimseyen anne babalar zaman zaman çocuklara olması gerekenden fazla ve sert müdahalede bulunarak onların sorumluluk almalarını, deneyim kazanmalarını ve kendilerine güvenmelerini engelleyebilmektedir. Bu durum daha çok gençlerin aşırı psikolojik kontrolü durumunda yaşanmaktadır. Psikolojik kontrol, ana babanın istek ve beklentilerinin dayatıldığı, bireyin psikolojik ve duygusal gelişimine müdahale edildiği, suçluluk ve utanç duyguları oluşturan ebeveynlik davranışlarıdırından kaynaklanan psikolojik gerileme durumudur. Buna göre gençlik döneminde ebeveynlerden algılanan baskıcı sıkı kontrol ve düşük düzeyde kabul-ilgi gençlerin benlik saygısını düşürmekte ve kaygı düzeylerini yükseltmektedir. Bu gençlerin kendilerini olumlu olarak değerlendirmedikleri, yakın ilişkilerden çekindikleri ve sosyal kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta gençler üzerine yapılan bir araştırmada, ebeveynin denetleyici ve koruyucu tutumlarının kendini gerçekleştirme üzerinde negatif etkisinin olduğu görülmüştür. Aynı araştırmada bizim bulgularımızın aksine demokratik ebeveyn tutumları ile kendini gerçekleştirme düzeyi arasında yüksek anlamlılıkta bir ilişki görülmemiştir. Fakat demokratik aile yapısının, özellikle çok fazla demokratik tutumlara sahip ebeveynlerin kendini gerçekleştirme düzeyini yükselttiği görülmüştür.⁴⁴² Aynı araştırmada çocuklar, koruyucu ebeveynlik ile denetleyici ve kontrol edici ebeveynlik arasında bir ayırım yapmamışlardır. Yazarlar bu durumu, aşırı koruyucu ebeveynliğin güvensiz ve bağımlı kişiliğe yol açtığı, çünkü bizim toplumumuzda ebeveynlerin ölçsüz ve aşırı koruma ve sevgi gösterilerinde bulunduğu olgusuyla açıklamaktadırlar. Her ne kadar

⁴⁴¹ Zahl & Gibson, God Representations, Attachment to God, and Satisfaction With Life, ss. 216–230; Travis S. Crone, “The Influence of Affective Priming on One’s Perceived Relationship to God”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.43, No. 3, 2015, ss. 204-211; Ayrıca bkz. K. N. Snow, M. R. McMinn, R. K. Bufford, I. A. Brendlinger, “Resolving Anger Toward God: Lament as an Avenue Toward Attachment”, *Journal of Psychology and Theology*, 39(2), 2011, ss. 130-142.

⁴⁴² Bkz. G. Dağlı, M. Beyazsaçlı, “Evaluation of the Correlation Between Parental Behavior and Levels of Self-Actualization”, *Mediterranean Journal of Educational Research*, Issue 7, 2010, ss.17-29.

genel yakın ilişkiler ve yaşantısında babalarının çok fazla baskıcı, müdahaleci ve koruyucu davranışlarını tercih etmeyen gençler aynı zamanda onların tamamen ilgisiz ve korumasız tutumlarını da benimsemektedirler.⁴⁴³ Bu bulgular, yukarıdaki sonuçlara benzer şekilde çocukluk döneminde kendileriyle ilgilenilen ve gözetilen, bireysel yeteneklerini geliştirmesine izin verilen ve özgürlükleri çok fazla kısıtlanmayan öğrencilerin yakın ilişkilerinde daha az endişeli ve çekinmeden pozitif ve girişken davranışlar sergilediklerini göstermektedir.

Bir toplumun kültür ve geleneği, çocuk aile ve dindarlık etkileşiminin nasıl olması gerektiğine ilişkin normlar ile çocuktaki gelişimsel süreçleri etkilemektedir. Araştırmanın giriş bölümünde ebeveyn çocuk etkileşiminin ve ebeveynlik stillerinin farklı kültürlerde farklı şekillerde ortaya konabildiği tartışılmıştı. Bu bağlamda özellikle Batılı kültürlerin aile yapısında örneğin çok sert ve baskıcı olmasa da otoriter ebeveynlik şefkat eksikliği ve kontrol ile ilintili görülürken, Türk aile yapısında ise kontrol ile birlikte şefkat ve sevgi ile ilintili görülmektedir. Çünkü Türk kültüründeki aile yapısı karşılıklı duygusal bağlılık modeliyle tanımlanmakta ve bu modelde sıcaklık en önemli kavramlardan birisi olarak görülmektedir.⁴⁴⁴ Ülkemizde yapılan bir araştırmada aileden şefkat ve sevgi gören gençlerin daha fazla içgüdümlü dindarlık tarzına sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dindarlıkla ilgili değişkenlerle, aile sevgisi değişkenleri arasındaki ilişkilere bakıldığında, içgüdümlü dindarlar inançsızlardan, inançsızlarda dışgüdümlü dindarlardan daha fazla ailede sevgi görmüşlerdir. Bu sonuçlara göre dindarlıkla aile sevgisi arasında pozitif ilişkiler bulunmaktadır. Aynı araştırmada içselleşmiş bir din anlayışının aile sevgisiyle ilişkili olduğu da görülmüştür.⁴⁴⁵ Anne ve baba tutumlarının genellikle sıcaklık ve yakınlığı içerdiği kültürümüzde ebeveynle kurulan güvenli bağlar, ebeveyn-den algılanan bir takım baskı ve koruyucu tutumlarla psikolojik kontrolün olumsuz etkilerini azaltmaktadır denilebilir. Bu durum aynı zamanda, dengeli bir dindarlık ve Allah'a daha pozitif bağlanma davranışı da ortaya çıkarmaktadır.

⁴⁴³ Yücalan, a.g. t., s. 123.

⁴⁴⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Adolescent Autonomy-Relatedness and the Family in Cultural Context: What Is Optimal?", *Journal of Research on Adolescence*, 23(2), 2013, ss. 223-235; Güler O. Fişek, Benlik Gelişimi, Bireyleşme ve Kültür: Psikanalitik Bir Arayış, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açılıarı*, (ed.) S. Bekman - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 241-252.

⁴⁴⁵ İbrahim Gürses, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Bursa, Arasta Yayınları, 2001, s. 133-134.

Babalarının çok az ve az koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara sahip olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıyla İlişki Anketine (TİA) ait güvenli düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Araştırmaya katılan gençler Batıdaki akranlarından farklı olarak babaları çok fazla koruyucu ve müdahaleci tutum ve davranışlarda bulunmadığında psikolojik olarak endişeli, yalnızlık ve kaygı duymaktadırlar.⁴⁴⁶ Korkmaz'ın araştırmasında da Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma ile boyun eğicilik arasında aynı yönde bir ilişki yani boyun eğicilik ile Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanmanın ayrılmadığı görülmüştür. Korkmaz'a göre boyun eğici kişilik özelliğinin Allah'a kaygılı bağlanmayı desteklemesinin tutarlı olduğu söylenebilirken, Allah'a güvenli bağlanmanın da aynı yönde ilişki göstermesi Allah'la kurulan ilişkide birbirinden bağımsız olan güven ve kaygı ilişkisinden söz edilemeyeceği şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁴⁷

Bizim araştırma sonuçlarımızla da örtüşen bu sonuçlar İslam dinin Allah tasavvuruna da uygun bulgulardır, çünkü İslam dinine göre Yüce Yaratıcıya hem sevgi hem de saygı duyulur. O sadece kullarının isteklerini yerine getirmek zorunda olan salt sevgi imgesi değildir, aynı zamanda insanı denetleyen, yönlendiren ve görevlerini yapmasını isteyen bir varlıktır. Allah kendisine inanan ve güvenle bağlananları asla yalnız bırakmaz, zorluk ve sıkıntı zamanlarında sonsuz gücü ve kudretiyle insanın yanında ve destekçisidir. Her Müslüman bu bilinçle Allah'a inanır, güvenir ve teslim olur. Allah'ın bir ismi de el-Vekildir, yani hayatını Allah'a güvenerek ve O'na tevekkül edip bağlanarak düzenleyen insanların işlerinde yardımcı ve destekçi olandır. Aynı zamanda O el-Veli yani, erdemli, adaletli ve iyi insanların dostudur. Bir insanın Allah'a bu teslimiyeti ve Allah'ın kendisini koruma ve kollamasını istemesi, otorite sahibinin otoritesinden çekinerek dayatmalarına itaat değil bilakis sevgi ve hürmete dayalı gönüllü bir bağlılıktır.

Örneğin, Arıkan ve Karancı'nın üniversite öğrencilerinin bağlanma ve travma sonrası kaygı düzeylerini inceleyen araştırmalarında, güvenli bağlanmayla travmatik olaylar arasında negatif yönlü bir ilişki, bağlanma kaygısı ile travma sonrası stres arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur. Travmatik olaylar bireyde yardım edilemeyeceği

⁴⁴⁶ Bkz. F. Özdal, N. Aral, "Baba Yoksunu Olan ve Anne-Babası ile Yaşayan Çocukların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi", *Gazi Ü.Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.VI, S. 2, 2005, s.255-267.

⁴⁴⁷ Korkmaz, a.g t., s. 106.

duygusu ve travma sebebiyle ciddi korkular uyandırmaktadır. Türk üniversite öğrencilerinde bu durumla başa çıkma sebeplerinden birisi olarak kadere imanla ilgili inanç ve değerler görülmektedir. Araştırmada bağlanma kaygısının, travmatik olayların Allah tarafından verildiğinin düşünülmesiyle kadere teslim olma ve Allah'a yönelme şeklinde bir başa çıkmaya yol açtığı yani, insanın kaygısını yatıştırdığı ve olaylarla başa çıkmasına yardım ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, yani bireylerin travmatik olayları tevekkülle karşılaması özellikle Türk ve İslam kültürleri açısından geçerli bir olgu olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁸

Gençler üzerine yapılan bir araştırmada ebeveynin ilgisiz tutumu, yeterli disiplini sağlayamaması, ergenin de ailesinde aile fonksiyonlarını, ebeveyn tutumunu yeterince etkili bulmaması ve bu tutumu ilgisizlik, desteklenmeme ve kendi haline bırakılma olarak değerlendirdiği görülmüştür. Anne-babanın bu ilgisiz ve mesafeli tutumlarının ergenlerde güvensiz-kaçınan bağlanma stiline yol açtığı ve bu gençlerin, güvensiz bağlanmanın sonuçları olan yakın ilişkiler kuramama ve sosyal çevreye karşı daha saldırgan ve yıkıcı bir tutum sergilemeye yol açtığı görülmüştür.⁴⁴⁹ Hernandez ve arkadaşlarının yaptığı bir araştırmada, Tanrı'ya güvenli bağlılık gösteren kişilerin sorunlarıyla başa çıkarken, sorunlarını Tanrı'ya havale etme ve Tanrı'nın yardımıyla çözme hususunda daha rahat davrandıkları görülmüştür. Çünkü Tanrı'ya güvenli bağlanan kişiler sorunlarını çözme hususunda Tanrı'nın yardımcı olacağından emindirler ve Tanrı'ya büyük güven duyarlar. Böylece Tanrı'ya güvenli bağlanan bireyler sıkıntı ve sorunlarını aşma hususunda, Tanrı'ya güvensiz bağlanan bireylerin sahip olmadığı önemli bir ek desteğe sahiptirler. Aynı zamanda güvenli bağlanan kişiler için Tanrı'dan gelen bu psikolojik destek, sıkıntı veren olumsuz duygularını daha sağlıklı bir şekilde denetleme ve başa çıkma imkânı verebilmektedir. Aynı araştırmada güvensiz-kaçınan bağlanma gösterenlerin, güvenli bağlanana göre çok daha sık alkol kullandıkları bulgusuna ulaşılmıştır.

⁴⁴⁸ Bkz. Gizem Arıkan, Nuray Karancı, "Attachment and Coping as Facilitators of Posttraumatic Growth in Turkish University Students Experiencing Traumatic Events", *Journal of Trauma & Dissociation*, 13, 2012, ss. 209-225; Ayrıca bkz. Ali Ayten, *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psikolojik Sosyoloji Bir Araştırma*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 90-92.

⁴⁴⁹ Bkz. R. B. Saydam, T. Gençöz, "Aile İlişkileri, Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Tutumu ve Kendilik Değerinin Gençler Tarafından Belirlenen Davranış Problemleri İle Olan İlişkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 2005, ss. 61-74.

Güvenli bağlananların hem kaçınan, hem de kaygılı bağlananlara göre çok daha az alkol kullandıkları görülmüştür.⁴⁵⁰

Bu sonuçları destekler şekilde, Tanrı'ya bağlanma stillerinin anlam arayışı (meaning), dini başa çıkma (coping) ve kayıp yaşantıları ve acısının (grief) etkisi üzerine yapılan bir araştırmada, Tanrı'ya güvenli bağlanma ile anlam arayışı, olumlu dini başa çıkma ve kayıp ile oluşan stres ve kaygının azalması arasında doğrudan ve dolaylı ilişkiler bulunmuştur. Tanrı'ya güvenli bağlanma depresyon ve kayıptan kaynaklanan acıyla ters orantılıdır. Çünkü Tanrı'ya güvenli bağlanma depresyon ve acı üzerine, bunların anlamı ve pozitif dini başa çıkma olarak doğrudan ve dolaylı bir şekilde etki etmektedir.⁴⁵¹ Tanrı'ya güvenli bağlanan insanlar, yeryüzünde iyiliksever bir Tanrı olduğuna iman ederler ve Tanrı'ya her zaman ulaşılabilirliklerini ve Tanrının her zaman insanlara olumlu bir şekilde cevap verdiğini düşünürler. Aynı zamanda bu Tanrı onların temel güven kaynağıdır ve anlamlı bir şekilde ölüm kaygısını ve acısının daha fazla stres sebebi olmasını da engeller, yani kaybın verdiği acıyı azaltır. İnsanlar böyle bir Tanrı'ya inandıklarında onların uyum sistemi harekete geçer ve pozitif dini başa çıkma düzeyi önemli bir seviyeye gelir, çünkü pozitif dini başa çıkma destekleyici, iyiliksever bir Tanrı'ya inanç olarak görülür.

Benzer şekilde, Tanrı'ya bağlanmanın ciddi hastalıklar üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırmada, Tanrı'ya bağlanmanın sağladığı güven ve desteğin ciddi hastalıklarla başa çıkmada güçlü bir manevi-dini anlam-başa çıkma sağladığı görülmüştür. Çünkü psikolojik olarak, koruyan ve seven bir Tanrı'yla pozitif ve kişisel bir ilişki duygusu, tekrar eden ve insanı karamsarlığa sürükleyen olumsuz ruh hali ve talihsizlik-kader (fatalism) duygularını azaltabilmektedir. Tanrı'ya güvenli bağlananların başa çıkma stratejileri büyük oranda aktive olarak ciddi hastalıkların (böbrek yetmezliği,

⁴⁵⁰ Bkz. G. Hernandez, J. M. Salerno, B. L. Bottoms, "Attachment to God, Spiritual Coping, And Alcohol Use", *The International Journal for the Psychology of Religion*, Vol.20, No. 2, 2010, ss. 97-108; Ayrıca bkz. Tracy A. Freeze, Enrico DiTommaso, "An Examination of Attachment, Religiousness, Spirituality and Well-Being in a Baptist Faith Sample", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol. 17, No. 7, 2014, ss. 690-702.

⁴⁵¹ Bkz. Melissa M. Kelley, Keith T. Chan, "Assessing the Role of Attachment to God, Meaning, and Religious Coping as Mediators in the Grief Experience", *Death Studies*, 36, 2012, ss. 199-227; A. J. Anderson-Mooney, M. Webb, N. Mvududu, A. M. Charbonneau, "Dispositional Forgiveness and Meaning-Making: The Relative Contributions of Forgiveness and Adult Attachment Style to Struggling or Enduring With God", *Journal of Spirituality in Mental Health*, 17, 2014, ss. 91-109; Pickard & Nelson-Becker, Attachment and Spiritual Coping, ss. 146-150; Ülkemiz örneklemini için bkz. Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2002, ss. 141-158.

kanser gibi), fiziksel belirtileriyle pozitif ilişkiye girerler, hâlbuki kaçınan bağlananların başa çıkma stratejileri bu durumla negatif ilişkilidir.⁴⁵²

Gerçekten de İslam dini geleneğinde de Allah’a iman ve olumlu bağlanma ciddi hastalık ve ölüme karşı tutumları daha olgun bir hale getirmektedir. İnanarak ve isteyerek yakınlık kurulabilen ve kullarının isteklerine olumlu cevap vereceği düşünülen bir Allah tasavvuru, kayıp-ölüm, hastalık zamanlarında anlamlı bir şekilde bireye temel güven duygusu sağlayabilmektedir. Allah’a güvenli bağlanma stiline sahip olan bireyler, bunun sağladığı bir çeşit anlam yakalayarak, kaybın acısının verdiği korku ve yıkımı anlam dünyalarında dengeleyerek bu durumla başa çıkabilirler.⁴⁵³ Bu durumun aksine olarak Allah’a kaçınan ve kaygılı bağlananlar ise hem anlam arayışında hem de kayıp-ölümden kaynaklanan acılar karşısında daha fazla depresyon, endişe ve üzüntü yaşarlar. Bu insanlar ölümler ve ağır hastalıklarla yüz yüze geldiklerinde yani bir kayıp yaşadıklarında, bu duruma anlam vermekte ve başa çıkmakta oldukça güçlük çekebilmektedirler.

Karaca’nın değişik yaş ve meslek grubundan örneklem üzerine ölüm psikolojisi araştırmasında, ölüm düşüncesinin kişinin dini hayatına olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür. Ölüm düşüncesi insan-Allah ilişkisini hesap verme, affedicilik, güven ve merhamet ekseninde daha anlamlı ve pozitif yönde desteklemektedir. Müslüman bireyde Allah’a bağlılık ve Allah’a kavuşma düşüncesi ölüm korkusunu ciddi şekilde azaltmakta ve ölümü maskeleyen yerine büyük oranda ölümü kabullenme gerçekleşmektedir.⁴⁵⁴ Yıldız’ın ölüm kaygısı ve dindarlık üzerine yaptığı çalışmada ise ruh sağlığı açısından negatif sayılan ama İslam dini açısından olumlu da yorumlanabilen sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre dindarlıkla ölüm kaygısı arasında pozitif bir korelasyon bulunmuş yani dindar bireylerin dindar olmayanlara göre daha fazla ölüm kaygısı taşıdıkları gö-

⁴⁵² Bkz. Rosalinda Cassibba, Sonia Papagna ve Ark. “The Role of Attachment to God in Secular and Religious/Spiritual Ways of Coping with a Serious Disease”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 3, 2014, s. 252-261; M. J. Thomas, G. L. Moriarty, E. B. Davis, E. L. Anderson, “The Effect of a Manualized Group Psychotherapy Intervention on Client God Images and Attachment to God: A Pilot study”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 1, 2011, ss. 44-58.

⁴⁵³ Terry L. Gall, Sogol Kafi, “The Impact of Breast Cancer on the Mother–Daughter Relationship: Implications of Relationship With God on Attachment”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 16, 2014, ss. 111–132; S. J. Sandage, P. Jankowski, S. A. Crabtree, M. Schweer, “Attachment to God, Adult Attachment, and Spiritual Pathology: Mediator and Moderator Effects”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.18, No. 10, 2015, ss. 795-808, DOI: 10.1080/13674676.2015.1090965.

⁴⁵⁴ Bkz. Faruk Karaca, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000, ss. 353-365; Ayrıca bkz. Louis Hoffman, “Religious Experience in a Cross-Cultural and Interfaith Context: Limitations and Possibilities”, *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 809-822, DOI 10. 1007/s11089-011-0394-z.

rülmüştür.⁴⁵⁵ Aslında bu sonuçlar İslamın Allah tasavvurunun bireyin dinadarlığına dengeli ve mantıklı bir yansıması olarak ta düşünülebilir. Çünkü İslam dini kültüründe ölüm düşüncesinin çok farklı ve kişiliği, dini yönlerden düzenleyici ve geliştirici etkileri vardır.⁴⁵⁶ Bu sonuçlar, Allah'tan ümit besleme ve onun rızasını kazanıp kazanamayacağından kaygı duymaya dayalı İslam teolojisini desteklemektedir.

Üniversiteli gençler, kişisel yaşantılarına ama daha çok psikolojik müdahalelere tepki gösterecekler de kültürümüzün genel tavrını benimser nitelikte ebeveynlerinden fazlaca destek ve koruma beklemektedirler. Daha da önemlisi bu davranışlar onların hem ebeveynlerine hem de Allah'a güvenli bağlanmalarına pozitif destek sağlamaktadır. Bu araştırmada daha başka birçok bulgu, özellikle babanın koruyucu ve kollayıcı tutumlarının gençlerin Allah'a güvenli bağlanmalarına yardımcı olduğunu göstermiştir. Birçok araştırmada babanın çocuk ve ergen gelişimi üzerindeki etkisini vurgulayan sonuçlar elde edilmiştir. Ergenler üzerinde annenin rolü ve etkisi yanında babanın da olumlu ilgi ve destek algısının ergenlerin özerk benlik yönetimi, duyuşsal iyi oluşları ve psikolojileri üzerinde önemli katkıları olduğu görülmektedir.⁴⁵⁷ Ebeveyn kontrolü ve ilişkisel saldırganlık üzerine yapılan bir çalışmada ebeveynin psikolojik kontrolünün ergenin ilişkisel saldırganlığına yol açabileceği; ebeveynin ergeni izlemesinin ise ilişkisel saldırganlık açısından koruyucu olabileceği görülmüştür. Aynı araştırmada kızlarda babadan algılanan psikolojik kontrolün, erkeklerde ise anneden algılanan davranışsal kontrolün ilişkisel saldırganlıkla bağlantılı olmadığı; kızların, annelerinin psikolojik baskısından erkeklerin ise otorite olarak babalarının izlemesinden daha fazla etkilendikleri gözlenmiştir.⁴⁵⁸

Bu sonuca göre bizim örneklem grubumuzun, Allah'ın, Kuran'da ve İslam teolojisinde tanımlanan isim ve sıfatlarına uygun olarak; Allah'ın Aşkını, Yaratıcı, En Güçlü ve Yetkin, Kural Koyucu ve aynı zamanda Koruyup Gözeten, Karşılıksız Seven, her zaman Affetmeye Hazır⁴⁵⁹ niteliklerine uygun bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu görülmektedir. Örneklem grubumuzun babalarının tutum ve davranışlarına yönelik koru-

⁴⁵⁵ Bkz, Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, 2.B., İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014, ss. 184-198.

⁴⁵⁶ Hayati Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul, Dem Yayınları, 2008, ss. 88-108.

⁴⁵⁷ Bkz. Kocayörük, a.g.m., s. 31.

⁴⁵⁸ Bkz. Yeliz K. Tepe, Melike Sayıl, "Ebeveyn Kontrolü ve Ergenin Sosyal İşlevselliği Arasındaki Bağlantıda İlişkisel Saldırganlığın Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70), 2012, ss. 119-132.

⁴⁵⁹ Bkz. Al-i İmran, 3/ 6, 26, 27; A'raf, 7/ 156, 157; Nahl, 16/ 18,19, İsrâ, 17/43; Bakara, 2/185; Enbiya, 21/22; Neml, 27/ 73; Sad, 38/ 65, 66; Şura, 42/ 9, 19, 26, 26; Necm, 53 / 40-44; Buruc, 85/ 14-16.

yucu-müdahaleci algılarının, İslam dininin koruyucu-müdahaleci fakat aynı zamanda affedici ve merhametli Allah tasavvuru ile paralel gittiği söylenebilir. Birçok araştırmada da genel olarak Müslüman örneklemin bu sonuçları destekler nitelikte, Allah'ın yetkinliği, merhameti, takdiri, dostluğu, müdahale ve kontrolü, koruyuculuğu ve yakınlığından oluşan bütüncül, dengeli bir Tanrı tasavvuruna sahip olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ Bkz. Mehmedoğlu, a.g.e., s. 191-192; Erdoğan Fırat, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 1977, ss. 69-77; Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007, ss. 202-214.

Tablo 22. Anne Koruyucu/Müdahaleci Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	2,21±1,75	1,91±1,29	2,22±1,27	2,04±1,16	1,83±1,04	4,109	,003	3>5
2-TBÖ-Kaygı	2,73±1,33	2,23±1,37	2,57±1,47	2,40±1,44	2,22±1,37	2,445	,055	-
3-YİYE-Kaçınma	3,21±1,08	3,42±1,32	3,38±,95	3,51±1,04	3,45±1,09	,571	,684	-
4-YİYE-Kaygı	3,64±,97	3,68±1,26	3,56±1,10	3,80±1,02	3,81±1,14	1,644	,161	-
5-İA-Güvenli	4,07±1,98	4,21±1,63	4,13±1,73	3,90±1,66	4,03±1,95	,497	,738	-
6-İA-Kayıtsız	2,80±1,86	2,18±1,66	2,83±1,91	2,80±1,69	2,65±1,86	1,189	,314	-
7-İA-Saplantılı	2,87±1,60	3,12±1,79	2,67±1,76	3,08±1,84	3,00±1,95	1,234	,295	-
8-İA-Korkulu	3,53±2,42	3,47±2,30	3,59±1,94	3,80±2,00	3,86±2,18	,710	,585	-
9-TİA-Güvenli	4,80±2,24	5,26±1,66	5,22±1,65	5,57±1,50	5,73±1,40	4,762	,001	5>2
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,20±1,37	2,29±1,77	2,66±1,74	2,50±1,79	2,49±1,88	,506	,732	-
11- TİA-Kayıtsız	2,33±2,09	1,65±1,45	1,72±1,36	1,48±1,03	1,51±1,13	2,802	,025	1>4
12- TİA-Korkulu	2,40±2,16	1,74±1,44	2,10±1,74	1,89±1,51	1,89±1,53	,996	,409	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 22'nin Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F testi sonuçlarına göre, anne koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara sahip olduğunda Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin kaçınma ile Tanrıyla İlişki Anketinin güvenli ve kayıtsız boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre annelerinin biraz koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran Tanrıya Bağlanma Ölçeği'nin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar koruyucu ve kollayıcı baba tutum ve davranışlarıyla benzerlik göstermektedir. Gerçekten de bizim kültürümüzde çocuğun kontrolü ve denetlenmesi diğer kültürlerden daha farklı ve biraz da aşırı görülebilir. Bu tutum bizim kültürümüzde ana babaların, özellikle de annenin çocuğuna karşı çok fazla şefkat ve sıcak duygularla yaklaşması olarak ta düşünülebilir.

Kağıtçıbaşı ana baba kontrol ve sevgisinin aslında birbirinin karşısında değil birbirini tamamlayan boyutlar olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Batı kültürlerinde çocuklar üzerinde olumsuz etkileri görülen sıkı koruma/denetleme ve kontrol edici davranışların Türk kültüründe benzer olumsuz etkilerinin olmadığı gözlenmektedir.⁴⁶¹ Örneğin Akçan'ın araştırmasında hem sosyo ekonomik düzeyi yüksek hem de daha düşük ailelerin, çocuğun zor ve yorucu işlerden kaçınması düşüncesini çok uygun bulanların oranı (% 57,5, % 51,5) yüksek çıkmıştır.⁴⁶² Türk ana babalar Batılı ebeveynlere göre çocuğa daha az bağımsızlık tanımakta, denetleyici ve koruyucu davranmakta ama çocuklar bunu kızgınlık ya da kendilerine yapılmış kötü bir davranış olarak değil daha çok bir çeşit ilgi ve yakınlık göstergesi olarak algılamaktadırlar.

Batı araştırma literatüründe ise ebeveynlerinden sıkı kontrol algılayan ve kendilerine müdahale edildiğini düşünen gençlerin düşük benlik saygısına sahip oldukları görülmektedir. Hong Kong ve Amerikalı örneklem üzerinde karşılaştırmalı olarak yapılan bir araştırmada da anneye bağlanma, çocuk yetiştirme stilleri ve dindarlık gelişimi

⁴⁶¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Kültür ve Ana Babalık. Kuram ve Uygulama Çıkarımları, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 61-73; Ayrıca karşılaştırmalı bir araştırma için bkz. A. Yaman, J. Mesman, M. H. van IJzendoorn, M. J. Bakermans-Kranenburg, M. Linting, "Parenting in an Individualistic Culture with a Collectivistic Cultural Background: The Case of Turkish Immigrant Families with Toddlers in the Netherlands", *J Child Fam Stud*, 19, 2010, ss. 617-628.

⁴⁶² R. Pekşen Akça, "Ana-Babaların Çocuk Yetiştirmede Aşırı Koruyucu Olmaları", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan, 2012, s. 5-7.

arasında farklılıklar bulunmuştur. Bu araştırmada annelik tutumları ve anneye bağlanma stilleri yaşam doyumu, benlik saygısı ve dindarlık gelişiminde babalık tutumlarından daha etkin gözükmektedir. Hong Kong ve Batı kültürleri, annelik tarzları ve anneye bağlanma davranışları açısından bazı araştırmalarda benzer, bazı araştırmalarda ise farklı, anlamlı sonuçlar vermektedir.⁴⁶³ Bizim bu bulgularımızı destekleyen bir araştırmada Kındap ve arkadaşları, anneden algılanan davranışsal kontrolün ergenin benlik değerini artırdığını rapor etmişlerdir. Bu araştırmada yer alan ergenler, annenin uyguladığı davranışsal kontrolü kendilerine gösterilen dikkat, ilgi ve yakınlık olarak algılamışlar, dolayısıyla benlikleri de bu tutumdan olumlu olarak etkilenmiştir.⁴⁶⁴ Kındap ve arkadaşlarına göre bu sonuçlar kültürümüzde ergenin, annenin yüksek düzeyde koruma ve müdahale girişimlerini benliklerine çok da olumsuz bir müdahale olarak algılamadıklarını göstermektedir. Yine aynı araştırmada erkek ergenlerin anneden algıladıkları izleme arttıkça, saldırgan davranışları ve yalnızlıkları azalmakta, ayrıca olumlu özelliklere sahip arkadaşlıkları artarken, olumsuz ya da kötü alışkanlıklara sahip arkadaşları azalmaktadır.⁴⁶⁵

Üniversite öğrencilerinin anne babaya bağlanma stilleri ve psikolojik semptomlar üzerine yapılan bir araştırmada, psikolojik semptomları en çok yordayan ebeveyn algıları kötümser/endişeli anne, küçümseyici/kusur bulucu anne ve aşırı koruyucu/evhamlı baba algıları olarak bulunmuştur ve semptomları pozitif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır. Bağlanma stilleri kapsamında ise ebeveynlere hem ilgi/kontrol hem de koruma boyutlarında bağlanmanın semptomları negatif yönde ve anlamlı düzeyde yordadığı, koruma boyutunun ilgi/kontrol boyutuna göre semptomların oluşmasında daha önleyici bir bağlanma stili olduğu görülmüştür.⁴⁶⁶ Ülkemiz beraberlik kültürüne ve aile yakın ilişkilerine bağlı toplulukçu bir kültürü imlediğinden, ana babaların

⁴⁶³ Bkz. Miranda C. K. Mak, Yvonne M. Y. Han ve Ark. "Building Life Satisfaction Through Attachment to Mother and Beliefs About the World: Social Axioms as Mediators in Two Cultural Groups," *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.14, No. 3, 2011, ss.223-239.

⁴⁶⁴ Bkz. Y. Kındap, M. Sayıl, A. Kumru, "Anneden Algılanan Kontrolün Niteliği ile Ergenin Psikososyal Uyumu ve Arkadaşlıkları Arasındaki İlişkiler: Benlik Değerinin Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 2008, s.101-102; Cebioğlu ve Aksan, a.g.m., s. 255-257.

⁴⁶⁵ Bkz. Kındap ve Ark. Anneden Algılanan Konntrolün Niteliği, s.103-104; Kurt ve Ark., Ana Babanın Psikolojik Kontrolü ile Gencin Yalnızlığı, ss.105-116.

⁴⁶⁶ S. Körük, A. Öztürk, A. Kara, The Predictive Strength of Perceived Parenting and Parental Attachment Styles on Psychological Symptoms among Turkish University Students, *International Journal of Instruction*, Vol.9, No. 2, 2016, ss. 216-228; Ayrıca bkz. Evren K. Demir, Gül Şendil, "Ebeveyn Tutum Ölçeği (ETÖ)", *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(21), 2008, ss. 15-25.

aşırı koruyucu ve ilgili davranışlarının gençler tarafından, ebeveynlerinin kendilerine olan sevgi ve yakınlığın bir göstergesi olarak algılanıyor olabileceği düşünülmektedir.

Bu bulgular bizim araştırma sonuçlarımızla benzer şekilde annenin davranışsal kontrol ve denetleyici tutumlarının ergen gençleri koruyucu etkisini de ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu eveyenlik tutumları güvenli bağlanmayı desteklemekte, benlik değerini yükselttiği için gençlerin yalnızlık düzeyini ve saldırgan davranışlarını azaltmakta, okul başarısını da olumlu yönde etkilemektedir. Zaten ergen gençlerde yalnızlık ve ilgisizlik azaldıkça, yakın ilişkilere girme, sosyal ilişkilerinde daha yapıcı olma ve daha az endişe duyma gibi güvenli bağlanma davranışlarının arttığı görülmektedir.⁴⁶⁷ Batı ülkelerinde uygulana ebeveynlik stilleri ile Türk kültüründeki ebeveynlik stilleri arasındaki bu farklılıklar sonucu, kültür ve geleneğin, insan gelişimi ve dindarlık ile ilgili çalışmalarda üzerinde durulması gereken önemli bir değişken olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan gençler annelerinden daha fazla koruyucu ve ilgili davranışlar görmezse, bu durumu soğukluk ve sevgi eksikliği olarak anlamakta, benzer şekilde aynı şemaları Tanrı tasavvuruna da yansıtarak Allah'a karşı mesafeli, soğuk ve kaçınan bir bağlanma tarzı geliştirebilmektedir. Tablodaki (Tablo 22) bu sonuçta öğrencilerin, babalarına ve Tanrıya bağlanma stilleriyle, annelerine ve Tanrıya bağlanma stillerinin benzerlik gösterdiği görülmektedir. Genç yetişkinler üzerine yapılan bir araştırmada örneklemin algıladıkları mutluluk ve stres, duygusal anlamda ebeveynlere/yakın ilişkide olduğu diğer kişilere ve arkadaşlara olan yakınlığa göre anlamlı şekilde değişmektedir. Yüksek seviyedeki stres, anne baba ve yakınlarla duygusal ve destekleyici ilişki kuramam ya da eksikliğiyle ilişkiliyken; yüksek düzeyde mutluluk algısı ve düşük seviyede stres algısı ise diğer insanlarla oldukça olumlu duygusal yakınlık ve pozitif bağlanmayla ilişkili bulunmuştur. Aynı zamanda mutluluk ve Tanrı'ya güvenli bağlanma, dikkat çeki bir şekilde üniversite öğrencilerinin stres seviyelerini düşürmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁷ Bkz. Özlem Karakuş, "Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki İlişki", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C.XXIII, S. 2, 2012, ss. 33-46; B. Gürkan, G. Dirik, "Üniversite Öğrencilerinde İntihar Düşünce ve Davranışları ile İlişkili Faktörler: Yaşamı Sürdürme Nedenleri ve Baş Etme Yolları", *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 2009, ss. 58-69.

⁴⁶⁸ Bkz. Keith A. King ve Ark. "A Study of Stres, Social Support, and Perceived Happiness Among College Students", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(2), 2014, ss. 132-144; Shahram Mami, Zolikhah Mahigir, "The Relationship Between Happiness and Attachment with God and the Perceived Stress in the Students of Payam-e Nour University, Sarableh", *International J. Soc. Sci. & Education*, Vol.4, 2014, s. 118-123.

Bizim araştırmamıza katılan öğrenciler ülkemizde yapılan birçok çalışmanın bulgularıyla tutarlı olarak koruma ve izlemeyi yüksek algıladıklarında aynı zamanda annelerini yakın iletişim kuran, seven, destek sağlayan ve yakınlık gösteren anneler olarak algılamaktadırlar.⁴⁶⁹ Zaten Türkiye’de annelerin sıcak ve sevecen davranışları kırsalda, kırsal şehirlerde ve büyük kentlerde tüm anne örneklemini için yüksek düzeyde çıkmaktadır. Türkiye’de annenin çocuğuna karşı çok sevecen ve sıcak davrandığı ve bunun eğitim ve geleneksellik-modernlik gibi sosyal bağlam özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermediği görülmektedir.⁴⁷⁰ Annelerini çok fazla koruyucu ve müdahaleci olarak niteleyen öğrenciler, tıpkı babalarını koruyucu ve müdahaleci olarak niteleyen öğrenciler gibi, aynı tutum ve davranışı Allah’tan da beklemektedirler denilebilir.

Annelerinin çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin az koruyucu ve müdahaleci tutum ve davranışlara sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Buradaki sonuç da Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin verileriyle uygunluk göstermektedir. Annelerinin çocukluk yaşantılarında kendilerini koruyup kolladığını, samimi bir şekilde sevdiğini ve ihtiyaçlarını zamanında ilgiyle giderdiğini düşünen gençler, bu tutum ve davranışların sağladığı yüksek benlik saygısı ve temel güvenle, Allah’a da aynı şekilde güvenli bağlanmakta, kendilerini koruyan, kollayan, merhamet eden ve sıkıntılı anlarda sığınılacak bir yer olarak görmektedirler. Bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru araştırmalarının önemli hipotezlerinden birisi de, anneye bağlanma stili ile Tanrı’ya bağlanma stili arasındaki benzerliktir. Bu sonuçlar anneye güvenli bağlanan gençlerin Tanrı’ya da güvenli bağlandıklarını göstermektedir. Tanrı’ya güvenli bağlanmanın birey üzerindeki olumlu etkilerinden birisi de Tanrı-merkezli iyi oluş ve benlik saygısının yükselmesidir. Tanrı ulaşılabilir ve yardım etmeye hazır olarak düşünöldüğünde, bireyin psikolojik iyi oluş hali ve benlik saygısı paralel bir şekilde yükselmektedir.⁴⁷¹ Allah’a güvenli bağlanarak iç güdümlü dindarlık

⁴⁶⁹ Bkz. Melike Sayıl, Yeliz Kındap, “Ergenin Anne Babadan Algıladığı Psikolojik Kontrol: Psikolojik Kontrol Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 2010, ss. 62-71.

⁴⁷⁰ Bkz. Nacak ve Ark. a.g.m., s. 94-95; Arzu Özyürek, Fatma T. Şahin, “5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XXV, S. 2, 2005, ss. 19-34.

⁴⁷¹ Bkz. Anastasia Victoria L.H. Ho, Tick N. Sim, “The Development and Validation of a God-Centered Self-Esteem Scale”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 1, 2013, ss. 36-47; Bkz. Maureen Miner, Martin Dowson, Kim Malone, “Attachment to God, Psychological Need Satisfaction, and

geliştiren bireyler aynı zamanda benlik saygılarından memnundurlar; kendilerini izleme düzeyleri daha düşük ve dış güdümlü dindarlara göre empatik eğilim düzeyleri daha yüksektir.⁴⁷²

Bizim bulgularımızı destekler nitelikte Çınar'ın araştırmasında da anneye güvenli bağlananların kaygılı bağlananlara göre Tanrı'ya güvenli bağlanma puanları yüksek çıkmıştır.⁴⁷³ Üniversite öğrencileri burada anne babadan algıladıkları koruyucu müdahaleci tutumları özgüven ve bağımsızlık duygularına bir tehdit şeklinde görmemektedirler. Okulöncesi çocuklar üzerine yapılan bir araştırmada, içe kapanık, iştahsız, kıskançlık gösteren, aşırı inatçılık yapan ve kaba davranışlarda bulunan çocukların ailelerinin, orta düzeyde koruyucu ve demokratik tutuma; düşük düzeyde ise geçimsiz eş ve sıkı disiplinli tutuma sahip oldukları görülmüştür. Koruyucu ve bununla bağlantılı olarak müdahale edici davranışlar yerine sıkı disiplinin, çocuklarda çeşitli korkuların gelişmesine sebep olduğu da vurgulanmalıdır.⁴⁷⁴ Sıkı disiplin altında stresli ortamlar oluşturmak yerine, kontrollü, tutarlı ve demokratik ilişkilerin baskın olduğu ortamlar oluşturmanın çocuklar üzerinde pozitif etkiler bırakacağı, kişilik ve insan ilişkilerini geliştireceği söylenebilir.

Türk kültüründe özellikle ergenlik döneminde, aile içinde iletişim yetersizliği ve ergenin yalnız bırakılması ya da ailenin çocuğa karşı aşırı sevgi ve disiplin veya hiç olmayan sevgi ve disiplin göstermesi ergenin kendini olumlu bir şekilde geliştirmesine, kendini ifade etmesine ve güvenli bağlanmasına engel olmaktadır.⁴⁷⁵ Ebeveyn ergen arasındaki açık iletişim, ebeveynin olumlu ve sıcak davranışları, koruyucu ve destekleyici tutumları gencin kendine güvenini artırarak benlik saygısını yükseltmekte, güvenli bağlanmasını da desteklemektedir. Fakat burada baskı-disiplin, koruyucu-müdahaleci tutum ve demokratik tutumlar arasındaki hassas denge gözden kaçırılmamalıdır. Bizim araştırma sonuçlarımızı destekler nitelikte Akyüz'ün araştırmasında koruyucu ve eşit-

Psychological Well-Being Among Christians”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.42, No. 4, 2014, ss. 326 -342.

⁴⁷² Mustafa Koç, Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki, Uludağ Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Bursa, 2008, ss. 172-190.

⁴⁷³ Çınar, a.g.t., s. 80.

⁴⁷⁴ Meral T. Derman, Handan A. Başal, “Okulöncesi Çocuklarında Gözlenen Davranış Problemleri ile Ailelerinin Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişki”, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 2013, s. 115-144.

⁴⁷⁵ Bkz. Melike Sayıl, Yeliz K. Tepe, Ana Babanın Kontrol Davranışları ve Ergenlik, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 332-348; Bahçıvan-Saydam ve Gençöz, a.g.m., s. 71-72.

likçi anne imajlarının katılımcıların zihninde, seven ve teslim olunana Tanrı tasavvuru boyutlarıyla anlamlı bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Aynı çalışmada annelerinin eşitlikçi bir tutuma sahip olduğunu düşünen ergenlerin, sevgi ve teslim olunana pozitif Tanrı tasavvurları anlamlı ve yüksek olarak gözlenmiştir.⁴⁷⁶ Ergenler üzerine yapılan bir çalışmada, erkek ergenler için anneye güvenli bağlanma yüksekken, babaya güvenli bağlanma depresyonla negatif anlamda bir ilişki göstermiştir. Ebeveynlerle kurulan bu güvenli bağlanma ilişkisi Tanrı'ya bağlılığı da içerisine alan doğrudan pozitif bir bağlanma oluşmasını sağlamıştır.⁴⁷⁷

Annelerinin çok az koruyucu müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) kayıtsız boyutunun daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Yukarıda bulgularla uyumlu şekilde, annelerini koruyucu ve kollayıcı olarak gören öğrenciler, uygunluk hipotezi doğrultusunda annenin davranışlarını Allah'a da yansıtarak, Allah ile olan ilişkilerinde daha bilinçli, daha tutarlı ve daha yakın bir tutum sergilemektedirler.⁴⁷⁸ Özellikle annelik tutumları açısından bakıldığında, anneden algılanan kabul ve ilgi arttıkça, gerek kız gerekse erkek ergenlerin benlik algılarında olumlu yönde değişim ve gelişme görüldüğü tespit edilmiştir. Bu durum annelerin ergene daha yakın olduğu ve onların günlük işleri ve sıkıntılarıyla daha fazla ilgilendikleri için, doğal olarak onların psikososyal gelişimlerin üzerinde oldukça güçlü etkileri olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Orta çocukluk dönemi anneye bağlanma stilleri ile ilgili yapılan bir çalışmada, anneye kaçınan ve kaygılı bağlanma ile güvenli bağlanma arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Güvensiz bağlanma düzeyi yüksek olan çocuklar başkaları tarafından reddedilmekten ve dışlanmaktan kaçınmak için diğer insanlarla olan yakın ilişkilerinde pasif ve edilgen davranırlar. Oysa annelerine güvenli bağlanan çocukların hem yakın

⁴⁷⁶ Bkz. Akyüz, a.g.t., s. 107-108.

⁴⁷⁷ Bkz. T. N.Sim, A. S. Yow, "God Attachment, Mother Attachment, and Father Attachment in Early and Middle Adolescence", *J. Relig. Health*, Vol.50, 2011, ss. 264-278; Ayrıca bkz. Solomon Aifuwa, Effects of Child-Parent Attachment and God Attachment on Depression in Adolescent Christians, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2016, ss. 131-139.

⁴⁷⁸ Duane F. Reinert, Carla E. Edwards, "Sex Differences in Religiosity: The Role of Attachment to Parents and Social Learning", *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 259-268.

ilişkileri pozitif hem de yaşam doyumları düzeyleri yüksek gerçekleşmektedir.⁴⁷⁹ Anne-çocuk ilişkisi açısından bu durum, ülkemiz aile örüntüsü açısından beklenen bir ilişkiyi göstermektedir. Çünkü Türk ailelerde halen, ergen-ebeveyn ilişkisi bağlamında her iki cinsiyette ergenin de, anne temel bakım veren ebeveyn olduğu için babadan ziyade anneye yakın olduğu görülmektedir.⁴⁸⁰ Dirik ve arkadaşlarına göre Türk kültüründe bireylerin, annelerinin duygusal sıcaklık puanlarını yüksek olarak belirtmiş olmaları ve kültürümüzde annenin duygusal sıcaklık göstermesi, bu tutumun bir norm olarak olağan karşılandığı şeklinde açıklanabilir.⁴⁸¹

Knabb ve Pelletier'in, ebeveynlerin boşanmasının üniversite öğrencilerinin Tanrı tasavvurları üzerine etkileri üzerine yaptıkları araştırmada boşanmanın, gençlerin Tanrı tasavvurları üzerinde negatif etkileri olduğu görülmüştür. Araştırmaya göre boşanma özellikle baba-çocuk ilişkisini çok olumsuz etkilemektedir, buna karşılık anne-çocuk ilişkisi bu durumdan çok fazla etkilenmemiştir. Anneye çocukluk dönemi bağlanmasının kalitesi, yani güvenli olup olmadığı, gençlerin Tanrı imgesinin olumlu ve sağlıklı gelişmesini doğrudan etkilemektedir. Anneye güvenli bağlanan gençler bu güvenli ilişkiyi sürdürürken, Tanrı'ya da güvenli bağlanma göstermişlerdir.⁴⁸² Bu sonuçlar aynı zamanda güvenli anne-çocuk bağlılığının ileride, güvenli Tanrı bağlılığına aktarıldığını gösteren bağlanma kuramının uygunluk (correspondence) hipoteziyle de tutarlı gözükmektedir. Burada akla gelen bir soru olarak, boşanmış ailelerde anne-çocuk ilişkisi çok fazla zarar görmezken, baba-çocuk ilişkisi niçin çok fazla zarar görmekte ve gençlerin Tanrı tasavvurlarını olumsuz etkilemektedir sorusu düşünülebilir.

Anne-baba çocuk ilişkisiyle ilgili birçok araştırmaya göre Batı kültürlerinde baba işlevinin oldukça gerilediği hatta çöktüğünden bahsedilmektedir. Günümüzde aile yapısındaki değişiklikler ve tek ebeveynli ailelerin oranındaki ciddi artış, ailede erkeklerin ve onların baba olarak simgesel rollerinin öneminin azalmasıyla sonuçlanmıştır. Daha da ilginç olanı Batı kültürlerinde her geçen gün artan sayıda kadın, anne-baba-çocuk

⁴⁷⁹ Fulya Kırimer, Ece Akça, Nebi Sümer, "Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II Orta Çocukluk Dönemi Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(33), 2014, ss.45-57.

⁴⁸⁰ Bkz. D.Şirvanlı Özen, "Ergenlerde Annedden Algılanan Kabul/İlgi ile Benlik-Algısı Arasındaki İlişki: Babadan Algılanan Kabul/İlginin Aracı Rolü", *Türk Psikoloji Yazıları*, 12 (24), 2009, ss.28-38; Ayşe Eryavuz, Çocuklukta Algılanan Ebeveyn Kabul veya Reddinin Yetişkinlik Dönemi Yakın İlişkileri Üzerindeki Etkileri, Ege Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İzmir, 2006, ss.73-103.

⁴⁸¹ Dirik ve Ark. Çocukluk Dönemi Ebeveyn Tutumlarının, s.129.

⁴⁸² Joshua J. Knabb, Joseph Pelletier, "Effects of Parental Divorce on God Image Among Young Adults at a Christian University", *Marriage & Family Review*, 49, 2013, s. 231-250.

üçgenleşmesini reddedip babanın önemini küçümseyerek veya yok sayarak çocuk yetiştirme tercih etmektedir. Boşanma oranlarındaki, dolayısıyla sadece anne tarafından büyütülen çocuk sayısındaki artış, babalık rolünün reddedilmesi ve babanın yürürlükteki simgesel işlevini baltalamakla kalmamış, aile içerisinde ve çocuğun yetiştirilmesinde hatta bazı toplumsal çevrelerde baba işlevini neredeyse yok olma tehlikesine düşürmüş gözükmektedir.⁴⁸³ Knabb ve Pelletier göre bu durum, boşanma sonrası çocukların genellikle annelerinin yanında kalarak güvenli bağlanmayı koparmadıkları, oysa babaların evden ayrıldıkları ve çocuklarla belirli zamanlarda görüştikleri için güvenli bağlanmanın kesintiye uğradığı şeklinde açıklanmaktadır. Babanın ailedeki yokluğu ve babalık işlevinin yerine getirilmemesinin aynı zamanda, Tanrı'ya güvenli bağlanmanın temel unsurlarından birisi olan olumlu babalık imgesinin, çocukların Tanrı tasavvuruna yansıtılmasını da negatif yönde etkilediği görülmüştür. Araştırmaya göre sağlıklı ve pozitif bir Tanrı imgesinin gelişmesinde, uzak aralıklarla verilen sevgi, koruma ve güvenin değil de koparılmadan, zaman zaman sarsıntıya uğrasa da sürekliliği olan koruma, güven, sevgi ve samimi yakın ilişkilerin oluşturduğu güvenli bağlanma öne çıkmıştır.⁴⁸⁴ Çünkü anne-çocuk ilişkisinin sağladığı temel güven (secure base) ve sığılacak güvenli bir yer (safe haven) imgesi, Tanrı'ya da aktararak duygusal açıdan samimi ve pozitif bir Tanrı imgelemi gelişmektedir.

⁴⁸³ Fink, a.g.e., s. 167-168.

⁴⁸⁴ Bkz. J. J. Knabb, J. Pelletier, a.g.m., ss. 233-246; Benzer sonuçlar için bkz. Chris Kiesling, "An Attachment Theory Approach to Narrating the Faith Journey of Children of Parental Divorce", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.16, No. 4, 2011, ss. 301-313.

Tablo 23. Baba Eşitlikçi/Demokratik Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	2,03±1,24	2,45±1,81	2,13±1,12	1,90±1,02	1,90±1,17	2,799	,025	2>4=5
2-TBÖ-Kaygı	2,35±1,42	2,64±1,61	2,49±1,40	2,33±1,31	2,27±1,47	1,030	,391	-
3-YİYE-Kaçınma	3,48±1,25	3,68±,98	3,40±,98	3,47±1,04	3,36±1,07	,999	,407	-
4-YİYE-Kaygı	3,67±1,30	3,75±1,10	3,95±1,12	3,78±1,09	3,64±1,11	2,416	,047	3>5
5-İA-Güvenli	4,59±2,06	4,18±1,45	3,86±1,75	3,71±1,77	4,23±1,87	4,718	,001	1>4; 5>4
6-İA-Kayıtsız	3,03±2,02	2,82±1,88	2,81±1,80	2,63±1,69	2,70±1,89	,554	,696	-
7-İA-Saplantılı	2,82±1,71	3,55±1,92	3,09±1,86	2,96±1,83	2,84±1,94	1,466	,210	-
8-İA-Korkulu	3,82±2,29	3,45±2,06	3,88±2,02	3,76±2,07	3,73±2,15	,346	,847	-
9-TİA-Güvenli	5,33±2,09	5,18±1,91	5,33±1,48	5,47±1,39	5,74±1,49	3,441	,008	5>2
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,13±1,61	3,09±1,81	2,67±1,90	2,44±1,77	2,42±1,82	1,856	,116	-
11- TİA-Kayıtsız	1,68±1,42	2,09±1,79	1,65±1,30	1,52±1,08	1,50±1,17	2,227	,064	-
12- TİA-Korkulu	1,89±1,88	2,33±1,83	2,18±1,73	2,02±1,64	1,76±1,46	2,875	,022	5<2

* Tukey testi kullanılmıştır.

Tablo 23'ün Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F-testi sonuçlarına göre, baba eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde olduğunda Tanrıya Bağlama Ölçeğinin kaçınma, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin kaygı, İlişkiler Anketinin güvenli, Tanrıyla İlişki Anketinde güvenli ve korkulu boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Buna göre babalarının az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlara sahip olduğunu söyleyen öğrencilerin, babalarının fazla ve çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlara sahip olduğunu söyleyen öğrencilere nazaran Tanrıya Bağlama Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır ($2 > 4 = 5$). Bir başka ifadeyle, babalarının eşitlikçi ve demokratik tutum ve davranışlara sahip olduğunu söyleyen öğrenciler, Tanrıya bağlanmalarında daha az kaçınmacı yani daha güvenli bir bağlanma içerisindeyler. Çünkü sıcaklık, destek, yapıcı davranışlar, rehberlik ve yakınlığın oluşturduğu demokratik ana babalık stili çocukluk dönemlerinde bireye diğeri odaklı davranış modeli sunmaktadır. Destekleyici, sıcak davranışlarla tanımlanan bu ana babalık stili, olumlu ahlaki yargı ve davranışları geliştirerek bireyi daha düşünceli ve ilgili olmaya yönlendirip diğerlerinin iyiliğini düşünmeyi besleyerek bireye olumlu sosyal davranışlarla yakın ilişkiler kurma cesareti kazandırabilmektedir. Aksine Tanrı'ya kaygılı ve kaçınan bağlanmanın yakın duygusal ilişkiler ve sosyal normlara uyum davranışlarını negatif etkilediği görülmektedir.⁴⁸⁵

Bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru üzerine yapılan birçok araştırma bu sonuçları desteklemektedir. Çınar'ın Tanrı'ya bağlanma ve ölüm kaygısını sınıadığı araştırmasına göre, babalarına güvenli bağlananların kaygılı bağlananlara kıyasla Tanrı'ya güvenli bağlanma puanları daha yüksek çıkmıştır.⁴⁸⁶ Akyüz'ün araştırmasında da bizim sonuçlarımızla benzer şekilde babalarının eşitlikçi bir tutuma sahip olduğunu düşünen ergenlerin Tanrı tasavvurlarının daha olumlu olduğu, Tanrı'yı seven ve teslim olunan bir varlık olarak algıladıkları bulgusuna ulaşılmıştır.⁴⁸⁷ Bu durum, çocuklarının kişisel gelişimine saygı gösteren, otorite ve baskıdan uzak davranışlar sergileyen babaların güvenli bağlanan çocuklarının yetişkinlik dönemlerinde, eşitlikçi-adil, kulunun hak ve özgürlüklerini

⁴⁸⁵ Bkz. David M. Njus, Katrina Okerstrom, "Anxious and Avoidant Attachment to God Predict Moral Foundations Beyond Adult Attachment", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.44, No. 3, 2016, ss. 230- 243.

⁴⁸⁶ Çınar, a.g.t., s. 81; Ayrıca bkz. Angeliq M. Jerga, Phillip R. Shaver, Ross B. Wilkinson, "Attachment Insecurities and Identifications of at-risk Individuals Following the Death of a Loved One", *Journal of Social and Personal Relationships*, 2011, ss. 1-24, DOI:10. 1177/0265407510397987.

⁴⁸⁷ Akyüz, a.g t., s. 108.

daraltmayan, hoşgörülü ve merhametli bir Allah'a bağlanmayla sonuçlanacağını gösterir. Sezer ve Oğuz'un üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasına göre, anne babasını orta ve yüksek düzeyde demokratik olarak algılayan öğrencilerin kendini değerlendirmeleri, anne babasını düşük düzeyde demokratik olarak algılayan öğrencilere göre daha olumlu ve kaygı düzeyleri daha düşük bulunmuştur.⁴⁸⁸

Anne babaların eşitlikçi, demokratik ve hoşgörülü olduğu ailelerde çocuklar pek çok yönden gelişmelerini olumlu sürdürerek güvenli bağlanma geliştirirler. Çünkü demokratik ve hoşgörülü yapıya sahip ailelerde yetişen çocuklar küçük yaşlardan itibaren eşitlikçi, özgür ve rahat bir ortamda büyürler. Bu çocuklar düşüncelerini ve duygularını rahatça ortaya koyabilmekte, kendi benliğini ifade ve fikirlerine saygı gösterildiği için kendine güveni-benlik saygısı yüksek çıkmaktadır. Bu sonuçları destekler nitelikte, bağlanma tarzları ve hayatın anlamı arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmada, güvenli bağlanma ile ruh sağlığı ve yüksek benlik saygısı arasında pozitif, korkulu bağlanma arasında ise negatif ilişkiler bulunmuştur.⁴⁸⁹ Bağlanma dinamikleri açısından ailede ve diğer insanlarla bireyin kurduğu ve algıladığı yakın ilişkilerin kalitesi, onun hayatının anlamı, yaşam doyumu ve psikolojik yapısını doğrudan etkiler. Oysa otoriter anne baba tutumunun çocuklarda ve yetişkinlik dönemlerinde gelişimi olumsuz yönde etkilediği, kaçınan ve korkulu bağlanmaya yol açtığı, umutsuzluk, saldırgan davranışlar, kaygılı duygulanım ve olumsuz kendilik algısı oluşturduğu bilinmektedir.

Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada ana-baba tutumlarına göre algılanan sosyal destek puanları incelendiğinde; aileden algılanan en yüksek sosyal destek puanlarının kızlarda ve erkeklerde eşitlikçi tutuma sahip ebeveynlerin çocuklarının olduğu, en düşük ise kızlarda, baskıcı algılanan ve erkeklerde ise tutarsız algılanan tutuma sahip ebeveynlerin çocukları olduğu görülmüştür. Ana-baba tutumları ve yalnızlık puanlarına bakıldığında ise kızlarda ve erkeklerde en düşük yalnızlık puanlarının eşitlikçi algılanan ebeveyn tutumuna sahip öğrencilerde, en yüksek yalnızlık puanlarının ise kızlarda ve erkeklerde baskıcı algılanan ebeveyn tutumuna sahip öğrenciler olduğu bu-

⁴⁸⁸ Bkz. Ö. Sezer, V. Oğuz, "Üniversite Öğrencilerinde Kendilerini Değerlendirmelerinin Ana Baba Tutumları ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.XVIII, No. 3, 2010, s. 753.

⁴⁸⁹ E. Bodner, Y. S. Bergman, S. Cohen-Fridel, "Do Attachment Styles Affect the Presence and Search for Meaning in Life", *Journal Happiness Studies*, 15, 2014, ss. 1041-1059; Neal Krause, "Early Parental Support, Relationships with God, and Self-Related Health in Advanced Old Age", *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 27, 2015, ss. 305-322.

lunmuştur.⁴⁹⁰ Zaten bağlanma stillerine ilişkin anne baba tutumlarına bakıldığında ebeveynlerinin kendilerine karşı demokratik tutum sergilediğini düşünen öğrencilerin daha güvenli; otoriter ve baskıcı davrandığını düşünen öğrencilerin ise daha korkulu bağlanma geliştirdikleri görülmektedir.

Babalarının biraz eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, babalarının çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaygı boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (3>5). Kaya ve arkadaşlarının araştırmasına göre, bizim araştırma sonuçlarımızı destekler nitelikte aile tutumlarının, sosyal kaygı, problem çözme becerileri ve akademik başarıyı etkilediği görülmüştür. Özellikle aile tutum ve davranışlarıyla sosyal kaygı arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre; otoriter, ilgisiz, koruyucu, tutarsız tutum ile demokratik tutum arasında, demokratik tutum lehine anlamlı farklar görülmüştür. Benzer şekilde problem çözme ve akademik başarı becerilerinin gelişmesi bağlamında da otoriter, ilgisiz, koruyucu ve tutarsız tutum ile demokratik tutum arasında, demokratik tutum lehine anlamlı farklar gözlenmiştir.⁴⁹¹ Bu durum, çocukluk döneminde ailesi veya babaları eşitlikçi ve demokratik tutumu göstermeyen öğrencilerin ileriki yaşantılarında yakın ilişkilerinde daha kaygılı, ilişkiden korkan ve çekinen bireyler olacaklarını göstermektedir. Ebeveyn çocuk yetiştirme tutumları ve üniversite öğrencilerinin sağlıklı bir hayat tarzı yakalayabilmeleri arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmada; koruyucu, kol kanat gerici ebeveyn tutumları, özellikle babasal tutumlar ile öğrencilerinin yaşam tarzları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Aynı çalışmada annelerin koruyucu tavrının da özellikle depresyonla ilişkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aileden gelen koruyucu tutum ve davranışların öğrencilerin sağlıksız alışkanlıklarını azalttığı ve daha huzurlu ve anlamlı bir hayata yönelttiği görülmektedir. Ayrıca koruyucu annelik tutum-

⁴⁹⁰ Bkz. A.Rezan Çeçen, “Öğrencilerin Cinsiyetlerine ve Ana baba Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 2008, s. 415-431; Ayrıca bkz. Mario Mikulincer, Phillip R. Shaver, “An Attachment and Behavioral Systems Perspective on Social Support”, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.26(1), 2009, ss. 7-19.

⁴⁹¹ Bkz. A. Kaya, H. Bozaslan, G. Genç, ”Üniversite Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi”, *Dicle Ü. Ziya Gökalp Eğitim F. Dergisi*, 18, 2012, s. 216-218; Yalçın Özdemir, “Examining the Subjective Well-Being of Adolescents in terms of Demographic Variables, Parental Control, and Parental Warmth”, *Education and Science*, Vol.37, No. 165, 2012, ss. 20-33.

ları üniversite öğrencilerinin günlük sorumluluklarını özgürce yerine getirmelerine ve anlamlı ilişkiler kurmalarına yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁹²

Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada bizim bulgularımızla hemen hemen benzer şekilde; algılanan stres düzeyine göre yapılan karşılaştırmada ebeveyn tutumunu demokratik olarak algılayan grubun puan ortalaması, diğer dört grubun yani ebeveyn tutumunu otoriter, ilgisiz, koruyucu ve tutarsız olarak algılayanlardan daha düşük çıkmıştır. Aynı şekilde ebeveyn tutumunu koruyucu olarak algılayan grubun puan ortalaması, ebeveyn tutumunu otoriter, tutarsız ve ilgisiz olarak algılayan gruplarından düşüktür. Ebeveyn tutumunu otoriter olarak algılayan grubun puan ortalaması, ebeveyn tutumunu tutarsız ve ilgisiz olarak algılayan gruplarından düşüktür bir şekilde gerçekleşmiştir. Anne babadan algılanan ebeveynlik stili ve algılanan stres düzeyi karşılaştırıldığında en düşük stres oranı sırasıyla; demokratik algılama, koruyucu algılama, otoriter algılama, tutarsız algılama ve ilgisiz algılama şeklinde gerçekleşmiştir.⁴⁹³

Babalarının çok az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, babalarının fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre İlişkiler Anketinin (İA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (1>4). Araştırmamızın istatistiksel olarak beklenmeyen fakat bağlanma sistemi açısından beklendik ilk negatif ilişki boyutu bu tabloda (Tablo 23) ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, eşitlikçi ve demokratik olmayan ana-baba sıkı denetiminin farklı kültürlerde ve bağlamda farklı anlamlar ifade edebileceğini göstermektedir. Babalarının daha az eşitlikçi ve demokrat tutumlar gösterdiğini belirten öğrencilerin yakın ilişkilerinde, diğer insanlarla daha güvensiz bir bağlanma ilişkisi kurmaları gerekirken güvenli bağlanma göstermelerinin bizim kültürümüz açısından birkaç sebebi olabilir. Bunlardan ilki, Batı kültürlerindeki aile ve ebeveyn ilişkilerinden farklı bir şekilde bu araştırmada birçok kez ortaya çıkan ülkemizin ebeveynlik ve çocuk yetiştirme tarzları arasındaki farklılıklardır. Çünkü bizim kültürümüzde özellikle babanın çok fazla eşitlikçi, serbesti gösteren ve sürekli çocuklarının fikrini alarak onlara danışan birisi olarak görülmediği aksine, çocuklarını severken bile bunu mümkün oldu-

⁴⁹² Bkz. M. Toda ve Ark. "Parental Rearing Attitudes and Health-Related Lifestyle of University Students", *Social, Behavior and Personality*, 36(4), 2008, ss. 551-558; Ayrıca bkz. Juleen K. Buser, Sandy Gibson, "Attachment to God/Higher Power and Bulimic Symptoms Among College Women", *Journal of College Counseling*, Vol.19, 2016, ss. 124-137.

⁴⁹³ Bkz. Gizem Altundağ, Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri, Stresle Başa Çıkma Tutumları ve Stresi Algılama Düzeyinin İncelenmesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2011, s. 71-78.

ğunca göstermeden yaptığı bilinmektedir. Aynı zamanda çocuğunun davranışı ve diğerleriyle ilişkilerini kontrol ettiği, daha tavizsiz ve geleneğin içerisinde kalarak baskıcı-kontrol edici davranışlarda bulunması da anlaşılabilir bir tutum olarak görülmektedir. Dolayısıyla kültürel bağlama göre ana babanın davranışına çocuğun yüklediği niyet ve anlam değişmektedir.

Bu sonuçlar, yani bizim kültürümüzde çocuk ve gençler üzerinde anne baba kontrolü ve denetleyiciliği Batı kültürlerinden farklı olarak birçok durumda negatif tutum olarak algılanmamaktadır. Bu bağlamda üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada anne sıkı denetimi/kontrolü ve baba sıkı denetimi/kontrolü ile akademik erteleme eğilimi arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur.⁴⁹⁴ Buna göre, erken yaşlarda babanın bu tür davranışlarının çocuğun güvenli bağlanmasını negatif olarak fazla etkilemediği düşünülebilir. Böylece ilerki dönemlerde bu gençler hem iyi akran ilişkileri geliştirebilir hem de diğer yakın ilişkilerinde sevilen, aranan ve liderlik edebilen kişiler olabilirler. Bu bulgular başka bir şekilde bağlanma kuramının telafi hipoteziyle de açıklanabilir. Telafi hipotezine göre, çocukluk dönemlerinde birincil bakıcılarına güvenli olmayan bağlanma stili geliştiren bireyler daha sonraki dönemlerde başka insanlara güvenle bağlanarak çocukluk dönemi güvensiz bağlanma boşluğunu telafi edebilirler. Bizim bulgularımıza göre de erken yaşlarda babalarından hoşgörü, saygı ve özgürlükçü tutum göremeyen öğrenciler, yakın ilişkilerinde bu bağlanma boşluğunu diğer insanlara yansıtarak telafi edebilmektedirler.

Babalarının çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, babalarının az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır ($5 > 2$). Ebeveynlerini eşitlikçi-demokratik algılayan öğrenciler aile içerisinde yetiştirilirken kendilerini, duygularını ve düşüncelerini daha iyi ifade etmekte, hem ailesine hem de başkalarına karşı güven duygusu geliştirerek sosyal çevrelerinde daha kolay, sağlıklı arkadaşlık ve yakın ilişkiler oluşturabilmektedirler. Bu verilere göre, yukarıdaki sonuçlara benzer şekilde bağlanma

⁴⁹⁴ Bkz. Sevgi Ulukaya, Filiz Bilge, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Ertelemenin Yordayıcıları Olarak Aile Bağlamında Benlik ve Ana-Baba Tutumları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 2014, s. 89-102.

kuramının “uygunluk-benzerlik hipotezi” desteklenerek ve babaya güvenli bağlanma şeması benzer şekilde Allah’a güvenli bağlanma şeması olarak aktarılabilmektedir.

Ergenler üzerine yapılan bir araştırmada ebeveyn davranışları ile ergenin benlik saygısı ve depresyon düzeyi arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, anne baba negatif davranışları ile benlik saygısı ve depresyon düzeyleri arasında hem kızlarda hem de erkeklerde negatif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca ebeveynin psikolojik kontrolü ile depresyon düzeyleri arasında erkeklerde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ergen gençler ebeveynlerini sembolik olarak bakan, büyüten ve besleyen (nurturence) olarak gördüklerinden, düşük ebeveyn desteği daha az ilgilenen ve destekleyen ve pozitif ebeveynlikle ilişkilendirilmektedir. Ergenler yüksek oranlarda destek algıladıklarında kendilerini sembolik olarak da ebeveynlerinin gözünde daha önemli ve benlik saygısı yüksek olarak görürler. Böylece yüksek benlik saygısı, depresyona karşı koruyucu bir tampon işlevi görmektedir denilebilir. Aynı araştırmada kızların, babadan algıladıkları destekle depresyon arasında direkt bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Erkeklerle karşılaştırıldığında kızların babaları destekleyici olduklarında daha etkili sembolik destek algılarına ulaştıkları görülmektedir. Kızlar babalarını öteki anlamlı erkeklerle kuracağı ilişkiler için bir prototip olarak görüyor olabilirler.⁴⁹⁵ Bu yüzden kızlarını destekleyen baba imgesi, önemli görülen karşıt cinsiyetin kabulünü de sembolize ediyor olabilir. Buna göre babanın destekleyici tutumlarının özellikle kızlarda depresyon yaşantısına karşı bir tampon görevi sağlamaktadır denilebilir.

Babalarının az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, babalarının çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) korkulu boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (5<2). Çocukluk döneminde baskıcı ve otoriter babalara sahip örneklem grubumuzun bağlanma sistemi açısından beklendiği gibi, Allah’la ilişkileri de kaçınan ve korku düzeyi yüksek bir şekilde gerçekleşmektedir. Korkulu bağlanan öğrenciler kendilerini değersiz ve sevilmeye layık görmezler. Başkalarını reddedici ve güvenilmez olarak algıladıkları için yakın ilişkilerde endi-

⁴⁹⁵ Bkz. S. W. Plunkett, C. S. Henry, L. C. Robinson, A. Behenke, P.C.Falcon, “Adolescent Perceptions of Parental Behaviors, Adolescent Self-Esteem, and Adolescent Depressed Mood”, *Journal Child Family Studies*, Vol.16, 2007, ss. 760-772; Ayrıca bkz. Phillip R. Shaver, Dory A. Schachner, Mario Mikulincer, “Attachment Style, Excessive Reassurance Seeking, Relationship Processes, and Depression”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.31, No. 3, 2005, ss. 343-359.

şeli ve kaygılı davranışlarda bulunurlar. Aynı tutumları Allah imgelerine de yansıttıklarından, Allah'la yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmaları ve kaygı seviyeleri de yüksektir. Birçok araştırmada olumsuz Tanrı tasavvuru ile psikolojik iyi olma hali arasında negatif, olumlu Tanrı tasavvuru ile psikolojik iyi olma hali arasında ise pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Buna göre bireylerin olumlu Tanrı tasavvurları artarken psikolojik iyi olma hali artmakta, olumsuz Tanrı tasavvurları artarken ise psikolojik iyi olma hali azalmaktadır.⁴⁹⁶

Beck ve McDonald'ın araştırmasında benzer şekilde, yetişkinlik sevgi ilişkilerinde güvensiz bağlanma boyutlarından kaygılı bağlanma gösteren bireylerin, Tanrı'yla ilişkilerinde de büyük oranda kaygılı bağlanma gösterdikleri görülmüştür.⁴⁹⁷ Korkmaz'ın araştırmasında da psikolojik iyi oluş hali ile Allah'a kaygılı bağlanma arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre Allah'a kaygılı bağlanma puanları düştükçe psikolojik iyi olma hali puanları yükselmektedir. Bu araştırmada Allah'la kurulan samimi, güvenli ve sıcak ilişkinin psikolojik sağlığı olumlu yönde desteklediği, kaçınan, mesafeli ve soğuk-güvensiz bağlanmanın ise psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.⁴⁹⁸ Hâlbuki Tanrı'ya güvenli bağlanmanın kişiye sağladığı temel güven sayesinde yetişkinlik dönemlerinde birey, sosyal yaşamında daha atak, iş hayatı ve organizasyonlarda etkin ve iş doyumunu açısından oldukça pozitif ilişkiler göstermektedir.⁴⁹⁹ Çünkü çocukluk döneminde gözlenen bağlanma temsilleri hemen hemen yetişkinlik dönemlerinde de ortaya çıkarak bireyin yakın ilişkilerinde, dindarlık, evlilik, çocuk büyütme, dostluk ve arkadaşlık, iş hayatı ve diğer sosyal yaşantısında belirleyici rol oynamaktadır.

⁴⁹⁶ Seyhan, a.g.m., s. 85-86.

⁴⁹⁷ R. Beck, A. McDonald, "The Attachment to God Inventory, Tests of Working Model Correspondence, and An Exploration of Faith Group Differences", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.32, No. 2, 2004, ss. 92-103.

⁴⁹⁸ Korkmaz, a.g.t., s. 102-103.

⁴⁹⁹ Blake V. Kent, Matt Bradshaw, Kevin D. Dougherty, "Attachment to God, Vocational Calling, and Worker Contentment", *Rev Relig Res.* 58, 2016, ss. 343-364; D. P. F. Montague, C. Magal, N. S. Consedine, M. Gillespie, "Attachment in African American and European American older adults: The roles of Early Life Socialization and Religiosity", *Attachment & Human Development*, Vol.5, No. 2, 2003, ss. 188- 214.

Tablo 24. Anne Eşitlikçi/Demokratik Tutum ve Davranışları F-testi Sonuçları

	Çok az	Az	Biraz	Fazla	Çok fazla	F	p	Post Hoc*
1-TBÖ-Kaçınma	2,34±1,77	2,58±1,89	2,11±1,17	1,96±1,03	1,84±1,07	5,164	,000	2>4=5
2-TBÖ-Kaygı	2,41±1,41	2,46±1,47	2,44±1,39	2,42±1,43	2,22±1,41	1,296	,270	-
3-YİYE-Kaçınma	3,59±1,31	3,71±1,02	3,46±1,05	3,52±,95	3,34±1,10	1,978	,096	-
4-YİYE-Kaygı	3,69±1,21	3,81±1,10	3,79±1,16	3,80±1,07	3,68±1,11	,596	,665	-
5-İA-Güvenli	5,19±1,88	3,44±1,91	3,80±1,71	3,76±1,81	4,22±1,84	6,743	,000	1>2=3=4
6-İA-Kayıtsız	2,81±2,04	3,62±2,13	2,94±1,80	2,57±1,60	2,65±1,90	3,274	,011	2>4=5
7-İA-Saplantılı	2,62±1,77	3,18±2,02	3,07±1,88	3,00±1,78	2,84±1,94	,899	,464	-
8-İA-Korkulu	4,23±2,49	3,97±2,25	3,72±2,05	3,93±2,00	3,68±2,14	,958	,430	-
9-TİA-Güvenli	5,38±2,10	5,18±1,96	5,38±1,45	5,44±1,44	5,74±1,52	3,077	,016	5>2
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,42±1,70	2,76±1,63	2,84±1,95	2,55±1,81	2,32±1,78	2,812	,025	3>5
11- TİA-Kayıtsız	1,85±1,67	2,06±1,58	1,66±1,33	1,58±1,12	1,44±1,10	3,206	,013	2>5
12- TİA-Korkulu	2,19±2,06	2,26±1,76	1,98±1,62	2,05±1,58	1,81±1,54	1,465	,211	-

* Tukey testi kullanılmıştır.

Tablo 24'ün Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F-testi sonuçlarına göre, annelerinin az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin fazla ve çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kaçınan bağlanma stiline sahip kişiler yakın ilişkiler kurmaktan ve insanlara yakınlaşmaktan rahatsızlık duyarlar; başkalarına güvenmekte ve kendilerini onlara bağımlı hissetmekte zorlanmaktadırlar.⁵⁰⁰ Tanrı'ya kaçınan bağlanmada birey Allah'la yakın ilişkiler kurmak ister ancak benlik saygısı ve kendine güveni düşük olduğundan, Allah'a güvenememe ve reddedilme kaygısıyla bundan kaçınmaktadır. Bu sonuçlara göre ebeveyn tutum ve davranışları otoriter ve tutarsız olduğunda çocukların dini bağlanması da dengeli ve güvenli gelişmemektedir. Bu duruma karşılık, çocukluk döneminde daha fazla eşitlikçi-demokratik tutum ve davranış sergileyen, çocuğunun bireysel gelişimini önemseyen, onu sıkı kontrol altında tutmayan, yani aşırı baskı göstermeyen anne tutum ve davranışlarıyla büyüyen öğrenciler, Allah'a güvenli bağlanarak, annenin bu olumlu şemalarını benzer şekilde Allah ile olan ilişkilerine de aktardığı sonucuna ulaşılır. Eşitlikçi ve demokratik tutuma sahip anne babaların çocuklarının akademik başarılarının ve problem çözme becerilerinin yüksek, sosyal kaygılarının ise düşük olduğu bulunmuştur.⁵⁰¹

Annelerinin çok az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin az, biraz ve fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre İlişki Anketinin (İA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Tablo 23 de babalarıyla ilgili aynı soruya verilen cevaplarla benzer çıkan bu sonuçlar öğrencilerin araştırma sorularına oldukça tutarlı cevaplar verdiğini göstermektedir. Bu sonuç, araştırmamız boyunca ikinci kez beklentinin dışında bir ilişki göstermesine rağmen iki farklı düzlemde yorumlanabilir: Çocukluk döneminde annesini özgürlüklerini kısıtlayan ve aşırı denetleyen olarak yorumlayan öğrencilerin, ileriki yaşlarda bu güvensiz bağlanmayı yakın ilişkilerinde diğerlerine güvenli bağlanarak telafi etme eğiliminde oldukları şeklinde düşünülebilir. Bağlanma kuramının telafi hipotezine göre güvensiz bağlanma tarzına sahip bir çocu-

⁵⁰⁰ W. S. Rholes, J. A. Simpson, M. Friedman, "Avoidant Attachment and the Experience of Parenting", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.32, No. 3, 2006, ss. 275-285.

⁵⁰¹ Bkz. Kaya ve Ark., a.g.m., s. 221.

ğun, sonraki dönemlerde duyarlı bir bakım deneyimlediğinde, güvensiz bağlanma şemasını değiştirerek daha olumlu psikolojik, duygusal, sosyal ve bilişsel gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu bulgular başka bir şekilde düşünülürse, geleneksel Türk ailesinde ebeveynlerin, özellikle de annenin, psikolojik kontrolün bir boyutu olarak disiplin ve kendi ayakları üzerine durabilmesini teşvik amacıyla çocuklarına mesafeli davranarak sevgi ve ilgisini kısıtlaması, ya da gizlemesi anlamına gelebilir. Kültürümüzde ebeveynlerin, çocuk ve ergenlerin fiziksel ve davranışsal olarak kendi başına hareket etmesine daha az izin vermesi, koruyup kollama amacıyla da olsa ergenin kendi kararlarını almasına ve kendini ifade etmesine müdahale etmesi oldukça yaygın bir tutum olarak görülmektedir.

Ülkemizde genel olarak, özerkliği desteklenmeden, anne-babanın sıkı denetimi ve kontrolüyle yetiştirilen bireylerin bireyleşme sürecinde, bu tutumları çok olumsuz algılamadığı söylenebilir. Bu sonuçlarla benzer şekilde Akyüz'ün araştırmasında, aşırı talepte bulunmayan Tanrı tasavvuru ile otoriter ve eşitlikçi anne imajları arasında anlamlı ilişkiler görülmüştür. Aşırı talep kâr olmayan Tanrı tasavvurunun, diğer tasavvurlardan farklı olarak koruyucu değil de otoriter anne imajı ile pozitif ilişki içerisinde olması anlamlı bulunmuştur. Bu durum otoriter bir anneye sahip olduğunu düşünen ergenin, hâlihazırda kendisinden birçok şey talep eden ve kurallar koyan bir anne imajına sahip olduğu için, Tanrı'nın taleplerinin ona fazla gelmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁰² Bunun yanında, gerçekten oldukça baskıcı ve otoriter, aşırı denetim ve kontrol edici ebeveynlik tutumları güvenli bağlanmayı engellemekte, korkulu ve kaygılı bağlanmaya yol açmaktadır denilebilir.

Annelerinin az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin fazla ve çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre İlişki Anketinin (İA) kayıtsız boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kayıtsız bağlanmada başkalarına karşı reddedici bir tutum vardır. Bu stildeki gençler diğer insanlara karşı güvensiz, başkalarını destekleyici olarak algılamaz ve başkalarıyla samimi yakın ilişkiler kurmaktan çekinirler. Ebeveynlerinden eşitlikçi-demokratik tutumlar görmediklerinde kendilik algıları düşmekte, kaygılı ve endişeli olarak bir takım negatif davranışlarda da buluna-

⁵⁰² Akyüz, a.g.t., s. 108.

bilmektedirler.⁵⁰³ Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada ebeveynsel kabul ve ilginin gençlerin benlik saygısıyla pozitif yönlü anlamlı, ebeveyn algılanan sert ve kontrol edici tutumların ise olumsuz değerlendirilme ve düşük benlik saygısı ile ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda ebeveyn algılanan psikolojik özerkliğinde benlik saygısıyla pozitif anlamlı bir ilişkisi görülmüştür. Bu sonuçlar öğrencilerin ebeveynlerinden kabul ve ilgi ya da psikolojik özerklik görmediklerinde kendiliklerini negatif olarak değerlendirme eğiliminde oldukları bulgusunu desteklemektedir. Aynı araştırmada olumsuz değerlendirilme, ebeveynin sert ve kontrol edici davranışları ile gençlerin utangaçlık düzeyleri arasında da anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Diğer taraftan benlik saygısı, psikolojik özerklik ve utangaçlık ilişkisi arasında karşılıklı etkin ve anlamlı bir rol oynamaktadır. Bu bulgular ebeveynlerden algılanan özerkliği cesaretlendirici ve destekleyici tutumların kendilik değerini artırdığı ve utangaçlık tecrübelerini de azalttığını göstermektedir.⁵⁰⁴

Annelerinin çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıyla İlişkiler Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, babanın eşitlikçi-demokratik tutum ve davranışta bulunması ve bunun paralel bir biçimde Allah'a yansıtılması ile uyum içerisinde. Yani annelerinin çocukluk döneminde özgürlükçü, hoşgörülü ve özgüveni artırıcı davranışlarda bulunduğunu belirten öğrencilerin, Allah ile olan ilişkileri de olumlu, güvenli ve dinamik bir ilişki olarak görülmektedir. Annelerin bağlanma güvenliği, çocukların Tanrı'ya yakınlık duygularını tahmin etmede başat rol oynamaktadır. Ülkemizde çocuk yetiştirme stilleri ve benlik saygısı ilişkisini yordayan bir araştırmada benzer şekilde, anneden algılanan ana babalık davranışlarının babadan algılananlara göre daha güçlü olduğu görülmüştür. Araştırmada, kişinin benlik saygısıyla annenin algılanan şefkati ve özerkliği geliştiren tarzı pozitif yönde, annenin algılanan

⁵⁰³ Bkz. Özcan Sezer, "Ergenlerin Kendilik Algılarının Ana Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi", *Y.Yıl Ü.Eğitim F.Dergisi*, C.VII, S. 1, 2010, s.1-19; Bkz. Erözkan, a.g.m., s. 69-70.

⁵⁰⁴ Bkz. Selda K. Özden, Ayhan Demir, "The Relationship Between Perceived Parental Attitudes and Shyness among Turkish Youth: Fear of Negative Evaluation and Self-esteem as Mediators", *Current Psychology*, 28, 2009, s. 169-180.

otoriter kontrolü ve güç gösterimine dayalı disiplin tarzı negatif yönde ilişkili bulunmuştur.⁵⁰⁵

Bu bulgular Bowlby'nin kavramlaştırdığı ve sayısız araştırmayla test edilen içsel çalışan modellerin (internal working models) anne çocuk ilişkisinde gerçekleşmesini de desteklemektedir. Buna göre gençler çocukluk dönemlerinde, birincil bakıcıları olan anneden gördükleri yakın ilgi ve sevgi içerikli şemalar geliştirmişlerse, gençlik dönemlerinde de kendilerini sevgiye layık ve değerli bir birey olarak gördükleri içsel çalışan modellere sahip olacaklardır. Özellikle anne duyarlılığının pozitif yönelimli olması, hem stressli durumlarla başa çıkmada hem de olumlu özgüven geliştirmede oldukça etkili görülmektedir.⁵⁰⁶ Böylece gençler Tanrı'yla ilişkilerine de bu olumlu içsel şemaları yansıtarak özgüvenli, yapıcı ve sıcak ilişkiler geliştirebileceklerdir.

Anne çocuk bağlanmasının gelişimiyle ilgili alanyazın incelendiğinde güvenli bağlanma geçmişi olan annelerin çocuklarının da genel olarak güvenli bağlanma davranışı geliştirdikleri görülmüştür. Bu sonuçları destekler nitelikte birçok araştırmada, güvenli bağlılık gösteren annelerin çocukları da genellikle Tanrı'yı kendilerine daha yakın ve sevgi dolu hissettiklerini belirtmişlerdir. Güvensiz bağlanma geçmişi olan annelerin çocuklarının ise Tanrı'ya da güven duyma ve yakınlık hissetmede zorluk çektikleri görülmektedir.⁵⁰⁷ Ergenlik döneminde özerkliği inceleyen bir araştırmada, kız ve erkeklerin davranışsal özerkliğini anneden algılanan kabul ve ilginin anlamlı olarak pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ergenin kendisiyle ilgili kararlar alırken ya da hedeflerine ulaşmak için çaba gösterirken anne ve babasından algıladığı yakın ilgi ve destekleyici tutumların onu daha fazla özerk olmaya yönelttiği görülmektedir.⁵⁰⁸

Annelerinin biraz eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıyla İlişkiler Anketinin (TİA) kaygı-

⁵⁰⁵ Diane Sunar, Kentli Türk Ailelerin Üç Neslinde Annelerin, Babaların Çocuk Yetiştirme Pratikleri ve Benlik Saygısı, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları*, (ed.) S. Bekman - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s.177-178.

⁵⁰⁶ Bkz. J. L. Borelli, L. Vazquez, H. F. Rasmussen, L. Teachanarong, P. Smiley, "Attachment and Maternal Sensitivity in Middle Childhood", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.33(8), 2016, ss. 1031-1053.

⁵⁰⁷ Rosalinda Cassibba, Pehr Granqvist, Alessandro Costantini, "Mothers' Attachment Security Predicts Their Children's Sense of God's Closeness", *Attachment & Human Development*, Vol.15, No. 1, 2013, ss. 51-64.

⁵⁰⁸ C. Musaağaoğlu, A. Güre, "Ergenlerde Davranışsal Özerklik ile Algılanan Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler", *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 2005, s. 89-90.

lı/düşünceli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç da bir önceki sonucu ve yorumu destekler niteliktedir.

Annelerinin az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre Tanrıyla İlişkiler Anketinin (TİA) kayıtsız boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Buradaki ilişki de, annelerini daha demokratik ve eşitlikçi gören öğrencilerin daha yüksek düzeyde Tanrıya güvenli bağlanması ve daha düşük seviyede kaygılı bağlanması ile irtibatlıdır.

Tablo 24'nin verileri, genel hipotezlerimizi destekler nitelikte, anne ve babasını çocukluk döneminde eşitlikçi-demokratik tutum sahibi, yani kendilerinin benlik saygısını yükseltici ve destekleyici davranışlarda bulunduğunu söyleyen öğrencilerin, Allah ile olan ilişkileri de kaygı ve korkudan uzak, oldukça olumlu, güvenli, bilinçli ve arzulu bir yapıda gerçekleşmektedir. Bu sonuçlarla paralel şekilde Dağlı ve Beyazsaçlı ana-baba tutumlarıyla ilgili yaptıkları araştırmada, otoriter anne baba tutumu ile kendini gerçekleştirme arasında negatif yönde, içten davranma ile koruyuculuk arasında pozitif yönde, kendine saygı ile demokratik tutum arasında pozitif yönde, yakınlık kurabilme ile otoriter tutum arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulmuştur.⁵⁰⁹ Böylece destekleyici, eşitlikçi ve demokratik anne baba tutumlarıyla yetişen gençlerin, baskıcı ve otoriter, dengesiz, aşırı koruyucu ve denetleyici anne baba davranışlarıyla yetişen gençlere göre daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları, kendini gerçekleştirme düzeylerinin daha yüksek olduğu ve daha güvenli bağlandıkları söylenebilir.

⁵⁰⁹ G. Dağlı, M. Beyazsaçlı, "Ana-Baba Tutumu ve Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi", *Mediterranean Journal of Educational Research*, Issue 7, 2010, ss. 1-16.

Tablo 25. Baba Dini İnanç ve Tutumları F-testi Sonuçları

	Katı/Sert			İlmli/Orta yollu			Özgürlükçü/Serbest		
	F	p	Post Hoc	F	p	Post Hoc	F	p	Post Hoc
1-TBÖ-Kaçınma	,947	,436	-	2,915	,021		3,499	,008	1<5
2-TBÖ-Kaygı	,883	,473	-	2,038	,087	-	,729	,572	-
3-YİYE-Kaçınma	,551	,698	-	1,708	,146	-	2,712	,029	3>5
4-YİYE-Kaygı	1,929	,104	-	,945	,437	-	2,286	,058	-
5-İA-Güvenli	1,098	,356	-	,190	,944	-	1,428	,223	-
6-İA-Kayıtsız	1,428	,223	-	,970	,423	-	1,361	,246	-
7-İA-Saplantılı	2,466	,054	-	,475	,754	-	,659	,621	-
8-İA-Korkulu	,357	,839	-	,208	,934	-	2,895	,021	3>4
9-TİA-Güvenli	,800	,526	-	4,493	,001	5>1=3	2,058	,084	-
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	2,678	,031	1<4	,963	,427	-	,533	,711	-
11- TİA-Kayıtsız	1,671	,155	-	1,468	,210	-	1,924	,104	-
12- TİA-Korkulu	,829	,507	-	3,305	,011	2>3=4=5	,429	,788	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 25'in Varyans Analizi (ANOVA), diğ er adıyla, F-testi sonuçlarına göre, babalarının dini inanç ve tutumlarının fazla katı/sert olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının az katı/sert olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrı ile İlişkiler Anketinin (TİA) kaygılı/düşünceli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre babanın dini inançlarında çok katı, hoşgörüsüz ve tavizsiz bir tutum geliştirmesi, öğrencilerin Tanrıya bağlanmalarını negatif olarak etkilemekte ve güvensiz-kaygılı bir bağlanmayla sonuçlanmaktadır. Kaygılı bağlanma geçmişlerine sahip insanların algıladığı Tanrı imgesi daha az seven, mesafeli, cezalandırmaya hazır ve değışken bir Tanrı imgesidir. Allah'a kaygılı bağılılığı olan gençlerin genellikle suç ve utanma duyguları baskındır. Bu gençler terk edilme ve Allah tarafından dua ve yakarışlarına karşılık bulamama ve yalnız bırakılmalarından büyük bir endişe duyarlar.⁵¹⁰ Allah'la çok yakın bir ilişki içinde olmak istemelerine rağmen kendilerini yeterli ve samimi bulmazlar; bu yüzden de endişeli ve kırgın oldukları için çok sık şikâyet ederler.

Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada, Allah'a güvenli bağlanma ve dini inancın üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunu olumlu bir şekilde yükselttiğı görülmüştür. Allah ve dini inançları güçlü olan ve hayatlarındaki yeri önemli olan üniversite öğrencilerinin yaşam doyumları, dini inançları olan ama güçlü olamayan ve dini inançları olmayan öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.⁵¹¹ Yine ülkemizde üniversite öğrencileri üzerine yapılan başka bir araştırmada; bağlanma stillerine göre öğrencilerin stresle başa çıkma tutumları incelendiğinde dört stilden öğrencilerin önemli ölçüde dine sığınmaya başvurduğu görülmüştür. Üniversite öğrencilerinin stresle baş etmede en çok başvurdukları tutumlar arasında dine ve Allah'a sığınma yüksek seviyelerde çıkmaktadır.⁵¹² Allah'a güvenli bağlanan gençler hayatı daha kolay anlamlandırmakta, hayatlarında bir gaye ve hedef yakalamaktadırlar. Hayatın zorlukları ve olumsuz hayat tecrübelerine karşı Allah'ı bir dayanak olarak görmekte ve ona sığınabilmektedirler.

⁵¹⁰ Mary E. Varghese, Attachment to God and Psychological Well-Being: Shame, Guilt, and Self-Compassion as Mediators, Purdue University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), West Lafayette, Indiana, 2015, ss. 88-100.

⁵¹¹ Bkz. Meliha T. Dost, "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değışkenlere Göre İncelenmesi", *Pamukkale Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, S. 22, 2007, ss.132-143.

⁵¹² Bkz. Altındağ, a.g.t., s. 80-82.

Babalarının dini inanç ve tutumlarının çok fazla ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının çok az ve biraz ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrı ile İlişkiler Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç da bir önceki bulguyu destekler nitelikte; babalarının dini inanç ve tutumlarının hoşgörülü, ılımlı ve sevgiye dayalı olmasının öğrencilerin Tanrıyla ilişkilerinde de güvenli ve pozitif bir bağlanma gerçekleştirmesine yol açtığını göstermektedir. Sevgi ve hoş görü temelli bir din eğitiminin olumlu bir Tanrı tasavvuruna yol açacağı bilinmektedir. Ülkemizde yapılan bir araştırmada hem ailede hem de okulda verilen din eğitiminin olumlu, yani sevdirek ve isteyerek verilmesinin olumlu Tanrı algısını yükselttiği görülmüştür.⁵¹³ Kartopu’nu üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmasında, çocukluk dönemi olumlu Tanrı anlatısına sahip bireylerin yaşama sürdürme nedenleri puan ortalamaları, aynı dönem olumsuz Tanrı anlatısına sahip bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. Çocukluğunda, “Tanrı insanları seven ve onlara yardım eden bir varlık” olarak anlatılanlar, “Tanrı insanlara eziyet ve zulmeden bir varlık” olarak anlatılanlardan, yaşamı sürdürme nedenleri olarak daha yüksek puanlar almışlardır.⁵¹⁴

Bu sonuçları destekler nitelikte, üniversite öğrencilerinin yaşam değerleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada, öğrencilerin “ahiret selameti, aile güvenliği” gibi yaşam değerleri ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu araştırmaya göre, aile güvenliği değeri, kişilik özelliklerinden sebat ve yakınlık alt boyutu ile anlamlı bir ilişki sergilemiştir.⁵¹⁵ McDonald ve arkadaşlarının Tanrı’ya ve ana-babaya bağlanma üzerine yaptıkları bir araştırmada, yakın ilişkilerinde soğuk-mesafeli, hoşgörülü ve sıcak maneviyatçı-dindar olmayan ailelerden gelen bireyler düzensiz bağlanma stilleri ile uyumlu olarak Tanrı’dan gittikçe artan bir çekinme-sakinme ortaya koyuyor görünmekteydiler. Yani, samimiyet ve yakınlıktan yoksun ve manevi-ruhsal derinliği olmayan dindar ailelerden gelen bireyler Tanrı’ya düzensiz-güvensiz bağlanmış gibi gözükmektedirler. Ya da aşırı korumacı, katı veya otoriteren ailelerden gelen bireyler büyük oranda Tanrı kaygısı ve Tanrı’dan sakınma eğilimi göstermekteydiler. Yine aynı araştırmada ailenin manevi tutumu-ruhsallığı Tanrı’ya daha

⁵¹³ Bkz. Koç, a.g.t., s. 72-74.

⁵¹⁴ Kartopu, a.g.t., s. 895.

⁵¹⁵ Bkz. Ayşem Çalikuşur, “Türk Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Değerleri ve Kişilik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma”, *Anadolu Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIII, S. 3, 2013, s. 109-142.

büyük bir güven ve yakınlıkla ilişkiliydi. Özellikle, evdeki dini öncelikler-vurgular, anne-baba maneviyatı, ebeveyn dini tutarsızlığı, Tanrı'ya yakınlıktan kaçınma ile ilişkili bulunmuştur. McDonald ve arkadaşlarına göre, ebeveynlerinin Tanrı ile yeterli olmayan, çok az kişisel ilişki kurduğunu belirten bireylerin, Tanrı'ya güvenli bağlanmaları ve Onunla yakınlık kurmaları çok daha zor görülmektedir. Ayrıca, babalarını Tanrı ile ilişkilerinde tutarsız olarak gören deneklerin Tanrı'ya yakınlıktan kaçınması daha muhtemel görülmüştür.⁵¹⁶ Gençler için Tanrı'yı ve ebeveyni bir bağlanma figürü olarak görme, sığınılacak bir liman ve güvenli bir dayanak olmalarının farklı işlevleri dolayısıyla'dır. Çünkü özellikle ergen gençler için Tanrı'nın bir bağlanma figürü olarak güvenli dayanak olma işlevi, onların kimlik oluşumu görevinde en önemli yardımcılarından birisi olabilmektedir.

Babalarının dini inanç ve tutumlarının az ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının biraz, fazla ve çok fazla ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrı ile İlişkiler Anketinin (TİA) korkulu boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Babanın dini tutumlarında katı, sert olması ve tutucu görünmesi öğrencilerin Tanrıyla ilişkilerinde korkulu ve kaygılı bir bağlanmanın gerçekleşmesiyle sonuçlanmaktadır. Korkulu bağlanma stilinde Tanrı güvenilir bir bağlanma figürü olarak görülememektedir. Bu gençlerde Tanrı'yla iletişim kurmayı istemek rahatsızlık hissine yol açmakta, sürekli Tanrı'nın cezalandıracağı, azabının korkutucu olduğu ve bağışlamayacağı duyguları hâkimdir. Genç bireyin Tanrı'ya güvenli bağlanamaması zaman zaman ahlaki gelişimi olumsuz etkilemekte kötü alışkanlık ve arkadaşlıklara, saldırganlık ve olumlu yakın ilişkiler kuramaya sebep olabilmektedir.

Hâlbuki gençler üzerine yapılan bir araştırmada; olumlu aile tutumları ve dindarlığın, gençlerin sosyal kontrolü ve suç davranışlarına meyletmelerini engelleyebilen en önemli unsurlardan birisi olduğu tespit edilmiştir. Ergenlik yılları boyunca bireysel özgürlüğü, kendine güveni ve cesareti desteklenen gençlerin, ailenin olumlu dindarlık yaklaşımı ve eğitimi ile birlikte suç işleme oranının oldukça düştüğü görülmüştür.⁵¹⁷

⁵¹⁶ A. McDonald, R. Beck, S. Allison, L. Norsworthy, "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.24, No. 1, 2005, ss. 21-28.

⁵¹⁷ Bkz. Richard J. Petts, "Family and Religious Characteristics' Influence on Delinquency Trajectories from Adolescence to Young Adulthood", *American Sociological Review*, Vol.74, 2009, ss. 466-483.

Burada anne babanın sosyal kontrolü ve sosyal desteğinin yanında, dindarlığın da önemli bir yerinin olduğu gözlenmektedir. Bu durmu destekler nitelikte Kartopu'nun araştırmasında, çocukluk dönemi olumlu Tanrı anlatısına sahip bireylerin hayata bağlılık istekleri, çocukluk dönemi olumsuz Tanrı anlatısına sahip olanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Çocukluk döneminde Tanrı, korkulması gereken bir varlık değil, insanları seven ve onlara yardım eden bir varlık olarak anlatıldığında hayata bağlılık oranları daha yüksek çıkmaktadır.⁵¹⁸

Benzer şekilde batıda yapılan birçok araştırmada da ebeveyn dindarlığı ve ergenlerin yakın ilişkileri ve kötü alışkanlıkları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ebeveynlerin dini etkinliklere katılımı ve dini kimlikleri üç türlü ebeveynsel kontrol ortaya çıkarmıştır. Bunlar denetleyici davranışlar, kurallar koyarak kontrol ve ilişkilerin istenmeyenlerinin sonlandırılması olarak sınıflandırılabilir. Grup dindarlığının arkadaş edinme ve alkol kullanımı üzerinde genel dini kültürden daha etkin olduğu görülmüştür. Aynı araştırmada grup dindarlığı ve genel dini kültürün oldukça anlamlı bir şekilde ebeveynsel kontrolle ilişkili ve gençlerin televizyon izleme alışkanlığı ve cinsel davranış kontrolünü de etkilediği bulunmuştur.⁵¹⁹

Albayrak'ın üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, anne babaların dua davranışları ve dua tutumlarına göre örneklemin dua ölçeğinden aldığı puanlar anlamlı farklılıklar göstermiştir. Anne babasının dua davranışını dua etmez olarak belirleyen öğrenciler en düşük puan ortalamasına sahipken, anne babalarının sıklıkla dua ettiklerini belirten öğrencilerin puan ortalamaları en yüksek olarak bulunmuştur. Yine aynı araştırmada benzer şekilde anne ve babalarının namaz kıyım sıklığına göre dua tutum ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Anne ve babalarının düzenli namaz kıldığını söyleyen öğrencilerin puan ortalamaları en yüksek grubu oluşturmuştur.⁵²⁰ Gelişim psikolojisi açısından bu durum, hayatın erken dönemlerinde bireyin anne babasını örnek alarak ve onlarla özdeşim kurarak büyüdüğü ve genel olarak ebeveynlerinin olumlu dini davranışlarını taklit ettiği şeklinde

⁵¹⁸ Kartopu, a.g.t., s. 900.

⁵¹⁹ Bkz. Y. Kim, W. B. Wilcox, "Religious Identity, Religious Attendance, and Parental Control", *Rev. Relig. Res.*, 2014, s. 1-25; George B. Richardson, Patrick H. Hardesty, Benjamin Jeppsen, "Family Idealization Explains the Effect Between Family Religiousness and Youth Psychological Functioning", *J. Child Fam. Study.*, Vol.24, Issue 5, 2015, s. 1243-1255, DOI:10.1007/s10826-014-9932-5

⁵²⁰ Ahmet Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, İstanbul, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2013, ss. 116-121.

yorumlanabilir. Bağlanma davranışı açısından da benzer şekilde, çocukluk dönemlerinde anne baba dini tutum ve davranışları ılımlı ve pozitif olduğunda, gençlerin zihinsel semaları bu içsel çalışan modellerle şekilleneceğinden yetişkinlik dönemlerinde din ve Allah tasavvurları da pozitif olacaktır. Bu durum önceki bulgularla da tutarlı bir şekilde, bağlanma kuramının temel dinamiklerinden olan uygunluk hipotezinin desteklenmesi olarak düşünülebilir.

Bağlanma kuramı yaklaşımına göre kişilerin, çevrelerini korkmadan rahat bir şekilde keşfedebilmeleri için temel güvene ve stresli zamanlarında bu durumla başa çıkmak, yani stres ve kaygıyı azaltarak yeniden güven ve korunma sağlayabilmek için güvenli sığınaklara ihtiyaçları vardır. Bağlanma dinamikleri açısından bunu sağlayacak olan, Tanrı'ya güvenli bağlanmanın kişiye sağladığı temel güven, sığınılacak güvenli bir yer ve yardıma ihtiyaç duyduğunda daima yanında olacak bir Tanrı imgesidir.⁵²¹ Üniversite öğrencileri üzerine yapılan bir araştırmada takıntı derecesinde internet bağımlılığı ile Tanrı'ya güvenli bağlanma arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Tanrı'ya güvensiz bağlanan gençlerin bağlanma boşluğunu zamanla, saplantılı internet kullanımı ile telafi etmeye çalıştığı görülmektedir. Tanrı'ya kaygılı bağlanmanın özelliği olan; Tanrı'nı kendisini terk edeceğinden endişe duyma, Tanrı'yla samimiyet kuramama ve Tanrı'nın kendisini sevmediğini düşünme, gençlerde yoğun duygusal stres yaşantıları oluşturmaktadır. Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve internet bağımlılığının sebeplerinden birisi de, gençlerin aile üyeleri arasında stresli-gergin kişisel ilişkiler ve aile mutluluğunun-doyumunun çok yetersiz olması görülmektedir. Araştırmada, genç bireylerin artan internet bağımlılığının, Tanrı'yla endişeli ilişkilerin gerginliği ve sosyal kaygıları ile başa çıkmada kullandıkları bir mekanizma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵²² Bilindiği gibi Tanrı'ya bağlanma alanyazında, Tanrı'ya kaygılı bağlanma direkt olarak duygusal stresle ilişkili görülür. Tanrı'ya kaygılı bağlanma aynı zamanda, ruh sağlığı ve bireyin mutluluğunu engelleyen olumsuz duygusal bir yaşantıdır.

⁵²¹ Richard Beck, God as a Secure Base: Attachment to God and Theological Exploration, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.34, No. 2, 2006, ss. 125-132; Ayrıca bkz. Michele A. Schottenbauer, Roger D. Fallot, Susan T. Azrin, Robert Coursey, "Concepts of God and Therapeutic Alliance Among People with Severe Mental Disorders", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 27-39.

⁵²² Joshua J.Knabb, Joseph Pelletier, "The Relationship Between Problematic Internet Use, God Attachment, and Psychological Functioning Among Adults at a Christian University", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 3, 2014, ss. 239-251; Ayrıca bkz. Jennifer S. Geyer, Attachment Source in Relationship to Perceived Stress as Mediated by Social Comparison, Northcentral University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Prescott Vally-Arizona, 2013, ss. 81-91.

Babalarının dini inanç ve tutumlarının çok az özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının çok fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlarla tutarlı bir şekilde ergenler üzerine yapılan bir araştırmada, ergenlerdeki fazlaca özgürlükçü dini tutuma sahip baba algısının negatif Tanrı tasavvurlarının yüksek çıkmasına sebep olduğu görülmüştür.⁵²³ Bu sonuçlar daha önceki verilerle uyumlu bir şekilde Türk toplumunda babadan beklenen kontrol edici ve sahiplenici tavrın Allah'a bağlanma davranışında Allah'tan da beklendiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Çünkü Türk örnekleme anne ve babanın tutum ve davranışlarında bireyi çok fazla özgürlükçü ve serbest bırakmasını istememekte, bilakis Batı kültüründe yapılan araştırmaların aksine anne ve babadan koruyucu ve kollayıcı tavrı her zaman göstermesini beklemektedir. Bu tutumlar ebeveynin gençten istediği, aynı zamanda dürüst ve terbiyeli olma beklentisinin de bir yansıması olarak düşünülebilir.⁵²⁴

Ebeveynlerin dini inançları ve çocuklarını eğitimine etkileri üzerine yapılan bir araştırmada, agnostik, ateist, Hıristiyan, Yahudi, Budist ve Müslüman ebeveynlere dini inançları ve çocuklarının hem genel eğitim hem de dini eğitimlerinde bunun etkileri sorulmuştur. Ebeveynlerden alınan cevaplara göre çocukların eğitiminin çok önemli olduğu ve dinin bunu ebeveynden beklediği cevabı en yüksek oran Müslüman örneklemede görülmüş, Müslüman örnekleme Yahudi örnekleme takip etmiştir.⁵²⁵ Görgün ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları bir araştırmada babanın çocuğuyla ilgili olması ve yeterli kontrolü sağlamasının gençlerin kötü alışkanlıkları ve madde kullanımında koruyucu rol oynadığı sonucu bulunmuştur.⁵²⁶

Bizim kültürümüzde ebeveynler demokratik ve özgürlükçü tutumları benimzediklerini ifade etseler de çocuklarını denetlemekten ve davranışlarını yönlendirerek kontrolü elde tutmaktan vazgeçmemektedirler. Daha da önemlisi kültürümüzde baba modeli, çocuklar için hem kural koyucu, hem de otorite figürünü temsil ettiği için, gençlerin psikolojik gelişiminde ve davranış biçimlerinde etkin bir rol oynamakta, bağ-

⁵²³ Bkz. Akyüz, a.g.t., s. 109.

⁵²⁴ Bkz. Nacak ve Ark., a.g.m., s. 95-96.

⁵²⁵ Bkz. J. Goodall, K. Ghent, "Parental Belief and Parental Engagement in Children's Learning", *British Journal of Religious Education*, Vol.36, No. 3, 2014, s. 332-352.

⁵²⁶ Bkz. S. Görgün, A. Tiryaki, M. Topbaş, "Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanma ve Anne Babaya Bağlanma Biçimleri", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S. 11, 2010, ss. 305-312.

lanma stillerini de doğrudan etkilemektedir. Her ne kadar anne-baba çocuk ilişkisini inceleyen literatürde otoriter, ilgisiz ve baskıcı ebeveyn tutumlarının sosyal kaygı ve yakın ilişkilerden kaçınma üzerinde önemli etkilerinin olduğu gösterilse de Türk kültüründe babadan koruyucu-istekçi ve çok baskıcı olmayan bir otorite tavrı beklenmektedir. Çünkü geleneksel Türk ailesinin sıkı disiplinin yanı sıra, sıcaklık ve sevgiyi kapsayan özellikleri ve değerleri vardır. Aynı zamanda, ülkemizde çocuk yetiştirme stillerine bakıldığında hem geleneksel değerlerin hem de ebeveynin dini inançlarının çocuk yetiştirme davranışları üzerinde etkili olduğu görülür. İslam dininin inanç ve değerlerini içselleştirmiş ebeveynler doğal olarak bu inançlar doğrultusunda bir ebeveynlik tutumu geliştirmektedirler. Hatta çocuk yetiştirme stilleri açısından dindarlık ve geleneksel değerler büyük ölçüde birliktelik göstermektedir denilebilir.⁵²⁷

Birçok araştırmada Müslüman örneklemin Tanrı imgesinden farklı olarak, zaman zaman da benzer şekilde, Yahudi-Hıristiyan ailelerde babanın disiplin tarzının bireyin Tanrı imgesi üzerinde oldukça anlamlı bir etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dindarlık ve otoriter ebeveynlik arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Anne dindarlığı ile otoriter ebeveynlik arasında da negatif bir ilişki görülmüştür. Güven verici ve destekleyici baba imgesinin, otoriter baba imgesinin tersine seven, affeden, güven veren ve hazır bulunan bir Tanrı imgesi oluşturduğu görülmüştür.⁵²⁸ Yahudi-Hıristiyan kültüründe ebeveyn disiplini ve Tanrı imgesi üzerine yapılan bir araştırmada, çocukları tarafından güvenilir olarak algılanan, güven sağlayan babaların, erkek çocukların Tanrı imgeleri üzerinde benzer şekilde seven, affeden ve güven veren bir Tanrı imgesi oluşturabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Otoriter, aşırı serbest ve ilgisiz-ihmkâr babaların ise güvensiz- kaygılı bağlanmaya yol açtığı görülmüştür. Kızlarda ise bu ilişkilerle ilgili veriler daha karmaşık ve net gözükmemektedir. Kızların Tanrı imgesi üzerinde ilgisiz-ihmkâr babalar, denetleyen, otoriter ve aşırı serbest tutumlara sahip babalara göre biraz daha fazla seven, affeden, güven veren ve hazır bulunan Tanrı algısı oluşturabilmektedirler. Fakat bu farklar çok yüksek ve çok anlamlı gözükmemektedir.⁵²⁹ Aynı araştırmada kızların Tanrı imgesi ile ilgili farklı bir bulgu olarak, kızların Tanrı imgele-

⁵²⁷ Bkz. G. A. Acevedo, C. G. Ellison, M. Yılmaz, "Religion and Child-Rearing Values in Turkey", *Journal of Family Issues*, XX(X), 2013, ss. 1-29.

⁵²⁸ Bkz. M. L. Gunneo, E. M. Hetherington, D. Reiss, "Parental Religiosity, Parenting Style, and Adolescent Social Responsibility", *Journal of Early Adolescence*, Vol.19, No. 2, 1999, ss. 199-225.

⁵²⁹ H. T. Grace, D. Uata, "The Impact of Parental Discipline on the Image of God", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.15, No. 7, 2012, ss. 677-688.

ri üzerine ebeveynlerin disiplin stillerinden daha çok mutlu bir aile algısının etkin olması gösterilmektedir. Cinsiyetlere göre değerlendirildiğinde erkeklerin benlik saygılarını yükseltmek için destekleyici ve güven verici bir baba figürüne ihtiyaçları varken, kadınların ise benlik saygılarını yükseltmek için mutlu bir aile figürüne ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir.⁵³⁰

Alanyazını değerlendiren birçok araştırmada da güvensiz ve otoriter ebeveynlere göre, güven veren ve destekleyici ebeveynlere sahip çocuklar daha olgun, daha bağımsız, daha sosyal ve arkadaşlık ilişkilerinde daha başarılı çocuklar olmaktadır. Anne ve baba çocuğuna karşı olumlu tutumlara sahipse Tanrı da pozitif algılanmaktadır. Katı, sert ve aşırı disiplinli ebeveyn davranışları Tanrı'nın da otoriter ve sert olarak algılanmasına yol açarak aynı zamanda bu Tanrı imgesi kızgın, cezalandırıcı ve merhametsiz olarak görülmektedir. Bu çocuklar Tanrı'ya yakınlık hissedememekte, günahkârlık ve günahkârlık duygusundan da ileri derecede kaçınılmaktadırlar.⁵³¹ Bizim de kullandığımız Rowatt ve Kirkpatrick'in oluşturduğu Tanrı'ya bağlanma (Attachment to God) ölçeğiyle yapılan bir araştırmada, ebeveynlerine güvenli bağlanan bireylerin Tanrı'ya da güvenli bağlandığı, aynı zamanda bağlanma sisteminin dengeleme (correspondence) hipotezinin desteklendiği görülmüştür. Bu araştırmada manevi dengesizlikle hem ebeveynlere hem de Tanrı'ya güvensiz bağlanma arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı araştırmada tevazu-alçakgönüllülük ile hem güvenli bir geçmiş bağlanma yaşantısı hem de Tanrı'ya güvenli bağlanma arasında pozitif bir ilişki gözlenmiştir.⁵³² Genç bireylerin dini hayatlarının ebeveynlerinin dini hayatlarına benzediği, dini sorumluluk, dini bağlılık ve dini pratiklerinin hem ebeveynlerinin hem eğitimlerinin bir sonucu olarak geliştiği görülmektedir. Gençlerin dini inançları ile anti sosyal davranışlar, suç, erken hamilelik ve riskli davranışlar arasındaki ilişkileri inceleyen oldukça fazla araştırma bulgusuna göre güven veren, zorlamayan ve çocuğunun dini

⁵³⁰ Grace & Uata, a.g.m., s. 680-688, Benzer sonuçlar için bkz. Duane F. Reinert, Carla E. Edwards, "Attachment Theory and Concepts of God: Parent Referencing Versus Self-Referencing", October-December, 2014, ss. 1-9, DOI: 10.1177/2158244014560547.

⁵³¹ Bkz. Rito Baring, "Children's Image of God and Their Parents: Explorations in Children's Spirituality", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.17, No. 4, 2012, ss. 277-289; Pehr Granqvist, Cecilia Jungdahl, Jane R. Dickie, "God is Nowhere, God is Now Here: Attachment Activation, Security of Attachment, and God's Perceived Closeness among 5 - 7-Year-Old Children from Religious and Non-Religious Homes", *Attachment & Human Development*, 9(1), 2007, ss. 55-71.

⁵³² Bkz. P. J. Jankowski, S. J. Sandage, "Attachment to God and Humility: Indirect Effect and Conditional Effects Models", *Journal of Psychology Theology*, Vol.42, No. 1, 2014, s. 70-82.

gelişimini eğitimle destekleyen ebeveynlerin çocukların hem kişilik hem de din ve Tanrı tasavvurları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür.⁵³³

Yahudi-Hıristiyan kültüründe yapılan bazı araştırmalara göre bireyin Tanrı imgesi üzerinde etkili olan ebeveyn tutumlarında, Müslüman kültüründen daha farklı cinsiyet farklılıkları görülmektedir. Örneğin bir araştırmada erkeklerin Tanrı imgesinin şekillenmesinde çocukluk yıllarındaki ebeveyn davranış stillerinin anlamlı etkisi gözlenirken, kadınların Tanrı imgesi üzerinde ebeveyn davranış stillerinin çok fazla anlamlı etkileri gözlenmemiştir. Daha da önemlisi, erkeklerin Tanrı imgesi üzerinde ebeveynlik stillerinin etkisi baba davranış stilinde daha da anlamlı ve belirgin hale gelmektedir. Hâlbuki erkeklerin Tanrı imgesi üzerinde annenin ebeveynlik stiline çok az etkisi bulunmaktadır. Bunun bir sebebi olarak bireyin Tanrı imgesi üzerinde, Yahudi-Hıristiyan kültüründe babadan gelen disiplinin anneden gelen disiplinden daha fazla etkili olması görülmektedir çünkü özellikle Hıristiyan kültüründe Tanrı bir baba gibi algılanmaktadır. Batı kültürlerinde bireylerin erken dönem ana babaya bağlanma geçmişi üzerine yapılan birçok araştırmaya göre, anne çocuk ilişkileri ve çocuğun güvenli bağlanma gelişiminde annenin babaya göre daha önemli bir yere sahip olduğu görülse de bağlanma davranışının niteliği üzerinde babanın kontrol-denetleme-disiplin ve yönlendirme kabiliyetinin daha etkin olduğu görülmektedir.⁵³⁴ Babanın bağlanma sistemi üzerinde oluşturduğu bu etki, bağlanma kuramının benzerlik-uygunluk hipoteziyle uyumlu bir şekilde Tanrı'yla ilişkilere yansıtılmaktadır. Bu yüzden Hıristiyan bireylerin kendi biyolojik baba imgeleri ile Tanrı imgeleri arasında bir ilişki ve bağ kurmaları oldukça kolay gözükmektedir.⁵³⁵

Ebeveyn dindarlığının çocuk yetiştirme amacı ve stilleri üzerine etkilerini inceleyen bir araştırmada, ebeveyn dindarlığının, koruyucu, kontrol edici ebeveynlik ve

⁵³³ Bkz. Janet Goodall, "Parental Belief and Engagement: How Do They Interact?", *Journal of Beliefs & Values*, Vol.34, No. 1, 2013, ss. 87-99; Simone A. de Roos, "Young Children's God Concepts: Influences of Attachment and Religious Socialization in a Family and School Context", *Religious Education*, Vol. 101, No. 1, 2006, ss. 84-103.

⁵³⁴ K. Grossmann, K. E. Grossman, E. Fremmer-Bombik, H. Kindler, H. Scheuerer-Englisch, P. Zimmermann, "The Uniqueness of the Child-Father Attachment Relationship: Fathers' Sensitive and Challenging Play as a Pivotal Variable in a 16-Year Longitudinal Study", *Social Development*, 11, 2002, ss. 307-331; K. Grossmann, K. E. Grossman, H. Kindler, P. Zimmermann, A Wider View of Attachment and Exploration: The Influence of Fathers and Mothers on the Development of Psychological Security From Infancy to Young Adulthood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Second Edition, New York, Guilford Press, 2008, ss. 857-879.

⁵³⁵ Bkz. Grace & Uata, a.g.m., ss. 679-685.

çocuk yetiştirme stilleri üzerinde beklenen etkileri gözlenememiştir. Aynı araştırmada koruyucu ve kollayıcı ebeveynlik puanlarında cinsiyete göre kadınların puanları erkeklerle göre daha yüksek bulunmuştur. Bunun yanında ebeveynlik tutumlarında baskıcı olmayan ve çocuğun özerkliğine müdahale etmeyen ebeveyn olarak anne daha belirgin bir etkiye sahip görünmektedir. Alman örneklem üzerine yapılan bu araştırmada dindarlığın çocuk yetiştirme üzerine etkilerinin direkt değil de indirekt olarak görülmesinin birçok sebebi görülmektedir. Bu sebeplerden en belirgin olanı Alman ebeveynlerin yüksek eğitim oranlarının artması ve kiliseye gitme ve dini bir topluluğa katılımın düşmesi gösterilmektedir. Birçok araştırma da kiliseye, camiye düzenli katılım ve dini bir cemiyete üyelik ve aktif görev almanın hem bireysel dindarlığı hem de dini tutum ve davranışları artırdığı rapor edilmiştir. Bu bağlamda günümüz Alman yetişkinlerin gençlik dönemlerine oranla daha az kiliseye gittikleri ve daha az dini topluluklara katıldıkları tespit edilmiştir. Sosyal bütünleşme (social integration) kuramına göre bu ebeveynler, yeterli düzeyde dini topluluklara katılmadıkları için özel-ayrıntılı dini mesajlar ve amaçlar onlar için çocuk yetiştirme tutum ve davranışları için anlamlı olmaktadır.⁵³⁶

Babalarının dini inanç ve tutumlarının biraz özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının çok fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (Yİ-YE) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre, babaların dini inanç ve tutumlarında çok fazla baskıcı, otoriter ve denetleyici bir tutum sergilemeleri, öğrencilerin yakın ilişkilerinde de kaygılı ve kaçınan bir bağlanma gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Babalarının dini inanç ve tutumlarının biraz özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, İlişkiler Anketinin (İA) korkulu boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu sonuç da yukarıdaki sonuçları destekler nitelikte olup; katı sert ve korkutucu dini tutumların yakın ilişkilerde endişeli ve korkulu bir ilişki modeline yönelttiği düşünülebilir. Güler'in araştırmasında da bizim sonuçlarımızla benzer şekilde, Tanrı algısı ile benlik algısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre bire-

⁵³⁶ Bkz. Paul Vermeer, "The Impact of Parental Religiosity on Parenting Goals and Parenting Style: Dutch Perspective", *Journal of Beliefs & Values*, Vol.32, No. 1, 2011, ss. 69-84.

yin Tanrı algısı olumlu yönde arttıkça, benlik algısı da olumlu yönde değişim göstermektedir. Çünkü sevgi yönelimli Tanrı algısı olan bireylerin kendilerini daha olumlu, korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin ise kendilerini daha olumsuz algıladıkları düşünülmektedir. Yine aynı araştırmada korkulu bağlanmanın bir özelliği olan günahkârlık duygusu ile Tanrı algısı arasında ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tanrı algısı olumlu şekilde yükseldikçe günahkârlık düzeylerinin azaldığı görülmüştür.⁵³⁷ Buna göre Tanrı'ya güvensiz bağlanan, kaçınan ve korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin benlik saygıları daha düşük olduğu ve affedilmeyeceklerini düşündüklerinden günahkârlık duygusunu daha fazla yaşadıkları söylenebilir.

⁵³⁷ Güler, Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu Güler, s. 138.

Tablo 26. Anne Dini İnanç ve Tutumları F-testi Sonuçları

	Katı/Sert			İlmlı/Orta yollu			Özgürlükçü/Serbest		
	F	p	Post Hoc	F	p	Post Hoc	F	p	Post Hoc
1-TBÖ-Kaçınma	,732	,570	-	5,206	,000	3>5	3,325	,010	5>4
2-TBÖ-Kaygı	1,813	,124	-	1,364	,245	-	,125	,974	-
3-YİYE-Kaçınma	,676	,609	-	,384	,820	-	5,202	,000	5<1=2=3
4-YİYE-Kaygı	4,213	,002	1<3	1,071	,370	-	4,051	,003	
5-İA-Güvenli	1,921	,105	-	,365	,833	-	2,832	,024	5<1=3
6-İA-Kayıtsız	1,313	,263	-	,304	,876	-	,975	,420	-
7-İA-Saplantılı	4,892	,001	1<3=5	1,328	,258	-	,293	,883	-
8-İA-Korkulu	,304	,876	-	,072	,990	-	1,557	,184	-
9-TİA-Güvenli	,443	,777	-	5,811	,000	5>2=3	1,614	,169	-
10- TİA-Kaygılı/Düşünceli	1,612	,169	-	1,492	,203	-	1,056	,377	-
11- TİA-Kayıtsız	1,900	,109	-	2,080	,081	-	2,375	,051	-
12- TİA-Korkulu	1,334	,255	-	1,012	,400	-	1,011	,401	-

* Tukey testi kullanılmıştır

Tablo 26'nın Varyans Analizi (ANOVA), diğer adıyla, F-testi sonuçlarına göre, annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok az katı/sert olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının biraz katı/sert olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaygı boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, babaların dini inanç ve tutumları ile benzer şekilde annelerin dini inanç ve tutumlarını özgürlükçü ve serbest olarak değerlendiren öğrencilerin, yakın ilişkilerinde kaygı ve stresten uzak, güvenli bağlanma gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Yine bu bulgulara benzer şekilde annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok az katı/sert olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının biraz ve çok fazla katı/sert olduğunu belirten öğrencilere nazaran, İlişki Anketinin (İA) saplantı boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu iki ölçekten elde edilen bulgular hem Allah'a bağlanma hem de yakın ilişkilerde yaşanan güvenli bağlanma stilleri ile gençlerin olumlu psikolojik gelişimleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir.

Bağlanma kuramının temel unsurlarından içsel çalışan modellere (internal working models) göre güvenli bağlanan kişiler erken çocukluk yaşantılarında anne ya da bakım veren kişiyle kurdukları olumlu bağların içsel temsillerini yeni ilişkilerine de yansıtarak bu temsillerin, olumlu, güvenli ve sağlıklı olması sebebiyle diğer insanlarla da olumlu, sağlıklı ve samimi ilişkiler kurabilmektedirler. Aynı şekilde bu gençler Tanrı'ya da güvenli bağlanmakta, Tanrı'ya güvendiklerini ve onunla yakın kişisel ilişkide olduklarını düşünmektedirler. Güvenli bağlanmanın bu sonuçları erken dönem empirik araştırmalardan günümüze kadar yapılan pek çok araştırma bulgusuyla da desteklenmiştir. İlk bağlanma araştırmalarından biri olan Kirkpatrick ve Shaver'ın araştırmasına göre ebeveynlerine güvenli bağlanan bireyler, güvensiz bağlanan bireylere göre Tanrı'yı daha sevecen, daha az denetleyici-otoriter ve kendilerine daha yakın hissetmektedirler (%82).⁵³⁸ Bağlanma kuramına göre özellikle, anneleri güvenli bağlılık gösteren çocukların Tanrı tasavvurlarının da güvenli geliştiği ve bu çocukların Tanrı ile ilgili duygularının pozitif ve sıcak olduğu görülmektedir. Güvensiz bağlılık gösteren annelerin çocuklarının Tanrı tasavvurları ise daha kaçınan ve mesafeli duygularla şekillen-

⁵³⁸ Mary-Allen Madigan, A Correlational Study on Parental Attachment and Spiritual Development of College Students, University of Nebraska, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lincoln/Nebraska, 2008, ss. 122-125; Kirkpatrick & Shaver, "An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", ss. 266-275.

mektedir. Bu bağlamda çocukların Tanrı'ya bağlanma stillerinde annenin bağlanma stiline doğrudan etkili olduğu söylenebilir.

Liseli gençlerin bağlanma stilleri üzerine yapılan bir araştırmada, anne babasına güvenli bağlanan gençlerin daha sağlıklı iletişim yolları kurabildikleri ve yaşadıkları çatışmaları daha empatik davranarak çözebildikleri görülmüştür. Hâlbuki güvensiz bağlanan gençler yakın ilişkilerde yaşadıkları çatışmalarını çözememekte ve daha saldırgan davranışlarda bulunmaktadır.⁵³⁹ Anne ile kurulan yakın ilişkilerin niteliğinin bireyin hem diğerleriyle kuracağı yakın ilişkileri hem de Allah ile kuracağı iletişimi önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Korkmaz'ın araştırmasında Tanrı'ya bağlanma stilleri ve Tanrı'yla ilişki bağlamında, annelik tutum ve davranışları ile anne eğitim düzeyinin oldukça belirgin rol oynadığı görülmüştür. Anne eğitim düzeyi arttıkça dini uygulamalar, Tanrı ile ilişkiler, Tanrı algısı, Tanrı'ya bağlanma gibi dini bağlılık ya da dindarlık unsurlarında azalma gözlenmiştir. Bu araştırmada anne eğitiminin yüksekliği dini uygulamaları, Tanrı ile ilişkileri, Tanrı algısını olumsuz yönde etkilemiştir. Korkmaz'ın sonuçlarına göre, annenin eğitim düzeyi ile Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma, boyun eğicilik ve Tanrı algısı arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Annenin eğitim durumu yükseldikçe Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma, boyun eğicilik ve Tanrı algısı puanları düşmektedir.⁵⁴⁰

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının biraz ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok fazla ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Üniversite öğrencileri özellikle anneden daha sıcak, ilgi gösteren ve destekleyici ebeveynlik beklemektedirler. Türk aile modelinde babanın otoriter ve baskıcı tutumları, babalık etme hakkı ve geleneksel beklentilerle kısmen de olsa toleransla karşılanırken, annenin baskı ve otoriter tavırları gençler tarafından daha fazla tepki ve üzüntüyle karşılanmaktadır. Buna göre annelerine güvenli değil de kaçınan bağlanma gösteren gençler, Allah'ın onlara karşı tutarsız ve ilgisiz tutuma sahip olduğunu düşünürler. Kendilerini sevgi ve ilgiye değer bulmazlar. Hatta

⁵³⁹ Bkz. B. Kaplan, E. Ş. Aksel, "Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, C.I, S. 1, 2013, ss. 20-49.

⁵⁴⁰ Korkmaz, a.g.t., ss. 91-95; Ayrıca bkz. Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkiler", *Marife*, Yıl. 7, S. 1, 2007, ss. 221-247.

Allah'ın insanlara çok mesafeli olduğunu, insanların sorunlarıyla çok az ya da hiç ilgilenmediğine inanırlar. Kaçınan bağlanma gösteren bu gençler yüksek oranda dini tatminsizlik gösterdiklerinden kendi problemlerini kendi başlarına, Allah'ın yardımı olmadan çözebileceklerini düşünürler.

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok fazla ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının az ve biraz ılımlı/orta yollu olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçları destekler nitelikte Çınar'ın Tanrı'ya bağlanma araştırmasına göre, örneklemin annelerine yönelik öznel dindarlık algıları ile Tanrı'ya güvenli bağlanma tarzı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre annenin dindarlığı arttıkça Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının da arttığı görülmüştür.⁵⁴¹ Anne dindarlığı ve Tanrı'ya güvenli bağlanma ilişkisinde, annenin de hem ebeveynlerine hem de Tanrı'ya güvenli bir bağlanma gerçekleştirmiş olması önemli noktalardan birisidir. Allah'la kurulan güvenli bağlanmada hem kişinin kendisiyle ilgili hem de Tanrı ile ilgili olumlu bir bakış açısı ve inancı vardır. Allah'a güvenli bağlanan gençler Allah tarafından terk edilme ve yalnız bırakılma endişesi taşımazlar. Allah'ı her zaman güvenilir görerek, sıkıntılı zamanlarında sığınacak bir yer olarak görürler. Allah'a bağlı ve bu ilişkiden memnun olduklarından onunla sıcak, samimi ve yakın ilişkiler geliştirebilmek için yoğun çaba gösterirler. Öğrenciler annelerine güvenli bir bağlılık gösterdikleri ve annelerinin dini inanç ve tutumları ılımlı, sevgiye dayalı ve dengeli ise, Tanrıyla ilişkileri de sevgiye dayalı, ılımlı ve güvenli gerçekleşmektedir.⁵⁴²

Uysal ve arkadaşlarının ergenlerin Tanrı algıları üzerine yaptıkları araştırmalarında, ergenlerin ebeveyn öznel dindarlık algı düzeylerinin yalnızca Tanrı algısının "yakın ve koruyucu Tanrı" algısı alt boyutunda bir farklılaşmaya neden olduğunun ve bu farklılaşmanın sadece annelerini oldukça dindar ve çok dindar olarak algılayan ergenler arasında geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uysal ve arkadaşları bu sonuçları,

⁵⁴¹ Çınar, a.g.t., s. 87-88; Ayrıca bkz. Yurdağül Konuk, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 1994, s.77.

⁵⁴² C.N.Kimball, C. J. Boyatzis, K. V. Cook, K. C. Leonard, K. S. Flanagan, "Attachment to God: A Qualitative Exploration of Emerging Adults' Spiritual Relationships with God", *Journal of Psychology Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, s. 175-188; Heuikwang J. Shin, "Asian-American College Students' Parental Attachment and Their Relationship with God", *Christian Education Journal, CEJ: Series 3*, Vol.6, No. 2, 2009, ss. 354-375.

anneninin dindarlığının ergen için güven ve şefkat kaynağı olduğu; özellikle dindarlık düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarının Tanrı'yı daha bağışlayıcı, kendilerine daha yakın ve zor durumlarda yardımcı olarak gördükleri şeklinde yorumlamışlardır.⁵⁴³

McDonald ve arkadaşları benzer şekilde ebeveyn otoriteryanizmi ve anne-aşırı korumacılığının Tanrı'ya kaygılı bağlanma oranları ile pozitif ilişkisini bulmuşlardır. Otoriter ve baskıcı dindarlık tutumlarına sahip ebeveynlerden gelen bireyler hem terk edilme korkusu taşımakta hem de Tanrı tarafından sevilip sevilmediği hususunda kaygı duymaktadırlar. Otoriter ve baskıcı babaya sahip bireylerin Tanrı'ya çok büyük zorluklarla güvенеbildikleri ve Tanrı'ya yakın olmaktan kaçındıkları gözlenmiştir. Bu sonuçlar otoriter ve baskıcı babaların Tanrı'ya korkulu bağlanmaya yol açarken, otoriter ve baskıcı annelerin ise Tanrı'ya endişeli-yapışkan bağlanma stili oluşturduklarını göstermektedir.⁵⁴⁴ Bir başka araştırmada Kirkpatrick ve Shaver, anne dindarlığının genel olarak araştırmaya katılanların mevcut dindarlığıyla yakından ilişkili olduğunu görmüşlerdir. Dikkat çekici bir şekilde, nispeten, annelerinin dindar olmadığını bildiren kişiler arasında sayılan kaçınmalı bağlanma grubunun, güvenli ve kaygılı- kararsız bağlanma grubuyla karşılaştırıldığında; Tanrı'yla kişisel bir ilişkiye inanma, kişisel bir Tanrı'ya inanma, kiliseye gitme ve yetişkin dini teslimiyet/bağlılık açısından en yüksek seviyede yer aldıkları sonucu elde edilmiştir.⁵⁴⁵ Çocukların dine yaklaşımlarının gelişmesinde annelerin dine bakışlarının ne denli belirleyici olduğunu gösteren bu veriler; özellikle Allah'a güvenli bağlanmanın oluşmasında anne dindarlık tutum ve davranışlarının oldukça önemli olduğunu ortaya koyan bizim araştırmamızı destekleyen sonuçlar göstermektedir.

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar Türk örneklemin Batı örnekleminde farklı olarak ebeveynlerin dini inanç ve tutumlarında çok fazla

⁵⁴³ Bkz. V. Uysal, S. N. Batan, S. Baş, H. Zafer, "Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı ve Umud Düzeyleri Arasındaki İlişkiler", *Marmara Ü. Öneri Dergisi*, C.II, S. 42, 2014, ss. 221-237; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, Diyanet İş. Baş. Yay, 1983, ss. 166-172; Benzer sonuçlar için bkz. R. Cassibba, P. Granqvist, A. Costantini, "Mothers' Attachment Security Predicts Their Children's of God Closeness", *Attachment & Human Development*, Vol.15, No. 1, 2013, ss. 51-64.

⁵⁴⁴ Bkz. McDonald ve Ark., a.g.m., ss. 24-25.

⁵⁴⁵ Kirkpatrick & Shaver, *Attachment Theory and Religion*, ss. 268-273.

özgürlükçü, ilgisiz ve serbest olmalarının öğrencilerin Tanrıya bağlanmalarını negatif olarak etkilediğini göstermektedir. Türk aile modelinde sıkı bir disiplin anlayışı olsa da özellikle annenin gösterdiği şefkat ve sevginin ailedeki sıkı disiplinin bazı olumsuz etkilerini ortadan kaldırdığı görülmektedir. Buna göre bizim kültürümüzde ailelerin hem koruyucu hem denetleyici özellikler taşıdığını, ancak çocuğun sağlıklı gelişmesinde en önemli gereksinimi olan sevgiyi de verdikleri söylenebilir.⁵⁴⁶ Araştırmanın daha önceki bulgularıyla da tutarlı bir şekilde, Ulukaya ve Bilge'nin üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada elde ettikleri korelasyon katsayılarına göre bizim araştırma verilerimizi destekler nitelikte, batıda yapılan çalışmaların aksine, üniversite öğrencilerinde anne sıkı denetimi-kontrolü ve baba sıkı denetimi-kontrolü ile akademik erteleme eğilimi arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yani anne ve baba sıkı denetimi-kontrolü arttıkça akademik erteleme eğilimi azalmaktadır.⁵⁴⁷

Bu sonuçlara göre Türk kültüründe ana-baba sıkı denetimi-kontrolünün gençler tarafından, Batılı akranlarının tersine, özerkliğe ve bireyleşmeye karşı olumsuz bir tutum olarak algılanmadığı söylenebilir. Ebeveyn tutumları ile ilgili alanyazının verdiği sonuçlarla birlikte Türk örneklem, özellikle anneden ama aynı zamanda da babadan hem kişisel gelişiminde hem de Tanrıyla ilişkilerinde fazlaca koruyucu, kollayıcı ve güven verici bir tutum beklemektedir. Bu dikkat çekici bulgulara rağmen yine de otoriter ana-baba tutumlarının sert ve baskıcı olduğu durumlarda, gencin psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkileyeceği her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü Türk kültüründe ebeveyn sıkı denetimi-kontrolü genel olarak olumsuz algılanmasa da, sıkı denetimle birlikte düşük kabul ve ilgi gösterildiğinde çocuğun psikolojik sağlığı olumsuz etkilenip, yakın ilişkileri ve bağlanma davranışı olumlu gelişme gösteremeyebilir.

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok az, az ve biraz özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterinin (YİYE) kaçınma boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin annelerinin dini inanç ve tutumları oldukça özgürlükçü ve serbest ise bu gençlerin yakın ilişkilerinde de daha rahat, kaygıdan uzak ve güvenli bir bağlanma ger-

⁵⁴⁶ Bkz. Güzin Subaşı, "Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Kaygıyı Yordayıcı Bazı Değişkenler", *Eğitim ve Bilim*, C.XXXII, S. 144, 2007, ss. 3-15.

⁵⁴⁷ Bkz. Ulukaya ve Bilge, a.g.m., ss. 89-102.

çekleştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Hem ülkemizde yapılan araştırmalarda hem de batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda anne-babanın kişisel tutum ve davranışlarıyla dini inanç ve tutumlarında hoşgörülü, sıcak ve içten(warmth) olması Tanrı'ya güvenli bağlanmayla, tersine soğuk ve mesafeli olması ise Tanrı'dan kaçınma ile ilişkili görülmektedir.⁵⁴⁸ Ülkemizde çocukların Allah tasavvuru üzerine yapılan bazı araştırmalarda, ebeveynler tarafından cezalandıran ve azap eden bir Allah imgesi yerine sevgi diliyle anlatılan bir Allah imgesinin tanıtılması neticesinde çocuklarda Allah'tan korkma ve çekinme davranışlarına pek rastlanmamıştır. Bu çocukların Allah'la ilgili düşünceleri "Onun büyüklüğü, güzelliği, iyiliği ve çocukları sevindirecek bir varlık" olduğu şeklinde olumlu bir Allah tasavvuru şeklinde gözlenmiştir.⁵⁴⁹

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok fazla özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının çok az ve biraz özgürlükçü/serbest olduğunu belirten öğrencilere nazaran, İlişkiler Anketinin (İA) güvenli boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre öğrencilerin babalarından biraz daha farklı olarak annelerin zaman zaman dini inanç ve tutumlarında çok fazla özgürlükçü, ilgisiz ve serbest olması, öğrencilerin ilişkilerinde güven problemi doğurabilmektedir. Türk örnekleme genel olarak babayı, biraz da otorite olarak koruyan, kollayan ve temel güven veren olarak görse de, daha çok sıcaklık ve sevgi nesnesi olarak görülen anneler de babaların bu psikolojik görevini üstlenmekte, Allah gibi koruyan, gözeten, şefkat ve merhamet üssü olarak görülebilmektedir.

Annelik tutumlarıyla ilgili yapılan bir araştırmada bizim kültürümüzde yüksek eğitilmiş anneler de çocuklarının tümüyle bağımsız olmasını istememekte, tıpkı düşük eğitilmiş anneler gibi onlarda çocuklarının kendileriyle sıcak bağlar kurmasını ve bu bağı sürdürmesini beklemektedirler.⁵⁵⁰ Türk anneler çocuklarının aileden duygusal olarak kopmasını, bağların zayıflamasını ve gencin tamamen özgür kalmasını istememek-

⁵⁴⁸ Bkz. McDonald ve Ark., a.g.m., s. 25-26; Kirkpatrick & Shaver, Attachment Theory and Religion, ss. 266-274.

⁵⁴⁹ Bkz. Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XIII, S. 2, 2004, ss. 59-80; Mualla Yıldız, "İlköğretim Öğrencilerinin (4-7 sınıflar) Tanrı İmgesi İle İlişkili Bazı Faktörlerin İncelenmesi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(11), 2012, ss. 57-68; Saffet Kartopu, Hasan Tanrıverdi, "Dini Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol.6 Issue 7, 2013, ss. 621-656; Ahmet Albayrak, Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği (İ.H.L. Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (ed.) H. Hökelekli, İstanbul, Dem Yayınları, 2006, ss. 386-396.

⁵⁵⁰ Bkz. Yağmurlu ve Ark., a.g.m., ss. 1-15.

tedir. Bu tutumlarla yetiştirilen çocukların da ileride ailelerinin bu bağlılığı sürdürme isteğine genellikle olumlu cevap verdiği, karşılık görmediğinde ise stres ve kaygı duydukları söylenebilir. Türk aile yapısında modernlikle birlikte her ne kadar ciddi değişimler ve geleneksel değerlerden kopuşlar gözlenirse de, anne babalar hala daha çocuğa sevgi, şefkat, koruma ve kontrolü birlikte göstermektedirler. Bu sonuçlar Türk üniversite öğrencilerinin batıdaki akranlarından farklı olarak, her ne kadar kişisel özerkliklerini isteseler de genellikle ebeveynlerinden koruyucu ve destekleyici tutum ve davranışlar bekledikleri şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

SONUÇ

Bu araştırmanın ilk amacı, Tanrı'ya bağlanma ve yakın ilişkilerle ilgili ölçeklerin hem Batı kültürlerinde ve uzak doğu ülkelerinde hem de en azından genel bağlanma stilleriyle ilgili olarak ülkemizde birçok araştırmada kullanılmasına rağmen, adaptasyon ve güvenilirlik-geçerlik çalışmaları yapılarak Türk örneklem üzerinde sınanması olmuştur. Hemen ardından araştırmada kullanılan iki Tanrı'ya bağlanma ölçeği ile iki yakın ilişkiler ve bağlanma ölçeği boyutlarının, üniversite öğrencilerinin yakın ilişkilerinde algıladıkları ana baba tutumları ile ana babadan algıladıkları dini tutum ve davranışların karşılıklı ilişkilerinin sonuçları yorumlanmıştır. Alanyazında en fazla kullanılan Tanrı'ya bağlanma ölçekleri ve yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin Türk kültürü ve İslam dini geleneğine uygulanabilirliği araştırmanın ana problemini teşkil etmiş, Batı kültüründe geliştirilen bu ölçeklerin Müslüman bireyin Allah tasavvurunun genel özelliklerine uygunluğu çok dikkatli bir şekilde incelenerek, ölçekler ciddi bir değerlendirme ve adaptasyon sürecinden geçirilmiştir. Aynı zamanda bağlanma kuramının temel kavramları da gözden geçirilerek farklı kültürel yapı ve yaşam tarzına göre nasıl olması gerektiği yeniden değerlendirilmiş, ölçeklerdeki pek çok kavram ve ifade ülkemiz bağlamında yeniden kurgulanmıştır. Bağlanma kuramının gelişimi, temel ilke ve yöntemlerinin özgün formlarında olduğu gibi İslam dini ve Türk kültüründe kullanılamayacağı ve kuramın tutarlılığının bozulmadan mümkün olduğunca Türk kültürü ve İslam dini geleneğine uygulanması gerektiği bu araştırmanın metodolojik yönelimi olmuştur. Bu bağlamda araştırma sonuçlarına göre, hem Tanrı'ya bağlanma ölçeklerinin hem de yakın ilişkilerle ilgili ölçeklerin örneklem grubunun tutumlarını her iki boyutta da güçlü bir şekilde ölçebildiği görülmüştür.

Çalışmanın ilk aşamasında daha önce de belirtildiği gibi “Tanrıya Bağlanma Ölçeği” ilk kez Türkçe literatürde kullanılacağı için ölçeğe “Doğrulayıcı Faktör Analizi” yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği sonuçları Tanrıya bağlanma ölçeğinin (TBÖ) kaçınma ve kaygı boyutları ile iyi uyum göstermiş ve araştırmanın

güvenirliğini artırmıştır. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçeklerin “Cronbach Alpha” değerleri hesaplanmış, ölçeklere ait “Cronbach Alpha” değerleri 0,71 ile 0,87 arasında değişmekte olup kabul edilir sınırlar dâhilinde çıkmıştır. “İlişkiler Anketi” ve “Tanrı ile İlişkiler Anketi” tek maddeden oluştuğu için iç tutarlılığı gösteren “Cronbach Alpha” katsayısı hesaplanmamıştır. Araştırma bulgularına göre hem ölçeklerin hem de anketlerin örneklem grubunun tutumlarını anlamlı bir şekilde ölçtüğü sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın genel bulgularına bakıldığında, yakın ilişkilerde ortaya çıkan bağlanma stilleriyle Tanrıya bağlanma stilleri arasında tutarlı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre ana babaya güvenli bağlanma geçmişi olan öğrencilerin Tanrı’ya bağlanma davranışları da büyük oranda güvenli gerçekleşmiş, ana babaya güvensiz bağlanma geçmişi olan gençlerin Tanrı’ya bağlanma davranışı da büyük oranda güvensiz bağlanma olarak gerçekleşmiştir. Kız öğrenciler, “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde” erkeklere göre daha düşük ortalamalara sahipken, erkekler ise “Tanrı’ya bağlanma ölçeğinde” kızlara göre daha düşük ortalamalara sahip görülmektedir. Bu genel bulguların yani, hem “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinden” alınan puan ortalamaları, hem de “Tanrı’ya bağlanma ölçeğinden” alınan puan ortalamalarının literatürdeki araştırma sonuçlarına benzer şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

“Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri”, “ilişki anketi” ve “Tanrı’ya bağlanma ölçeği” arasında yapılan korelasyonlarda bağlanma boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ölçekler arası yapılan genel korelasyonlara göre uygunluk-benzerlik (correspondence) hipotezi desteklenerek, “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde” yüksek oranda güvenli bağlanma gösterenler, “Tanrı’ya bağlanma ölçeğinde” de yüksek oranda bağlanma göstermişlerdir. Dikkat çeken bir sonuç da “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde” kayıtsız bağlanma gösterenlerin yüksek düzeyde Tanrı’ya bağlanma göstermeleri olmuştur. Türk insanın Allah tasavvuru açısından bu durum; yakın ilişkilerde güvensiz bağlanma stillerinden kayıtsız bağlanma gösterilse de, Allah ile ilişkiler söz konusu olduğunda Allah’a karşı insanlarla ilişkilerde yaşanan olumsuzluklar bir kenara bırakılarak daha olumlu bir bağlanma gösterildiği şeklinde yorumlanmıştır. Neredeyse bütün araştırmalarda hangi psikolojik ve sosyal statüde olursa olsun Türk insanının özellikle Allah’a inanç ve iman açısından çok yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Araştırma örneğini oluşturan üniversite öğrencileri,

yakın ilişkilerde kayıtsız bağlanma stiline sahip olmalarına rağmen, İslam teolojisine uygun olarak bağlanma kuramının telafi (compensation) hipotezi bağlamında bu eksikliklerini Allah'a daha güvenli bağlanarak dengelemiş gözükmüşlerdir. Genel korelasyonlarda bir başka dikkat çekici sonuç da, "Tanrı'ya bağlanma ölçeğinde" korkulu bağlananların yakın ilişkilerinde de korkulu bağlanmaya yatkın olmalarıdır. Sonuçlara göre Tanrı'ya korkulu bağlananların ancak % 20'si "yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinde" güvenli bağlılık gösterebilmişlerdir.

Genel bağlanma oranları ve korelasyon sonuçlarına göre araştırmamızın **1. Hipotezi** olan, "örneklem grubu, hem kızlarda hem de erkeklerde genel bağlanma stilleri olan; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız bağlanma stillerinde anlamlı farklılıklar gösterecektir. **2. Hipotez** olan, örneklem grubunun hem bağlanma stilleri hem de temel bağlanma boyutları olan, kaygı ve kaçınma boyutlarında güvenli bağlanma oranı daha yüksek olacaktır. **3. Hipotez** olan cinsiyete göre Allah'a bağlanma stilleri; güvenli, korkulu, saplantılı ve kayıtsız tarz bağlanma boyutlarında anlamlı yığılımları olacaktır," şeklinde belirttiğimiz ilk üç hipotezimiz de anlamlı bir şekilde desteklenmiştir. Genel bağlanma oranları ve korelasyonlara göre araştırmamızın **7. Hipotezi** olan; "kızlarda ve erkeklerde yakın ilişkilerinde güvenli bağlanma gösterenlerin, Allah'a bağlılıklarının da güvenli ve anlamlı olacağı; güvensiz bağlanma göstermiş olanların Allah tasavvurları da güvensiz bağlanma özellikleri gösterecektir," şeklinde belirttiğimiz hipotezimiz doğrulanmıştır. Bu sonuçlar aynı zamanda bizim araştırmamızda, bağlanma kuramının uygunluk-benzerlik (correspondence) hipotezinin önemli ölçüde desteklendiğini göstermektedir. Araştırmanın **5. Hipotezi** olan, "yetişkin yakın ilişkiler ölçeklerinde daha sınıflayıcı olarak ortaya çıkan, "samimiyetten kaçınma ve terk edilme kaygısı" boyutları ile yine Tanrı'yla kurulan ilişki ölçeklerinde daha sınıflayıcı olarak ortaya çıkan yaşanan samimiyetten kaçınma ve terk edilme kaygısı boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır", şeklindeki hipotezimiz her iki genel tutumun negatif ve pozitif yönelimine göre anlamlı bir şekilde desteklenmiştir. Araştırmada **6. Hipotezi** olan "araştırmaya katılanların Allah'a güvenli bağlılıkları diğer boyutlara göre daha yüksek olacaktır. Aynı zamanda kaygılı bağlanma özelliklerinin de anlamlı bir yükseklik göstereceği varsayılmaktadır", şeklindeki beklentimiz, genel sonuçlara göre birinci boyutta desteklenirken kaygılı bağlanma davranışında kısmen desteklenmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre “ Allah tasavvurlarında cinsiyet farklılıkları hem negatif hem de pozitif boyutlarda anlamlı farklılıklara yol açacaktır ve örneklem cinsiyet açısından karşılaştırıldığında, kızlar erkeklere göre Allah’a daha güvenli bağlanma tarzı göstereceklerdir”, şeklindeki **4. Hipotezi** de desteklenmiştir. Cinsiyete göre yapılan t-testi sonuçlarına göre “Tanrıya bağlanma ölçeğinin” (TBÖ) kaçınma boyutunda erkeklerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre Tanrı’ya bağlanma stillerinde daha fazla kaçınma davranışı gösterdiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada “Tanrı’ya bağlanma ölçeği” sonuçlarına göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre Allah’a daha güvenli bağlanma gösterdiği görülmüştür. Böylece kız öğrencilerin erkeklere oranla Allah’a daha güvenli bağlanacakları şeklindeki hipotezimiz desteklemiştir. Bu bulgular alanyazında kızların dindarlık algısıyla ilgili sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Tanrı tasavvuru üzerine bağlanma kuramı esas alınarak yapılan alan araştırmalarında ise cinsiyet değişkenine göre bazı araştırmalarda anlamlı farklılıklar gözlenirken, bazı araştırmalarda ise istatistikî açıdan anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Tanrı’ya bağlanmayla ilgili diğer ölçeğimiz olan “Tanrı ile ilişkiler anketi” (TİA) sonuçlarına göre Tanrı’ya güvenli bağlanma boyutunda da kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunurken, kayıtsız ve korkulu boyutlarında erkek öğrencilerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, yukarıda kızların Tanrıya Bağlanma Ölçeği’nde aldıkları sonuç ile tutarlılık göstermektedir. Bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre her iki ölçekte de kız öğrenciler erkeklere göre, Tanrı’ya güvenli bağlanmada stilinde daha yüksek puan ortalamaları elde etmişlerdir. Erkek öğrencilerin “Tanrı ile ilişkiler anketinde” kayıtsız ve korkulu boyutlarda kızlara göre yüksek ortalamasının olması, “ilişkiler anketi’ndeki” kayıtsız ve saplantılı bağlanma boyutlarıyla uyumlu sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar bu çalışmada bağlanma sistemi açısından her genel olarak telafi hipotezinden daha çok uygunluk-benzerlik hipotezinin gerçekleştiğini göstermektedir. Çocukluk dönemlerinde güvenli içsel çalışan modeller (secure internal working models) geliştiren kız öğrenciler bu pozitif şemaları, gençlik dönemlerinde diğer insan ilişkilerine ve Tanrı ile olan ilişkilerine de güvenli bağlanma olarak yansıtmışlardır.

Cinsiyet değişkenine göre örneklem grubunun yakın ilişkiler sonucu geliştirdiği bağlanma karşılaştırıldığında “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin” (YİYE) kaçınma boyutunda kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu durum kız öğrencilerin, yakın ilişkilerinde erkek öğrencilere göre daha dikkatli ve ilişkilerine önem vererek bağlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu sonuç ülkemizde özellikle kadından beklenen sosyal roller ve kadın kimliğine yüklenen geleneksel değerlerle de izah edilebilir. Çünkü geleneksel kadın ve erkek rollerindeki farklılıklardan dolayı iki cinsiyetin insan ilişkilerine yaklaşım biçimlerinde farklılıklar bulunması beklenen bir durumdur. Her ne kadar üniversite ortamı serbest ve yakın ilişkiler için daha uygun görülse de, örneklem grubunun üniversite birinci sınıflar olması dolayısıyla ergenlik sonu ya da ilk gençlik döneminde olduklarından henüz geleneksel değerlerden ve inançlardan tamamen bağımsızlaşamadığı düşünülmektedir.

Araştırmada cinsiyet değişkenine göre elde edilen başka bir sonuca göre, yakın ilişkileri daha karakterize eden bir diğer ölçek olarak “ilişkiler anketinin” (İA) korkulu boyutlarında kız öğrencilerin ortalaması erkek öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunurken, güvenli, kayıtsız ve saplantılı boyutlarında erkek öğrencilerin ortalaması kız öğrencilerin ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Bu durum, yakın ilişkileri daha belirgin şekilde karakterize eden ilişkiler anketinin kız öğrenciler açısından yakın ilişkilerinde erkeklere oranla daha güvensiz bağlanma gösterdiklerine işaret etmektedir. Yukarıdaki bulgularla benzer şekilde “ilişkiler anketinde” korkulu boyutun erkeklere göre daha yüksek çıkması, kadın psikolojisi ve yine Türk toplumunun ve geleneksel değerlerinin kadından beklediği rollerle ilişki olarak düşünülebilir. Türk kültüründe çocuk yetiştirme stilleri ve cinsiyet rollerine ilişkin olarak, kız ve erkek çocuklarına olan yükleme biçimlerinin farklılaşması, cinsiyetler arasında da kız ve erkek çocukları tarafından farklı bağlanma stillerinin geliştirilebileceğini göstermektedir.

Araştırmanın 9. Hipotezi olan,“anne baba otoriter/baskıcı tutum ve davranışlar sergilediklerinde gençlerin yakın ilişkilerinde güvensiz bağlanma gerçekleşecek ve dağılmalar güvensiz bağlanma stillerine göre oluşacaktır”, ve **10. Hipotezi** olan, “anne baba otoriter/baskıcı tutum ve davranışlar sergilediklerinde gençlerin Allah’a bağlanma stilleri de güvensiz bağlanma gerçekleşecek ve dağılmalar güvensiz bağlanma stillerine göre oluşacaktır”, şeklindeki beklentimiz araştırma sonuçları tarafından büyük oranda

desteklenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, baba otoriter/baskıcı tutum ve davranış içerisinde olduğunda “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin” kaygı boyutunda ve “ilişkiler anketinin” saplantılı boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Örneklem grubu babalarını “çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirtmişler ve bu ilişki Tanrı’ya bağlanma boyutlarını negatif olarak etkilememiştir. Araştırmada babalarının “çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilerin beklendik şekilde, “babalarının biraz, fazla ve çok fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterine” ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir.

Yine araştırmada elde edilen bulgulara göre, bireyin yakın ilişkilere yaklaşım ve davranışını daha sınıflayıcı bir tarzda ölçen “ilişki anketinde” de yukarıdaki sonuçlara benzer bulgular elde edilmiştir. Buna göre “ilişki anketinde”, “babalarının ve çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrenciler, “babalarının biraz, fazla ve çok fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran daha az saplantılı bağlanma gösterdikleri bulunmuştur. Saplantılı bağlanma stili olumsuz benlik ve olumlu başkaları modeliyle ilişkilidir. Bu kişiler kendilerini değersiz hissetme ve sevmeye değer görmeme eğilimindedirler. Her zaman diğerlerinin onay ve kabulünü kazanmaya çalışırlar ve ilişkilerle aşırı meşguldürler. Diğerlerine yakın olmayı isterler fakat reddedilecekleri veya terk edilecekleri konusunda yüksek düzeyde kaygı taşırlar. Benlik saygıları ve kendilerine güvenleri de düşük düzeydedir.

Araştırmada sonuçlarına göre anne, “otoriter/baskıcı tutum ve davranış” içerisinde olduğunda “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin” kaygı boyutu ile “ilişkiler anketinin” kayıtsız ve saplantılı boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre, annelerinin “çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin “fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterine” ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuçlar, baba tutum ve davranışları ile benzerlik göstermektedir. Araştırmada annelerinin “çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin “fazla

otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran “ilişkiler anketinde” daha az kayıtsız olduğu sonucu elde edilmiştir. Burada da anne tutum ve davranışının otoriter ve baskıcı olmaması, öğrencilerin daha güvenli bir bağlanma gösterdiği görülmektedir. Yine annelerinin “çok az otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrenciler, annelerinin “fazla otoriter/baskıcı tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran “ilişkiler anketinde” daha az saplantılı bağlanma davranışı gösterdiği sonucu çıkmıştır.

Araştırmanın **12. Hipotezi** olan, “ülkemiz ilişkisel bağımlılık kültürüne uygun bir şekilde koruyucu/kollayıcı ebeveynlik örneklem tarafından olumlu algılanacaktır. Aynı zamanda bu tutum Allah’a da yansıtılarak Allah’a güvenli bağlanmayı destekleyen tutumlar olacaktır”, şeklindeki beklentimiz Batı araştırma alanyazının tersine tüm boyutlarıyla desteklenmiştir. Araştırma bulgularına göre, “babalarının çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilerin, “babalarının çok az koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “Tanrıya bağlanma ölçeği’ne” (TBÖ) ait kaçınma düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Çocuklar üzerinde ana baba tutumlarının işlevsel en temel boyutları kontrol, kollama ve hassasiyet (responsiveness) olarak kabul edilmektedir. Buna sonuçlara göre, babadan algılanan koruma ve kollama davranışları yani güvenli temel-dayanak (secure base) işlevi daha sonra Allah tasavvuruna aktarılarak, Allah da ebeveynler gibi koruyan ve kollayan güvenli temel-dayanak olmaktadır.

Araştırmada ülkemiz kültürü açısından önemli bir sonuca göre” babalarının çok az ve az koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara” sahip olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının “çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara” sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “Tanrıyla ilişki anketine” (TİA) ait güvenli düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Araştırmaya katılan gençler Batıdaki akranlarından farklı olarak babaları çok fazla koruyucu ve müdahaleci tutum ve davranışlarda bulunmadığında psikolojik olarak endişeli, yalnızlık ve kaygı duymaktadırlar. Üniversite öğrencileri artık genç yetişkin olmalarına rağmen ciddi bir şekilde ana baba desteğine ihtiyaç duymakta ve ebeveynlerinden bunu beklemektedirler.

Babaların koruyucu/müdahaleci tutumlarıyla ilgili bir bulgumuz ise hen ülkemiz hem de Batı psikoloji verileriyle uyumlu gerçekleşmiştir. Babalarının az koruyucu

cu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanterine (YİYE) ait kaygı düzeylerinin daha düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Koruyucu müdahaleci tutumu benimseyen anne babalar zaman zaman çocuklara olması gerekenden fazla ve sert müdahalede bulunarak onların sorumluluk almalarını, deneyim kazanmalarını ve kendilerine güvenmelerini engelleyebilmektedir. Buna göre gençlik döneminde ebeveynlerden algılanan baskıcı sıkı kontrol ve düşük düzeyde kabul- ilgi gençlerin benlik saygısını düşürmekte ve kaygı düzeylerini yükseltmektedir. Bu gençlerin kendilerini olumlu olarak değerlendirmedikleri, yakın ilişkilerden çekindikleri ve sosyal kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre annenin koruyucu/müdahaleci davranışları değerlendirildiğinde, baba tutumlarına benzer şekilde anne “koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışlara” sahip olduğunda “Tanrıya bağlanma ölçeğinin” kaçınma ile “Tanrıyla ilişki anketinin” güvenli ve kayıtsız boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu sonuçlar annelerinin “biraz koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa” sahip olduğunu belirten öğrencilerin, “annelerinin çok fazla koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışa sahip olduğunu” belirten öğrencilere nazaran “Tanrıya bağlanma ölçeği’nin” (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bizim kültürümüzde çocuğun kontrolü ve denetlenmesi diğer kültürlerden daha farklı ve biraz da aşırı görülebilir. Fakat ülkemiz psikoloji alanyazında yapılan birçok araştırma bulgusu da bizim sonuçları destekler nitelikte koruyucu/denetleyici tutumların Türk çocuk ve gençlerde Batı kültürlerinde olduğu gibi negatif algılanmadığını göstermektedir. Bu tutumlar bizim kültürümüzde ana babaların, özellikle de annenin çocuğuna karşı çok fazla şefkat ve sıcak duygularla yaklaşması olarak da düşünülmektedir.

Araştırmanın **13. Hipotezi** olan, ”anne-baba eşitlikçi/demokrat tutum ve davranışlar” sergilediğinde örneklem grubunun hem yakın ilişkilerinde daha güvenli bağlanma geliştiremesi hem de Tanrı’ya daha güvenli bağlanma davranışında bulunması beklenmektedir”, şeklindeki beklentimiz birinci boyutta kısmen ikinci boyutta ise anlamlı bir şekilde desteklenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, “babalarının az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlara” sahip olduğunu söyleyen öğrencilerin, “babaları-

nın fazla ve çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlara” sahip olduğunu söyleyen öğrencilere nazaran “Tanrıya bağlanma ölçeğinin” (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre, “babalarının eşitlikçi ve demokratik tutum ve davranışlara” sahip olduğunu söyleyen öğrenciler, Tanrı’ya bağlanma tarzlarında daha az kaçınmacı yani daha güvenli bir bağlanma davranışı göstermişlerdir.

Hem ülkemiz hem de Batı kültürleriyel benzer şekilde yakın ilişkilerle ilgili sonuçlardan birisi de, “babalarının biraz eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, “babalarının çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin” (YİYE) kaygı boyutunun daha yüksek olduğu sonucunun çıkmasıdır. Bu durum, çocukluk döneminde ailesi veya babaları eşitlikçi ve demokratik tutumu göstermeyen öğrencilerin ilerki yaşantılarında yakın ilişkilerinde daha kaygılı, ilişkiden korkan ve çekinen bireyler olacaklarını göstermektedir.

Araştırmamız açısından ilginç bir bulguya göre “babalarının çok az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, “babalarının fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre “İlişkiler Anketinin” (İA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmamızın istatistiksel olarak beklenmeyen ülkemiz kültürü açısından açısından beklendik ilk negatif ilişki boyutu burada ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, eşitlikçi ve demokratik olmayan ana-baba sıkı denetiminin farklı kültürlerde ve bağlamda farklı anlamlar ifade edebileceğini göstermektedir. Babalarının daha az eşitlikçi ve demokratik tutumlar gösterdiğini belirten öğrencilerin yakın ilişkilerinde, diğer insanlarla daha güvensiz bir bağlanma ilişkisi kurmaları gerekirken güvenli bağlanma göstermelerinin bizim kültürümüz açısından bir takım özel sebeplerinin olduğu önceki araştırmalarda da gösterilmiştir. Dolayısıyla kültürel bağlama göre ana babanın davranışına çocuğun yüklediği niyet ve anlam değişmektedir.

Araştırmamızda beklendik sonuçlardan birisi de, “babalarının az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, “babalarının çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre “Tanrıyla ilişki anketinin” (TİA) korkulu boyutunun daha yüksek ol-

duğu sonucudur. Çocukluk döneminde baskıcı ve otoriter babalara sahip örneklem grubumuzun bağlanma sistemi açısından beklendiği gibi, Allah’la ilişkileri de kaçınan ve korku düzeyi yüksek bir şekilde gerçekleşmiştir.

Araştırmamızın demokratik ve eşitlikçi tutumlarla ilgili anne sonuçlarına göre, annelerinin “az eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu belirten öğrencilerin, “annelerinin fazla ve çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranış” içerisinde bulunduğunu söyleyen öğrencilere göre “Tanrıya bağlanma ölçeğinin” (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kaçınan bağlanma stiline sahip kişiler yakın ilişkiler kurmaktan ve insanlara yakınlaşmaktan rahatsızlık duyarlar; başkalarına güvenmekte ve kendilerini onlara bağımlı hissetmekte zorlanmaktadırlar. Bu sonuçlara göre ebeveyn tutum ve davranışları otoriter ve tutarsız olduğunda çocukların Tanrı’ya bağlanma davranışı da dengeli ve güvenli gelişmemektedir. Bu duruma karşılık, çocukluk döneminde daha fazla eşitlikçi-demokratik tutum ve davranış sergileyen, çocuğunun bireysel gelişimini önemseyen, onu sıkı kontrol altında tutmayan, yani aşırı baskı göstermeyen anne tutum ve davranışlarıyla büyüyen öğrenciler, Allah’a güvenli bağlanarak, annenin bu olumlu şemalarını benzer şekilde Allah ile olan ilişkilerine de aktardığı görülmüştür.

Araştırmanın **14. Hipotezi** olan “anne-babanın dini inanç ve tutumlarının pozitif-negatif imgesi ile örneklem grubunun Allah’a bağlanma boyutları arasında pozitif ve negatif düzlemde anlamlı bir ilişki olacaktır”, şeklindeki beklentimiz her iki boyutta da güçlü bir şekilde araştırma sonuçları tarafından desteklenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, babalarının dini inanç ve tutumlarının “fazla katı/sert” olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının “az katı/sert” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “Tanrı ile ilişkiler anketinin” (TİA) “kaygılı/düşünceli” boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre babanın dini inançlarında çok katı, hoşgörüsüz ve tavizsiz bir tutum geliştirmesi, öğrencilerin Tanrıya bağlanmalarını negatif olarak etkilemekte ve güvensiz-kaygılı bir bağlanmayla sonuçlanmaktadır. Babalarının dini inanç ve tutumlarının “çok fazla ılımlı/orta yollu” olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının “çok az ve biraz ılımlı/orta yollu” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “Tanrı ile ilişkiler anketinin” (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç da bir önceki bulguyu

destekler nitelikte; babalarının dini inanç ve tutumlarının hoşgörölü, ılımlı ve sevgiye dayalı olmasının öğrencilerin Tanrıyla ilişkilerinde de güvenli ve pozitif bir bağlanma gerçekleştirmesine yol açtığını göstermektedir.

Babalarının dini inanç ve tutumlarının “az ılımlı/orta yollu” olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının “biraz, fazla ve çok fazla ılımlı/orta yollu” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “Tanrı ile ilişkiler anketinin” (TİA) korkulu boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Babanın dini tutumlarında katı, sert olması ve tutucu görünmesi öğrencilerin Tanrıyla ilişkilerinde korkulu ve kaygılı bir bağlanmanın gerçekleşmesiyle sonuçlanmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre ilginç bir sonuç da, babalarının dini inanç ve tutumlarının “biraz özgürlükçü/serbest” olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının “çok fazla özgürlükçü/serbest” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “yakın ilişkilerde yaşantılar Envanterinin” (YİYE) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucudur. Bu sonuçlar, babaların dini inanç ve tutumlarında çok fazla baskıcı, otoriter ve denetleyici bir tutum sergilemelerinin, öğrencilerin yakın ilişkilerinde de kaygılı ve kaçınan bir bağlanma gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Babalarının dini inanç ve tutumlarının “biraz özgürlükçü/serbest” olduğunu belirten öğrencilerin, babalarının dini inanç ve tutumlarının “fazla özgürlükçü/serbest” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, İlişkiler Anketinin (İA) korkulu boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, anne dini inanç ve tutumu ile ilgili bulgular da baba tutumlarına benzer şekilde çıkmıştır. Anne dini inanç ve tutumlarının sonuçlarına göre, annelerinin dini inanç ve tutumlarının “çok az katı/sert” olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının “biraz katı/sert” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin” (YİYE) kaygı boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Annelerinin dini inanç ve tutumlarını özgürlükçü ve serbest olarak değerlendiren öğrencilerin, yakın ilişkilerinde kaygı ve stresten daha uzak, güvenli bağlanma gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Benzer şekilde annelerinin dini inanç ve tutumlarının “çok az katı/sert” olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının “biraz ve çok fazla katı/sert” olduğunu belirten öğrencilere nazaran, “ilişki anketinin” (İA) saplantı boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya

çıkıştır. Bu iki ölçekten elde edilen bulgular hem Allah'a bağlanma hem de yakın ilişkilerde yaşantılanan güvenli bağlanma stilleri ile gençlerin olumlu psikolojik gelişimleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir.

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının "biraz ılımlı/orta yollu" olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok fazla ılımlı/orta yollu" olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıya Bağlanma Ölçeğinin (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre, yukarıdaki bulgularla benzer şekilde üniversite öğrencileri özellikle anneden daha sıcak, ilgi gösteren ve destekleyici ebeveynlik beklemektedirler. Araştırmada yine, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok fazla ılımlı/orta yollu" olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "az ve biraz ılımlı/orta yollu" olduğunu belirten öğrencilere nazaran, Tanrıyla İlişki Anketinin (TİA) güvenli boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok fazla özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "fazla özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilere nazaran, "Tanrıya bağlanma ölçeğinin" (TBÖ) kaçınma boyutunun daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar Türk örneklemin Batı örnekleminde farklı olarak ebeveynlerin dini inanç ve tutumlarında çok fazla özgürlükçü, ilgisiz ve serbest olmalarının öğrencilerin Tanrıya bağlanmalarını negatif olarak etkilediğini göstermektedir. Türk aile modelinde sıkı bir disiplin anlayışı olsa da özellikle annenin gösterdiği şefkat ve sevginin ailedeki sıkı disiplinin bazı olumsuz etkilerini ortadan kaldırdığı görülmektedir. Yine, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok fazla özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok az, az ve biraz özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilere nazaran, "yakın ilişkilerde yaşantılar envanterinin" (YİYE) kaçınma boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Son olarak, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok fazla özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilerin, annelerinin dini inanç ve tutumlarının "çok az ve biraz özgürlükçü/serbest" olduğunu belirten öğrencilere nazaran, "ilişkiler anketinin" (İA) güvenli boyutunun daha düşük olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre öğrencilerin babalarından biraz daha farklı olarak annelerin zaman zaman dini

inanç ve tutumlarında çok fazla özgürlükçü, ilgisiz ve serbest olması, öğrencilerin ilişkilerinde güven problemi doğurabilmektedir. Türk örnekleme genel olarak babayı, biraz da otorite olarak koruyan, kollayan ve temel güven veren olarak görse de, daha çok sıcaklık ve sevgi nesnesi olarak görülen anneler de babaların bu psikolojik görevini üstlenmekte, Allah gibi koruyan, gözeten, şefkat ve merhamet üssü olarak görülmektedir.

Araştırmamızda elde edilen sonuçları Batı kültürlerinde yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırdığımızda, hem yakın ilişkiler ve bağlanma davranışını oluşturan etmenler arasında hem de Tanrı'ya bağlanma ve Tanrı'yı algılama biçimlerinde benzerliklerin yanında ciddi farklılıkların olduğu görülmüştür, bu sonuçlara göre;

1. Bağlanma kuramı Tanrı tasavvuru araştırmalarının temel sayılması olan, "Tanrı'yla ilişkinin de ana baba'ya bağlanma ilişkisine benzer şekilde başarıyla açıklanıp yorumlanabileceği" iddiası bu araştırma sonuçları tarafından desteklenmiştir. Müslüman bireyin Allah'la kurduğu duygusal ve psikolojik yakın ilişkiler bağlanma kuramı tarafından anlamlı bir şekilde açıklanıp tanımlanabilmiştir. Fakat bizim araştırma sonuçlarımız Batı kültürlerinde yapılan çalışmalardan daha farklı sonuçlar vermiştir. Genç bireyin Allah'a yönelik sevgi ve bağlılığı Batı kültürlerinde olduğu gibi sürekli çocukça abartılan bir bağlanma sevgisi değildir. Bizim bulgularımıza göre, Allah'la kurulan yakın ilişkilerin erken gelişim dönemlerinden itibaren zamanla olgunlaşarak dua ve ibadetlerle birlikte şefkat, merhamet, affedicilik, adalet ve güvene dayalı Allah'la bilinçli bir yakınlık ve bağlılık kurma duygusuna evrildiği görülmüştür.
2. Bu araştırma sonuçlarına göre örneklem grubunun genel bağlanma boyutlarında Allah'a bağlanma stilinin güvenli bağlanma olduğu görülmüştür. Allah'a güvenli bağlanmayı takip eden boyut korkulu bağlanma olurken bunu saplantılı bağlanma takip etmiştir. Kız öğrenciler erkeklere göre Allah'a daha güvenli bağlanma davranışına sahipken, erkeklerse diğer yakın ilişkilerde kızlara oranla daha güvenli bir bağlanma göstermişlerdir.
3. Örneklem grubumuz genel olarak anne ve babaya nasıl bir bağlılık gösterdiyse Tanrı'ya da aynı stilde bağlanma davranışı göstermiştir. Bu sonuçlara

göre, örneklem grubunun Allah tasavvurunda bağlanma kuramının uygunluk-benzerlik hipotezi gerçekleşmiştir. Fakat bazı bulgulara göre de zaman zaman ebeveynlerine güvensiz bağlanma davranışı gösteren öğrenciler aksine Allah'a güvenli bağlanarak, bağlanma boşluğunu Allah'la telafi yoluna gittiği görülmüştür. Buna göre araştırmamızda bağlanma kuramının telafi hipotezi de kısmen desteklenmiştir. Bu araştırma da ilginç bir sonuç da, Allah'a güvensiz bağlananların bu olumsuz duyguları yakın ilişkilere de aktararak negatif ilişkisellik yaşamaları olmuştur.

4. Araştırma sonuçlarımız Batı dini kültürleriyle karşılaştırıldığında, İslam teolojisinin ortaya çıkardığı Tanrı imgesinin, Yahudi-Hristiyan teolojilerinin ortaya çıkardığı Tanrı imgesinden ciddi bir takım farklılıkları olduğu görülmüştür. Buna göre örneklem grubumuz, İslam teolojisinde tanımlanan Allah tasavvuruna uygun şekilde şefkat, rahmet ve adalet, gazap sıfatları dengeli bir Allah imgesine sahiptirler. Allah'ın koruyucu ve kollayıcı, merhametli ve adaletli isimleri bağlamında güvenli bağlanma davranışı gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada ilginç bir sonuç da Allah'a korkulu ve kaygılı bağlanma davranışıyla ilgili değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmamasıdır. Allah'a güvensiz bağlanma stillerinden kısmen kayıtsız-kaçıngan tarzda anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Oysa özellikle Hristiyan bireyin Tanrı tasavvuru bir şekilde insanlarla bağlantılı, Baba imgesinde kavramlaştırılmaktadır. Tanrı, Oğul İsa olarak onların arasında, hem Tanrı hem de insan şeklinde tasavvur edilmektedir. Bu bağlamda Müslüman örneklemin Tanrı hakkında düşünemeyeceği, kızgınlık, gücenme, reddetme ve öfke gibi çeşitli insani benzetme ve yakın ilişki biçimi Hristiyan bir birey için normal görülmektedir. Müslüman örneklemlerle Hristiyan örneklem arasındaki temel fark, Müslüman bireyin Allah tasavvurunda sevgi ve kaygı boyutları dengeli bir şekilde temsil edilirken, Hristiyan bireyin Tanrı'ya çocuksu bir sevgiyle bağlanması ve Tanrı'dan her zaman bu sevgi ilişkisi bağlamında bir davranış beklemesidir. Bu araştırmada Örneklem grubumuz nasıl ki ana babalarının bazı otoriter, denetleyici ve çok fazla koruyucu davranışlarını olumsuz algılamayıp, ebeveynlerinin onlara karşı ilgi, samimiyet ve sevgi belirtileri olarak değerlendir-

dirmişlerse bezer şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarında belirginleşen bu tutumları da çok olumsuz değerlendirmemiştir.

5. Araştırma sonuçlarına göre örneklemin hem çocukluk dönemi hem de gençlik dönemlerinde ana baba tutumlarıyla ilgili algıladıkları otoriter/baskıcı tutum ve davranışların bir kısmı ülkemiz kültüründe negatif olarak algılanmamıştır. Oysa Batı kültürlerinde yapılan araştırmalarda ebeveynlerden algılanan otoriter-yetkeci tutum ve davranışların tamamı negatif algılanmakta ve çocukların ruhsal gelişimi bundan olumsuz olarak etkilenmektedir.
6. Örneklemin hem çocukluk dönemlerinde hem de gençlik dönemlerinde ana babalarından algıladıkları koruyucu/müdahaleci tutum ve davranışların büyük çoğunluğu negatif olarak düşünülmemekte ancak ebeveynlerin uyguladığı ciddi psikolojik baskılar olumsuz olarak algılanmaktadır. Araştırma sonucuna göre örneklem grubu üniversite yıllarında bile ebeveynlerinden yüksek ölçüde koruma ve kollama davranışları beklemekte, bu tutumlar gerçekleşmediğinde daha güvensiz bir bağlanma ve psikolojik gerginlik hissetmektedir. Oysa Batı kültürlerinde koruyucu/denetleyici ebeveynlik de olumsuz algılanmakta, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde bireyin özerkliğine ve bireyleşmesine yönelik davranışlar desteklenmektedir.
7. Örneklem grubu Batı kültüründe yapılan araştırmalara benzer şekilde, ana baba eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlara sahipse güvenli bağlanma davranışı gerçekleştirilmektedir. Örneklemin Allah'a güvenli bağlanma davranışı geliştirebilmesinde temel tutum eşitlikçi ve özgürlükçü davranışlar olmuştur. Fakat bu boyutta da bazı sonuçlar ülkemiz kültürüne göre Batı kültürlerinden farklı çıkmıştır. Örneğin ana baba'nın çok fazla eşitlikçi/demokratik tutum ve davranışlarda bulunması zaman zaman olumsuz algılanmış, gençler bu durumu ilgisizlik, boşvermişlik ve sevgide azalma olarak algılamışlardır. Oysa Batı kültürlerinde beklenen ana baba tutumları çok fazla eşitlikçi ve demokratik tutumlardır.
8. Örneklemimiz ana baba dini tutum ve davranışları açısından Batı kültürlerinde yapılan araştırma sonuçlarıyla karşılaştırıldığında üç boyutta da benzer

sonuçlar bulunmuştur. Örnekleme grubu, ana baba'dan katı/sert dini tutum ve davranış gördüğünde Tanrı'ya da güvensiz bağlanmakta, ılımlı/orta yollu ve özgürlükçü/serbest tutum ve davranışlar gördüğünde ise Tanrı'a güvenli bağlanma gerçekleşmektedir. Örnekleme grubumuz tüm boyutlarda anne ve babalarından özgürlükçü ve serbest dini tutum ve davranış beklemektedirler. Özgürlükçü/serbest ve ılımlı/orta yollu dini tutum ve davranışlar Allah'a güvenli bağlanmanın temel yordayıcısı olmuştur. Katı/sert dini tutum ve davranışlar güvensiz bağlanmanın temel yordayıcısı olmuş ve diğer tüm boyutlarla korelasyonlarda negatif bir ilişki göstermiştir.

ÖNERİLER

Her araştırmada olduğu gibi bizim araştırmamızda da bir takım sınırlıklar vardır. Bağlanma, din ve Tanrı tasavvuru üzerine ileride yapılacak çalışmalara yön vermesi için bazı önerilerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

Bu araştırmanın temel sınırlığı, kullanılan ölçek ve anketlerin yoğun bir adaptasyon ve uyarlama sürecinden geirilmelerine rağmen Batı kültürlerinde geliştirilmeleridir. Ölçek ve anketlerin güvenirlik ve geçerlik ölçütlerine uygunluğu yüksek oranlarda pozitif gerekleşe de din psikolojisi alanında Müslüman bireyin din ve Allah inancını İslam teolojisi ve dini geleneğine uygun şekilde tanımlayıp yorumlama imkanı verecek ölçeklerin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Araştırmamız bireyin Allah'la ilişkisini tanımlayacak ölçeklerin adaptasyon ve uyarlanmasına odaklandığı için, genel değişken ana babalık tutum ve davranışları ile sınırlı kalmıştır. Oysa bireyin Allah'la kuracağı yakın ilişkiler karmaşık ve çelişkili psikolojik süreçleri imler. Gelecekteki araştırmaların daha sağlıklı sonuçlar verebilmesi için, Allah tasavvurunun çok boyutlu ve çok değişkenli araştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda din psikolojisinin diğer din bilimleri alanlarından da yararlanarak Müslüman bireyin Allah'a bağlanma boyutlarını kavramlaştıracak araştırmalara yönelmesi gerekmektedir.

Araştırmanın rneklemi tek kaynaklı yani niversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Ayrıca cinsiyet farklılıkları yorumlanırken kadın-erkek dağılımının kızlar lehine olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda sadece niversite öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmanın tüm toplum katmanlarına ve yaş gruplarına genellenebilmesi için, farklı yaş grupları ve toplumun farklı kesimleri üzerine de benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir. Daha da önemlisi bağlanma kuramının boylamsal çalışmalara uygunluğu Batı kültürlerinde birçok araştırmayla sınılanmış olmasına rağmen ülkemizde bu yönde ciddi bir eksiklik gözlenmektedir.

Örneklemin bağlanma stillerini tanımlamak için kullanılan ölçek ve anketlerin kendini bildirme-değerlendirmeye dayalı veri toplama araçlarından elde ediliyor olması da araştırmanın bir başka sınırlığını oluştırmaktadır. Buna göre bulgular yorumlanırken

kendini bildirme-değerlendirme ölçümlerinin yanlıklarına ilişkin sıkıntılar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sorunları aşabilmek için ölçek ve anketlerin yanı sıra birebir yakın ilişkide katılımlı gözlem, mülakat ve klinik gözlem gibi yaklaşımlar da kullanılabilir.

Bu araştırmada daha çok ölçek ve anketlerden çıkan sonuçlar ilişkisel olmakla birlikte, tanımlayıcı bir nitelikte değerlendirilmiştir. Yöntemsel olarak bireyin Allah'la yakın ilişkisi ve bağlanma davranışının tanımlanması ve yorumlanması bireysel, duygusal ve psikolojik boyutlar üzerinden yapılmıştır. Bireyin Allah'a bağlanma davranışını inceleyen gelecekteki araştırmaların, ana babalık tutumları dışında sosyal, kültürel ve çevresel etkenleri de dikkate almasını öneriyoruz.

Bu araştırmada, yakın ilişkiler ve Tanrı'ya bağlanmayı yordayan temel değişken ana babalık tutum ve davranışları olduğu için, bulguların pozitif veya negatif yöneliminin çocukluk ve gençlik dönemleri açısından oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Bağlanma sistemi açısından çocukluk dönemlerinde özellikle “yeterince iyi annelik” davranışının önemi vurgulanmalıdır. En başta çocuğun birincil bakıcısı olan annenin çocuğuyla daha fazla ilgilenmesi ve özellikle gelişimin erken evrelerinde güçlü olan bağların koparılmaması için çalışan annelere daha geniş imkanlar sağlanmalıdır. Ülkemizde en yaygın aile modeli olan çekirdek ailelerin temel sorunu olan yakın akrabalık ilişkilerinin ve işlevinin azalması dikkate alındığında, çocuklarda oluşabilecek bağlanma boşluğu ve sevgi yoksunluğunu telafi amaçlı olarak akrabalık bağları güçlendirilmelidir. Bireyin erken gelişim dönemlerinde iyi ana babalık tutumları gerçekleşmemişse hem yakın ilişkilerinde hem de Tanrı'yla ilişkilerinde ciddi sorunlarla karşılaşacağı bilinmelidir. Ana babalık tutumlarının büyük ölçüde öğretilebilir olduğu düşünüldüğünde, toplumumuzun sürekli olarak bu konuda eğitilmesi gerektiğini düşünüyor ve ilgililerin dikkatini bu konuya çekiyoruz.

Bu araştırmada kullanılan Tanrı'ya bağlanma ölçeği ve Tanrı'yla ilişki anketi ve bulgularımız bundan sonra bu konuları inceleyen araştırmacılar, din psikologları, klinik psikologlar, gelişim psikologları, psikiyatristler, din görevlileri, manevi rehberlik ve danışmanlık uzmanları tarafından, bireyin Allah'la kurduğu yakın ilişkileri anlamada yararlı bir araç olarak kullanılabilir. Özellikle güvensiz bağlanma geçmişi olan bireylerin acı hayat tecrübeleri olan ciddi rahatsızlıklar, kaza, ölüm ve kayıp, depresyon ve doğal afetler, boşanma vb. durumlar karşısında yoğun çaresizlik ve üzüntü yaşadıkları görül-

mektedir. Kaygılı-korkulu güvensiz bağlanan bireylerin depresyon ve endişeyle baş edebilmelerine yardımcı olmak için şefkatli ve merhametli Tanrı imgelemine ihtiyaçları vardır. Mevcut araştırmanın Tanrı'ya kaygılı ve korkulu bağlananların kriz durumlarında Tanrı'dan yardım ve destek görmelerini sağlayacak ilkeleri-yöntemleri belirlemede ciddi katkıları olabilir.

Ayrıca Allah'a güvenli bağlanma geçmişi olan bir kişi zorlu hayat şartları ve problemleriyle karşılaştığında, bir duygu düzenleme kaynağı olarak Allah o kişiye, sürekli bir teselli ve destek sağlar. Bu bağlamda bu araştırmanın teorik ve pratik kısımları ayrı ayrı veya birlikte, hem normal hayatta hem de psikolojik sağlığın bozulduğu durumlarda manevi bakıma muhtaç kişilerin Allah'la kurdukları ilişkileri değerlendirme noktasından, kendilerini tanıma ve eksik yönlerini tamamlama hususunda önemli katkıları olabilir. Ciddi rahatsızlıklarından dolayı hastahanelerde tedavi gören kişilere, Tanrı merkezli manevi destek sağlama yöntemlerinden birisi olarak bağlanma kuramının, Tanrı'yla yakın ilişkiler kurma ve sürdürebilme yaklaşımlarının önemli katkıları sağlayabileceğini düşünüyoruz. Anne ve babasıyla güvensiz bağlanma geçmişi olan bireyler de güvenli bağlanma boşluğunu Allah'a yönelerek telafi edebilirler. Güvensiz bağlanma stiline sahip pek çok insan yüksek stress altındayken, yetişkin ilişkilerinde sorunlar, ayrılık ve kayıp yaşadığında Allah'la yakın güvenli ilişkilere yönelecek ve sıkıntılarıyla daha kolay başa çıkabilecektir.

Bu araştırmanın örneklem grubu üzerinde anne babadan algılanan dini tutum ve davranışların, hem Allah'a bağlanma tarzını hem de yakın ilişkilerdeki bağlanma davranışını yordadığı görülmüştür. Ebeveynlerin ılımlı ve özgürlükçü dini tutum ve davranışları Allah'a güvenli bağlanmayı güçlü bir şekilde yordarken, katı ve sert dini tutum ve davranışlar Allah'a güvensiz bağlanmayı yordamıştır. Ayrıca dikkat çeken bir sonuç da, ebeveynlerin katı sert dini tutum ve davranışlarının bireyin yakın ilişkilerini de negatif etkilemesi olmuştur. Oysa ebeveynlerin sevecen, hoşgörülü ve ılımlı dini tutum ve davranışları pozitif yakın ilişkiler ve güvenli bağlanmayla ilişkili bulunmuştur. Hem ana babalık davranışları hem de din eğitimi açısından bu sonuçların gelecekteki araştırmalar için önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ailede verilen din eğitiminin kalitesi, bireyin gelecekte Allah'la kuracağı optimum yakın ilişkilerin niteliğini belirleyen temel unsurlardan birisidir.

KAYNAKÇA

- ABU-RAIYA Hisham - Peter C. HILL, “Appraising the State of Measurement of Islamic Religiousness”, *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol. 6, No. 1, 2014, ss. 22-32.
- ABU-RAIYA Hisham - K. I. PARGAMENT, “Empirically-Based Psychology of Islam: Summary and Critique of the Literature”, *Mental Health, Religion & Culture*, 14, 2011, ss. 93-115.
- ABU-RAIYA Hisham - K. I. PARGAMENT - A. MAHONEY - C. STEIN, “A Psychological Measure of Islamic Religiousness: Development and Evidence of Reliability and Validity”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 18, 2008, ss.291-315.
- ACAR N. V. - A. ARICIOĞLU - F. GÜLTEKİN - D. GENÇTANIRIM, “Üniversite Öğrencilerinin Güvengenlik Düzeylerinin İncelenmesi”, *Hacettepe Ü.Eğitim F.Dergisi*, S.35, 2008, ss. 342-350.
- ACEVEDO G. A. - C. G. ELLISON - M. YILMAZ, “Religion and Child-Rearing Values in Turkey”, *Journal of Family Issues*, XX (X), 2013, ss. 1-29.
- AÇIKGENÇ Alpaslan, *Bilgi Felsefesi: İslam Bağlamında Bilgiden, Bilimden Sistem Felsefesine*, 4.B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2016.
- ADLER - Susan KAVALER , *Mourning, Spirituality, and Psychic Change: A New Object Relations View of Psychoanalysis*, New York, Brunner/Routledge, 2003, ss. 25-37/61-67.
- AFAT Nükhet, “Çocuklarda Üstün Zekanın Yordayıcı Olarak Ebeveyn Tutumları”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 20(1), 2013, ss. 155-168.
- AGISHTein Peryl - Claudia BRUMBAUGH, “Cultural Variation in Adult Attachment: The Impact of Ethnicity, Collectivism, and Country of Origin”, *Journal of Social Evolutionary, and Cultural Psychology*, 7(4), 2013, ss. 384-405.

- AIFUWA Solomon, Effects of Child-Parent Attachment and God Attachment on Depression in Adolescent Christians, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2016.
- AINSWORTH Mary D. S., “Object Relations, Dependency, and Attachment: A Theoretical Review of the Infant-Mother Relationship”, *Child Development*, 40, 1969, ss. 969-1025.
- AINSWORTH Mary D. S. - S. AINSWORTH - M. C. BLEHAR - E. WATERS - S. WALL, *Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation*, Hillsdale NJ, Erlbaum, 1978, ss. 80-93.
- AINSWORTH Mary D. S., Attachment, Retrospect and Prospect, *The Place of Attachment in Human Behavior* (ed.) C. M. Parkes - J. S. Hinde, London, Tavistock Publications, 1982, ss. 6-30.
- AINSWORTH Mary D. S., The Place of Attachment in Human Behavior, *Attachment: Retrospect and Prospect*, (ed.) C. M. Parkes - J. Stevenson-Hinde, New York, Basic Books, 1982, ss. 3-30.
- AINSWORTH Mary, D. S., “Attachment Beyond Infancy”, *American Psychologist*, 44, 1989, ss. 709-716.
- AINSWORTH Mary D. S., Attachments and Other Affectional Bonds Across the Life Cycle, *Attachment Across the Life Cycle*, (ed.) C. M. Parkes - J. Stevenson-Hinde - P. Marris, New York, Tavistock/Routledge, 1991, ss. 33-51.
- AKÇA R. Pekşen, “Ana-Babaların Çocuk Yetiştirmede Aşırı Koruyucu Olmaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29, Mart-Nisan, 2012, s.5-7.
- AKHUNLAR Miraç N., Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ile Uyum Süreçleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Maltepe Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010.
- AKPINAR Gülcan - Hande DÜNDAR, Üniversite Gençliği Döneminin Gelişimsel Özellikleri ve Psikolojik Zorlukları, *Üniversitede Psikolojik Danışmanlık El Kitabı*, (ed. F. Yurtseven - M. Paker), İstanbul, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, ss. 17-45.

- AKYÜZ Züleyha, Gençlerde Benlik Saygısı ve Tanrı Tasavvuru, (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010.
- AKYÜZ Duygu, Ergenlerin Ebeveynleriyle Yaşadıkları Problemleri Çözme Biçimleri İle Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkide Özerkliğin Aracı Rolünün İncelenmesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2011.
- ALBAYRAK Ahmet, Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği (İ.H.L. Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (ed.) H. Hökelekli, İstanbul, Dem Yayınları, 2006, ss. 386-396.
- ALBAYRAK Ahmet, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, İstanbul, Düşünce Kitabevi Yayınları, 2013.
- ALLEN J. P. - N. MANNING, “From Safety to Affect-Regulation: Attachment from the Vantage Point of Adolescence”, *New Directions in Child and Adolescent Development*, 117, 2007, ss. 23-39.
- ALLEN Joseph P. - Joseph S. TAN, “The Multiple Facets of Attachment in Adolescence”, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 399-411.
- ALTUN Rıza, *Narsisizm ve Dindarlık*, Samsun, Kitap & Kafe Serüven, 2015.
- ALTUNDAĞ Gizem, Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri, Stresle Başa Çıkma Tutumları ve Stresi Algılama Düzeyinin İncelenmesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2011.
- AMMANITI Massimi, Maternal Representations During Pregnancy and Early Infant-Mother Interactions, *Psychoanalysis and Development: Representations and Narratives*, (ed.) M. Ammaniti - D. N. Stern, New York & London, New York University Press, 1994, ss. 79-96.
- ANTONUCCI Toni C. - Hiroko AKIYAMA - Keiko TAKAHASHI, Attachment and Close Relationships Across the Life Span, *Attachment & Human Development*, Vol.6, No. 4, 2004, ss. 353-370.

- ARIKAN Gizem - Nuray KARANCI, "Attachment and Coping as Facilitators of Posttraumatic Growth in Turkish University Students Experiencing Traumatic Events", *Journal of Trauma & Dissociation*, 13, 2012, ss. 209-225.
- ASSCHE L.Van, "Patrick Luyten ve Ark, Attachment in Old Age: Theoretical Assumptions, Empirical Findings and Implications for Clinical Practise", *Clinical Psychology Review*, 33, 2013, ss. 67-81.
- ATA Mustafa Az, *İlahi Basitlik Bağlamında Tanrı'nın Bilinebilirliği*, Ankara, Otto Yayınları, 2017.
- ATACA Bilge , Türk Aile Yapısı ve İşleyişi, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları*, (ed.) S. Bekman, - A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 161-169.
- ATTAS. M. Nakib, *İslam Metafiziğine Prolegomena*, İstanbul, Küre Yayınları, 2016.
- AYTEN Ali, *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- BACANLI Hasan, "Tanrı ve Peygamber Kavramları: Selçuk Üniversitesinde Bir Araştırma", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1995, ss, 155-160.
- BAHADIR Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2002.
- BAHATIA Sunil, "Strategic Subversions of The Sacred: The Cultural Psychology of Religious Identities", *Culture & Psychology*, 18(1), 2012, s. 60-75.
- BARING Rito, "Children's İmage of God and Their Parents: Explorations in Children's Spirituality", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.17, No. 4, 2012, ss. 277-289.
- BARTHOLOMEW K. - L. M. HOROWITZ, "Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four- Category Model, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 1991, ss.226-244.
- BATIGÜN Ayşegül D., "İntihar Olasılığı ve Cinsiyet: İletişim Becerileri, Yaşamı Sürdürme Nedenleri, Yalnızlık ve Umutsuzluk Açısından Bir İnceleme", *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(62), 2008, ss. 65-75.

- BAUMRIND D., “Parental Disciplinary Patterns and Social Competence in Children”, *Youth and Society*, 9, 1978, ss. 239-275.
- BAUMRIND D., “The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use”, *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 1991, ss. 56-95.
- BAUMRIND D., The Average Expectable Environment is Not Good Enough: A Response to Scarr, *Child Development*, 64, ss. 1299-1317.
- BAYDAR N. - B. AKÇINAR - N. İMER, Çevre, Sosyoekonomik Bağlam ve Ana Babalık, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 102-109.
- BAYRAKTAR F. - M. SAYIL - A. KUMRU, “Liseli Ergenler ve Üniversiteli Gençlerde Benlik Saygısı: Ebeveyn ve Akarana Bağlanma, Empati ve Psikolojik Uyum Değişkenlerinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), 2009, s.58-59.
- BAYRAM Nuran, *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2010.
- BECK Richard - A. McDONALD, “ The Attachment to God Inventory, Tests of Working Model Correspondence, and An Exploration of Faith Group Differences”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.32, No. 2, 2004, ss. 92-103.
- BECK Richard, “Communion and Complaint: Attachment, Object-Relations and Triangular Love Perspectives on Relationship with God”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.34, No. 1, 2006, ss. 43-52.
- BECK Richard, God as a Secure Base: Attachment to God and Theological Exploration, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.34, No. 2, 2006, ss. 125-132.
- BELAVICH T. G. - K. I. PARGAMENT, “The Role of Attachment in Predicting Spiritual Coping with a Loved One in Surgery”, *Journal of Adult Development*, Vol.9, No.1, 2002, ss. 13-27.
- BELKSKY J. - K. ROSENBERGER - K. CRNIC, The Origins of Attachment Security, Classical and Contextual Determinants, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 155-178.

- BERK Laura E., *Çocuk Gelişimi*, (çev. Ali Dönmez), Ankara, İmge Kitabevi, 2013.
- BIRGEGARD Andreas - Pehr GRANQVIST, “The Correspondence Between Attachment to Parents and God: Three Experiments Using Subliminal Separation Cues”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 2004, ss. 1122-1135.
- BLASS Rachel B., “Beyond Illusion: Psychoanalysis and the Question of Religious Truth”, *Int. J. Psychoanal.*, 85, 2004, ss. 615-634.
- BODNER E. - Y. S. BERGMAN - S. Cohen-FRIDEL, “Do Attachment Styles Affect the Presence and Search for Meaning in Life”, *Journal Happiness Studies*, 15, 2014, ss. 1041-1059.
- BONAB Bagher G. - Avazeh S.Y. NAMINI, “The Relationship Between Attachment to God and Reliance on God”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 2010, ss. 1098-1104.
- BAGHER G.B. - Maureen MINER – Proctor MARIA - THERESE , “Attachment to God in Islamic Spirituality”, *Journal of Muslim Mental Health*, Vol.7, Issue 2, 2013.
- BORELLI J. L. - L. VAZQUEZ - H. F. RASMUSSEN - L. TEACHANARONG - P. SMILEY, “Attachment and Maternal Sensitivity in Middle Childhood”, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.33(8), 2016, ss. 1031–1053.
- BORNSTEIN March H. - Derya GÜNGÖR, Gelişim Biliminin Kültür ve Çocuk Bakımına Düzenleyici Prensipler ve Süreçler Açısından Katkısı, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açılıarı*, (ed.) S. Bekman, A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 113-126.
- BOWLBY John, “The Nature of the Child’s Tie to His Mother”, *International Journal of Psycho-Analysis*, 39, 1958, ss. 350-373.
- BOWLBY John, *Separation, Anxiety and Anger*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1973.
- BOWLBY John, *Attachment and Loss: Vol.1, Attachment*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1982, ss. 177-230.

- BOWLBY John, *Attachment and Loss: Vol.3, Loss, Sadness and Depression*, London, Tavistock Institute-Basic Books, 1980-1988.
- BOWLBY John, *Caring for the Young: Influences on Development, Parenthood: A Psychodynamic Perspective*, (ed.) R. S. Chohen - B. J. Cohler - S. H. Weissman, New York, Guilford Press, 1984, ss. 269-284.
- BOWLBY John, *A Secure Base: Parent- Child Attachment and Healthy Human Development*, London, Routledge - Basic Books, 1988.
- BOYACIOĞLU İnci - Nebi SÜMER, “Bağlanma Boyutları, Otobiyografik Bellek ve Geçmişi Kabul Etme”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 2011, s. 111.
- BUCHKO Kathleen J.- WITZIG Theodore F., “Relationship Between God-Image and Religious Behaviors”, *Psychological Reports*, 93, 2003, ss. 1141-1148.
- BUSER Juleen K - Sandy GIBSON, “Attachment to God/Higher Power and Bulimic Symptoms Among College Women”, *Journal of College Counseling*, Vol.19, 2016, ss. 124-137.
- BRADSHAW Matt - Christopher G. ELLISON - Jack P. MARCUM, “Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20, 2010, ss. 130–147.
- BRADSHAW Matt - Blake V. KENT, Prayer, “Attachment to God, and Changes in Psychological Well-Being in Later Life”, *Journal of Aging and Health*, 2017, ss.1–25, (DOI:10.1177/0898264316688116.).
- BRENNAN K. A. - C. L. CLARK - P. R. SHAVER, Self-report Measurement of Adult Attachment: An Integrative Overview, *Attachment Theory and Close Relationships*, (ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 1998, ss. 46-76.
- BRETHERTON Inge, “The Origins of Attachment Teory: John Bowlby and Mary Ainsworth”, *Developmental Psychology*, 28, 1992, ss. 759-775.
- BRETHERTON Inge, The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*,

- (ed.) S. Goldberg, R. Muir - J. Kerr, Hillsdale NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 45-70.
- BRETHERTON Inge - K. E. GROSSMANN - K. GROSSMANN - E. WATERS, In Pursuit of the Internal Model Construct and its Relevance to Attachment Relationships, *Attachment from Infancy to Adulthood: The Major Longitudinal Studies*, (ed.) K. E. Grossmann - K. Grossman - E. Waters, New York, Guilford Press, 2005, ss. 13-47.
- BRETHERTON Inge, Fathers in Attachment Theory and Research: a Review”, *Early Child Development and Care*, Vol.180: 1-2, 2010, ss. 9–23.
- BRETHERTON Inge - Kristine A. MUNHOLLAND, The Internal Working Model Construct in Light of Contemporary Neuroimaging Research, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, Third Edition, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 63-84.
- BROKAW B.F. - K. J. EDWARDS, “The Relationship of God Image to Level Object Relations Development”, *Journal of Psychology and Theology*, 22, 1994, ss. 352-371.
- BRYANT Alyssa N., “Gender Differences in Spiritual Development During the College Years”, *Sex Roles*, 56, 2007, s. 835-846.
- BYRD K. R. - A. D. BOE, “The Correspondence Between Attachment Dimensions and Prayer in College Students”, *International Journal for the Psychology of Religion*, 11, 2000, ss. 9-24.
- CASSIBBA R. - P. GRANQVIST - A. COSTANTINI - S. GATTO, “Attachment and God Representations Among Lay Catholics, Priests, and Religious: A Matched Comparison Study Based on the Adult Attachment Interview”, *Developmental Psychology*, 44, 2008, ss. 1753–1763.
- CASSIBBA R. - P. GRANQVIST - A. COSTANTINI, “Mothers’ Attachment Security Predicts Their Children’s of God Closeness”, *Attachment & Human Development*, Vol.15, No. 1, 2013, ss. 51-64.

- CASSIBBA Rosalinda - Pehr GRANQVIST - Alessandro COSTANTINI, "Mothers' Attachment Security Predicts Their Childrens' Sense of God's Closeness", *Attachment & Human Development*, Vol.15, No. 1, 2013, ss. 51-64.
- CASSIBBA Rosalinda - Sonia PAPAGNA ve Ark., "The Role of Attachment to God in Secular and Religious/Spiritual Ways of Coping with a Serious Disease", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 3, 2014, ss. 252-261.
- CASSIDY Jude, "Emotion Regulation: Influences of Attachment Relationships", The Development of Emotion Regulation, (ed.) N. Fox, *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59 (2-3, Serial No. 240), 1994, ss. 228-249.
- CEBİOĞLU Senay G. - Nazan AKSAN, Benlik Düzenlemenin Gelişiminde Mizaç ve Ana Baba Etkisi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 255-257.
- CEVZİ Ali İbn Muhammed, *Zadü'l Mesir fi İlmit't Tefsir: Tefsir İlminde Yolculuk Azığı*, I-VI, (çev. A. Öztürk), C.III, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2009.
- CEVZİYYE İ. K. el, *Medaricu's Sâlikîn: Kur'anî Tasavvufun Esasları*, I-III, (çev. Ali Ataç vd.), C.I,II, İstanbul, İnsan Yayınları, 1990.
- CHEN Hwei-Jane, The Development of The Spiritual Attachment Inventory: Conceptualizing Religious Experiences with The Attachment Theory, University of Missouri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Missouri, 2004.
- CHITTICK William, *Varolmanın Boyutları*, (çev. T. Koç), 4.B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2013.
- CHITTICK William, *S.Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*, (çev. N. Koltaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2012.
- CHOI Kyunga A., The Relationships Among Adult Attachment, Attachment to God, and Prayer, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Biola, 2006.
- CHOU Hui -Tzu G. - Janell ESPLIN - Shelby RANQUIST, "Childhood Attachment to Parents and Frequency of Prayer During the College Years", *Mental Health, Religion & Culture*, 1, 2012, s.1-13.

- CICCHETTI Dante - Sheree L. TOTH, Child Maltreatment and Attachment Organization, Implications for Intervention, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 279-308.
- CICIRELLI Victor G., “God as The Ultimate Attachment Figure for Older Adults”, *Attachment and Human Development*, Vol.6, No.4, 2004, s. 371-388.
- CICIRELLI Victor G., “Attachment Relationships in Old Age”, *Journal of Social and Personal Relationships*, 27, 2010, ss. 191-199.
- COOPER L. B. - A. J. BRUCE - M. J. HARMAN - M. T. BOCCACCINI, Differentiated Styles of Attachment to God and Varying Religious Coping Efforts, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No.2, 2009, ss. 134-141.
- CORTINA M., “Sullivan’s Contributions to Understanding Personality Development in Light of Attachment Theory and Contemporary Models of the Mind”, *Contemporary Psychoanalysis*, 37, 2001, ss. 193-238.
- CORTINA Mauricio - Mario MALLONE, Introduction: Reclaiming Bowlby’s Contribution to Psychoanalysis, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marrone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 1-14.
- CORTINA Mauricio – Mario MALLONE, Attachment Theory, Transference and the Psychoanalytic Process, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marrone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 27-36.
- COŞKUN İbrahim, Dünyevi İslam’ın Pratiği Önünde Bir Engel: Despot/Otokrat Tanrı Tasavvuru, *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi*, Çorum, G.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 2003, ss. 171-205.
- COUNTED Victor, “Understanding God Image and God Concept: Towards a Pastoral Hermeneutics of the God Attachment Experience”, *Verbum et Ecclesia*, 36(1), 2015, ss. 1-14.
- COUNTED Victor, “God as an Attachment Figure: A Case Study of the God Attachment Language and God Concepts of Anxiously Attached Christian Youths in South Africa”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.18, No. 4, 2016, ss. 316–346, DOI: 10.1080/19349637.2016.1176757.

- CÖMERT İtir T. - Kültegin ÖĞEL, “Madde Kullanan Ergenlerin Bağlanma Stilleri”, *The Turkish Journal on Addictions*, 1(1), 2014, ss. 9-40.
- CRISTOBAL Rafael, The Psychoanalytic Process in the Light of Attachment Theory, *Attachment Theory and the Psychoanalytic Process*, (ed.) M. Cortina - M. Marone, London, Whurr Publishers, 2003, ss. 335-344.
- CRONE Travis S., “The Influence of Affective Priming on One’s Perceived Relationship to God”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.43, No. 3, 2015, ss. 204-211.
- CROWELL J. A.- R. C. FRALEY- G. I. ROISMAN, Measurement of Individual Differences in Adult Attachment, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 598-635.
- ÇALIKUŞUR Ayşem, “Türk Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Değerleri ve Kişilik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma”, *Anadolu Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIII, S. 3, 2013, s. 109-142.
- ÇEÇEN A.Rezan, “Öğrencilerin Cinsiyetlerine ve Ana baba Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 2008, s. 415-431.
- ÇETİN F. Ç. - Z. TÜZÜN - B. PEHLİVANTÜRK - F. ÜNAL - B. GÖKLER, “Attachment Styles and Self-Image in Turkish Adolescents”, *Journal of Research on Adolescence*, 20(4), 2010, s. 840-848.
- ÇINAR Mehmet, *Tanrı’ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı*, Saarbrücken, Lap Lambert Academic Publishing, 2016.
- ÇİFTÇİ Duygun, Kişinin Ebeveyn İlişki Algısı İle Yetişkinlik Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2010.
- ÇORAPÇI Feyza, Ailede Duygu Sosyalleştirme Süreci ve Çocuğun Sosyoduygusal Gelişimi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.276-277.

- DAĞLI G. - M. BEYAZSAÇLI, “Evaluation of the Correlation Between Parental Behavior and Levels of Self-Actualization”, *Mediterranean Journal of Educational Research*, Issue 7, 2010, ss.17-29.
- DAĞLI G. - M. BEYAZSAÇLI, “Ana-Baba Tutumu ve Kendini Gerçekleştirme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi”, *Mediterranean Journal of Educational Research*, Issue 7, 2010, ss. 1-16.
- DATTA Prishnee - Alfons MARCOEN - Ype H. POORTINGA, Recalled Early Maternal Bonding and Mother- and Self-Related Attitudes in Young Adult Daughters: A Cross-Cultural Study in India and Belgium”, *International Journal of Psychology*, 40(5), 2005, ss. 324–338.
- DAVIES Brian, *Din Felsefesine Giriş*, (çev. Fatih Taştan), İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2011.
- DAVIS Don E. - Joshua N. HOOK, Everett I. WORTHINGTON, “Relational Spirituality and Forgiveness: The Roles of Attachment to God, Religious Coping, and Viewing the Transgression as a Desecration”, *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.27, No. 4, 2008, ss. 293-301.
- DAVIS Edward B. - G. L. MORIARTY - J. C. MAUCH, “God Image and God Concepts: Definitions, Development, and Dynamics”, *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol.5, No. 1, 2013, ss. 51-60.
- DAYRINGER Richard, “The Image of God in Pastoral Counseling”, *J. Relig Health*, 51, 2012, s. 51-53.
- DEMİRCİ Şükran, Yetiştirme Yurdu Ergenlerinde Allah Tasavvuru, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kayseri, 2009.
- DEMİRLİ Ekrem, *Tasavvufun Altın Çağı: Konevi ve Takipçileri*, İstanbul, Sufi Kitap, 2015.
- DE ROOS Simone A., “Young Children’s God Concepts: Influences of Attachment and Religious Socialization in a Family and School Context”, *Religious Education*, Vol.101, No. 1, 2006, ss. 84-103.

- DE ROOS Simon A. - Siebren MIEDEMA - Jurjen IEDEMA, “Attachment, Working Models of Self and Others, and God Concept in Kindergarten”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4), 2001, ss. 607-618.
- DERMAN Meral T. - Handan A. BAŞAL, “Okulöncesi Çocuklarında Gözlenen Davranış Problemleri ile Ailelerinin Anne-Baba Tutumları Arasındaki İlişki”, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 2013, s. 115-144.
- DICENSO James J., *The Other Freud, Religion, Culture and Psychoanalysis*, New York, Routledge/ Taylor & Francis, 1999.
- DICKIE J. R. - E. K. ESHLEMAN - D. M. MERASCO - E. SHEPARD - M. V. WILT – M. JOHNSON, “Parent- Child Relationships and Children’s Image of God”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.36(1), 1997, s. 28-31.
- DICKIE J. R. - L. V. AJEGA - J. R. KOBYLAK - K. M. NIXON, “Mother, Father, and Self: Sources of Young Adults God Concepts”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45(1), 2006, ss. 57–71;
- DİHLEVİ Şah V., *Hüccetullâhi’l-Bâliğa*, I-II, (çev. M. Erdoğan), C.II, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999.
- DİRİK Gülay - Orçun YORULMAZ - Ayşe N. KARANCI, “Çocukluk Dönemi Ebeveyn Tutumlarının Değerlendirilmesi: Kısaltılmış Algılanan Ebeveyn Tutumları- Çocuk Formu”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26(2), 2015, ss. 123-130.
- DOHERTY Nicole A. - Judith A. FEENY, “The Composition of Attachment Networks Throughout The Adult Years”, *Personal Relationships*, 11, 2004, s. 469-488.
- DOST Meliha T., “Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Pamukkale Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, S. 22, 2007, ss.132-143.
- DUCHESNE Stephane - Catherine F. RATELLE, “Attachment Security to Mothers and Fathers and the Developmental Trajectories of Depressive Symptoms in Adolescence: Which Parent for Which Trajectory?” , *J Youth Adolescence*, 43, 2014, ss. 641–654.
- DÜZGÜN Şaban A., *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, Ankara, Lotus Yayınları, 2012.

- DHAVAMONY Mariasusaia, “Dinlerde Tanrı Anlayışı”, (çev. F. Aydın), *Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.XII, S.22, 2010, ss.189-210.
- EAGLE Morris, The Developmental Perspectives of Attachment and Psychoanalytic Theory, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg, R. Muir - J. Kerr, Hillsdale NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 123-146.
- EATON Gai, *Tanrı'yı Hatırlamak*, (çev. S. L. Gürkan), İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- ECKERT Kimberly G.- Cynthia N. KIMBALL, God as Secure Base and Haven of Safety: Attachment Theory as a Framework for Understanding Relationship to God, *Spiritual Formation, Counseling and Psychotherapy*, (ed.) T. W. Hall - M. R. McMinn, New York, Nova Science Publisher, 2003, ss. 109-128.
- ELLISON C. G. - M. BRADSHAW - K J. FLANNELLY - K. C. GALEK, “Prayer, Attachment to God, and Symptoms of Anxiety-Related Disorders among U.S. Adults”, *Sociology of Religion*, 75:2, ss. 208-233.
- EMDE Robert N., Three Roads Intersecting: Changing Viewpoints in the Psychoanalytic Story of Oedipus, *Psychoanalysis and Development: Representations and Narratives*, (ed.) M. Ammaniti - D. N. Stern, New York & London, University Press, 1994, ss. 97-110.
- ERÖZKAN Atılğan, “The Relationship Between Attachment Styles and Social Anxiety: An Investigation with Turkish University Students”, *Social Behavior and Personality*, 37(6), 2009, ss. 835-844.
- ERÖZKAN Atılğan, “Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Karar Stratejileri”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.3, 2011, ss. 60-74.
- ERYAVUZ Ayşe, Çocuklukta Algılanan Ebeveyn Kabul veya Reddinin Yetişkinlik Dönemi Yakın İlişkileri Üzerindeki Etkileri, Ege Üniversitesi, *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İzmir, 2006.
- ERYÜKSEL G. N. - E. AKÜN, “Depresyonu Olan Ergenler ile Ana-Babalarının Aile İlişkilerinin ve Bilişsel Çarpıtmalarının İncelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 2003, ss. 59-73.

- ESHLEMAN A. K. - J. R. DICKIE - D. M. MERASCO - A. SHEPARD - M. JOHNSON, "Mother God, Father God: Children's Perceptions of God's Distance. International Journal for the Psychology of Religion 9(2), 1999, ss. 139–146.
- EVANS C. Stephen - R. Zachary MANIS, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, (çev. Ferhat Akdemir), Ankara, Elis Yayınları, 2010.
- EVKURAN Mehmet, *Çağdaş Sorunlar ve Kelam*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2015.
- EXIME Julie J. - Steffany J. HOMOLKA - Joshua B. GRUBBS, "Negative Views of Parents and Struggles with God: An Exploration of Two Mediators", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, ss. 200-212.
- FAHREDDİN ER-RÂZÎ, *Mefatihü'l-Gayb: Tefsir-i Kebir*, I-XXVI, (çev. S. Yıldırım ve Ark.), C.I,XI, İstanbul, Huzur Yayınevi, 2013.
- FAIRBAIRN W. R. D., *Psychoanalytic Studies of the Personality*, London and New York, Taylor & Francis, 1952/2001.
- FAROOQI Yasmin N. - Mobushra REHMAN, "Perception of Allah Among Schizophrenics and Depressives: Unipolars and Bipolars", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.4(4), 2001, ss. 57-70.
- FARUKİ İ. R., *Tevhid* (çev. D. Yardım), İstanbul, İnsan Yayınları, 1987.
- FARUKİ İsmail R., *Tevhid*, (çev. D.Yardım - L. Boyacı), 4.B, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006.
- FARUKİ İsmail R., *İslam ve Diğer İnançlar*, (çev. E.Okumuş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2011.
- FAZLURRAHMAN, *Ana Konularıyla Kuran*, (çev. A. Açıkgenç), 6.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- FEENEY Brooke C. – Meredith Van VLEET, "Growing Through Attachment: The Interplay of Attachment and Exploration in Adulthood", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.27(2), 2010, s. 226-234.
- FEENEY Brooke C. – M. Van VLEET - Brittany K. JAKUBIAK, An-Attachment-Theoretical Perspective on Optimal Dependence in Close Relationships, At-

- tachment Theory and Research: New Directions and Emerging Themes, (Ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 2015, ss. 195-206.
- FEENY Judith A., Adult Romantic Attachment: Developments in the Study of Couple Relationships, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, Third Edition, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 435-463.
- FERGUS T. A. - W. C. ROWATT, "Examining a Purported Association Between Attachment to God and Scrupulosity", *Psychology of Religion and Spirituality*, 63, 2014, ss. 230-236.
- FERRE Frederick, *Din Dilinin Anlamı*, (çev. Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- FIRAT Erdoğan, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 1970.
- FITTON Victoria A., "Attachment Theory: History, Research, and Practise", *Psychoanalytic Social Work*, 9, 2012, ss. 121-143.
- FINK Bruce, *Lacancı Psikanalize Bir Giriş*, (çev. Özgür Ögütçen), İstanbul, Encore Yayınları, 2016.
- FİŞEK Güler O., Benlik Gelişimi, Bireyleşme ve Kültür: Psikanalitik Bir Arayış, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açılıarı*, (ed.) S. Bekman, A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 241-252.
- FONAGY Peter, "Points of Contact and Divergence Between Psychoanalytic and Attachment Theories: Is Psychoanalytic Theory Truly Different", *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 448-480.
- FONAGY Peter, *Attachment Theory and Psychoanalysis*, New York, Other Press, 2001.
- FONAGY Peter - Mary TARGET, The Rooting of the Mind in the Body: New Links Between Attachment Theory and Psychoanalytic Thought", *Journal of American Psychoanalytic Association*, Vol.5(2), 2007, ss. 441-456.

- FONAGY P. - P. LUYTEN - E. ALLISON - C. CAMPBELL, Reconciling Psychoanalytic Ideas with Attachment Theory, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, Third Edition, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 780-797.
- FOULKES Deborah E., The Relationship Between Transformational Leadership Behavior, Adult Attachment and God Attachment, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lynchburg, Virginia, 2015.
- FOX Devorah Ann, Toward A Monotheist Psychology of Transcendence, At Alliant International University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), San Diego, 2009.
- FREEZE Tracy A. - Enrico DITOMMOSO, “An Examination of Attachment, Religiosity, Spirituality and Well-Being in a Baptist Faith Sample”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 7, 2014, ss. 690-702.
- FREUD Sigmund, *Totem ve Tabu: Büyü, Gelenek, Korku ve Yasak*, (çev. C. Karakaya), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2015.
- FREUD Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, (çev. E. Yıldırım), İstanbul, Oda Yayınları, 2016.
- FRIAS Maria T. - Phillip R. SHAVER - R. DIAZ, Loving, “Individualism and Collectivism as Moderators of the Association Between Attachment Insecurities, Coping, and Social Support”, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.31(1), 2014, ss. 3–31.
- GALINHA I. C. - M. A. GARCIA - MARTIN- S. OISHI - D. WIRTZ - F. ESTEVES, “Cross-Cultural Comparison as Personality Traits, Attachment Security, and Satisfaction with Relationships as Predictor of Subjective Well-Being in India, Sweden and the United States”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(8), 2016, ss. 1033-1052.
- GALL Terry L. - Sogol KAFI, “The Impact of Breast Cancer on the Mother–Daughter Relationship: Implications of Relationship With God on Attachment”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 16, 2014, ss. 111–132.
- GARTHE R. C. - T. SULLIVAN - W. KLIEWER, “Longitudinal Relations Between Adolescent and Parental Behaviors, Parental Knowledge, and Internalizing Be-

- haviors Among Urban Adolescents”, *Journal Youth Adolescence*, Vol.44, No. 4, 2014, ss.1-14, DOI: 10.1007/s10964-014-0112-0.
- GARTSTEIN Maria A. – Sydney IVERSON, “Attachment Security: The Role of Infant, Maternal, and Contextual Factors”, *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 14(2), 2014, s. 261-276.
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Esma’ül Hüsna Şerhi*, (çev. M. Feriştat), İstanbul, Merve Yayınları, 1968.
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, I-IV, *İhyau Ulumi’d-Din*, (çev. A. Serdaroğlu), C.IV, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1990.
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *El İktisad fi-l İtikat; İtikadda Orta Yol*, (çev. O. Demir), İstanbul, Klasik Yayınları, 2012.
- GEORGE Carol - Judith SOLOMON, “The Development of Caregiving: A Comparison of Attachment Theory and Psychoanalytic Approaches to Mothering”, *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 618-646.
- GEYER Jennifer S., Attachment Source in Relationship to Perceived Stress as Mediated by Social Comparison, Northcentral University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Prescott Vally-Arizona, 2013.
- GHORBANI N. - P. J. WATSON - Z. H. KHAN, “Theoretical, Empirical and Potential Ideological Dimensions of Using Western Conceptualizations to Measure, Muslim Religious Commitment, *Journal of Muslim Mental Health*, 2, 2007, ss. 113-131.
- GIBBON James, “God is Great, God is Good: Teaching God Concepts in Turkish Islamic Sermons”, *Poetics*, 36, 2008, ss. 389-403.
- GIUDICE Marco Del, “Sex Differences in Romantic Attachment: A Meta-Analysis”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(2), 2011, ss. 193-214.
- GLINER Jeffrey A.- George A. MORGAN- Nancy L. LEECH, *Uygulamada Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım*, (çev, ed.) (Selahattin Turan), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

- GOODALL Janet, "Parental Belief and Engagement: How Do They Interact?", *Journal of Beliefs & Values*, Vol.34, No.1, 2013, ss. 87-99.
- GOODALL J. - K. GHENT, "Parental Belief and Parental Engagement in Children's Learning", *British Journal of Religious Education*, Vol.36, No. 3, 2014, s. 332-352.
- GOODWIN Aninette, "Freud Erikson: Their Contributions to the Psychology of God-Image Formation", *Pastoral Psychology*, Vol.47, No. 2, 1998, ss. 97-117.
- GÖRGÜN S. - A. TİRYAKİ - M. TOPBAŞ, "Üniversite Öğrencilerinde Madde Kullanma ve Anne Babaya Bağlanma Biçimleri", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S. 11, 2010, ss. 305-312.
- GRACE H. T. - D. UATA, "The Impact of Parental Discipline on the Image of God", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.15, No. 7, 2012, ss. 677-688.
- GRACE Hui-Tzu - Scott JOHANSEN, "Impact of Childhood Attachment with Parents on the Change of Relationship with God Following Life Events", *Archive for the Psychology of Religion*, Vol.35, Issue 2, 2013, ss. 153-168.
- GRANQVIST Pehr, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.37(2), 1998 ss. 350-367.
- GRANQVIST Pehr - B. HAGEKULL, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(2), 1999, ss. 254-273.
- GRANQVIST Pehr - B. HAGEKULL, "Religiosity Adult Attachment, and Why "Singles" are More Religious", *International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 2000, ss. 111-123.
- GRANQVIST P. - M. MIKULINCER - P. R. SHAVER, "Religion as Attachment: Normative Processes and Individual Differences", *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 2000, ss. 49-59.
- GRANQVIST Pehr, "Attachment and Religiosity in Adolescence: Cross-sectional and Longitudinal Valuations", *Personality & Social Psychology Bulletin*, 28(2), 2002, ss. 260-270.

- GRANQVIST Pehr - B. HAGEKULL, "Longitudinal Predictions of Religious Change in Adolescence: Contributions from the Interaction of Attachment in Relationship Status", *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 2003, ss. 793-817.
- GRANQVIST Pehr - Lee A. KIRKPATRICK, "Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis", *The International Journal for the Psychology of Religion*, Vol.14(4), 2004, ss. 223-250.
- GRANQVIST Pehr, "On the Relation Between Secular and Divine Relationships: An Emerging Attachment Perspective and a Critique of the "Depth" Approaches", *The International Journal for The Psychology of Religion*, 16(1), 2006, ss. 1–18.
- GRANQVIST Pehr. - J. R. DICKIE, Attachment and Spiritual Development in Childhood and Adolescence. *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*, (ed.) E. C. Roehlkepartain - P. E. King - L. Wagener - P. L. Benson, Sage, Thousand Oaks, 2006, ss. 341-354.
- GRANQVIST Pehr - Cecilia JUNGDAHL - Jane R. DICKIE, "God is Nowhere, God is Now Here: Attachment Activation, Security of Attachment, and God's Perceived Closeness Among 5 – 7-year-Old Children from Religious and non-Religious Homes", *Attachment & Human Development*, 9(1), 2007, ss. 55-71.
- GRANQVIST Pehr - T. IVARSSON - A. G. BROBERG - B. HAGEKULL, "Examining Relations Among Attachment, Religiosity, and New Age Spirituality Using the Adult Attachment Interview", *Developmental Psychology*, Vol.43, No. 3, 2007, ss. 590-601.
- GRANQVIST Pehr. - L. A. KIRKPATRICK, Attachment and Religious Representations and Behavior *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Second Edition, New York, Guilford Press, 2008, ss. 906-940.
- GRANQVIST Pehr - Mari FRANSSON - Berit HAGEKULL, "Disorganized Attachment, Absorption, and New Age Spirituality: A Mediational Model", *Attachment & Human Development* Vol.11, No. 4, 2009, ss. 385-403.

- GRANQVIST Pehr – M. MIKULINCER - P.R. SHAVER, "Religion as Attachment: Normative Processes and Individual Differences", *Personality and Social Psychology Review*, 14, 2010, s. 49-59.
- GRANQVIST Pehr, "Religion as Attachment: The Godin Award Lecture", *Archive for the Psychology of Religion*, 32, 2010, s. 5-24.
- GRANQVIST Pehr – P. Hagekull BERIT - Tord IVARSSON, "Disorganized Attachment Promotes Mystical Experiences Via a Propensity for Alterations in Consciousness (Absorption)", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 180-197.
- GRANQVIST Pehr - Anders G. BROBERG - Berit HAGEKULL, "Attachment, Religiousness, and Distress Among the Religious and Spiritual: Links Between Religious Syncretism and Compensation", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 7, 2014, ss. 726–740.
- GRANQVIST Pehr, "Mental Health and Religion From an Attachment Viewpoint: Overview with Implications for Future Research", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 8, 2014, ss. 777–793.
- GRANQVIST Pehr - Lee A. KIRKPATRICK, Attachment and Religious Representations and Behavior, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 906-940.
- GREGGO Stephen P. - Stephen P. BECKER, "The Attachment Paradigm: A Secure Base for Counselor Education?", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.29, No. 1, 2010, s. 46-56.
- GROSSMANN Klaus E., The Evolution and History of Attachment Research and Theory, *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg, R. Muir - J. Kerr, Hillsdale, NJ, The Analytic Press, 2000, ss. 105-146.
- GROSSMANN K. - K. E. GROSSMAN - E. Fremmer-BOMBIK- H. KINDLER - H. SCHEUERER- ENGLISCH - P. ZIMMERMAN, "The Uniqueness of the Child-Father Attachment Relationship: Fathers' Sensitive and Challenging Play as a

Pivotal Variable in a 16-Year Longitudinal Study”, *Social Development*, 11, 2002, ss. 307-331.

GROSSMANN K. - K. E. GROSSMAN, H. KINDLER - P. ZIMMERMANN, A Wider View of Attachment and Exploration: The Influence of Fathers and Mothers on the Development of Psychological Security From Infancy to Young Adulthood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Second Edition, New York, Guilford Press, 2008, ss. 857-879.

GUNNEO M. L. - E. M. HETHERINGTON - D. REISS, “Parental Religiosity, Parenting Style, and Adolescent Social Responsibility”, *Journal of Early Adolescence*, Vol.19, No.2, 1999, ss. 199-225.

GUSDORF Georges, *İnsan ve Tanrı*, (çev. Zeki Özcan), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

GÜLER İlhami, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2003.

GÜLER Meltem, Kuşaklararası Annelik Bilişleri, Kişilik Özelliği, Yaşam Doyumu ve Çocuk Yetiştirme Hedefleri, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mersin, 2007.

GÜLER Özlem, Tanrı’ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu (Yetişkin Örneklem), (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ankara, 2007.

GÜNGÖRDÜ Melek, Allah’a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir, 2001.

GÜRKAN B. - G. DİRİK, “Üniversite Öğrencilerinde İntihar Düşünce ve Davranışları ile İlişkili Faktörler: Yaşamı Sürdürme Nedenleri ve Baş Etme Yolları”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 2009, ss. 58-69.

GÜRSES İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Bursa, Arasta Yayınları, 2001.

HALL T. W. - B. F. BROKAW, “The Relationship of Spiritual Maturity to Level of Object Relations Development and God Image”, *Pastoral Psychology*, 43, 1995, ss. 373-391.

HALL T. W. - B. F. BROKAW - K. J. EDWARDS - P. L. PIKE, “An Empirical Exploration of Psychoanalysis and Religion: Spiritual Maturity and Object Relations

- Development”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 1998, ss. 302-313.
- HALL Todd W., “Psychoanalysis, Attachment, and Spirituality Part I: The Emergence of Two Relational Traditions”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.35, No. 1, 2007, 14-28.
- HALL Todd W., “Psychoanalysis, Attachment , and Spirituality Part II: The Spiritual Stories We Live By”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 35, No. 1, 2007, ss. 29-42.
- HALL T. W. - A. FUJIKAWA - S. R. HALCROW - P. C. HILL - H. DELANEY, “Attachment to God and Implicit Spirituality: Clarifying Correspondence and Compensation Models”, *Journal of Psychology and Theology*, 37, 2009, ss. 227-242.
- HAMARTA Erdal - Ö. BALCI - Ö. ÜRE - E. DEMİRBAŞ, “Lise Öğrencilerinin Utangaçlıklarının Algılanan Anne Baba Tutumları ve Problem Çözme Yaklaşımları Açısından İncelenmesi”, *Aile ve Toplum: Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, Nisan-Mayıs-Haziran, 2010, s.73-82.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslamiyet ve Hıristiyanlık*, (çev. İ. S. Sırma), İstanbul, Beyan Yayınları, 2007.
- HARLOW H. F., The Development of Affectional Patterns in Infant Monkeys, *Determinants of Infant Behavior*, (ed.) B. M. Foss, New York, Wiley, 1962, ss. 75-88.
- HARLOW H.F. - M. K. HARLOW - E.W. HANSEN, The Maternal Affectional System of Rhesus Monkeys, *Maternal Behavior in Mammals*, (ed.) H. R. Rheingold, New York, Wiley, 1963, ss. 254-281.
- HART Jonathan T. - Alicia LIMKE - Phillip R. BUDD, “Attachment and Faith Development”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.38, 2010, ss. 122-128.
- HARWOOD R. L. - J. G. MILLER - N. Lucca IRIZARRY, *Culture and Attachment: Perception of the Child in Context*, New York, Guilford Press, 1995.
- HAYTA Akif, “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslam’da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(12), 2006, ss. 29-63.

- HAYTA Akif, “Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.VIII, No. 20, 2010, ss. 41-80.
- HAZAN Cindy. - Phillip. R. SHAVER, “Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 1987, ss. 511-524.
- HAZAN Cindy - P. R. SHAVER, “ Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships”, *Psychological Inquiry*, 5, 1994, ss. 1-22.
- HEISLER Dawn M., The Effect of Adult Attachment and Attachment to God on Stress Reactivity and Recovery, Seattle Pacific University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2006.
- HERMANSEN M., The God Concept Among Muslims, *God: Experience or Origin*, (ed.) A. T. Nicolas, New York, Paragon House, 1985.
- HERNANDEZ G. - J. M. SALERNO - B. L. BOTTOMS, “Attachment to God, Spiritual Coping, And Alcohol Use”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20(2), 97, 2010, ss. 97-107.
- HERRERA Joanna D., The Space for Meaning: A Winnicottian Perspective On Religious Experience, Wright Institute Graduate School, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2006.
- HILL Peter C. - Todd W. HALL, “Relational Schemas in Processing One’s Image of God and Self”, *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.21, No. 4, 2002, ss. 365-373.
- HINDE - Joan STEVENSON, “Attachment Theory and John Bowlby: Some Reflections”, *Attachment & Human Development*, 9(4), 2007, ss. 337-242.
- HO Anastasia Victoria L.H. - Tick N. SIM, “The Development and Validation of a God-Centered Self-Esteem Scale”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 1, 2013, ss. 36-47.
- HOFFMAN Louis, “Religious Experience, Development, and Diversity”, *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss.1025-1035.

- HOFFMAN Louis, “Religious Experience in a Cross-Cultural and Interfaith Context: Limitations and Possibilities”, *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 809-822, DOI 10. 1007/s11089-011-0394-z.
- HOLMES Jeremy, *John Bowlby and Attachment Theory*, London, Routledge, 1993.
- HOLMES Jeremy - John BOWLBY, Attachment Theory, and Psychoanalysis (“Something There is That Doesn’t Love Wall), *Attachment Theory Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (ed.) S. Goldberg - R. Muir - J. Kerr, Hillsdale NJ, The Analytic Press, 2000, ss.19-42.
- HOMAN Kristin J. - Chris J. BOYATSIK, “The Protective Role of Attachment to God Against Eating Disorder Risk Factors: Concurrent and Prospective Evidence”, *Eating Disorders*, 18, 2010, ss. 239–258.
- HOMAN Kristin J. - Brianna N. CAVANAUGH, “Perceived Relationship with God Fosters Positive Body Image in College Women”, *Journal of Health Psychology*, 18(12), 2013, ss.1529-1539.
- HOMAN Kristin J., “A Mediation Model Linking Attachment to God, Self-Compassion, and Mental Health”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No.10, 2014, ss. 977–989.
- HOMAN Kristin J. - Valerie A. LEMMON, “Perceived Relationship with God Moderates the Relationship Between Social Comparison and Body Appreciation”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.18, No. 6, 2015, ss. 425–439.
- HONG Ying-yi - Yang FANG ve Ark. “Cultural Attachment: A New Theory and Method to Understand Cross-Cultural Competence”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(6), 2013, ss. 1024-1044.
- HORTON K. D. - C. G. ELLISON - A. LOUKAS - D. L. DOWNEY - J. B. BARRETT, “Examining Attachment to God and Health Risk-Taking Behaviors in College Students”, *J. Relig Health*, 51, 2012, ss. 552–566.
- HOUSER Melissa E. - Ronald D. WELCH, Hope, “Religious Behaviors, and Attachment to God: A Trinitarian Perspective”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No, 4, 2013, ss. 281-297.

- HÖKELEKLİ Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara, T.D.V.Yayımları, 1993.
- HÖKELEKLİ Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul, Dem Yayınları, 2008.
- HUGHES Judith M., *Reshaping the Psychoanalytic Domain: The Work of M. Klein, W. R. D. Fairbairn and, D. W. Winnicott*, University of California Press, Los Angeles, 1989.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm, İbn Teymiyye Külliyyatı: Rabb Olarak Allah'ın Birleşmesi, I-X, (çev. Yusuf Işıcak vd.), C.II, İstanbul, Tevhid Yayınları, 1987.
- İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed bin Abdülhalîm bin Mecdiddîn bin Abdüsselâm, *el-Akidetü'l-Vasıtye ve Şerhi*, (şerh. M. Halil Herras, çev. M. Besir Eryarsoy), İstanbul, Guraba Yayınları, 2000.
- İMAM RABBANİ, Ahmed-i Farûkî es-Serhendî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, I-III (çev. T. Hakan Alp vd.), C.II, İstanbul, Yasin Yayınları, 2004.
- İMAMOĞLU Selen - E. Olcay İMAMOĞLU, "Relationship Between General and Context-Specific Attachment Orientations in a Turkish Sample", *The Journal of Social Psychology*. 146 (3), 2006, ss. 261-274.
- İMAMOĞLU E. Olcay - Gül GÜNAYDIN - Emre SELÇUK, "Özgün Benliğin Yordayıcıları Olarak Kendileşme ve İlişkililik: Cinsiyetin ve Kültürel Yönelimlerin Ötesinde", *Türk Psikoloji Dergisi*, 26 (67), 2011, ss. 27-43.
- İZUTSU Toshiba , *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, (çev. Kürşat Atalar), İstanbul, Pınar Yayınları, 2012.
- JAMES William, *The Varieties of Religious Experience*, New York, Longmans/Green, 1902.
- JANKOWSKI P. J. - S. J. SANDAGE, "Attachment to God and Humility: Indirect Effect and Conditional Effects Models", *Journal of Psychology Theology*, Vol.42, No.1, 2014, s. 70-82.

- JASSIDY Jude, The Nature of Child's Ties, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 3-19.
- JERGA Angelique M. - Phillip R. SHAVER - Ross B. WILKINSON, "Attachment Insecurities and Identifications of at-risk Individuals Following the Death of a Loved One", *Journal of Social and Personal Relationships*, 2011, ss. 1-24, DOI:10.1177/0265407510397987.
- JINA Mi K. - D. JACOBVITZ - N. HAZEN - Sung H. JUNG, "Maternal Sensitivity and Infant Attachment Security in Korea: Cross-Cultural Validation of the Strange Situation", *Attachment & Human Development* Vol.14, No. 1, 2012, ss. 33-44.
- JOHN Hick, 'Bizler Aynı Tanrı'ya mı İbadet Ediyoruz', *Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, (ed.) Mahmut Aydın, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2005, s.215-234.
- JOHNSON Kathryn A. - Morris A. OKUN - Adam B. COHEN, "The Mind of the Lord: Measuring Authoritarian and Benevolent God Representations," *Psychology of Religion and Spirituality*, Vol.7, 2014, ss. 1-12.
- JONES Jason D. - Jude CASSIDY - Phillip R. SHAVER, Adult Attachment Style and Parenting, *Attachment Theory and Research: New Directions and Emerging Themes*, (ed.) J. A. Simpson - W. S. Rholes, New York, The Guilford Press, 2015, ss. 234-260.
- JONES James W., *Religion and Psychology in Transition: Psychoanalysis, Feminism, and Theology*, New Haven/London, Yale University Press, 1996.
- JONES James W., "Psychodynamic Theories of the Evolution of the God Image", *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.9, 3/4, 1999, ss. 33-55.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, Family and Socialization in Cross-Cultural Perspective: A Model of Change, *Cross-Cultural Perspectives: Nebraska Symposium on Motivation*, 37, (ed.) J. Berman, Nebraska, Nebraska University Press, 1990, ss. 135-200.

- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, “Özerk-İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 37, 1996, ss. 36-43.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, Kültür ve Ana Babalık. Kuram ve Uygulama Çıkarımları, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 61-73.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, “Adolescent Autonomy-Relatedness and the Family in Cultural Context: What Is Optimal?”, *Journal of Research on Adolescence*, 23(2), 2013, ss. 223-235.
- KAPLAN Kalman J. ve Ark, “Individuation and Attachment in Israel and Thailand: Secular Versus Religious Jews and Buddhists”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 93-105.
- KAPLAN B. - E. Ş. AKSEL, “Ergenlerde Bağlanma ve Saldırganlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, C.I, S. 1, 2013, ss. 20-49.
- KARACA Faruk, *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000.
- KARAIRMAK Özlem - Nagihan O. DURAN, “Gender Differences in Attachment Styles Regarding Conflict Handling Behaviors among Turkish Late Adolescents”, *Int. J. Adv. Counselling*, 30, 2008, ss. 220-234.
- KARAKUŞ Özlem, “Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Arasındaki İlişki”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, C.XXIII, S. 2, 2012, ss. 33-46.
- KARTOPU Saffet - Hasan TANRIVERDİ, “Dini Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol.6, Issue 7, 2013, ss. 621-656.
- KARTOPU Saffet, “Yaşamı Sürdürme Nedenlerinin Tanrı Algısıyla İlişkisi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Vol. 9/2 Winter, 2014, ss. 887-903.

- KAŞANI, Kemaleddin Abdurrezzak b. Ahmed b. Ebu'l – Ğanaim Muhammed, *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. E. Demirli), İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- KATSURADA Emiko, “Attachment Representation of Institutionalized Children in Japan”, *School Psychology International*, Vol. 28(3), 2007, ss.331-345.
- KAUFMAN Gordon D., *The Theological Imagination: Constructing the Concept of God*, Philadelphia, Westminster, 1981.
- KAYA A. - H. BOZASLAN - G. GENÇ, “Üniversite Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi”, *Dicle Ü. Ziya Gökalp Eğitim F. Dergisi*, 18, 2012, s. 216-218.
- KAYA M. - G. GÜNEŞ - B. KAYA - E. PEHLİVAN, “Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddetle İlişkisi”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, S.5, 2004, ss. 5-10.
- KELABAZI, Ebu Bekir Muhammed b. İshak, *Ta'arruf: Doğu Devrinde Tasavvuf*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları, 1992.
- KELLEY Melissa M., “Loss Through the Lens of Attachment to God”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 11, 2009, ss. 88-106.
- KELLEY Melissa M. - Keith T. CHAN, “Assessing the Role of Attachment to God, Meaning, and Religious Coping as Mediators in the Grief Experience”, *Death Studies*, 36, 2012, ss. 199-227.
- KENT Blake V. - Matt BRADSHAW - Kevin D. DOUGHERTY, “Attachment to God, Vocational Calling, and Worker Contentment”, *Rev Relig Res.* 58, 2016, ss. 343–364.
- KENT Blake V., “Attachment to God, Religious Tradition, and Firm Attributes in Workplace Commitment”, *The Journal of Social Psychology*, 2016, ss. 1-17, DOI: 10.1080/00224545.2016.1242470;
- KERNS Kathryn A. - Laura E. BRUMARIU, Attachment in Middle Childhood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude

Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 349-365.

KESKİN Gülseren, Ergenlerin Ruhsal Dutumları ve Ebeveyn Tutumları ile Bağlanma Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Ege Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İzmir, 2007.

KINDAP Y. - M. SAYIL - A. KUMRU, “Anneden Algılanan Kontrolün Niteliği ile Ergenin Psikososyal Uyum ve Arkadaşlıkları Arasındaki İlişkiler: Benlik Değerinin Aracı Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 23(61), 2008, s.101-102.

KINDAP Yeliz, Kendini Belirleme Kuramı Temelinde Ergenlikte Destekleyici Ebeveynlik, Akademik ve Sosyal Uyum ve Kendini Belirleme Düzeyi Arasındaki İlişkilerin Boylamsal Olarak İncelenmesi, Hacettepe Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2011.

KIRALP Y. - S. DİNÇYÜREK - M. BEDİOĞLU, “Determining the Conflict Resolution Strategies of University Students”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 1, 2009, ss. 1205-1214.

KIRIMER Fulya - Ece AKÇA - Nebi SÜMER, “Orta Çocuklukta Anneye Kaygılı ve Kaçınan Bağlanma: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II Orta Çocukluk Dönemi Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(33), 2014, ss.45-57.

KIESLING Chris, “An Attachment Theory Approach to Narrating the Faith Journey of Children of Parental Divorce”, *International Journal of Children’s Spirituality*, Vol.16, No.4, 2011, 301-313.

KIMBALL C.N. - C. J. BOYATZIS - K. V. COOK - K. C. LEONARD - K. S. FLANAGAN, “Attachment to God: A Qualitative Exploration of Emerging Adults’ Spiritual Relationships with God”, *Journal of Psychology Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, s. 175-188.

KIM Seong Eun, “The Relationship of Parental Attachment and Christian Spirituality with Intergenerational Conflict Between Korean-American Young Adults and Their Parents”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 3, 2013, ss. 189-199.

- KIM Y. - W. B. WILCOX, "Religious Identity, Religious Attendance, and Parental Control", *Rev. Relig. Res.*, 2014, ss. 1-25.
- KING Keith A. ve Ark., "A Study of Stres, Social Support, and Perceived Happiness Among College Students", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(2), 2014, ss. 132-144.
- KIRKPATRICK Lee A. – Phillip R. SHAVER, "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.29 (3), 1990, ss. 315-334.
- KIRKPATRICK Lee A. - Phillip R. SHAVER," An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.18(3), 1992, ss. 266-275.
- KIRKPATRICK L. A., " An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 1992, ss. 3-28.
- KIRKPATRICK L. A., Attachment Theory and Religious Experience, *Handbook of Religious Experience*, (ed.) Ralph W.J.Hood, Birmingham, Religious Education Press, 1995, ss. 446–475.
- KIRKPATRICK Lee A., "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol.36 (2), 1997, ss. 207-217.
- KIRKPATRICK L. A., An Attachment-Theory Approach to the Psychology of Religion, *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, (ed.) B. Spilka - D. N. McIntosh, Boulder, Colorado, Westview Press, 1997.
- KIRKPATRICK Lee A., "God as Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.24 (9), 1998, ss. 961-973.
- KIRKPATRICK L. A. - D. J. SHILLITO - S. L. KELLAS, "Loneliness, Social Support, and Perceived Relationships with God, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.16(4), 1999, ss. 513-522.

- KIRKPATRICK L. A., Attachment and Religious Representations and Behavior, *Handbook of Attachment Theory and Research*, (ed.) J. Gassidy - P. R. Shaver, New York, Guilford Press, 1999, ss. 803-822.
- KIRKPATRICK L. A., *Attachment, Evolution, and the Psychology of Religion*, New York, Guilford Press, 2005.
- KIRKPATRICK Lee A., "Attachment Theory and the Evolutionary Psychology of Religion," *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 231-241.
- KİMTER Nurten, *Benlik Saygısı ve Din: Üniversiteli Gençlerde Öz Saygı ve Din Üzerine Ampirik Bir Araştırma*, İstanbul, Kriter Yayınları, 2012.
- KNABB Joshua J. - Joseph PELLETIER, "Effects of Parental Divorce on God Image Among Young Adults at a Christian University", *Marriage & Family Review*, 49, 2013, s. 231-250.
- KNABB Joshua J. - Joseph PELLETIER, "The Relationship Between Problematic Internet Use, God Attachment, and Psychological Functioning Among Adults at a Christian University", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 3, 2014, ss. 239-251.
- KOBAK R. - N. ROSENTHAL - K. ZAJAC - S. MADSEN, "Adolescent Attachment Hierarchies and the Search for an Adult Pair Bond", *New Directions in Child and Adolescent Development*, 117, 2007, ss. 57-72.
- KOCAYÖRÜK Ercan, "Öz-Belirleme Kuramı Açısından Ergenlerin Anne Baba Algısı ile Duyuşsal İyi Oluşları Arasındaki İlişki", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(37), 2012, s. 24-43.
- KOÇ Ayşe, *Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru, Benlik Algısı ve Öfke Yaşantısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.
- KOÇ Mustafa, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sayı: 6, 2004/2, ss. 147-178.

- KOÇ Mustafa, Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki, Uludağ Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Bursa, 2008.
- KOÇ Turan, *Din Dili*, 3.B., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- KORKMAZ Nuran E., Bağlanma, İnsan-Allah İlişkisi ve Psikolojik Sağlık, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 2012.
- KONEVİ Sadreddin, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, (çev. E. Demirli), İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.
- KONRATH S. H. - W. J. CHOPICK - C. K. HSING - Ed O'BRIEN, "Changes in Adult Attachment Styles in American College Students Over Time: A Meta-Analysis", *Personality and Social Psychology Review*, Vol.18(4), 2014, ss. 326-348.
- KORUK S. - A. OZTURK - A. KARA, The Predictive Strength of Perceived Parenting and Parental Attachment Styles on Psychological Symptoms among Turkish University Students, *International Journal of Instruction*, Vol.9, No.2, 2016, ss. 216-228.
- KRANENBURG M. Bakermans - M. Van IJZENDOORN - F. JUFFER, "Less is More: Meta-Analyses of Sensitivity and Attachment Interventions in Early Childhood", *Psychological Bulletin*, 129, 2003, ss. 195-215.
- KRAUSE Neal, "God-Mediated Control and Psychological Well-Being in Late Life", *Research on Aging*, 27, 2005, ss. 136-164.
- KRAUSE N., "Lifetime Trauma, Prayer, and Psychological Distress in Late Life," *International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 2009, ss. 55-72.
- KRAUESE Neal, "Early Parental Support, Relationships with God, and Self-Related Health in Advanced Old Age", *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 27, 2015, ss. 305-322.
- KRAUSE Neal - R. David HAYWARD, "Anxious Attachment to God, Spiritual Support, and Obesity: Findings from a Recent Nationwide Survey", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 55(3), 2016, ss. 485-497.
- KUMRU Asiye - Pınar ÖZTÜRK, Çocuklukta Olumlu Sosyal Davranış ve Ahlak Gelişiminde Ana Baba Davranışlarının Etkisi, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*,

- (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.223-229.
- KURT T. D. - M. SAYIL - Y. K. TEPE, “Ana Babanın Psikolojik Kontrolü ile Gencin Yalnızlığı Arasındaki İlişkide Kişilerarası Güven İnancı ve Bağlanmanın Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 28 (71), 2013, ss. 105-116.
- KURTUBİ, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kuran*, I-XIX, (çev. M. Beşir Eryarsoy), C.VII, Buruç Yayınları, İstanbul,1997.
- KUŞAT Ali, “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, (ed.) Ünver Günay - C. Çelik, Adana, Karahan Kitabevi, 2006.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed, *Kuşeyri Risalesi*, (çev. S. Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları, 1991.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Hevazin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed, *Şerh-i Esmaillahi'l-Hüsna: O'nun Güzel İsimleri*, (çev. C. Caduk), İstanbul, İlk Harf Yayınevi, 2011.
- KUVANCI Cenani, *Din Dili Dil Oyunu Mu*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- KWON Soo-Young, “God may NOT be a Person!”: A Case of Cultural Construction of God Representations”, *Pastoral Psychology*, Vol.53, No. 5, 2005, ss. 405-421.
- LAMBERT Christina D. - Sharon E. R. KURPIUS, “Relationship of Gender Role Identity and Attitudes with Images of God”, *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No.2, 2004, ss. 55-75.
- LAWRENCE Richard T., *The God Image Inventory: The Development, Validation and Standardization of a Research Psychometric Instrument for Research, Pastoral and Clinical Use in Measuring the Image of God*, The Catholic University of America, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Washington, 1991.
- LAWRENCE Richard T., “ Measuring The Image of God: The God Image Inventory and The God Image Scales”, *Journal of Psychology and Theology*, 25, 1997, ss. 214-226.

- LEE Ji-yeon - Rosa MONTELONGO, “Caregiving and Care-Receiving in Transition to Older Adulthood: Integrating an Attachment Theory Perspective, *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, Vol.28, No. 3, 2016, ss. 200–218.
- LEE Sherman A. - Alissa FEUDO - Jeffrey A. GIBBONS, “Grief Among Near-Death Experiencers: Pathways Through Religion and Meaning”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 9, 2014, ss. 877–885.
- LEVY Kenneth N. - Sidney J. BLATT, “Attachment Theory and Psychoanalysis: Further Differentiation Within Insecure Attachment Patterns”, *Psychoanalytic Inquiry*, Vol.19, No. 4, 1999, ss. 541-575.
- LIMKE Alicia - Patrick B. MAYFIELD, “Attachment to God: Differentiating the Contributions of Fathers and Mothers Using the Experiences in Parental Relationships Scale”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39, No. 2, 2011, ss. 122-129.
- MAGAI Carol - Maria T. FRIAS - Phillip R. SHAVER, Attachment in Middle and Later Life, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 534-552.
- MAK Miranda C. K. - Yvonne M. Y. HAN ve Ark., “Building Life Satisfaction Through Attachment to Mother and Beliefs About the World: Social Axioms as Mediators in Two Cultural Groups,” *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.14, No.3, 2011, ss.223-239.
- MALTBY Lauren E. - Todd W. HALL, Trauma, “Attachment, and Spirituality: A Case Study”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.40, No.4, 2012, ss. 302-312.
- MAMI Shahram - Zolikhah MAHIGIR, “The Relationship Between Happiness and Attachment with God and the Perceived Stress in the Students of Payam-e Nour University, Sarableh”, *International J. Soc. Sci. & Education*, Vol.4, 2014, s. 118-123.
- MARKUS Hazel R. - Shinobu KITAYAMA, “Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation”, *Psychological Review*, Vol.98, No. 2, 1991, ss. 224-253.

- MARKUS Hazel R. - Shinobu KITAYAMA, "Culture, Self, and the Reality of the Social", *Psychological Inquiry*, Vol.14, No.3&4, 2003, ss. 277-283.
- MARRONE Mario, *Attachment and Interaction from Bowlby to Current Clinical Theory and Practice*, Second Edition, London, Jessica Kingsley Publishers, 2014.
- MARVIN Robert S. - Preston A. BRITNER - Beth S. RUSSEL, Normative Development: The Ontogeny of Attachment in Childhood, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 273-290.
- MASRI A. Jana - P. E. PRIESTER, "The Development and Validation of Qur'an-Based Instrument to Assess Islamic Religiosity: The Religiosity of Islam Scale", *Journal of Muslim Mental Health*, 2, 2007, ss. 177-188.
- MATTIS J. S. - F. KURTER, *Psikolojik Danışma ve Kültür Araştırması: Bulgular ve Yorumlar*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2014.
- MATÜRİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabüt't Tevhid: Açıklamalı Tercüme*, (çev. B. Topaloğlu), 6.B., İstanbul, İsam Yayınları, 2014.
- MATÜRİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud *Te'vilatü'l Kur'an*, I-V, (çev. B. Topaloğlu ve Ark.), C. I -V, İstanbul, Ensar Yayınları, 2015-2017.
- McLELLAN Janet, "Religious Responses to Bereavement, Grief, and Loss Among Refugees", *Journal of Loss and Trauma*, 20, 2015, ss. 131-138.
- McDARGH John, *Psychoanalytic Object Relations Theory and the Study of Religion: On Faith and the Imaging of God*, University Press of America, Lanham/London, 1983.
- McDONALD A. ve Ark. "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.24, No. 1, 2005, ss.21-28.
- McDONALD A. - R.BECK - S. ALLISON - L. NORSWORTHY, "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses", *Journal of Psychology and Christianity*, Vol. 24, No.1, 2005, ss. 21-28.

- McGUIRE Katherine, Attachment and Religiosity: Examining The Compensational and Revised Correspondence Models of Adult Religiousness, The University of New Brunswick, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), 2004.
- MEHMEDOĞLU Ali U., *Tanrı'yı Tasavvur Etmek: Türk İnsanının Allah Tasavvuru*, İstanbul, DEM Yayınları, 2007.
- MEHMEDOĞLU Ali U., *Tanrı'yı Tasavvur Etmek*, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2011.
- MEHMEDOĞLU Yurdagül, *Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994.
- MEIER Augustine - Molisa MEIER, "The Formation of Adolescents' Image of God: Predictors and Age and Gender Differences", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 91-111.
- MEISSNER W. W., *Psychoanalysis and Religious Experience*, New Haven & London, Yale University Press, 1984.
- MERKUR Dan, *Relating the God: Clinical Psychoanalysis, Spirituality, and Theism*, Maryland, Jason Aronson, 2014.
- MESMAN J. - M. H. Van IJZENDOOR - A. Sagi- SCHWARTZ, Cross-Cultural Patterns of Attachment: Universal and Contextual Dimensions, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 852-877.
- MIKULINCER M. - O. NACHSHON, "Attachment Styles and Patterns of Self-Disclosure", *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 1991, ss. 321-331.
- MIKULINCER M. - G. BIRNBAUM - D. WODDIS - O. NACHMIAS, "Stress and Accessibility of Proximity-Related Thoughts: Exploring the Normative and Intraindividual Components of Attachment Theory", *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 2000, ss. 509-523.
- MIKULINCER M. - O. Gillath FLORIAN - P. R. SHAVER, "Activation of the Attachment System in Adulthood: Threat-Related, Primes Increase the Accessibility of Mental Representations of Attachment Figures", *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 2002, ss. 1205-1224.

- MIKULINCER Mario - Phillip R. SHAVER, "An Attachment and Behavioral Systems Perspective on Social Support", *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.26(1), 2009, ss. 7-19.
- MIKULINCER Mario - Phillip R. SHAVER, *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*, Second Edition, New York/London, The Guilford Press, 2016.
- MIKULINCER M. - P. R. SHAVER - D. PEREG, "Attachment Theory and Affect Regulation: The Dynamics, Development and Cognitive Consequences of Attachment-Related Strategies", *Motivation and Emotion*, 27(2), 2003, ss. 77-102.
- MILLS Kathleen S., *Attachment Theory and Romantic Relationships: An Inquiry into The Life Stories of Missionary Couples*, Florida State University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009.
- MINER Maureen H., "Applying Relational and Contextual Reasoning (RCR) to Understand Human-Divine Relationships", *Theology and Science*, Vol.7, No. 3, 2009, ss. 245-259.
- MINER Maureen, "The Impact of Child-Parent Attachment, Attachment to God and Religious Orientation on Psychological Adjustment", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 2, 2009, 114-124.
- MINER Maureen - Bagher GHOBARY - Martin DOWSON - Marie-Therese PROCUTOR, "Spiritual Attachment in Islam and Christianity: Similarities and Differences", *Mental Health, Religion & Culture, First*, Vol.17, No.1, 2014, ss. 79-93.
- MINER Maureen - Martin DOWSON - Kim MALONE, "Attachment to God, Psychological Need Satisfaction, and Psychological Well-Being Among Christians", *Journal of Psychology & Theology*, Vol.42, No. 4, 2014, ss. 326 -342.
- MINER Maureen - Bagher GHOBARY - Bonab - Martin DOWSON, "Development of a Measure of Attachment to God for Muslims", *Rev Relig Res.* 2017, DOI 10.1007/s13644-016-0281-2.
- MONROE Natasha - Peter J. JANKOWSKI, "The Effectiveness of a Prayer Intervention in Promoting Change in Perceived Attachment to God, Positive Affect, and

- Psychological Distress”, *Spirituality in Clinical Practise*, Vol.3(4), Dec, 2016, ss. 237-249.
- MONTAGUE. P. F. - C. MAGAL - N. S. CONSEDINE - M. GILLESPIE, “Attachment in African American and European American Older Adults: The Roles of Early Life Socialization and Religiosity”, *Attachment & Human Development*, Vol.5, No.2, 2003, ss. 188- 214.
- MONTEIRO Diana, Images of God, Forgiveness and Attachment Among Hindus, Muslims and Cristians in India, The University of Southern, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Mississippi, 2005.
- MOONEY A. J. Anderson - M. WEBB - N. MVUDUDU - A. M. CHARBONNEAU, “Dispositional Forgiveness and Meaning-Making: The Relative Contributions of Forgiveness and Adult Attachment Style to Struggling or Enduring With God”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 17, 2014, ss. 91–109.
- MORIARTY Glendon I. - Z. HOFFMAN - C. GRIMES, “Understanding the God Image Through Attachment Theory: Theory, Research and Practice”, *Journal of Spirituality in Mental Health*, Vol.9 (2), 2006, ss. 43-54.
- MORIARTY Glendon, *Pastoral Care of Depression: Helping Clients Heal Their Relationship with God*, New York, The Haworth Press, 2007.
- MORUA Wendy, Adult and God Attachment Orientations as Predictors of Coping Strategies and Emotional Well-Being, University of Houston, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Houston, 2008.
- MUHASİBİ Haris, *er-Riaye li Hukukillah. Kalp Hayatı*, (çev. Abdülhakim Yüce), İstanbul, Işık Yayınları, 2011.
- MUHASİBİ Haris, *Allah’a Dönüş*, (çev. C. Aydın), İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2013.
- MURATA S. - W. CHITTICK, *İslam’ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, (çev. T. Koç), İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.

- MUSAAĞAOĞLU C. - A. GÜRE, “Ergenlerde Davranışsal Özerklik ile Algılanan Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 2005, s. 89-90.
- MYERS Joshua, The Relationship of Prayer and Forgiveness to God Attachment, Romantic Attachment and Relationship Satisfaction in Christian Married Adults: A Mediation Study, Liberty University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Lynchburg, 2015.
- NACAK M. - B. YAĞMURLU - E. DURGEL - F. Van De VIJVER, “Metropol ve Anadolu’da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26 (67), 2011, ss. 85-105.
- NASR Seyyid H., Kulluk Edilecek, Sevilecek ve Bilinecek Hakikat: Allah, (çev. A. Çaksu), *Divan*, 2(9), 2001.
- NASR S. Hüseyin, *İslam’ın Kalbi*, (çev. A. Demirhan), İstanbul, Gelenek Yayınları, 2002.
- NATHAN N. M., “Yahudi Monoteizmi ve Hristiyan Tanrısı, (çev. M. Ata Az), *Şırnak Ü.İlahiyat Fak. Der. 2*, 2011, s.178-179.
- NJUS David M. - Katrina OKERSTROM, “Anxious and Avoidant Attachment to God Predict Moral Foundations Beyond Adult Attachment”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.44, No. 3, 2016, ss. 230-243.
- O’GRADY Kari - P. Scott RICHARDS, Theistic Psychotherapy and God Image, *God Image Handbook for Spiritual Counseling and Psychotherapy: Research, Theory, and Practice*, (ed.) G. L. Moriarty - L. Hoffman), New York, The Haworth Pastoral Press, 2007, ss. 183-209.
- ONAT Gönül, Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Ana-Baba Tutumlarının Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Yılmazlık Düzeyine Etkilerinin Araştırılması, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2010.
- ÖCAL Mustafa, “Okul Öncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniv. İlahiyat F. Dergisi*, 13(2), 2004, ss. 59-80.

- ÖZBAYDAR Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Baha Matbaası, 1970.
- ÖZDAL F. Özdal - N. ARAL, “Baba Yoksunu Olan ve Anne-Babası ile Yaşayan Çocukların Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi”, *Gazi Ü.Kırşehir Eğitim Fakültesi D.*, C.VI, S. 2, 2005, s.255-267.
- ÖZDEMİR Yalçın, “Ergenlik Döneminde Benlik Kurgusu Gelişiminin Ana Babanın Çocuk Yetiştirme Biçimleri Açısından İncelenmesi”, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(2), 2010, ss. 83-90.
- ÖZDEMİR Yalçın, “Examining the Subjective Well-Being of Adolescents in terms of Demographic Variables, Parental Control, and Parental Warmth”, *Education and Science*, Vol.37, No.165, 2012, ss. 20-33.
- ÖZDEN Selda K. - Ayhan DEMİR, “The Relationship Between Perceived Parental Attitudes and Shyness among Turkish Youth: Fear of Negative Evaluation and Self-esteem as Mediators”, *Current Psychology*, 28, 2009, ss.169-180.
- ÖZEN D. Şirvanlı, “Ergenlerde Anneden Algılanan Kabul/İlgi ile Benlik-Algısı Arasındaki İlişki: Babadan Algılanan Kabul/İlginin Aracı Rolü”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 12(24), 2009, ss.28-38.
- ÖZEN D. Şirvanlı, “Bağlanma ve Zorbalık Sisteminde Yer Alma: Başa Çıkma Stratejilerinin Aracı Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 25 (65), 2010, ss. 101-113.
- ÖZTÜRK Mustafa, *Kur’an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- ÖZYÜREK Arzu - Fatma T. ŞAHİN, “5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XXV, S. 2, 2005, ss. 19-34.
- ÖZYÜREK Arzu - Fatma T. ŞAHİN, “Anne-Çocuk İlişkisinin ve Baba Tutumlarının Çocukların Ahlaki ve Sosyal Kural Anlayışları Üzerindeki Etkisi”, *Eğitim ve Bilim*, C. XXXX, S. 177, 2015, ss. 161-174.
- PACE Jonte – Diane, *When Throne and Altar Are in Danger: Freud, Mourning, and Religion in Modernity*, *Disciplining Freud on Religion: Perspectives from the*

Humanities and Social Sciences, (ed.) G. Kaplan - W. B. Parsons, Maryland, Lexington Books, 2010, ss. 59-75.

PARGAMENT K. I., "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion", *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 2, 1990, ss. 195–224.

PARGAMENT K. I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York, The Guilford Press, 1997.

PARGAMENT K. I. - B. W. SMITH - H. G. KOENIG - L. PEREZ, "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 1998, ss. 710–724.

PETTIT Gregory S. - John E. BATES - Kenneth A. DODGE, Supportif Parenting, Ecological Context, and Children's Adjustment: A Seven-Year Longitudinal Study, *Childhood Social Development: The Essential Readings*, (Ed.) Wendy Craig, Malden/Massachusetts, Blackwell, 2000, ss. 38-46.

PETTS Richard J., "Family and Religious Characteristics' Influence on Delinquency Trajectories from Adolescence to Young Adulthood", *American Sociological Review*, Vol.74, 2009, ss. 466-483.

PICKARD Joseph G. - Holly NELSON - BECKER, "Attachment and Spiritual Coping: Theory and Practise with Older Adults", *Journal of Spirituality in Mental Health*, 13, 2011, ss. 138-155.

PIRUTINSKY Steven, "Conversion and Attachment Insecurity Among Orthodox Jews", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 19, 2009, ss. 200-206.

PLUNKETT S. W. - C. S. HENRY - L. C. ROBINSON - A.BEHENKE - P. C. FALCON, "Adolescent Perceptions of Parental Behaviors, Adolescent Self-Esteem, and Adolescent Depressed Mood", *Journal Child Family Studies*, Vol.16, 2007, ss. 760-772.

POLAN H. Jonatan - Myron A. HOFER, Psychobiological Origins of Infant Attachment and Its Role in Development, *Handbook of Attachment: Theory, Research,*

- and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 117-132.
- POLOMA M. M. - B. F. PENDLETON, “The Effects of Prayer and Prayer Experiences on Measures of Well-Being”, *Journal of Psychology and Theology*, 19, 1991, ss. 71–83.
- PRIEL Beatriz - Avi BESSER, “Bridging the Gap Between Attachment and Object Relations Theories: A Study of the Transition to Motherhood”, *British Journal of Medical Psychology*, 74, 2001, ss. 85-100.
- PROCTOR M.T. - M. MINER - L. MCLEAN - S. DEVENISH - B. G. BONAB, “Exploring Christians’ Explicit Attachment to God Representations: The Development of a Template for Assessing Attachment to God Experiences”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.37, No. 4, 2009, ss. 245-264.
- PROUT T. A. - P. OTTAVIANO - A. TAVERAS - C. SEPULVEDA - J. TORRES, “Parental and God Representations Among Individuals with Psychosis: A Grounded Theory Analysis”, *J Relig Health*, 55, 2016, ss. 2141–2153, DOI 10.1007/s10943-016-0265-0.
- RAMBO L. R. - M. S. H. FARRIS “Psychology of Religion: Toward a Multidisciplinary Paradigm”, *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 711-720.
- RASAR J. D. - F. L. GARZON - F. VOLK - C. A. O'HARE - G. L. MORIARTY, “The Efficacy of a Manualized Group Treatment Protocol for Changing God Image, Attachment to God, Religious Coping, and Love of God, Others, and Self”, *Journal of Psychology & Theology*, Vol.41, No. 4, 2013, ss. 267-280.
- REHBERG Kathryn L., D. W. Winnicott and the Dark Night of the Soul: A Literature Review and Theoretical Analysis, Azusa Pacific University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Azusa/California 2008.
- REINERT Duane F., “Spirituality, Self-Representations, and Attachment to Parents: A Longitudinal Study of Roman Catholic College Seminarians”, *Counseling and Values*, Vol.49, 2005, ss. 226-238.

- REINERT Duane F. - Carla E. EDWARDS, "Sex Differences in Religiosity: The Role of Attachment to Parents and Social Learning", *Pastoral Psychology*, 61, 2012, ss. 259-268.
- REINER Sarah Ruth, An Exploration of Coping and Perceived Stress: The Roles of Attachment, Gender, and Expressivity, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2010.
- REINER S. R. - T. L. ANDERSON - M. E. Lewis HALL - T. W. HALL, "Adult Attachment, God Attachment and Gender in Relation to Perceived Stress", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.38, No. 3, 2010, ss. 175-185.
- RICHARDSON George B. - Patrick H. HARDESTY - Benjamin JEPPSEN, "Family Idealization Explains the Effect Between Family Religiousness and Youth Psychological Functioning", *J. Child Fam. Study*, Vol.24, Issue 5, 2014, s. 1243-1255.
- RIZZUTO Ana-Maria, *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago, University of Chicago Press, 1979.
- RIZZUTO Ana-Maria, Does God Help? What God? Helping Whom? The Convulsions of Divine Help, *Does God Help? Developmental and Clinical Aspects of Religious Belief*, (ed.) S. Akhtar - H. Parens, Northvale/London, Jason Aronson Inc., 2001, ss. 20-51.
- ROSENTHAL N. - R. R. KOBAK, "Assessing Adolescents' Attachment Hierarchies: Differences Across Developmental Periods and Associations with Individual Adaptation", *Journal of Research on Adolescence*, 20, ss. 678-706.
- ROSS Mary E., "The Humanity of Gods: The Past and Future of Freud's Psychoanalytic Interpretation of Religion", *Annual of Psychoanalysis*, Vol.9, 2001, ss. 263-277.
- ROTHBAUM F. - M. POTT - H. AZUMA - K. MIYAKE - J. WEISZ, "The Development of Close Relationships in Japan and United States: The Paths of Symbiotic Harmony and Generative Tension", *Child Development*, 71, 2000, ss.1121-1142.
- ROTHBAUM F. - G. TROMMOSDORFF, Do ROOTS, Wings Complement or Oppose One Another? The Socialization of Relatedness and Autonomy in Cultural Con-

- text, *Handbook of Socialization: Theory and Research*, (ed.) J. E. Grusec - P. D. Hastings, New York, Guilford, 2006, ss. 461-489.
- ROWATT C.W. - L. A. KIRKPATRICK, “Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity and, Personality Constructs”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 2002, ss. 637-651.
- RHOLES W. S. - J. A. SIMPSON - M.FRIEDMAN, “Avoidant Attachment and the Experience of Parenting”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.32, No. 3, 2006, ss. 275-285.
- RUDOLFSSON Lisa Rudolfsson - Inga TIDEFORS, “I Have Cried to Him a Thousand Times, But it Makes No Difference: Sexual Abuse, Faith, and Images of God”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.17, No. 9, 2014, ss. 910-922.
- RUHL Holly - Elaine A. DOLAN - Duane BUHRMESTER, “Adolescent Attachment Trajectories With Mothers and Fathers: The Importance of Parent–Child Relationship Experiences and Gender”, *Journal of Research on Adolescence*, 25(3), 2014, ss. 427–442.
- SAFFRAN Sandra K., The Effect of Adult Attachment, God and Faith Tradition on Religious Orientation, Scattle Pacific University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 2009.
- SANDAGE S. J. - P. JANKOWSKI - S. A. CRABTREE - M. SCHWEER, “Attachment to God, Adult Attachment, and Spiritual Pathology: Mediator and Moderator Effects”, *Mental Health, Religion & Culture*, Vol. 18, No. 10, 2015, ss. 795-808, DOI: 10.1080/13674676.2015.1090965.
- SANTROCK John W., *Ergenlik*, (çev. Didem M. Siyez ve Ark.), 14.B., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- SANTROCK John W., *Yaşam Boyu Gelişim: Gelişim Psikolojisi*, (çev. Galip Yüksel ve Ark.), 13.B., Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, s. 254.
- SARI Tuğba, “Pozitif Psikoterapi Temel İlke ve Yöntemleri ve Türk Kültürüne Uygulanabilirliği”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(2), 2015, ss. 182-203.

- SAYDAM R. B. - T. GENÇÖZ, “Aile İlişkileri, Ebeveynin Çocuk Yetiştirme Tutumu ve Kendilik Değerinin Gençler Tarafından Belirlenen Davranış Problemleri İle Olan İlişkisi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(55), 2005, ss. 61-74.
- SAYIL Melike - Yeliz KINDAP, “Ergenin Anne Babadan Algıladığı Psikolojik Kontrol: Psikolojik Kontrol Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği”, *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 2010, ss. 62-71.
- SAYIL Melike - Yeliz K. TEPE, Ana Babanın Kontrol Davranışları ve Ergenlik, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 332-348.
- SCATTOLIN G., İslâm Tasavvufunda Allah Sevgisi, (çev. A. Galip Gezgin), *Tasavvuf*, 2(5), 2001, s. 243-244.
- SCHAYA Leo, Allah İsmine Dair, *Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf*, (ed.) J. L. Michon - R. Gaetani, (çev. N. Koltaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 225-226.
- SCHIEMAN Scott - Alex BIERMAN - Christopher G. ELLISON, “Religious Involvement, Belief About God, and the Sense of Mattering Among Older Adults”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49(3), 2010, ss. 517-535.
- SCHIMMEL A., *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2004.
- SCHLAUCH Chris R., “Deeper Affinities: Fundamental Resonances Between Psychoanalysis and Religion”, *Pastoral Psychology*, 55, 2006, ss. 61-80.
- SCHNITKER S. A. - T. J. PORTER - R. A. EMMONS - J. L. BARRETT, “Attachment Predicts Adolescent Conversions at Young Life Religious Summer Camps”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 198-215.
- SCHOTTENBAUER Michele A. - Roger D. FALLOT - Christine L. TYRRELL, “Attachment, Well-Being, and Religious Participation Among People with Severe Mental Disorders”, *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No. 2, 2004, ss. 13-25.
- SCHOTTENBAUER Michele A - Roger D. FALLOT - Susan T. AZRIN - Robert COURSEY, “Concepts of God and Therapeutic Alliance Among People with Seve-

- re Mental Disorders”, *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.7, No.2, 2004, ss. 27-39.
- SCHOUN Frithjof, *İslamın Metafizik Boyutları*, (çev. Mahmut Kanık), İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.
- SCHOUN Frithjof, *İslamı Anlamak*, (çev. Mahmut Kanık), İstanbul, İklim Yayınları, 1988.
- SCHOUN Frithjof, *İslam ve Ezeli Hikmet*, (çev. Ş. Yalçın), İstanbul, İz Yayınları, 1998.
- SEYHAN Beyazıt Y., “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”, *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVIII, S.1, 2014, ss. 65-97.
- SEYHAN Beyazıt Y., “Üniversite Öğrencileri Örneğinde Dua Tutumu ve Tanrı Tasavvuru”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.XIV, S.2, 2014, s. 194-195.
- SEZER Ö. - V. OĞUZ, “Üniversite Öğrencilerinde Kendilerini Değerlendirmelerinin Ana Baba Tutumları ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.XVIII, No. 3, 2010, s.753.
- SEZER Özcan, ”Ergenlerin Kendilik Algılarının Ana Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi”, *Y.Yıl Ü.Eğitim F.Dergisi*, C.VII, S.1, 2010, s.1-19.
- SHAUGHNESSY Jhon J. - Eugene B. ZECHMEISTER - Jeanne S. ZECHMEISTER, *Psikolojide Araştırma Yöntemleri*, (çeviri ed. İlyas Göz), Ankara, Nobel Akademi Yayıncılık, 2016.
- SHAVER P. R. - C. HAZAN - D. BRADSWAH, Love as Attachment: The Integration of Three Behavioral Systems, *The Psychology of Love*, (ed.) R. J. Sternberg - M. Barnes, New Haven, CT, Yale University Press, 1988, ss. 68-99.
- SHAVER Phillip R. - Dory A. SCHACHNER - Mario MIKULINCER, “Attachment Style, Excessive Reassurance Seeking, Relationship Processes, and Depression”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.31, No. 3, 2005, ss. 343-359.
- SHAVER P. R. - M. MIKULINCER, “A Behavioral Systems Approach to Romantic Love Relationships. Attachment, Caregiving and Sex, *The New Psychology of*

- Love, (ed.) R. J. Sternberg - M. Barnes, New Haven, CT, Yale University Press, 2006, ss. 35-64.
- SHAVER Phillip R. - M. MIKULINCER, “New Directions in Attachment Theory and Research”, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol.27(2), 2010, s. 164.
- SHERMAN L. J. - K. RICE - J. CASSIDY, “Infant Capacities Related to Building Internal Working Models of Attachment Figures: A Theoretical and Empirical Review”, *Developmental Review*, 37, 2015, ss. 109-141.
- SHIN Heuikwang J., “Asian-American College Students’ Parental Attachment and Their Relationship with God”, *Christian Education Journal, CEJ: Series 3*, Vol.6, No. 2, 2009, ss. 354-375.
- SHTULMAN Andrew - Marjaana LINDEMAN, “Attributes of God: Conceptual Foundations of a Foundational Belief”, *Cognitive Science*, 40, 2016, ss. 635-670.
- SIM Tick. N. - M. S. LOH, “Attachment to God: Measurement and Dynamics”, *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, 2003, ss. 373-389.
- SIM Tick N. - Amanda S. YOW, God Attachment, Mother Attachment, and Father Attachment in Early and Middle Adolescence, *J Relig Health*, 50, 2011, 264–278.
- SIMPSON David B. - Erin E. WOIKE ve Ark, “The Relationship of Religious Participation to Relationship with God”, *Journal of Psychology and Christianity*, Vol.28, No. 4, 2009, s. 360-369.
- SIMPSON Jeffrey A. – Jay BELSKY, Attachment Theory within a Modern Evolutionary Framework, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 91-111.
- SLADE Arietta, Attachment and Adult Psychotherapy: Theory, Research, and Practise, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 759-779.
- SOLOMON Judith - Carol GEORGE, The Measurement of Attachment Security and Related Constructs in Infancy and Early Childhood, , *Handbook of Attachment:*

- Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 366-396.
- SPERO Moshe H. - Mariam COHEN, "Introduction to a Symposium: The God Representation in the Psychoanalytic Relationship: When is Three a Crowd?", *Journal of the American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 37(1), 2009, ss. 1-20.
- SPIEGLER Olivia - Derya GUNGOR - Birgit LEYENDECKER, "Muslim Immigrant Parent's Social Status Moderates the Link Between Religious Parenting and Children's Identification with the Heritage and Host Culture", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol.47(9), 2016, ss. 1159-1177.
- STARKY Andrew B., "A Theological Application of John Bowlby's Psychoanalytic Theories of Attachment", *American Journal of Pastoral Counseling*, Vol.2(1), 1999, ss. 15-47.
- STEINBERG Laurence, *Ergenlik*, (çev. Figen Çok ve Ark.), Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- STRENGER Alyssa M. - Sarah A.SCHNITKER - Thomas J. FELKE, "Attachment to God Moderates the Relation Between Sociocultural Pressure and Eating Disorder Symptoms as Mediated by Emotional Eating", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol.19, No.1, 2016, ss.23-36, DOI: 10.1080/13674676.2015.1086324.
- SUBAŞI Güzin, "Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Kaygıyı Yordayıcı Bazı Değişkenler", *Eğitim ve Bilim*, C.XXXII, S.144, 2007, ss. 3-15.
- SUBAŞI Hacer, "Üniversite Öğrencilerinin Tanrı İle İlişkilerinin Bağlanma Kuramı Açısından Değerlendirilmesi", (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 2012.
- SUNAR Diane, "Kentli Türk Ailelerin Üç Neslinde Annelerin, Babaların Çocuk Yetiştirme Pratikleri ve Benlik Saygısı", *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları*, (ed.) S. Bekman, A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s.177-178.
- SUOMI Stephen J., "Attachment in Rhesus Monkeys", *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 133-154.

- SURR John, "Links Between Early Attachment Experiences and Manifestations of Spirituality", *International Journal of Children's Spirituality*, Vol.16, No. 2, 2011, s.129-141.
- SÜMER Nebi, Derya Güngör, "Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin Türk Örnekleme Üzerinde Değerlendirmesi ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma", *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 1999, ss. 71-106.
- SÜMER Nebi, "Yetişkin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 2006, ss. 1-22.
- SÜMER Nebi - Elçin G. AKTÜRK - Elif HELVACI, "Anne-Baba Tutum ve Davranışlarının Psikolojik Etkileri: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Toplu Bakış", *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 2010, ss. 42-59.
- SÜMER N. - Ç. KAĞITÇIBAŞI, Culturally Relevant Parenting Predictors of Attachment Security: Perspectives From Turkey, *Attachment: Expanding the Cultural Connections*, (ed.) P. Erdman - N. Kok-Mun, New York, Rotledge Press, 2010, ss. 157-179.
- SÜMER Nebi, Ana Babalık ve Bağlanma, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu), İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 169-170.
- SÜMER N. - M. SAYIL - S. K. BERUMENT, *Anne Duyarlığı ve Çocuklarda Bağlanma: Anne Davranışları Sınıflandırma Seti ve Bağlanma Davranışları Sınıflandırma Seti Türkçe Uyarlama Çalışması*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 60-62.
- ŞAHİN N. - N. H. ŞAHİN - P. P. HEPPNER, "Psychometric Properties of Problem Solving Inventory in a Group of Turkish University Students", *Cognitive Therapy Research*, 17(4), 1993, ss. 379-439.
- ŞAHİN Adem, "Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişkiler", *Marife*, Yıl. 7, S. 1, 2007, ss. 221-247.
- ŞAHİN Nesrin H. - Ali İ. YAKA, "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri'nin (YİYE-I), Kendilik Algısı, Olumsuz Otomatik Düşünceler ve Psikopatolojik Belirtiler Bağlamında İncelenmesi", *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26), 2010, ss. 64-76.

- ŞENDİL G. - S. CESUR, “The Relationships Between Parental Attitudes and Their Personalities and Values”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S.38, 2011, ss. 1-22.
- TAFTA ZANİ Sa’düddin, *Şerhu’l Akaid*, (çev. Taha H. Alp), 3.B., İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- TARAKESHWAR N. - J. STANTON - K. I. PARGAMENT, “Religion: An Overlooked Dimension in Cross- Cultural Psychology”, *Journal of Cross- Cultural Psychology*, Vol.34, No. 4, s. 382-385.
- TAŞKIN E. Oryal - Ebru G. YÜKSEL - Erol ÖZMEN, “Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinde Ayrılma Bireyleşme Özellikleri ve Depresyon İlişkisi”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 2009, ss. 174-180.
- TAYLOR Shelley C., Exploring God Concepts of Christians, Muslims, and New Age Participants, Carleton University, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2009.
- TENELSHOF J. K. - I. L. FURROW, “The Role of Secure Attachment in Predicting Spiritual Maturity of Students Conservative Seminary”, *Journal for Psychology and Theology*, Vol.28(2), 2000, ss. 99-108.
- TEPE Yeliz K. - Melike SAYIL, “Ebeveyn Kontrolü ve Ergenin Sosyal İşlevselliği Arasındaki Bağlantıda İlişkisel Saldırganlığın Aracı Rolü”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70), 2012, ss. 119-132.
- TERZİ Şerife, “Secure Attachment Style, Coping with Stres and Resilience Among University Students”, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1(2), 2013, s. 101-114.
- THOMAS M. J. - G. L. MORIARTY - E. B. DAVIS - E. L. ANDERSON, “The Effect of a Manualized Group Psychotherapy Intervention on Client God Images and Attachment to God: A Pilot study”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol.39. No. 1, 2011, ss. 44-58.
- THOMAS Sherri A., Parent, Peer, and God Attachment and Loneliness Among Emerging Adults, Fordham University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New York, 2016, ss. 62-70.

- THOMPSON Ross A., Early Attachment Later Development: Reframing the Questions, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) Jude Cassidy - Phillip R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 330-348.
- TILIOUINE H. - R. A. CUMMINS - M. DAVERN, "Islamic Religiosity, Subjective Well-Being and Health", *Mental Health, Religion & Culture*, 12, 2009, ss. 55-74.
- TISDALE Theresa C., A Comparison of Jewish, Muslim and Protestant Faith Groups on the Relationship Between Level of Object Relations Development and Experience of God and Self, Biola University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), 1997.
- TİKİR Baise - Adem DEMİRCİ ve Ark. "Relations Between Attachment to People, Attachment to God, Perception of God and Addiction Severity in a Islamic Population in Turkey", *Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 25, Supplement:1, 2015, s. 67-69.
- TİLMİSANI A. S., Esmâü'l-Hüsna (çev. S. Alpay), İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.
- TODA M. ve Ark., "Parental Rearing Attitudes and Health-Related Lifestyle of University Students", *Social, Behavior and Personality*, 36(4), 2008, ss. 551-558.
- TOPALOĞLU Aydın, *Filozofların Tanrısı: Teistik Perspektif*, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014.
- TOPALOĞLU Bekir, Allah. *DİA*, C.II, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s. 477-478.
- TOPALOĞLU Bekir, *Allah İnancı*, İstanbul, İsam Yayınları, 2006.
- TROMMOSDORFF Gisela, Some Comparative Aspects of Socialization in Japan and Germany, *From A Different Perspective: Studies of Behavior Across Cultures*, (ed.) I. R.Lagunes - Y. H. Poortinga, Lisse, Swets/Zeitlinger, 1985, ss. 231-240.
- TROMMSDORFF G. - B. MAYER - I. ALBERT, Dimensions of Culture in Intra-Cultural Comparisons: Individualism/Collectivism and Family Related Values in Three Generations, *Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective*, (ed.) H. Vinken - J. Soeters - P. Ester, Leiden, Brill, 2004, ss. 157-179.

- TROMMOSDORFF Gisela, Toplumsal Değişim ve İnsan Gelişimi Açısından Çocuğun Değeri, *İnsan Gelişimi, Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları*, (ed.) S. Bekman -A. Aksu-Koç, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, ss. 133-154.
- TURAN N. - R-D. KOCALEVENT - S, M. QUINTANA - O. ERDUR-BAKER - J. DIESTELMANN, “Attachment Orientations: Predicting Psychological Distress in German and Turkish Samples”, *Journal of Counseling & Development*, Vol. 94, 2016, ss. 91-102.
- ULLAH M. Zia, *Islamic Concept of God*, London and Boston, KPI Limited, 1984.
- ULLMAN C., “Change of Mind, Change of Heart: Some Cognitive and Emotional Antecedents of Religious Conversion”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1982, ss. 183-192.
- ULUKAYA Sevgi - Filiz BİLGE, “Üniversite Öğrencilerinde Akademik Ertelemenin Yordayıcıları Olarak Aile Bağlamında Benlik ve Ana-Baba Tutumları”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(41), 2014, s. 89-102.
- UYSAL V. - S. N.BATAN - S. BAŞ - H. ZAFER, “Ergenlerin Tanrı Algılarıyla Sosyal Kaygı ve Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”, *Marmara Ü. Öneri Dergisi*, C.II, S. 42, 2014, s. 221-237.
- WANG Q., “The Emergence of Cultural Self-Constructs: Autobiographical Memory and Self-Description in European American and Chinese Children”, *Developmental Psychology*, 40, 2004, ss. 3-15.
- WATTS Fraser - Mark WILLIAMS, *The Psychology of Religious Knowing*, London, Cambridge University Press, 1994.
- WEAVER Angela C., Investigating the Role of God Attachment, Adult Attachment and Emotion Regulation in Binge Eating, Liberty University, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Virginia, Lynchburg, 2011.
- WEI M. - Tsun-Yao KU - Hwei-Jane CHEN - N. WADE - K. Yu-Hsin LIAO - Gwo-Jen GUO, Chinese Christians in America: Attachment to God, Stress, and Well-Being, *Counseling and Values*, Vol.57, 2012, ss. 162-180.

- WEINGARTEN C. P. - L. LUBORSKY - T. ANDRUSYNA - L. DIGUER - J. DESCÔTEAUX, "Relationships Between God and People: An Interpersonal Study of Scriptures", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 24, 2014, ss. 133-150.
- WINNICOTT D.W., *Oyun ve Gerçeklik*, (çev. T. Birkan), İstanbul, Metis Yayınları, 1998.
- WULFF David M., *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, New York, John Wiley & Sons, 1997.
- VAN Der Horst Frank. C. P., *John Bowlby From Psychoanalysis to Ethology: Unraveling the Roots of Attachment Theory*, Oxford, John Wiley & Sons Ltd, 2011.
- VAN Ijzendoorn - N. BIMMEL - F. JUFFER - M. H. Van IJZENDOORN, M. J. Bakermans-KRANENBURG, "Problem Behavior of Internationally Adopted Adolescents: A Review and Meta-Analysis", *Harvard Review of Psychiatry*, Mar-Apr, 11/ 2, 2003, ss. 64-77.
- VARGHESE Mary E., Attachment to God and Psychological Well-Being: Shame, Guilt, and Self-Compassion as Mediators, Purdue University, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Indiana, West Lafayette, 2015.
- VERGOTE Antoine, Casting A Psychological Look on Jesus, the Marginal Jew, *Hearing Visions and Seeing Voices, Psychological Aspects of Biblical Concepts and Personalities*, (ed.) G. Glas - M. H. Spero - P. J. Verhagen - H. M. van Praag, Dordrecht, Springer, 2007, ss.183-194.
- VERHAGEN Peter J., Imaginings Jesus: to Portray or Betray? Psycho(-patho)logical Aspects of Attempts to Discuss the Historical Individual, Hearing Visions and Seeing Voices, *Psychological Aspects of Biblical Concepts and Personalities*, (ed.) G. Glas - M. H. Spero - P. J. Verhagen - H. M. van Praag, Dordrecht, Springer, 2007, ss.183-194.
- VERMEER Paul, "The Impact of Parental Religiosity on Parenting Goals and Parenting Style: Dutch Perspective", *Journal of Beliefs & Values*, Vol.32, No. 1, 2011, ss. 69-84.

- YAĞMURLU Bilge - H. Melis YAVUZ, Ana Babalığın Görünmeyen Yönü: Bilişler, *Ana Babalık: Kuram ve Araştırma*, (ed.) M. Sayıl - B. Yağmurlu, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 149-162.
- YAĞMURLU B. - B. ÇITLAK - A. DOST - B. LEYENDECKER, “Türk Annelerin Çocuk Sosyalleştirme Hedeflerinde Eğitime Bağlı Olarak Gözlemlenen Farklılıklar”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 2009, ss. 1-15.
- YAMAN A. - J. MESMAN - M. H. Van IJZENDOORN - M. J. Bakermans – KRANENBURG, M. LINTING, “Parenting in an Individualistic Culture with a Collectivistic Cultural Background: The Case of Turkish Immigrant Families with Toddlers in the Netherlands”, *J Child Fam Study*, 19, 2010, ss. 617–628.
- YAPAREL Recep, Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara, 1987.
- YAPICI Asım, “ Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anamlara Sosyopsikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (7-8), 2004, s.169-206.
- YAPICI Asım, “Gençlerde Dindarlığın Farklı Görünüşleri ile Yalnızlık Arasındaki İlişkiler: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. IX, No. 22, 2011, ss. 181-205.
- YAPICI Asım, “Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi”, *F.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 2012, s. 17-18.
- YASA Metin, *İbn Arabi’de Tanrı-Merkezli Bütün’ü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak: Paradoksal Konuşmak*, Ankara, Elis Yayınları, 2007.
- YAVUZ Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara, Diyanet İş. Baş. Yay, 1983.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili: Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali, (haz. ve not. Ertuğrul Özalp), 2.B., İstanbul, İşaret Yayınları, 2006.
- YEŞİLYURT Temel, *Söz’ün Anlamı: Teolojik Dilin Paradoksal Görünümü Üzerine Bir Çözümleme*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2016.

- YILDIZ Mualla, “İlköğretim Öğrencilerinin (4-7 sınıflar) Tanrı İmgesi İle İlişkili Bazı Faktörlerin İncelenmesi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(11), 2012, ss. 57-68.
- YILDIZ Mualla, “Çocukların Tanrı İmgesinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Toplum Bilimler Dergisi*, 7(13), 2013, ss. 45-63.
- YILDIZ Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- YILDIZ Murat, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, 2.B., İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- YI Miah, The Relationship Between Adult Attachment Styles and Attachment Patterns to God Among Korean Adults, Biola Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Biola, 2010.
- YÜCALAN Özgül B., Üniversite Öğrencilerinin Yakın İlişkilerinin Bazı Değişkenler ve Baskın Ben Durumları (TA) Açısından İncelenmesi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Konya, 2007.
- ZAHL Bonnie P. - Nicholas J. S. GIBSON, “God Representations, Attachment to God, and Satisfaction With Life: A Comparison of Doctrinal and Experiential Representations of God in Christian Young Adults”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 22, 2012, ss. 216-230.
- ZEHNDER David J., “Negative Parental Influences on Religious Conversion: Implications for Pastoral Care”, *Pastoral Psychology*, 60, 2011, ss. 563-573.
- ZEIFMAN Debra M. - Cindy HAZAN, Pair Bonds as Attachments: Mounting Evidence in Support of Bowlby’s Hypothesis”, *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications*, (ed.) J. Cassidy - P. R. Shaver, Third Edition, New York, The Guilford Press, 2016, ss. 416-434.
- ZERENOĞLU Leyla, Üniversite Öğrencilerinin Bağlanma Stilleriyle Çocuklukta Yaşadıkları Yaşantıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir, 2011.

ZIMMERMANN P. - F. BECKER-STOLL, "Stability of Attachment Representations During Adolescence: The Influence of Ego-Identity Status", *Journal of Adolescence*, 25(1), 2002, ss. 107-124.

EKLER

EK. 1. Tanrı'ya Bağlanma Envanteri

Beck ve McDonald, Brennan ve diğerlerini takip ederek 'samimiyetten kaçınma ve terk edilme kaygısı' gibi bağlanma boyutlarını Tanrı'yla kurulan ilişkiye uyarlayarak bu ölçeği geliştirmişlerdir. Tanrı'ya bağlanma envanteri adı verilen bu ölçek, 28 sorudan oluşmaktadır. Yakın ilişkilerde yaşantılar ölçeğinden geliştirilen ölçek, 'kesinlikle katılmıyorum' (1) seçeneğinden 'kesinlikle katılıyorum' (7) seçeneğine doğru devam eden 7- puanlık likert tipi bir ölçektir. Bu ölçek, bağlanma perspektifinden seven ve merhametli Tanrı'nın inananlar tarafından nasıl tecrübe edildiğini anlamlı bir şekilde gösterebilmektedir. Ölçek, aynı zamanda merhametli Tanrı'yla yaşanan farklı tecrübeleri de izah etmemize yardımcı olur. Tanrı'ya bağlanma envanterinin 'terk edilmekten kaygılanma' alt ölçeğinde yüksek puan alan kişiler, Tanrı'yla kurdukları sevgi ilişkisinde zaman zaman kıskançlık, kaygı-endişe, öfkeli-gücenme, başka birisinin sevilmesinden endişelenme ve terk edilme ihtimalinden korkma gibi özelliklerle betimlenirler. Buna karşılık, Tanrı'ya bağlanma ölçeğinin 'samimiyetten kaçınma' alt ölçeğinde yüksek puan alan kişiler, Tanrı'yla kurdukları sevgi ilişkisinin, iletişimde bulunma isteksizliği, duygusal kaçınma ve saplantılı kendine güven eğilimleriyle zaman zaman engellendiğini bildirirler. Her iki boyuttan da düşük puan alan kişiler ise, Tanrı'yla güvenli bir bağlanma, sevgi dolu ve sıkıntı zamanlarında sığınılacak bir yer olarak görülen bir Tanrı imgesi gösterirler.⁵⁵¹

Beck ve McDonald'ın geliştirdiği bu ölçek, batı ülkelerinde azımsanmayacak kadar çok araştırmada kullanılmış ve sağlam içsel tutarlılık göstermiştir. Ölçek, sadece Yahudi-Hıristiyan geleneğine sahip örnekleme değil, Müslüman, Hindu ve Budist örneklere de uygulanmıştır. Yapılan araştırmaların sonuçlarında, farklı örneklem grup-

⁵⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Richard Beck, Angie McDonald, "Attachment to God: The Attachment to God Inventory, Tests of Working Model Correspondence and An Exploration of Faith Group Differences", *Journal of Psychology and Theology*, Vol.32, No. 2, 2004, ss. 92-103.

larında da ölçeğin anlamlı bulgular ve sonuçlar verdiği ifade edilmiştir.⁵⁵² Bu araştırma bağlamında Yakın İlişkilerde Yaşantılar Ölçeğinin Türk örneklem üzerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapıldığı için, ondan geliştirilen Tanrı'ya Bağlanma Envanterinin kullanılması bir avantaj olarak düşünülmüştür. Fakat pilot uygulamada geçerlik açısından sorunlu görülmesi de ana uygulamadan sonra yapılan “doğrulayıcı faktör analizine ait uyum iyiliği değerleri”, ölçeğin temel boyutları olan kaygı ve kaçınma arasında iyi uyum göstermediğinden bu ölçek araştırmamızda değerlendirmeye alınmamıştır.

⁵⁵² Bkz. Chen, Hwei-Jane, The Development of The Spiritual Attachment Inventory: Conceptualizing Religious Experiences with The Attachment Theory, University of Missouri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Missouri, 2004, ss. 46-65.

EK. 2. Araştırmada Kullanılan Kişisel Bigi Formu ve Ölçekler

ANKET

Sayın Katılımcı,

Bu araştırma Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi Akif HAYTA tarafından, Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ'nin danışmanlığını yürüttüğü bir çalışma kapsamında yapılmaktadır. Bu anket formundaki her soruya vereceğiniz yanıt son derece önemlidir. Lütfen anket içindeki tüm açıklamaları dikkatlice okuyarak size en uygun gelen cevabı işaretleyiniz. Ankette yer alan soruların doğru veya yanlış bir cevabı yoktur, önemli olan sizin ne düşündüğünüz ve ne hissettiğinizdir. Sizden kimliğinizle ilgili hiçbir bilgi istenmemektedir. Vereceğiniz bilgiler kimlik bilgileriniz alınmadan tamamıyla gizli tutularak, yalnızca araştırmacılar tarafından, grup düzeyinde değerlendirilecektir. Çalışmadan elde edilecek sonuçlar sadece bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. Ankete katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmada sizi rahatsız eden herhangi bir soruyla karşılaşsanız ya da ankete devam etmek istemezseniz anketi yarıda bırakabilirsiniz. Yardımlarınız ve katılımınız için teşekkür ederiz.

Akif HAYTA
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- 1) Cinsiyetiniz? Erkek () Kadın ()
- 2) Yaşınız? _____
- 3) Fakülteniz / Bölümünüz? _____
- 4) Okulda kaçınıcı yılınız? _____
- 5) Yetişme çağınızda (7-19 yaşları arası) en uzun süre bulunduğunuz yerleşim birimini işaretleyiniz:
Köy: _____ Bucak: _____ İlçe: _____ İl: _____
- 6) Annenizin eğitim durumu: _____
- 7) Babanızın eğitim durumu: _____
- 8) BAYANLAR İÇİN;
Başörtüsü kullanıyor musunuz? Evet () Hayır ()

9) Tanrı'ya olan inancınızı nasıl derecelendirdiğinizi, aşağıdaki numaralardan birine çarpı koymak suretiyle belirtiniz?

1-----2-----3-----4-----5

Kesinlikle
İnanmıyorum

Karasızım/
Emin değilim

Kesinlikle
İnanmıyorum

2) Çocukluğunuzda anne ve babanızın size karşı olan tutum ve davranışları hakkındaki düşüncelerinizi tablodaki kategorilerin ne derece ifade ettiğini numaralar üzerine çarpı koyarak belirtiniz.

1-----2-----3-----4-----5

Çok az

Biraz

Çok fazla

	BABA					ANNE				
Otoriter/Baskıcı	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Koruyucu/Müdahaleci	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Eşitlikçi/Demokratik	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

3) Anne ve babanızın dini inanç ve tutumları hakkındaki düşüncelerinizi tablodaki kategorilerin ne derece ifade ettiğini numaralar üzerine çarpı kayarak belirtiniz.

1-----2-----3-----4-----5

Çok az

Biraz

Çok fazla

	BABA					ANNE				
Katı/Sert	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
İlimli/Ortayolcu	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Özgürlükçü/Serbest	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

AÇIKLAMA: Aşağıdaki paragraflar yakın duygusal ilişkilerde yaşanan farklı duygu ve düşünceleri yansıtmaktadır. Yakın duygusal ilişkilerden kastedilen arkadaşlık, dostluk, romantik ilişkiler ve benzerleridir. Lütfen aşağıdaki 7 noktalı ölçeği kullanarak, her bir paragrafın kendi yakın ilişkilerinizde yaşadığınız duygu ve düşünceleri ne ölçüde tanımladığını numaralar üzerine çarpı (X) koyarak belirtiniz. DAHA SONRA AŞAĞIDAKİ DÖRT PARAGRAFI İKİNCİ KEZ DEĞERLENDİREREK SİZİ EN İYİ TANIMLADIĞINI DÜŞÜNDÜĞÜNÜZ BİR PARAGRAFI İŞARETLEYİNİZ.

.....1. Başkaları ile kolaylıkla duygusal yakınlık kurarım. Başkalarına güvenmek, onlara bağlanmak ve başkalarının bana güvenip bağlanması konusunda kendimi oldukça rahat hissederim. Birilerinin beni kabul etmemesi ya da yalnız kalmak beni pek kaygılandırmaz.

Beni hiç tanımlamıyor 1-----2-----3-----4-----5-----6-----7 Beni tamamen tanımlıyor

.....2. Yakın duygusal ilişkiler içinde olmaksızın çok rahatım. Benim için önemli olan kendi kendine yetmek ve tamamen bağımsız olmaktır. Ne başkalarına güvenmeyi ne de başkalarının bana güvenmesini tercih ederim.

Beni hiç tanımlamıyor 1-----2-----3-----4-----5-----6-----7 Beni tamamen tanımlıyor

.....3. Başkalarına duygusal olarak tamamen yakın olmak isterim. Fakat genellikle başkalarının benimle benim arzu ettiğim kadar yakınlık kurmakta isteksiz olduklarını görüyorum. Yakın ilişki(ler) içinde olmazsam huzursuzluk duyarım, ancak bazen başkalarının bana, benim onlara verdiğim kadar değer vermeyecekleri için endişelenirim.

Beni hiç tanımlamıyor 1-----2-----3-----4-----5-----6-----7 Beni tamamen tanımlıyor

.....4. Başkaları ile yakınlaşmak konusunda rahat değilim. Duygusal olarak yakın ilişkiler kurmak isterim, ancak başkalarına tamamen güvenmek ya da inanmak benim için çok zor. Başkaları ile çok yakınlaşırsam incinip kırılacağımdan korkarım

Beni hiç tanımlamıyor 1-----2-----3-----4-----5-----6-----7 Beni tamamen tanımlıyor

AÇIKLAMA: Aşağıdaki ifadeler, Tanrı hakkında ne düşündüğünüzle ilgilidir. Tanrı'yla kurduğunuz bağı sadece şu an için değil, genel olarak nasıl tecrübe ettiğinizi öğrenmek istiyoruz. Her bir ifadenin sizi ne kadar tanımladığını 7 aralıklı ölçeği kullanarak ilgili rakam üzerine çarpı (X) koymak suretiyle belirtiniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Beni hiçbir şekilde tanımlamaz

Beni çok iyi tanımlar

1. Tanrı sanki bana karşı biraz mesafeli duruyormuş gibi geliyor.	1	2	3	4	5	6	7
2. Tanrı sanki benim kişisel sorunlarımla pek ilgilenmiyormuş gibi geliyor.	1	2	3	4	5	6	7
3. Tanrı sanki benim kişisel işlerimle pek ilgilenmiyormuş gibi geliyor.	1	2	3	4	5	6	7
4. Tanrı'yla sıcak bir bağım vardır.	1	2	3	4	5	6	7
5. Ne zaman desteğe ihtiyaç duysam Tanrı hep yanımdadır.	1	2	3	4	5	6	7
6. Tanrı'nın genelde ihtiyaçlarıma karşı duyarlı olduğunu hissediyorum.	1	2	3	4	5	6	7
7. Tanrı ihtiyaçlarıma kimi zaman bir karşılık verirken kimi zaman da vermiyormuş gibi geliyor.	1	2	3	4	5	6	7
8. Tanrı'nın bana verdiği tepkilerde sanki bir tutarsızlık var gibi görünüyor.	1	2	3	4	5	6	7
9. Tanrı bana karşı bazen çok yakın, bazen de çok soğuk davranıyormuş gibi geliyor.	1	2	3	4	5	6	7

AÇIKLAMA: Aşağıdaki maddeler romantik ilişkileriniz dahil olmak üzere yakın ilişkilerinizde (arkadaşlık, dostluk gibi) hissettiğiniz duygulara ilişkindir. Sizden, genel olarak, yakın ilişkilerinizde yaşadıklarınızı dikkate alarak aşağıdaki ifadeleri değerlendirmeniz istenmektedir. Aşağıdaki maddeleri yakın ilişki içinde olduğunuz kişileri düşünerek cevaplandırınız. Her maddenin ilişkilerinizdeki duygu ve düşüncelerinizi ne oranda yansıttığını karşısındaki 7 aralıklı ölçek üzerinde, ilgili rakam üzerine çarpı (X) koyarak gösteriniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Hiç katılmıyorum

Kararsızım/ fikrim yok

Tamamen katılıyorum

1. Gerçekte ne hissettiğimi birlikte olduğum kişiye göstermemeyi tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7
2. Terk edilmekten korkarım.	1	2	3	4	5	6	7
3. Arkadaş olduğum kişilere yakın olmak konusunda çok rahatımdır.	1	2	3	4	5	6	7

4. İlişkilerim konusunda çok kaygılıyım.	1	2	3	4	5	6	7
5. Birlikte olduğum kişi bana yakınlaşmaya başlar başlamaz kendimi geri çekiyorum.	1	2	3	4	5	6	7
6. Birlikte olduğum kişilerin beni, benim onları umursadığım kadar umursamayacaklarından endişelenirim.	1	2	3	4	5	6	7
7. Birlikte olduğum kişi çok yakın olmak istediğinde rahatsızlık duyarım.	1	2	3	4	5	6	7
8. Birlikte olduğum kişiyi kaybedeceğim diye çok kaygılanırım.	1	2	3	4	5	6	7
9. Birlikte olduğum kişilere açılma konusunda kendimi rahat hissetmem.	1	2	3	4	5	6	7
10.Genellikle, birlikte olduğum kişinin benim için hissettiklerinin, benim onun için hissettiklerim kadar güçlü olmasını arzu ederim.	1	2	3	4	5	6	7
11.Birlikte olduğum kişilere yakın olmak isterim, ama sürekli kendimi geri çekerim.	1	2	3	4	5	6	7
12.Genellikle, birlikte olduğum kişilerle tamamen bütünleşmek isterim ve bu bazen onları korkutup benden uzaklaştırır.	1	2	3	4	5	6	7
13.Birlikte olduğum kişilerin benimle çok yakınlaşması beni gerginleştirir.	1	2	3	4	5	6	7
14.Yalnız olmaktan endişelenirim.	1	2	3	4	5	6	7
15.Özel duygu ve düşüncelerimi birlikte olduğum kişiyle paylaşmak konusunda oldukça rahatımdır.	1	2	3	4	5	6	7
16.Çok yakın olma arzum bazen insanları korkutup uzaklaştırır.	1	2	3	4	5	6	7
17.Birlikte olduğum kişiyle çok yakınlaşmaktan kaçınmaya çalışırım.	1	2	3	4	5	6	7
18.Birlikte olduğum kişi tarafından sevildiğimin sürekli ifade edilmesine gereksinim duyarım.	1	2	3	4	5	6	7
19.Birlikte olduğum kişiyle kolaylıkla yaklaşabilirim.	1	2	3	4	5	6	7
20.Birlikte olduğum kişileri bazen daha fazla duygu ve bağlılık göstermeleri için zorladığımı hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
21.Birlikte olduğum kişilere güvenip dayanma konusunda kendimi rahat bırakmakta zorlanırım.	1	2	3	4	5	6	7
22.Terk edilmekten pek korkmam.	1	2	3	4	5	6	7
23.Birlikte olduğum kişilere fazla yakın olmamayı tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7
24.Birlikte olduğum kişinin bana ilgi göstermesini sağlayamazsam üzülür ya da kızarım.	1	2	3	4	5	6	7
25.Birlikte olduğum kişiye hemen hemen her şeyi anlatırım.	1	2	3	4	5	6	7
26.Birlikte olduğum kişinin, bana benim istediğim kadar yakın olmadığını düşünürüm.	1	2	3	4	5	6	7
27.Sorunlarımı ve kaygılarımı genellikle birlikte olduğum kişiyle tartışırım.	1	2	3	4	5	6	7
28.Bir ilişkide olmadığım zaman kendimi biraz kaygılı ve güvensiz hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
29.Birlikte olduğum kişilere güvenip dayanmakta rahatımdır.	1	2	3	4	5	6	7

30. Birlikte olduğum kişi istediğim kadar yakınımda olmadığında kendimi engellenmiş hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
31. Birlikte olduğum kişiden teselli, öğüt ya da yardım istemekten rahatsız olmam.	1	2	3	4	5	6	7
32. İhtiyaç duyduğumda birlikte olduğum kişiye ulaşamazsam kendimi engellenmiş hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
33. İhtiyacım olduğunda birlikte olduğum kişiden yardım istemek işe yarar.	1	2	3	4	5	6	7
34. Birlikte olduğum kişiler beni onaylamadıkları zaman kendimi gerçekten kötü hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
35. Rahatlama ve güvencenin yanısıra birçok şey için birlikte olduğum kişiyi ararım.	1	2	3	4	5	6	7
36. Birlikte olduğum kişi benden ayrı zaman geçirdiğinde üzülrüm.	1	2	3	4	5	6	7

AÇIKLAMA: Aşağıdaki ifadeler, Tanrı hakkında ne düşündüğünüzle ilgilidir. Sadece şu an için değil, genelde Tanrı'yla kurduğunuz bağ hakkında neler düşündüğünüzle ilgilenmekteyiz. Her bir ifadeye hangi derecede katılıp katılmadığınızı 7 aralıklı ölçeği kullanarak düşüncelerinizi yansıtmaya açısından en uygun gördüğünüz rakam üzerine çarpı (X) koymak suretiyle belirtiniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7
Hiç **Kararsızım/** **Tamamen**
katılmıyorum **fikrim yok** **katılıyorum**

1. Tanrı'yla aramdaki bağ hakkında çok kaygılanırım.	1	2	3	4	5	6	7
2. Tanrı'ya yakın olmak için çok derin bir ihtiyaç hissetmiyorum.	1	2	3	4	5	6	7
3. Eğer Tanrı'nın benim için bir şeyler yapmadığı hissine kapılırsam çok üzülür, hatta öfkelenirim.	1	2	3	4	5	6	7
4. Hayatımdaki her şey için kendimi tamamen Tanrı'ya bağımlı hissederim	1	2	3	4	5	6	7
5. Tanrı'nın diğer insanlara karşı bana olduğundan daha ilgiliymiş gibi davranmasını kıskanırım.	1	2	3	4	5	6	7
6. Kendimi Tanrı'ya açtığım zamanlarda ağladığım çok nadirdir.	1	2	3	4	5	6	7
7. Bazen Tanrı'nın başkalarını benden daha çok sevdiği duygusuna kapılırım.	1	2	3	4	5	6	7
8. Tanrı'yla olan bağım çok özel ve duygu yüklüdür.	1	2	3	4	5	6	7
9. Bazı insanların Tanrı'yla yakınlıklarını kıskanıyorum.	1	2	3	4	5	6	7
10. Her şeyi Tanrı'dan beklememeyi tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7
11. Tanrı'nın benden hoşnut olup olmadığı konusunda endişeye kapıldığım çok olur.	1	2	3	4	5	6	7
12. Tanrı'yla olan iletişimimde fazla duygusallaşmaktan rahatsız olurum.	1	2	3	4	5	6	7
13. Yetersizlik sergilediğim zamanlarda bile Tanrı'nın benden hoşnut olduğundan asla kuşku duymam.	1	2	3	4	5	6	7

14. Dualarım çoğu kez somut şeylerle ilgili olup çok da özel ya da kişisel bir yön içermezler	1	2	3	4	5	6	7
15. Neredeyse her gün Tanrı'yla olan ilişkimin sürekli "sıcak" ve "soğuk" arasında gidip geldiğini hissediyorum.	1	2	3	4	5	6	7
16. Tanrı'ya kendimi açtığımda duygusallık sergilemekten rahatsız olurum.	1	2	3	4	5	6	7
17. Yanlış bir şey yaptığımda Tanrı'nın beni reddetmesinden korkarım.	1	2	3	4	5	6	7
18. Tanrı'yı yanımda hissetmezsem hiçbir şey yapamam.	1	2	3	4	5	6	7
19. İhtiyaç duyduğum zamanlarda bana bir yol göstermediği için Tanrı'ya karşı bir kızgınlık duyduğum çok olur.	1	2	3	4	5	6	7
20. İnsanın kendi başına yapması gereken şeyleri Tanrı'dan beklemesinin doğru olmadığına inanıyorum.	1	2	3	4	5	6	7
21. Sürekli Tanrı'nın bana beni sevdiğini hissettirmesini arzularım	1	2	3	4	5	6	7
22. Her gün tüm sorun ve endişelerimi Tanrı'yla paylaşıyorum.	1	2	3	4	5	6	7
23. Başkaları Tanrı'nın varlığını hissederken ben böyle bir duygu yaşamazsam kıskançlık duyarım.	1	2	3	4	5	6	7
24. Hayatımdaki her şeyin kontrolünü Tanrı'ya havale etmekten rahatsızlık duyarım.	1	2	3	4	5	6	7
25. Tanrı'yla aramdaki bağa zarar vermektten çok endişe ederim.	1	2	3	4	5	6	7
26. Dualarım duyguyla dolup taşar.	1	2	3	4	5	6	7
27. Tanrı'nın başkalarına yardım edip de beni unuttuğu hissine kapıldığımda çok üzülürüm.	1	2	3	4	5	6	7
28. Hayatımdaki kararlar için cevabı çoğu kez Tanrı'dan beklerim.	1	2	3	4	5	6	7

AÇIKLAMA: Lütfen aşağıdaki dört paragrafı okuyunuz. Tanrı ile kurduğunuz bağ hakkındaki düşüncelerinizi en iyi şekilde tasvir ettiğine inandığınız seçeneğin uygunluk derecesini numaralar üzerine çarpı (X) koyarak belirtiniz. DAHA SONRA AŞAĞIDAKİ DÖRT PARAGRAFI İKİNCİ KEZ DEĞERLENDİREREK SİZİ EN İYİ TANIMLADIĞINI DÜŞÜNDÜĞÜNÜZ BİR PARAGRAFI İŞARETLEYİNİZ.

.....1. Tanrının bana karşı genellikle sıcak ve duyarlı olduğunu hissediyorum. O, bana karşı ne zaman destekleyici ve koruyucu olacağını ve benim ne zaman kendi hatalarımı yapmama izin vereceğini her zaman biliyor görünür. Tanrı'yla olan bağım her zaman rahattır ve bundan dolayı çok mutlu ve memnunum.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Çok az

Biraz

Çok fazla

.....2. Tanrı'nın bana verdiği tepkilerde sanki bir tutarsızlık gösterdiğini düşünüyorum; bazen, çok sıcak görünerek ihtiyaçlarıma karşı ilgili görünürken bazen de tam tersi bir tutum içerisinde ilgisiz görünüyor. Tanrı'nın beni sevdiğine ve bana değer verdiğine eminim, sadece bazen sevgi ve ilgisini, anlayamadığım bir tarzda gösterir.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Çok az

Biraz

Çok fazla

.....3. Tanrı bana karşı genellikle mesafeli ve ilgisizmiş gibi geliyor. Çoğu kez kişisel mesele ve problemlerimle

çok az veya hiç ilgilenmezmiş gibi görünüyor. Sık sık beni çok dikkate almadığı veya beni sevmediği hissine kapılıyorum.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Çok az

Biraz

Çok fazla

.....4. Genel anlamda, Tanrıyla istediğim kadar yakın bir bağ içinde değilim. Ancak kendisiyle çok yakınlaştığımda da rahatsızlık duyuyorum. Tanrı'yla çok yakın bir bağ kurmayı istesem de, kendimi tamamen Tanrı'nın kontrolüne havale edip Ona bağlı olmakta zorluk çekiyorum.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

Çok az

Biraz

Çok fazla

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Akif HAYTA		
Doğum Yeri ve Yılı	Eynesil, 1967		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce, Arapça		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1981	1985	Vakıkebir İmam Hatip Lisesi
Lisans	1985	1990	Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	1990	1994	Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü/Din Psikolojisi
Doktora	2008	2017	Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü/Din Psikolojisi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	1992	1999	Milli Eğitim Bakanlığı/Öğretmen
2.	2000	-	Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	Din Psikolojisi Derneği		
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	<p>Akif HAYTA, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", <i>Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi</i> (ed.), Hayati Hökelekli, DEM Yayınları, İstanbul, 2000.</p> <p>Akif HAYTA, "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru", <i>Değerler Eğitimi Dergisi</i>, 4 (12),2006, 29-63.</p> <p>Akif HAYTA, "U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine bir İnceleme", <i>Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>, C. 9, S. 9. 2000.</p> <p>Akif HAYTA, "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", <i>Değerler Eğitimi Dergisi</i>, Cilt 8, No. 20, 2010, ss. 41-82.</p>		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	akifhayta@hotmail.com		
	Tarih	07.04.2017	
	İmza		
	Adı Soyadı	Akif HAYTA	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Akif HAYTA
Tez Adı	Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi Üzerine Bir Araştırma
Enstitü	Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	Din Psikolojisi
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(Lar)I	Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 10.03.2017

imza:

